

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

АДАБИЙ-БАДИИЙ, ИЖТИМОИЙ-ПУБЛИЦИСТИК ЖУРНАЛ

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТЕБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

МУНДАРИЖА

ИСЛОМ КАРИМОВ. Ўзбекистон халқига янги йил табриги.....3

НАСР

ПАУЛО КОЭЛЪО. Алхимик. *Роман*.....6
САЪДУЛЛА ВАННУС. Филлигез, аъло ҳазратлари. *Пьеса*.....97
ШОЙИМ БЎТАЕВ. Ҳисомиддин ал-Ёғий. *Ҳикоя*.....109

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Бундай гўзал Ватан йўқ. *Куба оҳанглари*.....86

ХОТИРАЛАР

ЖУМАНИЁЗ ЖАББОРОВ. Ҳайрат олами.....117

АДАБИЙ ТАНҚИД

АЛЕКСАНДР ГЕНИС. Қалб фотографияси.....149
МУҲАББАТ БАҚОЕВА. Машҳур бўлишни истамаган шоира.....158

Январ 2003

КУЙИНЧАК ЖУРНАЛХОН МУЛОҲАЗАЛАРИ

АБДУЛЛА АЪЗАМ. Ўрта Осиёнинг мумтоз илмий мероси: истифода муаммолари.....161

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

МОРИС ДРЮОН. Шато-Гайар асираси. Роман.....168

ЖУРНАЛХОН МИНБАРИ

НИГОРА БОБОХЎЖАЕВА. Фозил Искандарнинг янги қаҳрамони.....205

ЖОНРИД АБДУЛЛАХОНОВ. “Мувозанат”ни ўқиб.....207

Бош муҳаррир:
Озод ШАРАФИДДИНОВ

Таҳрир хайъати:
Мирпўлат Мирзо
(Бош муҳаррир муовини)
Файзи Шохисмоил
(масъул котиб)
Амир Файзулла
Раҳматилла Иноғомов

Жамоатчилик кенгаши:
Юсуф Абдуллаев
Аслиддин Болиев
Одил Ёқубов
Рисбой Жўраев
Неъматулла Иброҳимов
Абдулла Орипов
Файрат Шоумаров
Рустам Шогуломов
Тулёнберген Қайипбергенов
Баҳром Қурбонов
Саидхоррор Фуломов
Пўлат Ҳабидуллаев

Жаҳон адабиёти, 1. 2003.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Навбатчи муҳаррир Ҳ.ВАЛИЖОНОВА
Рассом Ю.ГАБЗАЛИЛОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусаҳҳиҳлар Д.АЛИЕВА, Д.ҚОДИРОВА
Компьютерда саҳифаловчи Н.ҚОДИРОВА

Терипга берилди 10.11.2002 й. Босишга рухсат этилди 10.01.2003й. Ўлчам 70x108 1/16.
Газета қоғози. Оффсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 2000 нуска. К-9659 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компьютерда терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг ижарадаги Тошкент матбаа комбинатида босилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Жаҳон адабиёти, 2003 й.

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚИГА

ЯНГИ ЙИЛ ТАБРИГИ

Азиз ватандошларим, юртдошларим!

Барчамиз мана шу лаҳзаларда оила, ёру биродарларимиз даврасида жамулжам бўлиб, байрамона дастурхон атрофида тўпланиб, ўтиб бораётган эски йил билан хайрлашиб, кириб келаётган янги йилни кутиб олиш учун тайёргарлик тараддудини кўрмоқдамиз.

Мана шу файзли ва унутилмас оқшомда мен ҳам кўпчилик қаторида сиз қадрдонларимни бағримга босиб, Янги йил байрамингиз билан қизғин муборакбод этаман ва шу қутлуғ айём арафасида барчангизга энг эзгу, самимий тилакларимни, чексиз меҳр-хурматимни билдиришдан бахтиёрман.

Ҳақиқатан ҳам, ҳаяжонли, шукуҳли ушбу дақиқаларда ҳар биримиз якунига етаётган йилда бошимиздан кечирган, бир-бирига ўхшамайдиган кунларни беихтиёр ҳаёлимиздан, кўз ўнгимиздан яна бир бор ўтказамиз. Бамисоли дарёдек ўтиб бораётган вақтнинг ҳаётимизда қолдирган изи ва таъсири, умрнинг ғаниматлиги ҳақида ўйлаймиз.

Шу дамларда, аввало, барчамизни шу кунларга етказиб, мушкулимизни осон, йўлимизни равон қилиб, ўз паноҳида сақлаб, асраб келаётгани учун Парвардигоримизга шукроналар айтишимиз ўринлидир.

Биз бугун бир йил давомида босиб ўтган, ҳаёт қувончлари ва ташвишлари, орзу ва умидларимиздан иборат даврни кузатар эканмиз, уни ижобий баҳолашимиз, халқимиз таъбири билан айтганда, берганига рози бўлишимиз табиий, деб ўйлайман.

Кўпмиллатли юртимизда йил давомида тинчлик ва осойишталикни, тотувлик ва ҳамжиҳатликни сақлаб, ўз уйимизни ҳозирги кунда бутун дунёда энг катта хавф бўлмиш халқаро терроризмдай мудҳиш хатардан асраб, остонамизда бало-қазо бўлиб турган ёвуз кучлардан халос бўлганимиз— барчамизга, авваламбор, қарияларимиз, аёлларимиз ва болаларимизга эркин нафас олиш ва келажакка ишонч билан қараш учун замин бўлди, деб таъкидлаш зарур.

Халқимизга мансуб бўлган меҳр-оқибат, ўзаро ҳурмат, саховат ва мурувват каби фазилатларнинг бугун жамиятимизда тобора кенгайиб, кучайиб бораётган ҳаётимизнинг маъно-мазмунини янада бойитишга хизмат қилмоқда.

Бу борада юртимизда 2002 йилни Қарияларни қадрлаш йили деб эълон қилганимиз, мўътабар кексаларимизни эъозлаш, ҳурмат-эҳтиромини жойига қўйиш, ташвиш-юмушларини имкон қадар енгиллатиш, жамиятимизда уларнинг ўрни ва таъсирини юксалтириш мақсадида амалга оширган ишларимиз маънавий муҳитнинг барқарорлигини мустаҳкамлашга хизмат қилгани ҳамда бу савобли саъй-ҳаракат ва интилишларимизни фаолиятимизнинг узвий бир қисмига айлантириш зарурлиги ҳақида алоҳида тўхталиб ўтиш ўринли, деб биламан.

Кейинги йилларда ҳаётимизни юксалтириш, одамларнинг турмуш даражасини яхшилаш йўлида, очиқ айтиш керакки, бугун барчамиз бошимиздан кечираётган рўзғор тебратишдаги иқтисодий қийинчилик ва етишмовчиликларни бартараф этиш учун олиб бораётган ислохотларнинг самарасини ошириш борасида кўпгина ишлар қилинмоқда.

Ушбу йўналишда иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий соҳаларни эркинлаштириш ҳисобидан кўзлаган марраларимизга етиш, ҳаётимизни фаровонликда ҳеч кимдан кам бўлмайдиган даражага кўтариш, аввало, истеъмол товарлари, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ички бозорни ўзимизнинг сифатли молларимиз билан тўлдириш, шу орқали аҳолини, биринчи галда, ёшларимизни иш билан таъминлаш, бунинг учун чет эл сармояларини кенг жалб этиш, бир сўз билан айтганда, иқтисодиётимизнинг халқаро майдонда муносиб ўрин эгаллаши — буларнинг барчаси кегуси йилларда ҳам бизнинг асосий мақсад-муддаоларимиз бўлиб қолиши шубҳасиз.

Мухтасар қилиб айтганда, якунига етаётган йилда Ватанимизнинг дунёда обрў-эътибори, нуфузини янада ошириш борасида, ички ва ташқи сиёсатда, барча соҳаларда қўлга киритган марраларимиз билан ҳар қандай фахрлансак, ғурурлансак арзийди, албатта.

2003 йилни мамлакатимизда “Обод маҳалла йили” деб эълон қилганимиз замирида ҳам мана шундай ноёб, фақат бизнинг халқимизга хос ўзини ўзи бошқариш тизими, тинчлик ва барқарорликни таъминлашда беқиёс аҳамиятга эга бўлган, фуқаролик жамиятининг асоси бўлмиш маҳалла мисолида, миллати, тили ва динидан қатъи назар, юртимизда истиқомат этаётган барча инсонларнинг Ватани— Ўзбекистон деб аталмиш ягона уйимизни янада обод ва фаровон қилиш мақсади мужассам эканини айтишимиз зарур.

Мана шундай қараш ва интилишлар одамларимиз, айниқса, униб-ўсиб келаётган ёшларимизнинг онги ва тафаккурига чуқур кириб борса, уларнинг фаоллигини оширишга, ҳаётда бепарқ бўлиб яшамасликка ундаса, улар мана шу тупроқ, мана шу Ватан меники, унинг тақдири ва келажаги менинг ва оиламнинг тақдири ва келажаги билан чамбарчас боғланган деб яшайдиган бўлса, барча эзгу тилакларимиз ва орзу умидларимиз рўёбга чиқиши муқаррар, иншоолло.

Қадрли ва азиз ватандошларим!

Барчангизни кириб келаётган Янги йил байрами билан яна бир бор чин қалбимдан табриклайман.

Янги йил ҳар бир юртдошимиз, ҳар бир оилага бахту саодат, тинчлик ва файзу барака олиб келсин.

Мана шу табаррук айёмда қилаётган барча яхши ниятларимиз ижобат бўлсин!

Ватанимиз тинч, халқимиз ҳамиша омон бўлсин!

Янги йил ҳаммамизга муборак бўлсин!

**Ислом КАРИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти.**

Пауло КОЭЛЬО

Алхимик

Роман

РУСЧА НАШРИГА МУҚАДДИМА

“Алхимик” романининг “София” нашриёти томонидан чоп этилган биринчи нашридан бир-икки нусха кўлимга текканида чин дилдан қувондим. Қатор йиллар мобайнида Россиядаги баъзи бир ихлосманд китобхонлар бу асарни ўзлари мустақил тарқатишга уриниб кўришди. Улар китобни Интернетга жойлашди, бир-бирларига кўлда ясалган хонаки китобларни тақдим қилиб юришди, китоб матнининг фото нусхаларини қилишди. Аммо айрим одамлар ҳарчанд уринмасин, бир қатор сабабларга кўра “Алхимик”ка китоб бозоридан жой топиб бериш осон кечмади.

Ниҳоят, бу китобни нашр этишга журъат қила олган битта нашриёт топилди ва у ҳамма тўсиқларни енгиб ўтиб, “Алхимик”ни Россиянинг китоб бозорида профессионал даражада тарқатиш билан шуғуллана бошлади. Бир чўпоннинг саёхати ҳақида ҳикоя қилувчи асарнинг асосида ётган бош гап “Ўз Тақдиринг” деган тушунчадир. Хўш, “Ўз Тақдиринг” нима дегани? Бу - бизнинг олдиндан белгилаб қўйилган қисматимиз, эгам томонидан бу дунёда - Ер юзида бизга раво кўрилган ҳаёт йўлидир. Ҳар гал бирор нарсани ҳузур қилиб, қувонч билан бажарадиган бўлсак, билингни, биз Ўз Тақдиримизга риоя қилиб бораётган бўламиз. Аммо ўзининг энг ардоқли орзуси билан учрашмоқ ниятида бу йўлдан дадил боришга ҳаммада ҳам матонат етишавермайди.

Нима учун ҳамманинг ҳам орзу ва истаклари вожиб бўлавермайди?

Бунга ҳалақит берадиган тўртта тўсиқ бор. Биринчи тўсиқ шундаки, инсонга болалигидан бошлабқ унинг ҳаётда ҳаммадан ортик истаган нарсаси, умуман, рўёбга чиқиши мумкин бўлмаган нарса эканини сингдириб боришади. Кўнглида шу фикр билан у ўсиб-улғаяди ва ҳар бир яшаб ўтган йили сайин турли-туман сон-саноксиз хурофотлар ва қурқув туйғуси унинг қалбини мажруҳ қилиб боради, уни айбдорлик туйғусига тўлдириб юборади. Ва бир эмас - бир куни шундай дақиқалар келадики, ана шу зилдек оғир юк Ўз Тақдирига риоя қилиш истагини эзиб пачаклаб қўяди. Унда одамнинг назарида у олий қисматини бутунлай ҳис қилолмай қолгандай туюлади. Ҳолбуки, бу туйғу аслида унинг қалбида аввалгидек яшаётган бўлади, албатта. Агар одам ўз қалбининг қаъридан орзусини ёруғликка олиб чиқишга ва уни рўёбга чиқариш учун қурашдан

Озод
ШАРАФИДДИНОВ
таржимаси

Пауло Коэльо 1947 йилда Бразилияда туғилган. 30 ёшларида ижод қилишга киришга ёзувчи тез орада бутун дунёга танилди. Унинг ўнлаб романлари дунё мамлакатлари халқлари орасида машҳур бўлиб кетди. Адибнинг фалсафий мавзудаги “Алхимик”, “Бешинчи тоғ”, “Зиёрат” сингари асарлари айниқса доврўғ қозонди. Сўнгги 15 йил ичида ёзувчи асарлари 118 мамлакатда таржима қилиниб, нашр этилди. Пауло Коэльо дунёдаги турли мамлакатларнинг 30 та адабий мукофотига сазовор бўлган адибдир.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

6

воз кечмаслигига кучи етадиган бўлса, у яна бир бошқа синовга - муҳаббатга рўпара келади. У ҳаётда нимани синаб кўрмоқчи ёхуд нимага эришмоқчи эканини биледи, лекин ҳаммасидан воз кечиб, ўзининг орзуси кетидан кетадиган бўлса, бу иши билан ўзининг яқинларини ранжитиб, қийнаб қўйишдан қўрқади. Бунинг маъноси шундан иборатки, одам муҳаббат тўсиқ эмас эканини, ҳалақит бермаслигини, балки, аксинча, ола боришга ёрдам берадиган куч эканини англамайди. Агар кимда-ким чиндан-да унга яхшилик тиласа, унинг раъйига қарашга ҳамиша тайёр бўлмоғи, йўлда унинг аҳволини тушуниб, уни қўллаб-қувватламоғи керак бўлади.

Одам муҳаббатнинг тўсиқ эмас, балки йўлдаги кўмак эканини англандан кейин у учинчи тўсиққа тўкнаш келади: бу - омадсизлик ва мағлубиятдан қўрқишдир. Ўз орзуси учун курашадиган одам бирор иши юришмай қолса, бошқалардан кўра ортиқроқ изтироб чекади, негаки, у “ҳа, майли, ҳечкиси йўқ, ўзим ҳам унча хоҳлаётганим йўқ эди” деганга ўхшаш маълум гаплар билан ўзига тасалли беришга ҳақи йўқ. Аслида эса, У ўша юришмаган ишининг ўнгидан келишини жуда-жуда хоҳлайди ва ҳамма нарсаси довга қўйилганини яхши тушунади. У яна шуни англайдики, Ўз Тақдири билан белгилаб берилган йўл бошқа ҳар қандай йўл каби ғоятда машаққатли, фақат фарқи шундаки, Ўз Тақдиринг белгилаб берган йўлда “қалбинг ҳам бирга бўлади”. Шунинг учун Нур сарбози жуда катта сабр-тоқатга эга бўлмоғи керак. Бу сабр-тоқат ҳаётнинг оғир дақиқаларида унга жуда асқотади. У ҳамиша шуни эсда тутмоғи керакки, бутун Коинот унинг истаклари рўёбга чиқиши учун кўмаклашади. Бу кўмак ақл бовар қилмайдиған ғаройиб йўллар билан содир бўлса-да, барибир, рўй бермай қолмайди. Сиз “мағлубиятлар шунчалик зарур бўлиши шартми?” деб сўрамоғингиз мумкин. Улар зарурми ёки йўқми, лекин ҳаётда рўй бериб туради. Одам ўз орзулари ва хоҳишлари учун эндигина кураша бошлаган чоқларида, тажрибасизлиги туфайли жуда кўп хатоликларга йўл қўяди. Бирок яшамокнинг айна маъноси ҳам шундаки, етти марта йиқилиб, саккиз марта оёққа туриб кетмоқ керак.

Бундай бўлса, деб сўрашингиз мумкин, нима учун Ўз Тақдиримиз кетидан бормоғимиз керак? Ахир, бунинг оқибатида биз қолганларнинг ҳаммасидан кўра кўпроқ изтироб чекар эканмиз-ку? Бу шунинг учун зарурки, омадсизликлар ва мағлубиятлар ортда қолганда - охир-пировардида, улар, албатта, орқада қолади, - биз мукамал бахт туйғусини ҳис қиламиз ва ўзимизга ўзимиз кўпроқ ишонадиган бўлиб қоламиз. Ахир, биз қалбимизнинг қаърида алланечук ғаройиб нарсаларни бошимиздан кечиршга муносиб эканимизга ишонамиз-ку! Ҳаётимизнинг ҳар бир куни, ҳар бир соати Шонли Мухорабанинг дақиқаларидир. Аста-секин биз ҳаётнинг ҳар бир лаҳзасини қувонч билан қабул қилишни, ундан лаззатланишни ўрганиб борамиз. Қўққисдан, қутилмаганда бошимизга тушадиган кучли изтироблар тезгина ўтиб кетади. Аммо бизга чидаса бўладигандай кўринган мундоқроқ кулфатлар ва мусибатлар кўп йиллар мобайнида ҳам ўтиб кетмаслиги мумкин. Бундай изтироблар аста-секин ва бизга билдирмаган ҳолда қалбимизни кемириб ётади.

Бу аҳвол энгиб бўлмайдиган алам туйғуси қалбимизга узил-кесил жойлашиб олмагунча умримизнинг охирига қадар ҳаётимизга оғу солиб давом этаверади.

Шундай қилиб, одам қалбининг тубидан орзусини ёруғликка чиқариб олади, сўнгра кўп йиллар мобайнида бу орзусини муҳаббатининг кучи билан озиклантириб туради, лекин орзуларини рўёбга чиқариш йўлида олиб борилган машаққатли курашлардан сўнг юрагида қолган чандиклар ҳамда яра изларига эътибор ҳам бермайди. Кейин эса ажойиб кунларнинг бирида сеза бошлайдики, шунча йиллардан бери орзиқиб кутиб келётган нарсаси ҳадемай рўёбга чиқиб қолади, эҳтимол, эртага рўёбга чиқиб қолса ҳам ажаб эмас. Айна ана шу босқичда уни сўнгги тўсиқ кутиб турган бўлади. Бу тўсиқ - бугун умри давомида орзу қилиб келган нарсасининг вожиб бўлишидан қўрқув туйғусидир.

Оскар Уайльд ёзганидек, одамлар ҳамиша ўзлари “ҳамма нарсадан ортиқ кўрган нарсалари”ни хароб қилиб келишган. Ҳақиқатан ҳам шунақа. Шундай ҳам бўлиб турадики, бугун умри давомида орзу қилиб келган

нарсасининг ҳадемай вожиб бўлиб қолишини англашнинг ўзи унинг қалбини гуноҳкорлик туйғуси билан тўлдиради.

У теварак-атрофига боқиб кўрадики, кўпгина одамлар орзуларининг ушалишига эришган эмаслар. Шунда унинг ўзи ҳам бундай мартабага эришмоққа бир ўзим муносиб эмасман деган фикр ўтида қоврила бошлайди. Одам орзуси йўлида қанча саргузаштларни бошидан кечирганини, қанча изтироблар чекканини, қанча нарсаларни қурбон қилганини унутиб юборади. Менга шундай одамларни учратиш тўғри келганки, улар Уз Тақдирлари кетидан бориб, дил-дилларидан интилиб келган ардокли мақсадларига етишларига икки қадам қолганида, энг сўнгги дақиқада оламжаҳон беъманиликлар қилишади ва бунинг оқибатида уларнинг қўл чўзса етадигандай кўриниб қолган мақсадлари яна эришиб бўлмайдиган саробга айланади-қолади.

Аммо ана шу тўртта тўсикдан биттаси, айниқса, бениҳоя ғаддор ва дилозордир, чунки у алланечук муқаддаслик нурларига чулгангандай кўринади. Бу - рўёбга чиққан ишлардан қувониш ўрнига - ғалаба самараларидан баҳраманд бўлиш ўрнига, улардан олифталик билан юз ўгиришдир.

Инсон ўзи бу қадар эҳтирос билан, жонини жабборга бериб кураш олиб борган нарсасига муносиб эканини англаган тақдирдагина у Эгамнинг қўлидаги қуролга айланади ва унга бундаги - қурраи заминдаги ҳаётининг маъноси намоён бўлади.

“Алхимик” романи ана шуларнинг ҳаммаси тўғрисида рамзий шаклда хикоя қилади.

2000 йил, июнь

ПАУЛО КОЭЛЬО

МУҚАДДИМА

“Алхимик” рамзий асар эканини айтиб, китобхонни огоҳлантириб қўйишни ўз бурчим деб ҳисоблайман. Бу китоб айти шу жиҳати билан “Сеҳргарнинг қундалиги”дан ажралиб туради - бу асарда бирон оғиз ҳам тўқилган гап йўқ.

Мен ўн бир йил умримни алхимияни ўрганишга сарфладим. Истаган маъданни олтинга айлантира олиш ёхуд Мангулик элексирини топиш имкониятининг ўзиёқ сеҳр-жоду бобида биринчи қадамларини қўяётган ҳар қандай одам учун ғоятда жозибалидир. Эътироф этмоғим керакки, айниқса, менинг хаёлотимни бутунлай банд қилиб олган нарса Мангулик элексири бўлган эди. Негаки, Худонинг мавжудлигини англаб, ҳис қилиб олмагунимча, вақт-соати келиб, ҳамма нарса мангуга тамом бўлади деган фикр менга чидаб бўлмайдиган даражада даҳшатли кўринарди. Шундоқ бўлгандан кейин, бизнинг бу дунёдаги ҳаётимизни кўп йилларга узайтириб бераоладиган бир суюқлик яратиш мумкинлигини билганимдан сўнг, ўзимни бошдан-оёқ ана шу суюқликни барпо этиш ишига бағишлашга қарор қилдим. Бу воқеа этмишинчи йилларнинг бошида рўй берган эди. У пайтларда ҳали сеҳр-жоду илмлари соҳасида жиддийроқ асарлар йўқ эди. Бу борадаги теран ўзгаришлар ўшандан кейин содир бўла бошлади. Бу китобнинг қаҳрамонларидан бирига ўхшаб, мен ўзимнинг унча ҳам қуп бўлмаган маблағимнинг ҳаммасини хорижда алхимия бўйича нашр қилинган китобларни харид қилишга сарфладим, ҳамма вақтим эса уларнинг ўта мураккаб рамзий тилларини ўрганишга кетди. Рио-де Жанейрода Улуғ Ижодиёт билан жиддий шуғулланадиган баъзи бир олимларни қидириб топишга муваффақ бўлдим, бироқ улар мен билан учрашишга рўйхушлик беришмади. Бундан ташқари яна бир тоифа одамлар билан ҳам танишдим. Бу тоифа вакиллари ўзларини алхимиклар деб аташар эди. Албатта, уларнинг шунга мувофиқ лабораториялари ҳам бор эди ва улар истаган одамга ўз санъатларининг сирини бажону дил очиб беришга тайёр эди. Табиийки, улар бунинг эвазига ақл бовар қилмайдиган даражада катта пул сўрардилар. Ҳозир мен учун мутлақо аёнки, улар ўзла-

рини билимдон деб ҳисоблайдиган соҳада тарикча ҳам билимга эга эмас эканлар.

Менинг ғайратим ва рағбатларим беҳуда кетди. Алхимия дарсликлари жимжимадор тилларида ўқидирмоқчи бўлган нарсалардан мен бирон маъно уқиб олганим йўқ. Ҳолбуки, бу дарсликларнинг ҳар саҳифаси турли рамзларга - қуёшлар, ойлар, аждаҳолар ва арслонларга тўла эди. Назаримда, мен бутунлай бошқа йўлга кириб кетгандай туюлаверди. Ахир, рамзий тил ўз-ўзича олганда ҳамма нарсани қинғир-қийшиқ талқин қилмоқ учун жуда кенг майдонлар очиб беради. 1973 йилда шунча таҳсил кўриб, бир қарич ҳам олдинга силжишга муваффақ бўлмаганимдан ноумидлигим ваҳидан ҳаддан ташқари енгилтак бир иш қилдим. Уша кезларда Мату-Гроссу штатининг таълим бошқармаси мени театр санъати бўйича машгулотлар олиб боришга таклиф қилди. Мен талабаларимнинг иштироки билан уларнинг ҳаваскорлик театрида Зумрад Китобот мавзусида спектакл кўйишга ҳаҳд қилдим. Бу ишим мен учун бежасо ўтмади - шунга ўхшаган тажрибаларим сеҳр-жодунинг пуч заминида оёққа туриб олиш учун қилган бошқа уринишларим билан бирга шунга олиб келдики, орадан бир йил ўтар-ўтмас мен ўз ҳаётимда “бузокнинг югургани сомонхонагача” деган мақол нақадар ҳақ эканига амин бўлдим.

Шундан кейинги олти йил ичида мистикага даҳлдор нимаики бўлса, уларнинг бари менда истехзоли нимкулгу туғдирар эди, холос. Ана шу ички қувғинда юрган кезларимда мен ўзим учун бир неча муҳим хулоса чиқардим: биз у ёки бу ҳақиқатни аввал бутун қалбимиз билан рад қилганимиздан кейингина қабул қилар эканмиз. Ўз Тақдирингдан қочиб кетмак эмас, барибир, ундан қочиб қутула олмайсан. Эгам жуда қаттиқ тергайди, лекин Эгамнинг меҳр-муруввати ҳам мўлдир.

1981 йилда менинг ҳаётимга Рама, яъни Устоз кириб келди. Унга мени аввалги йўлга қайтариш насиб этган экан. Мен ундан ўзлаштирган билимларимга қўшимча тарзда ўзимча таваккал қилиб, алхимияни ўрганишга киришдим. Кунлардан бирида оқшом чоғида одамни толиқтирувчи телепатия машгулотидан кейин мен Устоздан, алхимиклар нима учун бу қадар мураккаб ва мужмал тилда гапиришади, деб сўрадим.

- Алхимиклар уч тоифага бўлинади, - деб жавоб берди у. - Бир хил алхимиклар мужмал гапиришга ҳаракат қилишади, чунки улар соҳаларини тузукроқ билмайди. Бошқалари соҳаларини билади, лекин улар яна шуни биладиларки, алхимикларнинг тили ақл-идрокка эмас, қалбга йўналтирилган.

- Учинчи тоифадагилар-чи?

- Учинчи тоифадагилар, умуман, алхимия деган гапни етти ухлаб тушларида ҳам кўрмаган; аммо улар бутун ҳаётлари билан Ҳикмат Тошини кашф қила олган одамлар.

Шундан кейин иккинчи тоифага мансуб Устозим менга алхимиядан сабоқлар беришга аҳд қилди. Орадан кўп ўтмай, тушундимки, мени неча марталаб чалғитган ва жуда ғашимга теккан рамзий тил — Олам қалбининг билишнинг ягона воситаси экан. Олам қалбини Юнг “коллектив онг-сизлик” деб атаган эди. Мен Ўз Йўлимни ва Худонинг Белгиларини кашф этдим. Худонинг Белгилари - Ҳақиқат белгилари эди. Улар содда бўлгани учун ақл-заковатим авваллари уларни қабул қилишни истамаган эди. Мен билдим - Улуғ Ижодиётга эришиш вазифаси бир ҳовуч аслзодаларнинггина маҳрига тушган эмас, у бу сайёрада истикомат қилувчи бутун инсониятга аталган экан. Ўз-ўзидан аёнки, Улуғ Ижодиёт бизнинг кўз ўнгимизда ҳаминаша ҳам тухум ва мўъжазгина шиша идишдаги суюқлик тарзида кўринавермайди, аммо ҳар биримиз Олам қалбини кашф этишга ва унинг бағрига шўнгишга қодирмиз.

Шунинг учун ҳам “Алхимик” рамзий китобдир ва унинг саҳифаларида мен нафақат бу масала бўйича билганларимнинг ҳаммасини баён қиламан, балки Хемингуэй, Блейк, Борхес (унинг ҳикояларидан бирида шунга ўхшаш воқеа тасвирланган бўлиб, у Эронда ўрта асрларда руй берган экан), Мальб Таганга ўхшаш Лисони Умумияни эгаллаган улуғ ёзувчиларни ҳам муносиб қадрлашга ҳаракат қиламан.

Назаримда, муқаддима ҳам анча чўзилиб кетгандай кўринапти. Унинг сўнгида менинг Устозим қандай алхимикларни учинчи тоифага мансуб

деб ҳисоблашини кўрсатадиган бир воқеани келтириб ўтаман. Бу воқеани менга бир куни Устозимнинг ўзи лабораторияда гапириб берган эди.

Бир куни Бокираи Пок кўлида чакалоқ Исони кўтарганича ерга тушибди-да, монахлар яшайдиган бир кулбаи фақирга кириб боришти. Жуда мағрурланиб кетган монахлар Биби Марям қаршисида саф тортдилар ва навбатма-навбат унинг ёнига келиб, унга ҳурматан ҳамма санъатларини намойиш этдилар: кимдир ўзи ёзган шеърларини ўқиди, кимдир Инжили шарифни жуда яхши билишини намойиш қилди, яна бир хиллари жаъмики азиз-авлиёларнинг номларини бирма-бир санаб чиқишди. Шу тарзда монах биродарларнинг ҳар бири Бокираи Пок билан гўдак Исонинг шаънига ўзларининг кучлари ва иқтидорларига яраша шундай ҳурмат кўрсатишган эдилар.

Уларнинг орасида энг сўнгиси жуда хароб ва бенаво бир монах йигит эди. У ҳатто Муқаддас Китобдаги матнларни ҳам тузукроқ ёдлаб қололмас эди. Унинг ота-оналари саводсиз бўлиб, цирк артистлари билан бирга шаҳарма-шаҳар кўчиб юришарди. Уларнинг кўлидан келган бирдан-бир нарса шу бўлдики, ўғилларига ҳар хил жўн фокусларни ўргатиб қўйишди.

Унга навбат келганида монахлар тамошани тўхтатиб ҳам қўйишмоқчи бўлишди, негаки, бояги монах йигит ҳатто иккита жумлани қовуштириб айтолмай қолди. Унинг ношудлиги ҳамма монахларни шарманда қилиши турган гап эди. Бироқ у Бокираи Покка ва Чакалоққа ўзининг бирор заррасини бахшида этиши кераклигини бутун қалби билан ҳис қилди.

Шунда у биродарларининг таъна-дашномга тўла нигоҳлари остида чўнтагидан бир нечта апельсинни чиқариб, отиб-илиб ўйнай бошлади. Хуллас, у ўзи билган бирдан-бир хунарни - илгиригини намойиш қилди.

Худди шу дақиқада Исонинг лабларида табассум пайдо бўлди ва у чапак чала бошлади. Бокираи Пок ўғлини шу монах йигитга узатди - уни қўлда кўтариб туришни фақатгина унга ишонди.

Муаллиф

Жга бағишланади

- Улуғ Ижодиёт сирини англаб етган Алхимикка

Ўз йўлларида давом этишди. Исо бир қишлоққа кирди. Бу ерда Марфа исмли аёл Уни уйига таклиф қилди. Унинг Марям исмли бир синглиси бор эди. Марям Исонинг оёқлари олдига ўтириб Унинг сўзларини тинглар эди. Марфа эса тайёргарчилик ишлари билан жуда овора эди. Ниҳоят, у Исо ёнига келиб:

- Ҳазрат! Синглим бир ўзимни хизматга қолдириб қўйганига эътибор бермаяпсанми? Унга айтгин, менга ёрдам берсин! - деди. Исо унга шундай жавоб берди:

- Марфа! Марфа! Бунча уриниб ташвишланмасанг! Зарур бўлган биттагина шу бор. Марям ўзи учун яхши улушни танлади ва буни ундан тортиб олинмайди.

Лука баён этган муқаддас хушхабар.
10: 38-42

ДЕБОЧА

Алхимик қайси бир йўлчи олиб келган китобни кўлига олди. Китобнинг муқоваси йўқ эди. Аммо Алхимик муаллифнинг номини излаб топти - Оскар Уайльд экан, сўнг уни varaқлаб ўтириб Наргиз ҳақидаги эртаққа рўпара келди. Эртадан-кечгача анҳордаги аксига маҳлиё бўлиб ўтирадиган соҳибжамол ҳақидаги ривоятдан Алхимик хабардор эди. Наргиз аксига тикилавериб, шунақа толиқиптики, охир-пировардида анҳорга кулаб

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

тушиб, чўкиб кетипти. Соҳилда эса унинг хотирасига Наргиз деб аталган бир гул униб чиқипти.

Аммо Оскар Уайльд воқеани бошқача айтиб берган эди.

“Наргиз нобуд бўлганидан кейин ўрмон фаришталари - дриадалар анҳордаги чучук сувнинг кўз ёшларидан шўр бўлиб қолганини сезишди.

- Нега йиғлаяпсан? - деб сўрашди дриадалар.

- Наргизга аза тутяпман, - деб жавоб берди анҳор.

- Ажабланидиган жойи йўқ, - дейишди дриадалар. - Сирасини айтганда, Наргиз ўрмондан ўтиб-нетиб қолса, биз ҳаммамиз унинг кетидан югуриб юрардик. Унинг ҳусни жамолини ёлғиз сенгина яқиндан кўргансан, холос.

- У соҳибжамол эдими? - деб сўради анҳор.

- Бу тўғрида сендан тузукроқ ҳукм чиқара оладиган яна ким бор? - деб хайрон бўлишди ўрмон фаришталари. - Сенинг соҳилингда ўтириб сувларингга термулиб, эртадан-кечгача вақт ўтказмасмиди у?

Анҳор анча вақтгача индамади ва ниҳоят жавоб берди:

- Мен Наргизнинг соҳибжамол эканини пайқамаган бўлсам-да, унга аза тутаман Унга йиғлашимнинг боиси шуки, у ҳар гал соҳилимга келиб, сувларим узра бошини эганида, кўзларининг тубида менинг ҳусни таважжуҳим акс этарди...”

“Нақадар гўзал ривоят-а!” - деб ўйлади Алхимик.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Йигитнинг исми Сантьяго эди. У қўйларини чала вайрона, ташландик черковнинг ёнига ҳайдаб келганида, оқшом чўка бошлаган эди. Унинг гумбази кўпдан бери чўкиб, ярми қулаб тушганди. Бир замонлар черковнинг омбори турган жойда шохлари тарвақайлаган чинор ўсиб турипти.

Сантьяго шу ерда тунаб қолишга қарор қилди. У қўйларини майишиб қолган эшикдан чиқиб кетмасин учун бир-иккита синиқ тахта билан тамбалаб қўйди. Бу вилоятда бўри йўқ эди. Лекин қўйлар баъзан тарқалиб кетса, уларни тўплаб олгунча она сутинг оғзингдан келади, бирон адашган кўзини топаман деб кун-уззуқун сарсон бўласан.

Сантьяго ерга камзулини тўшади, бошига яқинда ўкиб тугатган китобини қўйди ва ҳорғин чўзилди. Аммо кўзи уйқуга кетиши олдидан китобнинг калинроғидан олиб олсам бўларкан деган фикр кўнглидан кечди - ҳам узокроқ ўқийсан, ҳам ёстиқ ўрнида жуда қулай. У уйғонганда ҳали қоронғи эди - гумбазнинг ўпирилган жойидан юлдузлар жимирлаб кўриниб турарди.

“Яна жиндай ухласам бўларди”, деб ўйлади Сантьяго.

Кеча кўрган тушини бугун у яна кўрди. Лекин бугун ҳам уни охиригача кўриб тугата олмади.

У ўрнидан туриб бир култур шароб ичди. Таёғини олиб мудраб ётган қўйларни туртиб, ҳуркита бошлади. Бироқ қўйларнинг кўпи у кўзини очган заҳотиёқ уйғонган эди - бамисоли у билан қўйлар орасида аллақандай яширин ва сирли алоқа бордай... Бунга ажабланмаса ҳам бўлади - мана, икки йилдирки, у шу қўйлар билан сув ва ўтлоқ кидириб тинимсиз кезиб юрипти. “Улар менга шу қадар кўникаб қолишганки, ҳатто менинг одатларимни ҳам билиб олишган, - деб шивирлади у. - Ҳатто кун тартибимни ҳам билишади”.

Бу тўғрида у яна бир неча муддат ўйланди. Кейин ҳаёлига бошқа фикр келди - эҳтимол, бунақа эмасдир, эҳтимол, бугунлай бунинг тескарисидир - балки у қўйларнинг қилиқлари ва одатларини билиб олгандир, балки қўйларнинг туриш-турмушига у кўникаётгандир.

Аммо Сантьяго ҳар бирининг номини айтиб, таёғининг учи билан ҳарчанд турткиламасин баъзи қўйлар ўринларидан туришга ошиқмасдилар. Унинг ишончи комил эди - бу жониворлар Сантьягонинг оғзидан чиққан ҳамма гапни тушунади. Шунинг учун у баъзан китоблардаги ўзига ёққан жойларни овозини чиқариб қўйларга ўқиб берарди ёки чўпоннинг ёлғизликда кечирадиган ҳаёти нақадар зерикарли эканини, унда қувончли кунлар нечоғлик камлигини гапириб берарди. Баъзан эса ўзи кўрган шаҳарлар ва қишлоқларда эшитган янгиликларини ҳам айтиб берарди.

Аммо кейинги пайтларда йигит фақат бир нарса тўғрисида - тўрт кундан кейин қўйларини етказиб бориши керак бўлган шаҳарда яшайдиган савдогарнинг қизи ҳақидагина гапирадиган бўлиб қолганди. Йигит қизни бир мартагина - ўтган йили кўрган, холос. Дўкондор мовутфуруш ва жунфуруш эди. У қўйларнинг жунини тўғридан-тўғри ўзининг кўз ўнгида қирқишларини маъқул кўрарди - шундай қилса, алдови камроқ бўлади. Сантьягонинг ошналаридадан бири унга шу дўконни кўрсатиб қўйди ва у қўйларини шу ерга ҳайдаб борди.

- Сотиладиган жун бор эди, - деди у ўшанда дўкондорга.

Пештахтанинг олдида анчагина одам турарди. Хўжайин чўпондан пешингача сабр қилиб туришни илтимос қилди. Сантьяго рози бўлди, йўлгага ўтириб, елкасидаги хуржунидан китобчасини олди.

- Ие, чўпонлар ҳам китоб ўқир экан-да.. Билмас эканман...- Қиз боланинг кўнғирокдек овози тўсатдан ёнгинасида янгради.

У бошини кўтариб бир қизни кўрди. У том маънода Андалусия фарзанди эди: сочлари узун, тим қора, силлик, кўзлари эса бир вақтлар Испанияни тобе этган маврларнинг кўзига ўхшайди.

- Чўпонларнинг китоб ўқишига ҳожат йўқ, қўйларнинг ўзи ҳар қанака китобдан кўра ортиқроқ нарсага ўргатиб қўяди, - деб жавоб берди Сантьяго унга.

Гапни кавласанг, гап чиқади - шу тарзда улар икки соат мобайнида гурунглашиб ўтиришди. Қиз дўкондорнинг қизи эканини, турмуши жуда зерикарли ўтаёганини, ҳамма кунлар икки томчи сувдек бир-бирига ўхшашини гапириб берди. Сантьяго эса унга Андалусия далалари тўғрисида ҳикоя қилиб берди, йўлида учраган катта шаҳарларда эшитганларини сўзлади. У гапини тинглайдиган суҳбатдош топилганига хурсанд эди - ҳар нима деганда ҳам, ҳадеб қўйлар билан гаплашаверишдан яхши-ку...

- Ўқишни қаерда ўргангансан? - деб сўради қиз.

- Ҳамма қаерда ўрганса, мен ҳам ўша ерда ўрганганман, - деб жавоб берди йигит. - Мактабда.

- Саводинг бўлса, нега қўй боқиб юрибсан?

Жавоб ўрнига Сантьяго гапни бошқа томонга бурди - қиз барибир унинг гапларини тушунмаслигига ишончи комил эди. Сантьяго қизга ўзининг саргардонликларини гапириб берди - уни тинглар экан, қизнинг арабиёна кўзлари хайратдан гоҳ бақрайиб қолар, гоҳ қисилиб кетарди. Вақтнинг ўтиши сезилмас эди. Сантьяго бугунги кун ҳеч қачон тамом бўлмаслигини, дўконда уймаллашиб ётган харидорларнинг сира кети узилмаслигини, жун қирқиш яна камида уч кун кечикишини истарди. Авваллари у ҳеч қачон ҳозирги дақиқалардагига ўхшаган туйғуларни ҳис қилмаган эди, у бу ерда бутунлай қолиб кетгиси келарди. Бу қорасоч пари билан ўтказган кунлари икки томчи сувдек бир-бирига ўхшамаслиги муқаррар эди.

Бирок шу пайт дўкондан қизнинг отаси чиқиб келди ва жунини қирқиш учун подадан тўртта қўйни ажратиб олди. Сўнг қўйларнинг тегишли ҳақини тўлади-да:

- Бир йилдан кейин кел, - деди.

Мана, энди белгиланган муддатга бор-йўғи тўрт кун қолди. Йигит бўла-

жак учрашувни сабрсизлик билан кутарди, аини чокда бир хавотирлик юрагини тирнамокда - киз уни аллақачон унутиб юборган бўлса-чи? Уларнинг шаҳарчаси орқали подасини ҳайдаб ўтадиган чўпон озми?

- Нима қилай, - деди у қўйларига. - Шунга ҳам ота гўри қозихонами? Қиз зотининг уруғи куриб кетганми? Бошқа шаҳарда топилмайдими?

Аммо қалбининг ич-ичида у билиб турипти - унга аини шу киз керак. Ундан бошқаси бўлмайди. Чўпонларнинг ҳам, денгизчиларнинг ҳам, ўлкама-ўлка кезиб юрадиган савдогарларнинг ҳам биттагина ардоқли шаҳари бўлади. Бу шаҳарда бир киз борки, уни деб жаҳонгашталиқ лаззатидан кечсанг арзийди.

Тонг ёришиб қолди. Сантьяго сурувини куёш кўтарилиб келаётган томонга ҳайдади.

- Қўйларга яхши-да, - деб ўйлади у. - Уларга ҳеч нарсани ҳал қилиш керак эмас. Эҳтимол, шунинг учун ҳам улар ҳадеб менинг пинжимга суқилишар?

Уларга, умуман, ҳеч нарса керак эмас, сув билан оёқлари остида майса бўлса, бас. Сантьяго Андалусиядаги энг яхши ўтлоқларни билади, шундоқ экан, қўйлар ҳам уни яхши кўрганлари-кўрган. Майли, ўтаётган кунларни бир-биридан ажратиб бўлмасин, майли, кун чикқандан кун ботгунча вақт жуда ҳам имиллаб ўтсин, майли, улар ўзларининг қисқа ҳаётлари мобайнида биронта ҳам китоб ўқишмаган бўлсин, майли, улар шаҳарлар ва кишлоқлардаги одамлар бир-бирларига янгиликларни айтиб берадиган тилни тушунмасин, - уларга сув билан майса топилиб турса бўлгани, шунинг ўзи билан улар бахтиёр. Бунинг учун эса улар инсонга ҳиммат қилиб, жунини беришади, унга ошна тутинишади ва ўхтин-ўхтин гўштлирини ҳам инъом этишади.

“Бугун мен қўққисдан вахший ҳайвонга айланиб қолсам-у, уларни бирин-кетин сўя бошласам, сурувнинг кўп қисмини кириб бўлганимдан кейингина шўрлик жониворлар нима воқеа содир бўлаётганини тушуниб олардилар, - деб ўйлади Сантьяго. - Улар ўзларининг сезгиларидан кўра менга кўпроқ ишонишади, чунки мен уларни емиш топиладиган жойларга бошлаб бораман”.

Бугун унинг ҳаёлига қанақа фикрлар келаётганига Сантьягонинг ўзи ҳам ажабланди. Бунинг сабаби нима бўлсайкин? Эҳтимол, омборхонасидан қора чинор ўсиб чикқан ва у кечаси тунаган черковга қарғиш теккандир? Аввалига у бир марта кўрган тушини яна кўрди, энди бўлса, садоқатли ҳамроҳларига қаҳри келиб ўтирипти. У кечки овқатдан қолган шаробдан бир қултум ютди ва куртқасига тузукроқ ўраниб олди. У билади - бор-йўғи бир неча соат ўтгандан кейин куёш найза бўйи кўтарилгач, кун шунақа исиб кетадики, тақир ерлардан сурувни ҳайдаб ўтишнинг имкони қолмайди. Бундай дақиқаларда бутун Испания оромга киради. Фақат кечга борибгина жазирама пасаяди, унгача зилдай куртқани елкадан қўймай кўтариб юришинг керак. Аммо иложинг қанча - саҳар чоғи тушадиган аёздан сени шу куртқа асрайди-да...

“Об-хавонинг инжиқликларига тайёр бўлганинг яхши”, - деб ўйлади Сантьяго куртқаси зилдай ва иссиққина экани учун унга мамнуният билан қараб қўяр экан. Умуман айтганда эса, Сантьягонинг зиммасида ўзининг вазифаси бўлганидек, куртқанинг ҳам ўзининг қиладиган иши бор. Унинг ҳаётда белгилаб қўйилган қисмати тинимсиз сафар қилмоқ. Мана, икки йил мобайнида Андалусиянинг ясси адрлари ва воҳалари бўйлаб тинимсиз сафар қилиб, бу ўлқанинг ҳамма шаҳар ва ўлкаларини кезиб чикди. Сантьяго бу гал мовутфурушнинг қизига оддий чўпон йигит қандай қилиб саводли бўлиб қолганини айтиб бермоқчи эди.

Воқеа эса бундай бўлган эди - у ўн олтига тўлгунча диний семина-

рийда ўқиган эди. Унинг ота-онаси Сантьягонинг роҳиб бўлишини орзу қилишарди - бу оддий қишлоқ оиласи учун ғоятда фахрли эди. Улар эрта-ю кеч узлуксиз машаққатли меҳнат билан банд эдилар - буларнинг бари баайни қўйларга ўхшаб фақат қорин тўйғазиш мақсадида қилинар эди.

Семинарийда Сантьяго лотин тилини, испан тилини ва диний илмларни ўрганди. Аммо оламини билиш иштиёқи уни болалик чоғидан ўртаб келарди. Бу иштиёқ Худони танишга ёки инсон гуноҳларини теран ўрганишга интилишдан устун келди. Оқибатда, бир куни ота-онасини кўргани келганида юрак ютиб, роҳиб бўлишни истамаслигини айтишга журъат қила олди. У саёҳат қилмоқчи эканини айтди.

- Ўғлим, - деди отаси унинг гапига жавобан, - бизнинг қишлоғимизга қадами етмаган одамлар қолган эмас. Ёруғ жаҳоннинг ҳамма бурчидан одамлар бу ерга бирон янгилик топиш иштиёқида келишган. Аммо янгилик тополмай, қандай келган бўлсалар шундай қайтиб кетишган. Улар қасрларга рўпара келиш орзусида тоғларга тармашиб чиқадилар, бироқ маълум бўладики, ўтмиш бугунги кундан яхшироқ экан. Келганлар малла сочли ёхуд қора танли бўлишлари мумкин, лекин улар бизнинг ҳамқишлоқларимиздан ҳеч нарса билан фарқ қилмайди.

- Аммо улар туғилиб ўсган ўлкаларда қанақа қасрлар борлигидан мен беҳабарман-ку? - деб эътироз билдирди Сантьяго.

- Бу одамлар бизнинг юртимизни ва бизнинг аёлларимизни кўришгандан кейин биз ҳам умрбод шу ерда қолишни истаймиз дейишади, - деб давом этди ота.

- Мен эсам бошқа юртларга борсам, бошқа аёлларни кўрсам дейман. Ахир, бу одамлар ҳеч қачон бизнинг юртимизда қолиб кетишмайди-ку!

- Саёҳат қилмоқ учун катта давлатнинг бўлиши керак. Бизнинг тоифамиздан эса бир жойда кўним билмайдигани чўпонлар чиққан, холос.

- На илож? Унда чўпон бўламан, - деди Сантьяго.

Отаси ҳеч нарса деб жавоб бермади, эрталаб эса ўғлининг кўлига ичида қадимий уч тилло бор ҳамёнини тутқазди.

- Бир куни даладан топиб олгандим. Осмондан тушган деб ҳисоблай қол. Бир сурув кўй сотиб олгин-да, ёруғ жаҳон бўйлаб тентирашингни бошла. Бизнинг қасримиздан зўрроқ қаср йўқлигини, ҳеч қаерда бизнинг аёлларимиздан гўзалроқ аёллар топилмаслигини англаб етгунингча, тентираб юравер.

Ота ўғлига оқ фотиҳа бериб йўлга кузатар экан, Сантьяго унинг кўзларидан билиб олди: отасининг ҳам ёши ўтинқираб қолганига қарамай қалбида олис сафарлар чорловининг олови ёнмоқда, унинг қорни тўк, усти бут, бошпанаси бор, лекин ўтроқ ҳаётнинг бу неъматларидан ҳарчанд баҳраманд бўлмасин, улар қалбидаги оловни сўндира олмапти.

Уфқда осмон оташ рангда шуълаланди. Сўнг қуёш ботди. Отаси айтган гапларни эслаб Сантьягонинг кўнгли ёришиб кетди: У аллақачон анчамунча қасрларни кўриб улгурди, у аллақачон кўпдан-кўп сохибжамолларга рўпара келди, лекин уларнинг биронтаси икки кундан кейин у қайта учратадиган қиз билан бўйлаша олмасди. Унинг бир сурув кўйи бор, куртқаси, китоби бор. Китобини истаган вақтида бошқа бир китобга алмаштириб олиши мумкин. Муҳими эса - унинг энг ардоқли орзуси вожиб бўлмоқда - у саёҳат қилиб юрипти. Андалусиянинг адирлари ва воҳалари жонига теккан қуниёқ қўйларини сотиб матросликка ёлланиб кетаверади. Бирор кун келиб, денгиз бўйлаб сузиш ҳам жонига тегар, лекин бу пайтга келганда қанчадан-қанча бошқа шаҳарларни, бошқа аёлларни, бахтиёр бўлишнинг бошқа усулларини таниб улгуради.

“Билмадим, семинарийда мен қандай қилиб Худонинг жамолига етишган бўлардим?” - деб ўйлади Сантьяго яллиғланиб ботаётган қуёшга қараб.

Ўзининг сафарларида у ҳамиша ҳали юрилмаган йўллардан юришни афзал кўрарди. Гарчи бу ўлкага у тез-тез келиб турган бўлса-да, ҳали бир марта ҳам бу черковда тунаб қолишга тўғри келмаган эди. Дунё бепоён ва битмас-туганмас. Агар Сантьяго лоақал бир дақиқага йўл танлаш ихтиёрини қўйларнинг ўзига қўйиб берса, улар танлаган йўлда, албатта, бирон қизиқроқ нарсага рўпара келиш турган гап. Фақат қўйларнинг ўзи ҳар куни янги йўллар танлашларини, ўтлоқлар ҳам, фасллар ҳам ўзгариб туришини тушунишмайди - уларнинг калласида қорин қайгисидан бошқа қайғу бўлмайди.

“Балки бизлар ҳам баайни шуларнинг ўзидирмиз, - деб ўйлади чўпон. - Ахир, мен ўзим ҳам мовутфурушнинг қизи билан танишганимдан бери бирон марта бошқа аёлларни хаёлимга келтирганим йўқ-ку!”

У осмонга қараб, чамалаб кўрди - қараса, шу бугуннинг ўзида чошгоҳгача Тарифга етиб борар экан. У ерда китобини бошқа биронта қалинроқ китобга алиштириб олса, мешини шаробга тўлдириб олса, мовутфурушнинг қизи билан учрашувга тузукроқ тайёрланмоқ учун соч-соқолини тарашлаб олса бўларди. Аллақачон бошқа бирон чўпон унинг оғзидagini илиб кетган бўлиши мумкинлиги тўғрисида ўйламасликка ҳаракат қиларди.

“Ҳаётнинг қизиқлиги ҳам шунда-да, - деб ўйлади Сантьяго, осмонга қараб олиб, қадамини жадаллатар экан. - Унда тушлар ўнгидан келиши мумкин”.

У Тарифда тушларни талқин қилиб берадиган бир кампир яшашини эслади. У кампирнинг ҳузурига боради - кетма-кет икки марта кўрган туши нима маънони билдиришини айтиб берсин.

Кампир йигитни орқа томондаги хонага олиб кирди. Бу хонани ошхонадан ранг-баранг - мунчоқлардан ясалган парда ажратиб турарди. Хонанинг ўртасида бир стол ва икки стул турарди, девордаги сувратда эса Исо Масихнинг юраги тасвирланганди.

Бека Сантьягони ўтказди, ўзи ҳам унинг рўпарасига ўтирди ва унинг иккала кўлидан тутиб, аввал пичирлаб ибодат қила бошлади.

Ибодат лўлиларникига ўхшаб кетарди. Чўпон йигит лўлиларга кўп тўкнаш келганди. Гарчи улар қўй бокмасалар-да, ёруғ жаҳон бўйлаб кўп дайдиб юришарди. Одамлар бўлса улар тўғрисида “лўлилар ҳаммани алдаш билан кун кечиради, улар имонларини шайтонга сотишган, болаларни ўғирлашади, кейинчалик бу болалар лўлиларнинг таборларида қулга айлантиради” деган гапларни гапиришарди. Сантьягонинг ўзи болалигида лўлиларнинг ўғирлаб кетишидан ўлгудай кўрқарди. Мана, ҳозир ҳам кампир унинг қўлларидан тутиши билан ўша эски кўрқув бирдан тирилгандай бўлди.

“Йўғ-е, ахир, бу ерда Исо Масихнинг муқаддас қалби бор-ку!” - деб ўйлади у беихтиёр пайдо бўлган қалтироғини босишга ҳаракат қилиб. Сантьяго кампирнинг бирор нарсани пайқаб қолишини истамас эди. Ҳар эҳтимолга қарши у ичида яна Худога тавалло қилди.

- Жуда ажойиб-ку! - деб минғирлади кампир унинг кўлидаги чизиклардан кўзини узмай. Кейин кампир яна сукутга чўмди.

Йигит яна бадтарроқ ҳаяжонга тушди. Унинг қўллари қалтирай бошлади ва у шоша-пиша кўлини тортиб олди.

- Мен қўлимга қараб фол кўриб қўйинг деб келганим йўқ ҳузурингизга, - деди йигит, умуман, бу уйнинг остонасидан ҳатлаб ўтганига афсусланиб: ундан кўра, айтган ҳақини тўлаб, бу ердан тезроқ туёғини шикиллатиб қолгани яхши эмасми? Нима бўпти - бор-йўғи бир хил тушни икки марта кўрипти.

- Биламан. Келганингни боиси шуки, сен кўрган тушининг таъбирини айтиб беришимни истайсан, - деб жавоб берди лўли хотин. - Биласанми, Эгам бандалари билан туш тилида гаплашади. Бу жаҳон тил-

ларидан бири бўлганида мен уни бир амаллаб сенга таржима қилиб бераюлардим. Бирок Эгам сенга ўзининг кўнгил тилида муружаат қиладиган бўлса, Унинг айтганлари ёлғиз сенинг ўзингагина тушунарли бўлади. Модомики, сен мендан маслаҳат сўраб келган экансан, мен сендан, барибир, ҳақ оламан.

“Роса тузоққа илиндим, шекилли”, - деб ўйлади Сантьяго, лекин чекинишнинг иложи йўқ эди. Чўпон одам учун таваккал қилиш одатдаги иш - гоҳида сурувга бўри оралайди, гоҳида қурғоқчилик юз беради. Чўпонликнинг гашти ҳам ана шу таваккалчиликда-да!

- Мен айна битта тушни икки марта кўрдим, - деди у. - Гўё мен ўтлоқда қўйларимни боқиб юрган эмишман-у, туйқусдан бир бола пайдо бўлиб қолипти. У қўйларим билан ўйнашмоқчи экан. Мен бирор кимсанинг қўйларим ёнига келишини ёқтирмайман - улар бегона одамдан кўрқишади. Фақат болаларнигина улар ҳайқмай ёнларига йўлатаверади. Билмадим - нима учун шундай қилишаркин? Қўйлар одамнинг ёшини қаёқдан биларкан - сира ақлим етмайди-да!

- Кани, тушингни айтақол, - деб унинг гапини бўлди кампир. - Ана, кўриб турибсан, қозоним оловга қўйилган. Албатта, ёнингда пулингнинг тайини йўқ. Менинг эса беҳуда сарфлайдиган вақтим йўқ.

- Болақай қўйлар билан роса ўйнади, - деб давом этди бироз хижолатга тушган Сантьяго. - Кейин эса болақай бирдан мени кўлида кўтариб, Миср эҳромларининг ёнига элтиб қўйди.

Йигит сустлашди - унинг кўнглида “лўли кампир Миср эҳромларини билармикин?” деган гумон пайдо бўлди, бироқ лўли хотин сукут сақлашда давом этди.

- Миср эҳромларининг ёнига элтиб қўйди, - деб дона-дона қилиб такрорлади у. - Кейин у ерда болақай менга: “Агар бу жойларга яна йўлинг туша, яшириб қўйилган хазинани топасан”, деди. Хазинанинг қаерда ётганини у менга энди кўрсатмоқчи бўлиб турганида, уйғониб кетдим. Иккинчи тушимда ҳам айнан шу такрорланди.

Кампир узок вақт индамай қолди, кейин яна Сантьягонинг иккала кўлидан тутди-да, диққат билан унинг кафтларига тикилди:

- Ҳозир мен сендан ҳеч нарса олмайман, - деди кампир ниҳоят. - Бирок сен хазинани топсанг, унинг ўндан бири - меники..

Йигит мамнуниятдан кулиб юборди - тушида кўрган хазинаси унинг ёнидаги уч-тўрт танга арзимаган пулнинг сақланиб қолишига ёрдам бермоқда. Кампир чиндан ҳам лўли хотинга ўхшайди, негаки, лўлиларнинг эси ҳаммавақт ҳам жойида бўлавермайди дейишади.

- Тушимнинг таъбирини айтиб беринг, бўлмаса, - деб илтимос қилди у.

- Аввал қасам ич. Хазинанинг ўндан бир қисмини сенга бераман деб қасам ич. Шунда тушингнинг таъбирини айтаман.

Қасам ичишга тўғри келди. Лекин кампир уни яна бир марта Исо Масиҳнинг Муқаддас Юрагига қўлини қўйиб туриб қасам ичишга мажбур қилди.

- Бу туш Лисони Умумиядаги туш экан, - деди кампир. - Гарчи бу жуда қийин бўлса-да, мен унинг таъбирини айтиб беришга уриниб кўраман. Шу сабабдан хизматим учун хазинанинг ўндан бирини беришингни талаб қиляпман. Қулоқ сол: сен Мисрга бормоғинг ва ўз эҳромларингни топмоғинг керак. Мен ўзим бунақа гапларни эшитган ҳам эмасман, лекин модомики, болақай сенга уларни кўрсатган экан, демак, улар ҳақиқатан ҳам мавжуд. Шундай бўлгандан сўнг, сен уларни излаб, йўлга туш - ўша жойларда сен хазинанингни топасан ва бойиб кетасан.

Сантьяго аввалига ҳайрон бўлди, кейин пушаймон қилди. Наҳотки, шунақа арзимаган бир гап учун кампирни қидириб овора бўлган бўлса? Ҳар қалай, ундан пул олмагани яхши бўлди.

- Вақтим бекор кетгани чакки бўлди-да, - деди Сантьяго.

- Мен сени огоҳлантирган эдим: сенинг тушингнинг таъбирини айтиб бериш қийин. Нимаики ғаройиб бўлса, кўринишидан жуда жўн бўлади ва унинг маъносини чақишга фақат донишманд одамнинг кучи етади. Мен эса донишманд эмасман. Шунинг учун бошқа санъатларни - масалан, кафтга караб фол кўриш санъатини ўрганишимга тўғри келган.

- Мисрга қандай қилиб бораман?

- Буниси билан менинг ишим йўқ. Мен фақат тушларни таъбирлашни биламан, холос, тушни воқеъ қилмоқ кўлимдан келмайди. Акс ҳолда, мен бир тиланчидек ўз қизларимга муҳтож бўлиб ҳаёт кечирармидим?

- Борди-ю, мен Мисрга етиб боролмасам-чи?

- Етиб боролмасанг, фол кўрганим учун сендан оладиган ҳақимдан маҳрум бўлиб қоламан. Майли, бунақа маҳрумиятни энди кўраётганим йўқ. Қани, энди борақол - сен билан гаплашадиган бошқа гапим қолмади.

Сантьяго лўли хотиннинг уйдан ҳафсаласи жуда ҳам пир бўлиб чиқди ва иккинчи ҳеч қачон тушларга ишонмасликка қарор қилди. Шу ўринда ўз ишлари билан шуғулланиш фурсати келгани эсига тушди: у дўконга борди, у-бу егулик харид қилди, китобини бошқа қалинроқ китобга алиштириб олди, сўнгра майдондаги скамейкага ўтириб, янги шаробини татиб кўрди. Ҳаво анча дим эди, шароб ажиб бир тарзда йигитга ором бахш этди.

У қўйларини шаҳарнинг бир чеккасида янги дўстининг оғилида қолдирган эди. Вилоятнинг қаерига борма, ҳамма жойда Сантьягонинг дўстлари бор - шунинг учун ҳам у сафарни яхши кўради-да. Янги дўст орттирасан, лекин у билан ҳар куни кўришиб туришинг шарт эмас. Теварак-атрофингда ҳамиша бир хил одамлар бўлаверса - семинарийда ўқиб юрганида шундоқ бўлганди - нечукдир ўз-ўзидан шундай бўлиб чиқадики, улар сенинг ҳаётингга кириб боришади. Ҳаётингга кириб олгандан кейин бир неча муддат ўтар-ўтмас, улар ҳаётингни ўзгартиришни истаб қолишади. Агар борди-ю, сен улар истагандек тусга кирмасанг, хафа бўлишади. Бу ёруғ жаҳонда қандай ҳаёт кечирмоқ керак эканини, ахир, ҳар бир кимса мутлақо аниқ билади-ку!

Фақат шахсан ўзининг ҳаётини ҳеч ким нима учундир тузукроқ созлай олмайди. Улар баайни лўли кампирга ўхшаб кетишади - тушни такбир қилишни билишга билишади-ю, лекин уни чинга айлантира олишмайди.

Сантьяго куёш яна жиндай пастлашини кутишга қарор қилди, кейин қўйларни ўтлагани ҳайдаса бўлади. Мовутфурушнинг қизи билан учрашишга ҳали яна уч кун бор. Ҳозирча эса у маҳаллий роҳибдан алмаштириб олган янги китобини ўқиб туради. Бу китоб қалин эди. Унинг биринчи саҳифасидаёқ аллакимнинг дафн қилиниши тасвирланипти. Бунинг устига-устак, қаҳрамонларининг номи шунақа қийинки, уларни айтгунча тилинг танглайингга ёпишиб қолади. "Агар вақти-соати келиб, мен бирон асар ёзиб қолсам, - деб ўйлади йигит, - унинг ҳар саҳифасида янги қаҳрамон бўлади, токи китобхон кимни нима деб аташларини эслаб қолишга эҳтиёж сезмасин".

Сантьяго марҳумнинг жасадини қорга кўмишлари тасвирланган саҳифаларга қизиқиб кетди, куёш аёвсиз қиздириб турган бўлса-да, Сантьягонинг бутун аъзойи бадани совуқдан жунжикиб кетди. Ўқишга энди шўнғиган эди ҳамки, скамейкага қандайдир қария келиб ўтириб, уни гапга сола бошлади.

- Улар нима қилишяпти? - деб суриштирди қария кўзи билан майдондаги одамларга ишора қилиб.

- Ишлашяпти, - деб қуруқкина жавоб қайтарди йигит, ўзини ўқиётганга солиб.

Аслида эса йигит мовутфурушнинг қизи олдида тўртта қўйнинг жуни-

ни қандай қирқишини ўйламоқда эди. Жунни шундай қирқадики, унинг ким эканини киз билиб қўйсин-да! Бу манзара Сантьягонинг хаёлида тез-тез гавдаланиб турарди. Ҳар гал у хаёлан ажабланган қизга қўйнинг қуй-руғидан бош томонига қараб жунини қирқиш кераклигини тушунтириб берарди. Бундан ташқари жун қирқаётганда қизнинг қўнглини хуш қилмоқ учун айтиб бермоқчи бўлган мароқли воқеаларини бирин-сирин хотирасидан ўтказарди. Бу воқеаларни у китоблардан ўқиб олган, лекин уларнинг ҳаммасини ўзининг бошидан кечгандай қилиб айтиб бермоқчи эди. Қиз бу сирнинг тагига ҳеч қачон етолмаса керак, ахир, у ўқишни билмайди-ку!

Қарияси тушмагур анча-мунча елим экан. У жуда толиққанини ва чанқаганини айтиб, бир кулгум шароб сўради. Сантьяго зора шу билан ундан қутулсам деган умидда идишини узатди.

Қаёқда дейсиз? Қария шаробдан ичиб олгач, гурунглашмоқни ихтиёр қилиб қолди. Шароб идишини қайтариб бериб, у йигитдан қанақа китоб ўқиётганини сўради. Сантьяго индамай ўрnidан туриб, бошқа скамейкага бориб ўтиргиси келди, бироқ отаси уни ҳамиша қариялар билан хушмуомалада бўлишга ўргатган. Шунинг учун у индамай ўқиётган китобини қарияга узатди - бу одам қўққисдан китобнинг номини тўғри талаффуз қилишни биладиган чиқиб қолса, ажаб эмас. Агар борди-ю қария саводсиз бўлса, ноқулайликдан қочмоқ учун йигитдан ўзини тортади.

- Ҳм... - деди қария бунақа ғалати буюмни умуман, биринчи марта кўраётгандек, қўлида ҳар томонга айлантириб кўриб. - Яхши китоб, муҳим нарсалар ҳақида. Лекин жуда зерикарли-да...

Сантьяго ҳайрон бўлди - қария нафақат ўқишни билар экан, балки айни ана шу китобни ўқиб чиққан кўринади. На чора, агар у чиндан-да зерикарли бўлса, уни бошқа китобга алмаштириб олишга ҳали фурсат бор.

- Деярли ҳамма китоблар нима тўғрисида бўлса, бу китоб ҳам ўша тўғрида, - деб давом этди қария. - Одамзод ўз тақдирини ўзи танлаш иктидорига эга эмаслиги тўғрисида. Бу китоб бошдан-оёқ фақат бир мақсадда ёзилган - у ҳаммани ёруғ жаҳондаги энг катта ёлғонга ишонтирмоқчи бўлади.

- Ёруғ жаҳоннинг энг катта ёлғони нима экан? - деб ҳайрон бўлиб сўради Сантьяго.

- Нима бўларди? Қайси бир лаҳзада бизнинг ҳаётимиз ўзимизга бўйсунмай қўяди. Шунда ҳаётимизни тақдир бошқара бошлар эмиш. Уччига чиққан ёлғон...

- Менинг буни тушунишим қийинга ўхшайди, - деди Сантьяго. - Мени, масалан, роҳиб қилишмоқчи бўлишган эди, мен бўлсам чўпон бўлиб кетдим.

- Жуда яхши-да, - деб бош ирғади қария. - Сен, ахир, сафар қилишни яхши кўрасан-да...

"Гўё менинг фикрларимни ўқиётгандай-а!" деб хаёлидан ўтказди Сантьяго.

Бу орада қария қалин китобни шошмасдан варақлай бошлади - вожоҳатидан китобни умуман қайтариб бериш нияти йўқдай кўринарди. Фақат эндигина Сантьяго пайқади - қариянинг устида араблар қиядиган бурнус бор эди. Лекин бунинг ҳеч қанақа фавқулудда жойи йўқ. Тарифни Африка соҳилидан энсизгина бир бўғоз ажратиб турарди, халос. Бу бўғозни бир неча соат ичида кесиб ўтса бўлади. Бу шаҳарчада араблар тез-тез пайдо бўлиб туришади - нималарнидир харид қилишади ва кунига бир неча марта ўзларининг ғаройиб намозларини ўқишади.

- Сиз қаёқдан бўласиз? - деб сўради у қариядан.

- Ҳар қаёқдан.

- Бунақаси бўлмайди, - деб эътироз билдирди йигит. - Мана, масалан, мени олайлик. Мен чўпонман, бутун ёруғ жаҳон бўйлаб дайдиб юраман,

лекин менинг туғилган жойим бор. Бизнинг жойларда бир шаҳарча бор, унинг ёнидаги тоғда қадимий қаср бор. Мен шу шаҳарчада туғилганман.

- Ундай бўладиган бўлса, мен Салимда туғилганман.

Сантьяго Салим деган жойнинг қаерда эканини билмасди, лекин шарманда бўлмаслик учун сўрамади. У майдонга тикилиб қолди. Майдонда серташвиш қиёфадаги одамлар у ён-бу ён ўтиб туришарди.

- Хўш, Салимда аҳволлар қалай?

- Хар доимдагидек...

Жавобнинг ушлаб оладиган жойи йўқ эди. Фақат шуниси аён эдики, бу шаҳар Андалусияда эмас, акс ҳолда, Сантьяго уни билган бўларди.

- У ерда нима билан машғул эдингиз?

- Нима билан машғул эдингиз дейсанми? - шундай деб қария баланд овозда хохлаб кулиб юборди. - Мен уларнинг ҳукмдори эдим. Мен - Салим подшосиман.

"Одамлар баъзан хўб бемаъни гапларни гапиришади-да, - деб ўйлади йигит. - Ростдан ҳам, еб-ичишдан бошқа қайғуси йўқ, тилсиз-забонсиз қўйлар билан муомала қилган минг бора яхшироқ. Ёки, бўлмаса, китоб ўқиганга нима етсин - улар ғаройиб воқеалар тўғрисида ҳикоя қилиб беради, яна бунинг устига, уларни эшитишни айни кўнглинг тилаб турганида айтиб беради. Одамлар бўлса ғалати бемаза: лоп этиб оғизларидан бир нарса чиқиб кетади-да, сен бўлсанг уларга нима жавоб қайтаришни билмай, эзилиб ўтираверасан".

- Менинг исим Мелхиседек¹, - деб луқма ташлади қария. - Нечта кўйинг бор?

- Етарли, - деб мужмал жавоб берди Сантьяго.

- Ростданми? Ундай бўлса, қўйларингни етарли деб ҳисобласанг, менинг ёрдамимга муҳтожлигинг йўқ экан-да?

Йигитнинг чинакамига аччиғи келди. У ёрдам тўғрисида лом-мим деб оғиз очгани йўқ. Қариянинг ўзи аввал шароб сўради, кейин китобини бир кўриб бергани олди, энди бўлса, у билан гурунглашиб ўтирмак керак.

- Китобни бу ёққа беринг, - деди у. - Йўлга тушадиган вақтим бўлди.

- Сурувингнинг ўндан бирини менга берсанг, хазинага етиб бориш йўлини ўргатиб қўяман.

Йигитга тўсатдан ҳамма нарса ойдай равшан бўлди. Лўли кампир ундан ҳеч қанақа ҳақ олгани йўқ, шундоқ бўлгандан кейин, қария унинг эри бўлиши керак, у ҳам лўли, албатта, кампир уни атайин жўнатган, энди ҳақини уч хисса қилиб олмоқчи, мени кўпроқ шилишнинг пайида улар.

Аммо Сантьягонинг оғзидан бир сўз чиқиб улгурмасдан, қария бир новдани олди-да, қум устида ниманидир чиза бошлади. У ерга энгашганида кўкрагида бир нарса ярқираб кетди, шунақа ярқирадики, йигитнинг кўзлари қамашиб қолди. Аммо қария ёшига номуносиб бир эпчиллик билан ёқасини беркитди ва Сантьяго кўзи жойига келганда оёқлари остида қария чизган нарсани кўрди, халос.

Кичкина шаҳарчининг бош майдонини қоплаган қум устида у ота-онасининг номларини ўқиди, ўзининг ҳозиргача босиб ўтган ҳаёт йўлини бошидан охиригача тўла тарихини ўқиди. Бунда унинг болалик ўйинлари ҳам, семинарийда ўтган совуқ тунлар ҳам ёзилган эди. Йигит мовут-фурушнинг қизининг исми нима эканини ўқиб, уни биринчи бор билиб олди. У ҳеч қачон ҳеч кимга айтмаган воқеаларини ўқиди - Сантьяго бир куни сўрамасдан отасининг милтиғини олиб, кийикларни ов қилган эди. Бунда унинг ҳаётида биринчи бор ва бир мартагина аёл киши билан ётгани ҳам ёзилган эди.

¹ Мелхиседек — Малхисидиқ, ҳазрати Иброҳим замонида яшган табаррук подшо ва руҳоний: комил руҳоний Исо Масихнинг тимсолидир ("Инжили шариф"дан).

Йигит қариянинг “Мен Салим подшосиман” деганини эслади.

- Нима сабабдан подшо чўпон билан гаплашмоқни ихтиёр этди? - деб сўради Сантьяго хижолат ичида юрагида ҳадик билан.

- Бунинг бир қанча сабаби бор. Лекин асосий сабаб шуки, сен ўз Тақдиринг ортидан боришга қобилсан.

- Қанақа Тақдир экан у? - деб сўради йигит.

- Ҳамма одамлар ҳали ёш экан, ўз Тақдирларини билади. Ҳаётларининг шу палласида уларга ҳамма нарса тушунарли ва уларнинг қўлидан келмайдиган нарса йўқ. Улар орзу қилишдан кўрқишмайди ва кўнгиллари тусаган нарсаларнинг ҳаммасига дадил интилаверадилар. Аммо вақт ўтиши билан яширин бир қудрат уларни ўз Тақдирларини мужассам этишга эришмоқ мумкин эмаслигига ишонтира бошлайди.

Қариянинг гаплари Сантьягога унча ботмади, аммо “яширин қудрат” дегани уни қизиқтириб қолди: бу гапни эшитса, мовутфурушнинг қизи оғзини очиб анграйиб қолиши турган гап.

- Бу қудрат одамага хайрихоҳ эмасдай кўринади, лекин аслида у одамага ўз Тақдирини мужассам этиш йўлларини кўрсатади. Уни бунга руҳан тайёрлайди, иродасини тоблайди. Бу қурраи заминда битта улуг ҳақиқат бор: ким эканингдан ва нима қилаётганингдан қатъи назар, агар сен бирор нарсани астойдил тилайдиган бўлсанг, тилаганингга, албатта, эришасан, негаки, бундай тилак Коинот қалбида туғилган бўлади. Мана шу сенинг Қурраи Заминдаги тақдирингдир.

- Агар мен бор-йўғи ёруғ жаҳон бўйлаб тентираб юришни тиласам ёки мовутфурушнинг қизига уйланишдан бошқа истагим бўлмаса ҳам, шундай бўладими?

- Хазинани излаб топишни айтмадинг. Олам қалби одамнинг бахти билан озиқланади. Бахти билан деймиз-у, лекин унинг қайғуси, ҳасади, рашки билан ҳам озиқланади. Инсон зиммасида фақат якка-ю ягона битта мажбурият бор - у ҳам бўлса, энг сўнгги нуктасига қадар ўз Тақдир кетидан боришдир. Шунда ҳамма нарса жамулжам. Шу ҳам эсингда бўлсинким, агар сен бирор нарсани тиласанг, бу истагининг рўёбга чиқишига бутун Коинот кўмаклашади.

Бир неча муддат улар индамай майдонга ва йўловчиларга қараб ўтиришди. Сукунатни биринчи бўлиб қария бузди.

- Нима важдан сен қўй боқишга жазм қилдинг?

- Негаки, ёруғ жаҳон бўйлаб тентираб юришни ёқтираман.

Қария ўзининг қизил аравачаси билан майдоннинг бир бурчагига ўрнашиб олган бодроқфурушга ишора қилди.

- Болалигида у ҳам саёхатлари орзу қилган. Кейинчалик эса бодроқ сотиб, мол-дунё йиғишни афзал билган. Қариган чоғида бир ой Африкага бориб келади. Одамзодда ўз орзусини рўёбга чиқармоқ учун ҳаммиша ҳамма нарса муҳайё эканини англамоқ унга насиб этган эмас.

- Ундан кўра, у чўпонлик қилгани ҳам маъқул эди, - деди Сантьяго.

- У шундоқ қилишни ҳам ўйлаган. Лекин кейинчалик савдо-сотик билан шуғулланганим маъқулроқ деган тўхтама келган. Савдогар одамнинг тепасида бошпанаси бор, Чўпон эса бийдай далада тунайди. Келинларнинг ота-оналари ҳам куёвлари чўпон эмас, савдогар бўлишини афзал кўришади.

Сантьяго мовутфурушнинг қизини эслади-ю, юрагида санчик тургандай бўлди. Хойнаҳой, қиз истиқомат қиладиган шаҳарда бирор кимса қизил аравачасини судраб тентираб юрган бўлса, не ажаб?

- Ана шунақа-да, одамларнинг чўпонлар ва бодроқфурушлар тўғрисидаги фикрлари ўзларининг йўлларидан кўра муҳимроқ кўринади.

Қария яна китобни варақлади ва бирдан ўқишга киришиб кетгандай бўлди. Сантьяго анчагина кутиб турди. Кейин нима бўлса ҳам қарияни чалғитишга қарор қилди, негаки, боя қария ҳам уни ўқишдан чалғитди-ку...

- Нима учун бу гапларни менга гапираётибсиз?
 - Негаки сен Ўз Тақдирингнинг кетидан боришга уриндинг. Аммо ҳозир ундан чекинишга тайёрсан.

- Сиз ҳамиша шунақа дақиқаларда пайдо бўласизми?

- Ҳамиша. Шунисини ҳам айтиб қўяй. Бошқа қиёфада ҳам намоён бўлмоғим мумкин. Баъзан тўғри тўхташ шаклида, баъзан эса муваффақиятли бирон фикр тарзида ҳам пайдо бўлишим мумкин. Баъзан кескин бурилиш нуқталарида мен мушкул вазиятдан қутулиш йўлини кўрсатиб бермоғим ҳам мумкин. Ҳаммаси эсда турармиди, дейсан. Лекин одатда одамлар менинг пайдо бўлишимни сезмай қолишади.

Қария ўтган ҳафтада бир олтин изловчининг қаршисида тош қиёфасида пайдо бўлишига тўғри келганини айтиб берди. Қачонлардир бу одам ҳамма нарсадан қўл силтаб, зумрад қидириш билан шуғуллана бошлаган. Беш йил у дарё соҳилида оғир меҳнат билан банд бўлган ва лоақал битта қимматбаҳо тошни топиш иштиёқида 999999 та тошни парчалаб кўрган. Шу ерга етганда унинг бутунлай ҳафсаласи пир бўлипти-ю, орзусидан воз кечишга қарор қилипти. Холбуки, унга бор-йўғи яна битта тошни ёриб кўриш қолган экан, холос. Ўшани ёрса, зумрадни топар экан. Шунда қария аралашишга қарор қилипти ва шу даражада матонат билан ўз йўлидан юриб келган жавоҳир изловчига ёрдамга келипти. Қария тошга айланибди-да, унинг оёқлари тагига думалаб келипти. Аммо беш йиллик самарасиз уринишлардан ноумидликка тушган жавоҳир изловчи алам билан тошни тепиб, ўзидан нарига улоқтириб юборипти. Аммо тошни шу қадар зарб билан тепган эдики, тош учиб бориб, бошқасига урилди, унинг зарбидан бошқа тош ёрилди-да, унинг ичида дунёдаги энг гўзал забаржад ярқираб кўринди.

- Одамлар ўзларининг назарларида ҳаётларининг маъноси нимадан иборат эканини ҳийла эрта англаб оладилар, - деди қария ва Сантьяго унинг кўзларида ғусса кўрди. - Эҳтимол, шунинг учундирки, улар бу қадар эрта ундан юз ўгирадилар. Дунё шунақа қурилган экан-да...

Шу чоқ йигит уларнинг гурунги хазина ҳақидаги гапдан бошланганини эслади.

- Хазиналарни ер юзига жилғалар ва анҳорлар олиб чиқади, - деди қария. - Ва яна уларнинг ўзлари хазиналарни ер қаърига яширади. Агар ўз хазинанг тўғрисида батафсилроқ билмоқчи бўлсанг, сурувингдаги ҳар ўнта қўйдан биттасини менга бер.

- Ундан кўра, топадиган хазинамнинг ўндан бирини берганим маъқул эмасми?

- Ўзингда йўқ нарсани ваъда қилиш эгалик қилиш ҳақингни довга тикиш билан баравар, - деди қария таъна оҳангида.

Шунда Сантьяго қўйларининг ўндан бирини лўли хотинга ваъда қилиб қўйганини айтди.

- Лўлилар мақсадларига эришиш йўлини билади, - деб хўрсинди қария. - Ҳар нима бўлганда ҳам сен бир нарсани билиб қўйганинг яхши - бу дунёда ҳамма нарсанинг ўз баҳоси бор. Нур сарбозлари айни шуни ўргатишга ҳаракат қилишади. - Шундай деб у китобни Сантьягога узатди. - Эртага худди шу пайтда сурувингнинг ўндан бир қисмини олдимга ҳайдаб келасан. Шунда хазинани топиш йўлини ҳикоя қилиб бераман.

Шундай деб у муюлишга бориб, ғойиб бўлди.

Сантьяго яна китобини ўқишга тутинди, лекин бундан ҳеч нарса чиқмади, у ҳадеганда фикрини жамлаёлмай хуноб бўлди. Қария билан бўлган суҳбат уни жунбушга солган эди, негаки, Сантьяго сезиб турипти - қария рост гапиряпти. Йигит бодрокфурушнинг араваси ёнига бориб, бир халтача бодрок харид қилди. Харид қилар экан, қария айтган гапларни бодрокфурушга айтсамми-айтмасамми деб ўйлади ва айтишнинг ҳожати йўқ деган қарорга келди.

“Баъзан ҳамма нарсани ўзлигича ўзгартирмай қолдирган ҳам яхши, - деб ўйлади у. - Айтсанг, ўзининг қизил аравачасига ўрганиб қолган бод-рокфуруш ҳам камида уч кун “ҳамма ишимни йиғиштирсамми - йўқми” деб ўйлайди. Уни шу азобдан халос эта қолай”.

Шундай қилиб, Сантьяго кўчама-кўча боши оққан томонга одимлаб кетди. У юра-юра ниҳоят портга бориб қолди. У ерда кичик деразали каталакдай уйчага рўпара келди. Бу ерда Африкага кетадиган кемаларга билет сотилмоқда эди. Ахир, Миср ҳам айна Африкада-ку!

- Хўш, хизмат? - деб сўради кассир.

- Эртага сиздан билет харид қилсам, ажаб эмас, - деб жавоб берди унга Сантьяго ва нари кетди.

Бор-йўғи битта кўйингни сотсанг, бас, қарабанки, Африкадасан. Бу фикр уни хижолатга солди. Кассир бўлса ёрдамчисига қараб деди:

- Яна битта хаёлпараст. Саёҳат қилгуси бор-у, чўнтагида ҳемириса йўқ.

Сантьяго кассанинг деразаси олдида турар экан, кўкқисдан кўйлари эсига тушди ва жуда ҳам уларнинг олдида боргиси келиб кетди. Бутун бошли икки йил мобайнида у чўпонлик санъатини ўрганди ва бу борада камолотга эришди: у кўйларнинг жунини ҳам бемалол қирқа олади, совликлар болалаётганда уларга ёрдам бериш ҳам қўлидан келади, сурувни бўрилардан ҳимоя ҳам қила олади. Андалусиядаги ҳамма ўтлоқларни беш қўлдай билади, истаган кўйининг баҳосидан ҳам жуда яхши воқиф.

Кўйлар бир-бирининг пинжига кириб, уни кутиб туришган оғилга у энг узок йўл билан бормоқчи бўлди. Бу шаҳарнинг ҳам ўз қасри бор эди, шунинг учун йигит қияликдан кўтарилиб, қалъа девори устида бир пас ўтириб дам олмоқчи бўлди. Шу ердан Африка кўриниб турарди. Қачондир кимдир унга айтиб берган эди - қадим-қадим замонларда Африкадан маврлар сузиб келишган экан. Улар деярли бутун Испанияни ўзларига бўйсундириб олишипти. Сантьяго маврларни жонидан бадтар ёмон кўрар эди - ҳой-наҳой лўлиларни бу ерларга ўшалар бошлаб келган бўлсалар, ажаб эмас.

Қалъа деворидан бутун шаҳар, шу жумладан, улар яқиндагина қария билан гурунглашиб ўтирган бозор майдони ҳам худди кафтдагидек кўриниб турарди.

“Қаёқдан ҳам бу қарияга йўликиб қолдим?” - деган фикр ўтди йигитнинг кўнглидан. Ахир, бор-йўғи лўли хотин унга тушининг таъбирини айтиб берса бўлди эди. На хотин, на қария унинг чўпонлигига тарикча ҳам аҳамият беришмади, шекилли. Тўғри, бу одамлар - ёлғиз, ҳамма нарсадан ҳафсалалари пир бўлган одамлар. Улар бутун қалби билан ўзининг кўйларига мубтало бўлмаган чўпон йўқлигини тушунишмайди. Сантьяго эса ҳар бир кўйини ҳар жиҳатини беш қўлдай яхши билади - мана буниси қисир, мана буниси икки ойдан кейин кўзилайди, ҳў-у ановилари ўлгидай ялқов. Сантьяго уларнинг жунини қирқа олади, зарур бўлганда кўйни сўя олади ҳам. Агар у жўнаб кетадиган бўлса, кўйлар Сантьягосиз зерикиб қолишади ва ўзларини йўқотиб қўйишади.

Шамол турди. Сантьяго бу шамолни билади. Одамлар “Левант шамоли” деб аташади. Негаки, у Левантдан, Ўртаер денгизининг шарқий қисмидан келган маврларнинг елканларини шиширган шамол. Йигит Тарифни кўрмагунча, Африка соҳили шунчалик яқин эканини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Бундай қўшничилик хатарли эди, маврлар яна ёпирилиб келиб қолишлари ҳеч гап эмас-да. Шамол кучайиб бормоқда. “Кўйлар билан хазина ўртасида иккига бўлиниб кетолмайман-ку!” - деб ўйлади Сантьяго. Улардан бирини танлаш керак. Ё ўрганган нарсанг билан бўлишинг керак ёки кўнглинг тилаган нарсани танламоғинг керак. Холбуки, бундан ташқари, яна мовутфурушнинг қизи ҳам бор. Лекин кўйлар мухимрок, чунки кўйларнинг куни Сантьягога қараб қолган, қиз эса унга

боғлиқ эмас. Ҳали Сантьяго қизнинг эсида борми-йўқми? Йигитнинг ишончи комил эди - агар икки кундан кейин Сантьяго қизнинг кўз ўнгида пайдо бўлмаса, қиз буни пайқамайди ҳам, чунки ҳамма кунлар унга бир хил бўлиб кўринади. Агарда бир куни бошқа кунларига ўхшаш бўлса, одамлар ҳар куни куёш кўтарилгандан кейин ҳаётларида рўй берадиган яхши нарсаларни ҳам пайқамай кўядилар.

“Мен отам билан онамни қолдириб келдим, жонажон қишлоғим ёнидаги қасрни ҳам ташлаб келдим, - деб ўйлади у. - Улар айрилиқда яшаб ўрганиб қолишган. Айрилиққа мен ҳам кўникдим. Бинобарин, менинг йўқлигимга кўйлар ҳам кўникиб кетади”.

У тепадан туриб яна майдонга кўз югуртирди. Бодрок савдоси авжида эди; у қария билан суҳбат қурган ўша скамейкада энди бир йигит билан бир қиз яйрашмоқда эди.

“Савдогар...” деб ўйлай бошлади-ю, лекин ўйини Сантьяго тугатолмади - Левант шамолининг гармселдек иссиқ нафаси тўғри келиб юзига урилди.

Шамол нафақат истилочи маврларнинг елканларини ҳавога тўлдириб шиширган эди. Бу шамол ўзи билан юракларни така-пука қилиб ҳап-риктирадиган саҳро хидларини, чодра ёпинган аёлларнинг хушбўйларини, бир замонлар номаълум нарсалар илинжида олтин излаб, саргузаштлар тусаб йўлга отланган одамларнинг орзулари ва терларининг ҳидини олиб келмоқда эди. Унда эҳромларнинг ҳам ҳиди мавжуд эди. Йигитнинг эркин шамолга ҳаваси келди ва ўзи ҳам шу шамолга менгаб кетиши мумкинлигини туйди. Унинг йўлида ҳеч ким ғов бўлиб тургани йўқ, фақат ёлғиз ўзи бор, халос. Кўйлар, мовутфурушнинг қизи, Андалусия далалари уни ўз йўлига элтадиган пиллапоялар, холос.

Эртаси куни пешинга томон у бозор майдонига олтига кўйини олдига солиб ҳайдаб келди.

- Кўп ажаб иш бўлди-да, - деди у қарияга. - Менинг ошнам гап-сўзсиз бутун сурувимни сотиб олди ва менга бутун умри давомида чўпон бўлишни орзу қилиб келганини айтди. Яхши аломат!

- Ҳамиша шунақа бўлади, - деб жавоб берди қария. - Буни Хосиятли Ибтидо дейдилар. Мабодо, мана, масалан, сен умрингда биринчи марта қарта ўйнагани ўтирсанг, нақд ҳаммани ютган бўлардинг. Янги бошловчиларга доим омад ёр бўлади.

- Нега шундай бўларкин?

- Шунинг учунки, ҳаёт сенинг ўз Тақдиринг ортидан юрмоғингни иштайди ва жиндай омаддан тоткизиб кўйиб, иштаҳангни очиб юборади.

Кейин қария кўйларни кўздан кечиршига киришди ва улардан бири оқсашини аниқлади. Йигит бунинг аҳамияти йўқ эканини, чунки бу кўй бутун сурувдаги кўйлар ичида энг ақллиси эканини ва бундан ташқари у жуда кўп жун беришини тушунтирди.

- Қани, айтинг энди, хазинани қаердан изламоқ керак? - деб сўради у.

- Мисрда, эҳромлар ёнидан излайсан.

Сантьяго ханг-манг бўлиб қолди. Лўли хотин ҳам худди шу гапни айтган эди, лекин у бунинг учун ҳеч вақо олгани йўқ.

- Сен хазинага йўлни Эгам кўрсатиб кўйган белгилар ёрдамида топасан. Эгам бу дунёда ҳар бир бандасининг йўлига белгилар кўйиб кўйган. Фақат уларнинг ичида сенга аталиб ёзилганини ўқий билмоқ керак.

Сантьяго жавоб беришга улгурмай, қария билан йигитнинг ўрталарида капалак чаппор уриб айлана бошлади. У болалигида бобосидан эшитган бир гапни эслади - капалаклар омад келтирар экан. Чирилдоқлар, калтакесаклар ва тўрт япрокли бедалар ҳам омад келтирармиш.

- Ҳа, албатта, - дея лукма ташлади қария унинг фикрларига жавобан. Бобонг сенга айтган гапларнинг ҳаммаси тўғри. Буларнинг бари сенинг йўлдан тоймаслигинга ёрдам берадиган аломатлар.

Шу сўзлар билан қария устидаги кийимининг ёқасини ланг очиб юборди ва ларзага тушган Сантьяго кеча чарақлаган шуъладан кўзлари қамшиб қолганини эслади. Ҳайрон қоладиган жойи йўқ эди - қария кўкрагига дуру жавоҳирлар билан безалган олтин ёмби осиб олган экан. У чиндан ҳам подшо эди, афтидан, қароқчилар хуруж қилмасин учун кийимини ўзгартириб олган бўлса керак.

- Ма, мана буни ол, - деб қария кўкрагига осиб олган тошлардан иккитасини Сантьягога узатди. Уларнинг бири қора, иккинчиси оқ эди. - Улар "Урим" ва "Гуммим" деб аталади. Оқи "ҳа" дегани, қораси "йўқ" дегани бўлади. Аломатларни ўқишга тишинг ўтмай қолганида, бу тошлар сенга аскотиб қолади. Сўрасанг - жавоб беришади. Лекин сирасини айтганда, - деб давом этди қария, - ўзинг қарор қабул қилишга ҳаракат қил. Энди сен хазина эҳромлар ёнида эканини, мен эса олтита кўйни сенга бир тўхтамага келишинга ёрдам берганим учун олганимни биласан.

Йигит тошларни халтасига яшириб қўйди. Бундан буён у бирор тўхтамага келишда таваккалига иш юритишга мажбур бўлади.

- Унутма, оламдаги нарсаларнинг ҳаммаси бир бутун, яхлитдир. Аломатлар тилини унутма. Ва - энг муҳими - шуни унутмаки, сен энг охирига қадар ўз Тақдиринг кетидан эргашиб бормоғинг керак. Ана энди мен сенга битта мухтасар ҳикояни айтиб бераман.

Бир савдогар ўғлини энг катта донишманднинг ҳузурига бахт қалитининг сирини билиб келиш учун жўнатишти. Йигит саҳрода қирқ кун йўл юрипти ва ниҳоят улкан тоғнинг тепасида ҳаддан зиёд мухташам бир қасрни кўрипти. У қидирган Донишманд шу қасрда яшар экан.

Кутганига зид ўлароқ, қаср авлиё одамнинг хилват гўшасига ўхшамасди. Унинг ичи одамга тўла эди: савдогарлар молларини мақтаб ҳар томон югуришар, бурчак-бурчакларда тўп-тўп бўлиб гурунглашар, созандалар дастаси қандайдир нафис кўйни ижро этар, залнинг ўртасида эса каттакон стол, унинг устига дастурхон тузалган, дастурхон эса бу юртининг энг ноёб ва тансиқ таомлари-ю бағоят хуштам ноз-неъматларига тўла эди.

Донишманд шошмасдан меҳмонлар билан бирма-бир кўришиб чикди. Йигит навбати келишини икки соатча кутиб қолди.

Ниҳоят, Донишманд йигитнинг нима мақсадда келганини билди, лекин ҳозир унга бахтнинг сири нимада эканини тушунтириб беришга вақти йўқ эканини айтди. Донишманд йигитга қасрни тамоша қилишни ва икки соатлардан кейин қайтиб келишни буюрди.

"Сендан яна бир илтимосим бор, - деди у йигитга ичига ёғ солинган қошиғини узатиб. - Бу қошиқни ўзинг билан олиб юр, фақат эҳтиёт бўл, ичидаги ёғи тўкилиб кетмасин".

Йигит қошиқдан кўзини узмаган ҳолда қасрни айланди. Унинг зиналаридан тепага кўтарилди, пастга тушди ва ниҳоят икки соат ўтгач, Донишманд рўпарасида яна намоён бўлди.

" - Ҳўш, қалай, - деб сўз қотди Донишманд - Қошонадаги форс гиламлари сенга манзур бўлдимиз? Бениҳоя миришқор боғбонлар ўн йилдан бери кўзининг оқу қорасидек авайлаб парвариш қилаётган боғдаги гуллар ва дарахтлар ёқдимиз? Кутубхонадаги қадимий китоблар ва нодир қўлёзмалар-чи?"

Хижолатдан қизариб кетган йигит буларнинг ҳеч қайсисини кўрмаганини тан олди, негаки, унинг бутун диққат-эътибори Донишманд ишониб топширган жиндай ёғда бўлган экан.

"Бор, орқанга қайт, менинг уйимдаги ҳамма мўъжизаларни кўриб кел, - депти Донишманд. - Одам қаерда ва қандай яшашини билмай туриб, унга ишониб бўлмайди".

Кўлида қошиқча билан йигит яна заллар ва йўлақлар бўйлаб айлана бошлапти. Бу гал у ўзини анча эркин ҳис қилипти ва хоналарни безаб турган ҳамма ноёб ва гаройиб нарсаларни, жамики санъат асарларини кўрипти. У боғларни ва қаср теварагидаги тоғларни тамоша қилипти, гуллар жозибасидан ва моҳирлик билан жойлаштирилган ҳайкаллару расмлардан катта баҳра олипти. Донишманднинг хузурига қайтиб келиб, у кўрган нарсаларининг ҳаммасини бирма-бир санаб берипти. “Мен сенга қошиқчада олиб бориб, тўкмай қайтариб олиб кел деб берган ёғ қани?” - деб сўрабди Донишманд.

Шу чоқ йигит қарасаки, ёғ тўкилиб кетган экан.

“Сенга беришим мумкин бўлган бирдан-бир маслаҳатим ҳам шу, - депти донолар доноси. - Бахтнинг калити ана шунда: бу дунёни безаб турган, унга жозоба, ажиблик ато этиб турган нимаики бўлса, ҳаммасини кўра билмоқ керак ва айни чоқда ўша қошиқдаги жиндай ёғни ҳам зинҳор-базинҳор унутмаслик зарур”.

Сантьяго ривоятни эшитиб, анчагача индамай ўтирди. У қария нима демокчи бўлганини тушунди. Чўпон саёҳат қилишни яхши кўради, лекин ҳеч қачон ўзининг қўйларини эсдан чиқармайди.

Сантьягога синчиклаб тикилиб туриб, подшо Мелхиседек қўлларини бир-бирига қовуштирди-да. йигитнинг боши узра уларни ғалати бир тарзда ҳаракатга келтирди. Кейин эса қўйларни олиб, ўз йўлига равона бўлди.

Қадимий қалъа мўъжазгина Тариф шаҳри тепасида қанот ёзган. Бу қалъа қадимда маврлар замонидан қолган. Агар унинг минорасига чиқилса, шаҳарчанинг бозор майдони кўз ўнгингизда намоён бўлади, майдондаги бодрокфурушнинг қизил аравачасини ҳам кўрасиз, олисларда эса тасмадек чўзилиб ётган Африка соҳили ҳам кўринади. Ўша куни қалъа девори устида юзларини шарқдан эсаётган шабадага тутиб, Салим подшоси Мелхиседек ўтирарди. Кейинги пайтларда тақдирларида юз берган ўзгаришлардан безовталанган қўйлар янги хўжайиндан бироз нарида бир-бирларининг пинжига кириб, ғуж бўлиб туришарди. Энг муҳими, уларни ҳали ҳам илгаригидек фақат бир нарса - қорин қайғуси безовта қиларди.

Сув сатҳида лангар ташлаб бир жойда турган баркасга қараб, Мелхиседек бу йигитни бошқа ҳеч қачон кўрмаяжagini ўйларди. Худди шунга ўхшаш ушур берганидан кейин у Иброҳимни ҳам бирон марта кўрган эмасди.

Мангу яшовчиларда истак-хоҳишлар бўлмаслиги керак, чунки бу ерда уларнинг ўз Йўллари йўқ. Шундай бўлса-да, Мелхиседек қалбининг энг тубида бир яширин истакка эга эди - у Сантьяго деган йигитга омад ёр бўлишини тиларди.

“Афсуслар бўлсинким, у ҳозирнинг ўзидаёқ ҳатто менинг исмиمنى ҳам унутиб юборади, - деб ўйлади у. - Исмиمنى унга такроран айтсам бўларди. Мени тилга олишга тўғри келиб қолганда “бу нотавон қария Салим подшоси Мелхиседек деб атаса яхши бўларди”.

У кўзларини кўкка тикди-да, жиндай хижолат чекиб, деди:

- Биламан, Эгам, буларнинг бари Сенинг иборанг билан айтганда, ўткинчи беҳуда нарсалар. Аммо аҳён-аҳёнда қари подшо ҳам ўзидан фахрланиб қўйса, ҳақи бор.

“Ғалати жой экан-да Африка деганлари”, - деб ўйлади Сантьяго.

У мўъжазгина ошхонада ўтирарди. Бу шаҳарнинг тор кўчаларида бунақа ошхоналар унга тез-тез рўпара келиб турарди. Бир нечта одам бир-бирига қўлма-қўл узатиб, каттакон бир чилимни хуриллатиб тортиб ўтиришарди. Шу соатлар мобайнида у бир-бирларининг қўлларидан тутиб

кетиб бораётган эркакларни, юзларини чодра билан яширган аёлларни, салга ўраган сўфиларни кўрди. Сўфилар баланд минораларнинг тепасига чиқиб, баланд товушда жозибадор оҳангда азон айтишди, теварак-атрофдагилар эса азон товушини эшитишлари биланоқ тиз чўкиб, бошларини саждага қўйиб, намоз ўқишга киришди.

“Сарацинлар¹ ўлкаси. Уларнинг одатларининг илдизи ҳам шу ерда”, - деди у ўзига ўзи.

Болалигида ўзларининг қишлоқ черковларида у Авлиё Ёкубнинг сувагини кўрган эди. Маврларни мағлуб этган авлиё Ёкуб оқ отни минган ҳолда тасвирланган эди. У қўлида қиличини даст кўтариб турипти, унинг олдида эса совукдан-совук қиёфали одамлар ер тишлаб ётипти. Бу одамлар ҳозир Сантьяго билан бирга ошхонада ўтирган одамларга ўхшаб кетарди. Йигит унча хотиржам эмас эди, у ўзини ҳаддан ташқари яққаю ёлғиз ҳис этарди.

Бунинг устига у сафар олдидан бўладиган бесаранжомликда бир нарсани эътибордан қочирган эди. Бу ҳолат узоқ муддатга унинг хазинага элтадиган йўлини бутунлай ёпиб қўймоғи мумкин эди. Бу юртда ҳамма араб тилида гаплашарди.

Унинг ёнига ошхона эгаси келди. Сантьяго унга ҳам қўшни стол теварагида ўтирганлар ичаётган нарсани келтиришни имо-ишоралар билан бир амаллаб тушунтирди. Улар ичаётган нарса тахирроқ чой экан. Йигитга қолса, шаробни маъқул кўрарди. Сирасини айтганда, буларнинг ҳеч қайсиси тариқча ҳам аҳамиятга эга эмасди - фақат хазина тўғрисидагина ва қандай қилиб унга етиб бориш ҳақида ўйламоқ керак эди. Қўйларини у каттагина пулга сотди. Бу пуллар ҳозир киссасида. Аммо киссада турганидаёқ улар ўзларининг мўъжизакор қувватларини намойиш қилиб улгурдилар - ёнингда пулинг бўлса, ўзингни унчалик ёлғиз ҳис қилмайсан, киши. Ҳадемай, бор-йўғи яна бир неча кундан кейин, у эҳромлар ёнида бўлади. Кўксида соф олтин ёмби олиб юрадиган қария унинг олтига қўйи деб одамни алдамаса керак.

Қария унга аломатлар тўғрисида гапирган эди. Сантьяго бўғозни кесиб ўтгунча, улар тўғрида ўйлаб борди. Гап нима тўғрида бораётганини у тушунади: Андалусия бўйлаб тентираб юрганида у қўлдаги ва ердаги белгиларга қараб, эртага нима кутаётганини билиб олишни ўрганиб олганди. Учиб бораётган қушча аллақерда илон пусиб ётганидан хабар бериши мумкин; бутазор шу яқин ўртада ирмоқ ёки анҳор борлигидан дарак бераолади. Буларнинг барини унга қўйлар ўргатди.

“Агар уларга Худо раҳнамо бўлса, У менинг ҳам йўлдан тойишимга йўл қуймайди”, деб ўйлади Сантьяго ва бироз тинчланди. Ҳатто чой ҳам аввалгидай тахир кўринмай қолди.

- Сен ким бўласан? - деган испанча гап эшитилди кўкқисдан.

Сантьяго енгил нафас олди, у аломатлар тўғрисида ўйлаб ўтирган эди; мана, аломат ҳам ўз оёғи билан келиб қолди. Унга хитоб қилган одам, чамаси, Сантьяго билан баравар ёшда эди, унинг уст-боши оврўпачага монанд эди, фақат терисининг рангигина маҳаллий аҳолига мансуб эканини кўрсатиб турарди.

- Испан тилини қаёқдан биласан? - деб сўради ундан Сантьяго.

- Бу ерда деярли ҳамма испанчани билади. Испания икки соатлик йўлда...

- Қани, ўтир, мен сени бирор нарса билан сийламоқчиман. Ўзинга ҳам, менга ҳам шароб буюр. Чой менга унча хуш келмади.

- Бу юртда шароб ичмайдилар, - деб жавоб берди у. - Дин ман қилади.

Шунда Сантьяго эҳромларга етиб олиши кераклигини маълум қилди. Хазина тўғрисидаги гап оғзидан чиқиб кетишига сал қолди, лекин вақ-

¹ Сарацинлар - кўчманчи мусулмонлар - ред.

тида тилини тишлади. Ким билади дейсиз - бу араб у томонларга етиб боришинга ёрдам бераман деб, бунинг эвазига хазинанинг бир қисмини талаб қилишдан ҳам тоймайди. Қариянинг, ўзинга тегишли бўлмаган нарсанинг устидан ваъда бериш ярамайди, деган гаплари унинг эсида эди.

- Мени эҳромларга олиб бориб қўя олмайсанми? Бунинг учун тегишли ҳақингни берардим.

- Эҳромлар қаерда эканини лоақал тасаввур қила оласанми?

Сантьяго ошхона эгаси уларнинг ёнига яқин келиб олиб, гапларига кулок солаётганини пайқади.

Бу гўрсўхтанинг олдида гапиргиси келмади, фақат у жуда қулай топган йўлбошловчини қўлдан чиқаришдан қўрқарди.

- Бутун Саҳрои Кабирни кесиб ўтишинга тўғри келади, - деди у. - Бунинг учун пул керак бўлади. Ёнингда пулинг борми?

Сантьяго бу саволни эшитиб ҳайрон бўлди. Аммо қариянинг яна бир гапи унинг эсида эди - агар сен бирор нарсани астойдил истасанг, бутун Коинот истагининг рўёбга чиқишига қўмаклашади. Бу гапни эслади-ю, чўнтагидан бир даста пулни олиб, арабга кўрсатди. Ошхонанинг эгаси янада яқинроқ келиб, кўзини лўқ қилиб, пулга тикилиб қолди, кейин эса араб йигит билан бир-икки оғиз арабчалашиб олди. Сантьягонинг назарида ошхона эгаси нимадандир аччиқлангандай эди.

- Қани, кетдик бу ердан, - деди араб йигит. - У бизнинг бу ерда ўтиришимизни истамаяпти.

Сантьяго мамнуният билан ўрнидан турди ва ичган чойининг пулини тўламоқчи бўлиб қўлини чўзган эди, ошхона эгаси унинг қўлидан тутиб олди-да, нималарнидир гапира кетди. Унинг қўлидан бир силтов билан чиқиб кетишга Сантьягонинг кучи етарди, бироқ у бегона мамлакатда эди ва бундай вазиятда ўзини қандай тутиш кераклигини билмасди. Бахтига, янги таниши ошхона эгасини бир туртиб итариб ташлади-да, Сантьягони ошхонадан кўчага олиб чиқди.

- У сенинг пулларингни олиб қўймоқчи эди. Танжер бошқа Африка шаҳарларига ўхшамайди. Бу ер - порт, порт эса ҳамиша ҳар хил муттаҳамларга тўла бўлади.

Бу йигитга ишониш мумкин. Нозик вазиятда у Сантьягога ёрдамга келди. Сантьяго чўнтагидан яна пуллари чиқарди-да, санаб кўрди...

- Эҳромларга эртагаёқ жўнайверсак бўлади, - деди араб. - Аммо аввал иккита туя харид қилмоқ керак.

Шундай деб у Сантьягонинг қўлидан ҳамёнини олди.

Улар Танжернинг тор кўчаларидан юриб кетишди. Кўчаларда ҳар қадамда чодирлар ва аравачалар тикилиб кетган, уларда турфа хил буюмлар сотиларди. Тор кўча кўп ўтмай бозор майдонига олиб борди. Бозорда минг-минглаб одам, гуррас-гуррас оломон - биров нарса сотади, биров харид қилади, кимдир савдолашади, кимлардир баҳслашиб тортишади. Кўклару мевалар ҳанжарлар билан ёнма-ён, гиламлар турфа хил чилимлар қаторида. Сантьяго ҳамроҳидан кўзини узмайди - у Сантьягонинг ҳамма пулини олиб, ёнига солиб қўйган. У пулини қайтариб олмоқчи ҳам бўлди, бироқ кўнглига оғир ботмасин деган андишага борди. Сантьяго хозир нотаниш бир юртда юрипти. Бу юртнинг хулқ-атвори ва феъли-хуйи ҳали унга нотаниш. "Ҳечқиси йўқ, - деб ўйлади у. - Мен, ахир, ундан кўзимни узаётганим йўқ-ку, синчиклаб қузатиб боряпман. Шунинг ўзи етарли. Ахир, мен ундан бақувватроқман".

Кўкқисдан у бир уюм илма-хил буюмлар ичида бир қилични кўриб қолди. Қилич жуда гўзал эди, бунақасини ҳали ҳеч кўрмаган эди: қини кумушдан, дастаси забаржаду ёқутлар билан безатилган.

Сантьяго Мисрдан қайтиб келганидан сўнг, албатта, шунақа қилични харид қилишни кўнглига туғиб қўйди.

-Сўра-чи, қиличнинг нархи қанча экан? - деди у ўгирилиб ҳамроҳига.

Шу лаҳзанинг ўзида у қиличга маҳлиё бўлиб, икки сонияга чалғиганини сезди. Бирдан юраги орқага тортиб кетди. Ўгирилиб карашга юраги бетламади, чунки қарамасданок ҳозир кўз ўнгида қанақа манзара намоеън бўлишини сезди. У яна бир неча лаҳза қиличдан кўзини узмай турди, бироқ кейин юрагини ҳовучлаб, бошини бурди.

Теварак-атрофида бозор қайнаб-тошиб ётипти. Одамлар бақирган-чақирган, чор тарафга югуришган, тўп-тўп гиламлар-у уюм-уюм ёнғоклар, мис патнислар-у кўклар, бир-бирини қўлтиқлаган эркаклар-у чодралик аёллар, номаълум таомларнинг ҳиди ҳамма ёқни тутиб кетган - ҳаммаёқ ола-ғовур, ҳаммаси ҳаракатда. Фақат унинг яқинда орттирган ҳамроҳигина сувга ургандай ғойиб бўлиб қолганди.

Сантьяго аввалига ола-ғовурда улар бир-бирларини тасодифан йўқотиб қўйишди деб ўзини ўзи ишонтирмоқчи бўлди, шунинг учун жойида қимирламасдан туришга аҳд қилди - ҳамроҳи қайтиб келиб қолса, тополмай юрмасин. Бир неча муддат вақт ўтди. Саллали одам баланд миноранинг тепасига чиқиб, азон айта бошлади. Ҳамма шу заҳотиёқ оёқлари остига жойнамозини ёйиб, ётиб-туриб, бошларини саждага қўйиб, намоз ўқишга киришди. Кейин эса бамисоли серғайрат чумолилардек, буюмларини йиғиштириб, чодирларини ёпишди, пештахталари устига қоп ташлаб қўйишди. Бозор бир зумда хувиллаб қолди.

Куёш ҳам аста қўқда пастлай бошлади Сантьяго анча вақтгача уни кузатиб турди, ниҳоят, куёш майдонни ўраб олган оппоқ иморатлар томи ортига беркинди. Йигит эслади - бугун эрталаб куёш бош кўтараятганда у ҳали бошқа қитъада эди. У ҳали чўпон эди, ўзининг олтмишта қўйига ўзи хўжайин эди, мовутфурушнинг қизи билан учрашишга орзуманд эди. Бугун эрталабданок сурувини яйловга ҳайдаб борганидан кейин қандай воқеалар рўй бериши унга маълум эди.

Энди бўлса шу куннинг ўзи адоқлаётганда у бошқа қитъага келиб қолди, бошқа мамлакатга тушиб қолди. Бу ёт юртда у ҳаммага бегона. Лоақал маҳаллий аҳоли гаплашадиган тилни ҳам билмайди. У энди ортиқ эмас, у ҳамма нарсасидан маҳрум бўлди, ҳаммадан ҳам бор пулидан маҳрум бўлди. Бинобарин, энди қайтиб кетолмайди, ҳаммасини қайта бошдан бошлолмайди.

“Буларнинг бари бор-йўғи тонг билан шом оралиғида рўй берди-я”, - деган фикр ўтди йигитнинг кўнглидан. Шундай деб ўзига ўзи раҳми келиб кетди, ҳаёти қутилмаганда бу даражада кескин ўзгариб кетгани учун алам қилиб, чуқур қайғуга ботди.

Йиғлай деса, уялади. У ҳатто ўзининг қўйларидан ҳам йиғлагани уялар эди. Аммо бозор майдони аллақачон хувиллаб қолган, теварак-атрофида ҳеч кими йўқ, ватани олисда эди.

Сантьяго йиғлаб юборди. Наҳотки, унга нисбатан Худонинг қаҳри шунчалар қаттиқ? Ахир, унинг бор-йўқ гуноҳи тушига ишонганими?

“Тинчгина қўйларимни боқиб юрганимда нечоғлик бахтиёр эдим, теварак-атрофимга қувонч таратардим. Одамларнинг ҳузурига борсам, улар менинг келганимга хурсанд бўлишарди ва мени азиз меҳмонларидек кутиб олишарди.

Энди бўлса мен шўрпешона, қайғу-аламга ботиб ётибман. Нима қилишимни ҳам билмайман. Энди ҳеч кимга ишонмайдиган, ҳаммага ёмон қарайдиган бўлиб қоламанми? Битта ярамас мени алдаб кетгани учун ҳамма одамдан гумонсирай бошлайманми? Ҳазинани топиш менга насиб этмагани учун мен ҳазина топганларнинг ҳаммасидан нафратланаманми? Мен энди ихтиёримда бор энг кичик нарсага ҳам тиш-тирноғим билан ёпишиб оламан, бутун дунёни танимоққа энди ожизман ва жуда ночорман”.

У халтасини очиб, унда жиндай бўлса-да бирор егулик - лоақал бир бурда нон билан бирор бўлак ёғ қолмаганмикин деб қаради, бироқ халтада қалин китобу курткаси ва қария берган иккита тошдан бўлак ҳеч вақо йўқ эди.

Уларни кўрди-ю, Сантьяго енгил тортди, устидан тоғ ағдарилгандай бўлди. Ахир, у олтига қўйини қария совға қилган иккита қимматбаҳо тошга алмаштириб олган эди-ку! Бу тошларни сота билса, у чипта олади-ю, юртига қайтиб кетади.

“Лекин бу гал ақллироқ бўламан, - деб ўйлади у тошларни халтасидан олиб, чўнтагига яширар экан. - Ахир, бу ер порт шаҳари, порт шаҳарида эса уни шилиб кетган ўша ярамас айтганидек, ҳаммаёк муттаҳамга тўла бўлади”.

Фақат эндигина Сантьяго ошхона хўжайини нега бу қадар жиғи-бийрон бўлганини тушунди - у бечора жон-жаҳди билан уриниб, Сантьягога ҳамроҳига ишонмаслиги кераклигини уқдирмоқчи бўлган экан-да...

“Ҳамма қандай бўлса, мен ҳам худди шундайман. Бошқалардан заррача ҳам турқим ўзга эмас: кўнглим истаган нарсани чин деб қабул қилман, дунё аслида қандай бўлса, шундайлигича эмас, мен ўзим истагандай тарзда кўраман”.

У яна тошларни кўздан кечира бошлади, уларни эҳтиёт билан авайлаб силади, қўлини теккизганда тошлар илиқ кўринди. Ҳозирча унинг ихтиёрида бўлган ҳақиқий хазина ана шу иккита тош. Уларга қўлингни теккизсанг, кўнглинг ёришиб, енгил тортасан. Тошлар Сантьягога қарияни эслатди. Йигитнинг қалбида қариянинг сўзлари қайтадан жаранглади: “Агар сен бирор нарсани астойдил тиласанг, Коинот бу истагинг рўёбга чиқишига кўмаклашади”.

Сантьяго бу гаплар чинми - ёлғон эканини билгиси келди. У бўм-бўш бозор майдонининг ўртасида чўнтагида ҳемирисиз турарди. Фақат бу гал кўйлар билан қаерда тунаб қолиш ташвишига ҳожат қолмаганди. Бирок қимматбаҳо тошлар Сантьяго яқинда қария билан учрашгани чин эканини исботлаб турарди. Бу қария унинг ҳаётини обдан яхши биларди - у ҳатто отадан берухсат олинган ов милтиғидан ҳам воқиф эди, ҳатто унинг ҳаётидаги биринчи аёлдан ҳам хабари бор эди.

“Жумбокни ҳал қилишда тошлар сенга ёрдам беради. Улар Урим ва Гуммим деб аталади” - деган эди қария.

Сантьяго тошларни киссасидан олиб, яна халтасига солиб қўйди ва уларни синаб кўришга аҳд қилди. Қария, саволларни аниқ қилиб бериш керак, деган эди. Негаки, тошлар ўзи нима истагини аниқ билган одамгагина ёрдам беради. У: “Қариянинг менга берган оқ фотиҳаси хали ҳам амал қилиптими-йўқми?” деб сўради ва қўлини халтанинг ичидан олди.

- Ҳа, - деб жавоб берди тош.

- Мен хазинани топаманми? - деб сўради Сантьяго.

У яна қўлини халтага тикиб, тошларни аралаштирди-да, қўлини олиб, жавобни билмоқчи ҳам бўлган эдики, иккала тош ҳам халтанинг тешигидан тушиб кетди. Йигит эса нима учундир халтанинг тешилиб қолганини шу пайтгача пайқамаган экан. Сантьяго тошларни яна яшириб қўймоқ учун ердан олгани энгашган эди ҳамки, унинг миясига янги бир фикр келди. “Аломатларга разм солишни ва уларга амал қилишни ўрган”, - деганди қария.

Аломат! Сантьяго кулиб юборди. Кейин тошларни ердан олиб, яна халтага солди. У халтанинг тешигини ямашни ҳаёлига ҳам келтирмайди - тошлар истасалар истаган дақиқада халтадан тушиб қолишлари мумкин. У тушунди - шундай нарсалар борки, улар тўғрисида сўрамай кўя-қолган маъқулроқ - шундай қилинса, ўз тақдирингдан қочиб кетишга уринмайсан. “Мен қарияга масалани ўзим ҳал қилишга ваъда бергандим” - деди у ўзига ўзи.

Аммо тошлар қария аввалгидек у билан бирга эканидан ишора берди ва бу унга ишонч бахш этди. Кимсасиз майдонга яна бир марта нигоҳини югуртириб чиқди, лекин бу гал унинг қарашида аввалгидай ночорлик ва умидсизлик йўқ эди. Унинг қаршисида ястаниб ётган олам унга буткул бегона эмас, балки шунчаки янги бир дунё эди, холос.

Ваҳоланки, ҳамиша унинг ўзининг истаги ҳам шу эмасмиди - янги оламларни билиб англамоқ унинг суйган иши эмасмиди? Мабодо эҳромларга етиб бориш унга насиб этмаган тақдирда ҳам, у аллақачон истаган чўпондан ортиқроқ нарсани кўрди-ку!

- Қани эди улар, - деб ўйлади у, - бор-йўғи икки соатлик масофа нарисиди ҳамма нарса буткул ўзгачалигини билишса...

Янги дунё унинг қаршисида ўлик бир бозор майдони тарзида ястаниб ётарди, бироқ у бу майдонда ҳаёт нечоғлик қулф уриб, қайнаб-тошганини кўрди-ку. Энди у буни ҳеч қачон эсидан чиқармайди. У қилични ҳам эслади. Рост, уни томоша қилишга кетган икки сония учун катта ҳақ тўлашга тўғри келди, лекин авваллари бунақасини у ҳеч қачон кўрмаган ҳам эди-да! Сантьяго тўсатдан англадики, у дунёга ёвуз ва муттаҳам бир кимсанинг қурбони бўлган шўрпешона одам кўзлари билан қараши мумкин, бироқ айна чокда хазиналар изловчи, саргузашталаб бир мард инсоннинг нигоҳи билан қараса ҳам бўлади.

- Мен хазина қидирувчи саргузашталаб бир мард инсонман, - деб пичирлади у уйқуга кетар экан.

Кимдир уни биқинига турткилаётганидан уйғониб кетди. Сантьяго бозорнинг ўртасида ўрнашиб олиб, уйқуга кетган эди. Тонг отиб, бозорга яна ҳаёт қайтди.

Одатига кўра қўй-қўзиларини қидириб аланглаган Сантьяго узил-кесил кўзини очди ва янги дунё қўйнида эканини эслади. Лекин бу уни ғуссага ботирмади. У бахтиёр эди. У энди ортиқ қорнини тўйдириш иштиёқида дайдиб юрмайди - у хазинани қидиришга киришади. Унинг чўнтагида хемириси йўқ, лекин бунинг ўрнига, ҳаётга ишончи бор. Кеча кечаси у ўзига саргузашт изловчи одамнинг қисматини танлаб олди: у китобларда ўзи ўқиган одамлардан бирига айланади.

Йигит аста юриб бозор майдонини айланиб чиқа бошлади. Савдогарлар чодирларини очиб, аравачалардаги буюмларини саришталай бошлаган эди. У бир қандолатфурушга пештахтасини ўрнатиб, буюмларини саришталашга қарашиб юборди.

Қандолатфурушнинг чехраси табассумдан ёришиб кетганди - у мамнун эди, нима учун яшайётганини биларди ва бугунги янги меҳнат кунини шоду хуррамлик билан қарши олишга тараддудланарди. Унинг жилмайиши йигитга қариянинг - сирли подшо Мелхиседекнинг табассумини эслатди.

“У қандолатпазлик қилаётган бўлса, бунинг сабаби ёруғ жаҳонни дарбадар кезмоқчи бўлганида эмас. Ёхуд у мовутфурушнинг қизига уйланмоқчи бўлгани учун ҳам қандолатпазлик қилаётгани йўқ. Унинг машғулоти ўзига ёқади, тамом-вассалом”, деб ўйлади йигит ва бирор кимсанинг ўз Йўлига яқинлиги ёхуд ундан узоқлигини бир қарашда аниқлашда қариядан қолишмаслигини сизди.

“Бу жуда ҳам осон экан-ку! Нега авваллари буни тушунмаган эканман-а?”

Соябонни тортиб бўлишгач, қандолатфуруш янги пиширилган сомсалардан бирини йигитга узатди. Сантьяго уни мазза қилиб еб олди ва қандолатфурушга миннатдорлигини айтиб, яна йўлига равона бўлди. Фақат шундагина Сантьяго уларнинг мулоқотидаги бир нарсага лол қолди: улар чодирни ўрнатиб бўлгунларигача қандолатфуруш гапларини араб тилида, Сантьяго эса испан тилида гапиришди. Бундан чиқадики, улар бир-бирларини бемалол тушунишипти-да?

“Демак, сўзларга боғлиқ бўлмаган бир тил бор экан, - деб ўйлади у. - Мен бу тилда қўй-қўзиларим билан тиллашардим, мана, энди ундан инсон билан тиллашишда фойдаланяпман”.

Қария айтганидек, “ҳаммаси яхлит – бир бутун экан-да!”

Сантьяго Танжер кўчаларини шошмасдан кезиб чиқишга қарор қилди - биронта ҳам аломат эътиборидан соқит қолмаслиги керак. Бу сабр-тоқатни талаб қилади, бироқ сабр-тоқат ҳар қандай чўпон биринчи навбатда ўрганадиган фазилатдир.

Йигитнинг кўнглидан яна бир бора “бу янги дунёда кўй-кўзиларимдан ўрганганим жуда асқотиб қолар экан” деган ўй кечди. “Ҳаммаси яхлит бир бутун!” У Мелхиседекнинг сўзларини яна бир қарра эслади.

Биллурфуруш янги кун ёйилиб келаётганига тикилиб ўтирар экан, ҳар куни эрта саҳардан уни эзадиган одатдаги юрак сиқилишини ҳис қиларди. Мана ўттиз йилдики, у шу ерда - мана шу тик кўтарилган тор кўчадаги дўқонида ўтиради. Бу сабил дўқонга камдан-кам харидор бош суқади. Энди унинг ҳаётида бирор нарсани ўзгартиришга кеч бўлди, биллур савдосидан бошқа ҳеч нарса қўлидан келмайди. Бир замонлар унинг дўқонидан араб савдогарларию геолог инглизлар ва французлар, немис харбийларининг кети узилмасди. Уларнинг ҳаммаси пулдор эди. Бир вақтлар биллур савдоси сердаромад иш эди. У пайтларда Биллурфуруш вақт-соати келиб бойиб кетишни, қариганда уч-тўртта париваш хотиннинг бағрида роҳат-фароғатда яшамоқни орзу қиларди.

Аммо замонлар ўзгариб кетди, замон билан бирга шахар ҳам ўзгарди. Танжер билан ёнма-ён жойлашган Сеута шахри тезроқ ривожланиб кетди. Оқибатда савдонинг маркази у ерга кўчди. Қўшни савдогарлар ҳар томонга тарқалиб кетди, қияликда бир неча дўқон қолди, холос. Бироқ бу дўқонларга бош суқмоқ учун ҳеч кимнинг тепаликка кўтарилгиси келмасди. Аммо Биллурфурушнинг бошқа иложи йўқ. Ўттиз йил мобайнида у муттасил биллур олиб, биллур сотиш билан шуғулланиб келди. энди унинг ҳаётини ўзгартиш фурсати ўтган эди.

Эрталабдан у ахён-ахёнда ўтиб қоладиган йўловчиларни тамоша қилиб ўтирди. Кўп йиллар давомида шу иш билан шуғуллангани учун, у тор кўчада пайдо бўладиган ҳар бир одамнинг кунни қай тартибда ўтказишини яхши биларди. Бироқ тушликка бир неча дақиқа қолганда унинг дўқонининг кўргазма ойнаси олдида хорижлик бир йигит тўхтади. Унинг усти-боши тузуқкина эди, аммо Биллурфуруш пишиб кетган нигоҳи билан бир қарашдаёқ йигитнинг ҳамёни куп-куруқ эканини билди. Шундоқ бўлишига қарамай, йигит кетмагунча тушлик қилмай туришга қарор берди.

Эшикка ёпиштирилган эълондан бу дўқонда хорижий тилларда гаплашиш мумкинлиги билиниб турарди. Сантьяго пештахта ортида дўқоннинг эгаси пайдо бўлганини кўрди.

- Агар истасангиз, мен сизга ҳамма стаканларингизни ювиб берардим, - деди йигит ялингансимон оҳангда. - Бу аҳволда уларни ҳеч ким харид қилмайди.

Хўжайин ҳеч нарса деб жавоб бермади.

- Бунинг эвазига менга бирор егулик берар эдингиз.

Хўжайин ҳали ҳам индамай йигитга тикилганича ғўдайиб турарди. Сантьяго бир тўхтама келиш кераклигини тушунди. Халтасида курткази бор - саҳрода куртканинг кераги бўлмайди. У куртказини олиб қўйиб, стаканларни арта бошлади. Ярим соат ўтмай, витринадаги ҳамма нарса яраклаб, очилиб кетди. Шу чоқ иккита одам дўқонга келиб қолди. Улар биллур буюмлардан у-буни харид қилишди.

Ишини тугатгандан кейин Сантьяго хўжайиндан овқат сўради.

- Қани, мен билан юр-чи, - деб жавоб берди у.

Хўжайин дўқоннинг эшигига “Тушлик” деган ёзувни илди-да, Сантьягони тор кўчанинг юқори томонидаги кичкинагина тамаддихонага бошлаб борди. У ерда яккаю ёлғиз битта стол бор эди. Улар шу стол ёнига ўтиришди.

Биллурфуруш кулди.

- Стаканларни артиб тозалашингга ҳожат йўқ эди. Куръони каримда “очнинг қорнини тўйғаз” дейилган.

- Ундай бўлса, нега мени тўхтатмадингиз?

- Сабаби шуки, стаканлар кир бўлиб кетганди. Икковимиз ҳам мия-миздаги кирни ювиб ташламоғимиз жоиз эди.

Овқатланиб бўлишгандан сўнг Биллурфуруш деди:

- Менинг дўконимда ишласанг бўлар экан. Бугун биллур идишларни тозалаб бўлгунингча иккита харидор келди. Бу - яхшилик аломати.

“Одамлар аломатларни тез-тез тилга олиб туришади-ю, лекин нима тўғрида гапиришаётганини ўзлари тушунмайди. Менинг ўзим ҳам... Ўзим билмаган ҳолда қўй-қўзиларим билан шунча йиллар давомида сўзсиз забонда тиллашиб келдим”.

- Хўш, нима дейсан?- деб қистади Биллурфуруш. - Дўконимда ишлашга розимисан?

- Тонг отгунча ҳамма буюмларни яркиратиб ювиб бераман, - деб жавоб берди йигит. - Бунинг учун менга Мисрга етиб олишга кифоя қиладиган пул берасиз.

Қария яна кулиб юборди.

- Агар сен ҳатто бир йил давомида дўконимда биллур идишларни ювиб турсанг ва бунинг устига ҳар бир сотилган буюм ҳақидан улуш олиб турсанг ҳам, барибир, Мисрга етиб бормоқ учун каттагина қарз олишингга тўғри келади. Танжер билан Мисрнинг орасида минг чақиримлик сахро бор.

Бир дақиқа орага шунақа сукунат чўмдики, бутун шаҳар уйкуга кирди деб ўйлаш мумкин эди. Бозорлар кўздан йўқолди, молини мактаб юрган савдогарлар, миноралар устида азон айтган сўфилар, бошларини саждага қўйиб, намоз ўқийдиган художўйлар, дастаси нақшинкор қилич ғойиб бўлди. Кўнгилдаги умиду саёхатлар ҳам, кекса подшою ўз Йўлинг ҳам, хазиною эҳромлар ҳам аллақайққа гумдон бўлди. Бутун дунё, жаъмики борлик сукутга чўмган эди, негаки, Сантьягонинг қалби уюшиб қолди. У на оғриқни, на изтиробни, на ишончлари барбод бўлганини ҳис қилди. Унинг ҳеч нарсани кўрмаётган нигоҳи тамаддихонанинг ланг очик эшигига қадалиб қолган эди. Бу дақиқада у қалбидаги бор эҳтироси билан фақат битта нарсани - ўлмоқни истар эди. У фақат бир нарсани орзу қиларди - қани энди шу дақиқада ҳаммаси бирийўла ва мангуга тамом бўлса!

Биллурфуруш унга кошларини чимириб қараб турарди - яқиндагина, шу бугун эрталабгинада йигит жуда хотиржам ва қувноқ кўринган эди. Энди бўлса, қовоғидан қор ёғяпти, эрталабки қувноқлигидан асар ҳам қолмапти.

- Ватанингга қайтаман десанг, сенга пул беришим мумкин, ўғлим, - деди Биллурфуруш.

Йигит индамади. Сўнгра ўрнидан туриб, кўйлагининг этагидан тортиб тузатди-да, ҳалтасини елкасига илди.

- Сизникида ишлагани қоламан, - деди у.

Кейин яна бироз индамай тургач, қўшиб қўйди:

- Бир нечта қўй харид қилмоғим учун менга пул керак.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Сантьяго унинг дўқонида салкам бир ой хизмат қилди. Янги иш унинг кўнглига жуда хуш келди десак, унча тўғри бўлмас. Биллурфуруш уззукун пештахта ортида ўтирар ва йигитга “эҳтиёт бўл, идишларни синдириб қуйма” деб такрор-такрор тайинлашдан эринмасди.

Лекин ишдан кетишга тўғри келмади, негаки, Биллурфуруш кўп инжиқ бўлса-да, аслида ҳалол ва лафзли одам эди. Сантьяго ҳар бир сотилган буюмдан ҳиссасини бехато олиб турарди, ҳатто кўлида оз-моз пул йиғилиб ҳам қолди. Бироқ кунлардан бирида у даромадини чамалаб кўрди-да, ҳар куни ҳозиргидай хизмат қилиб, ҳақини бехато олиб турса, яна бир йилсиз қўй сотиб ололмаглигини ҳисоблаб чиқди.

- Буюмлардан намуналар қўйиб, бирон пештахтани ташқарига олиб чиқсак, қалай бўларкин? - деди у хўжайинга. - Биз уни дўконнинг эшиги ёнига ўрнатардик. Бунақа пештахта ўтган-кетганнинг диққатини жалб қилган бўларди.

- Ҳеч қанақа пештахтани ташқарига олиб чиқмасак ҳам кунимиз ўтиб турибди, - деб жавоб берди хўжайин. - Кўчадан ўтган-кетган биронтаси уни ағдариб юборса, биллур идишлар синиб, расво бўлади-я!

- Мен қўй-қўзиларимни ўтлатгани далага олиб борганимда, улар илонга рўпара келиб, унинг заҳридан нобуд бўлишлари ҳам мумкин эди. Аммо қўйларнинг ҳам, чўпонларнинг ҳам кўрадиған кунни шу-да...

Бу пайтда Биллурфуруш учта биллур қадахни сотиб олмоқчи бўлган харидорнинг хизматини қилмоқда эди. Савдо энди анча жонланиб қолган. Гўё эски замонлар қайтиб келгандай эди. У пайтларда бу тор кўча Танжернинг бутун аҳлини ўзига жалб қиларди.

- Ишларимиз чакки эмас, - деди у харидор чиқиб кетгандан кейин. - Эндиликда даромадим етарли бўлиб қолди. Ҳадемай сенга анча-мунча пул бераман, янги сурувни бемалол олаверасан. Сенга нима етмаяпти, ўзи? Нега бориға қаноат қилмайсан? Ҳаётдан ортиқча талаб қилаверишнинг хосияти йўқ.

- Шунинг учунки, аломатларга риоя қилмоқ керак. - Бу сўзлар йигитнинг оғзидан беихтиёр чиқиб кетди. У шу заҳоти айтганига афсусланди. - ахир, Биллурфуруш подшоҳи ҳеч қачон учратмаган эди-да!

“Бу - Хосиятли Ибтидо деб аталади, - деди йигит қариянинг сўзларини эслаб. - Янги бошлаганларга омад ёр бўлади. Негаки, ҳаёт инсоннинг ўз Тақдири орқасидан эргашиб бормоғини истайди”.

Бу орада хўжайин Сантьяго айтган гапнинг мағизини чакмоқда эди. Албатта, унинг дўконда борлигининг ўзи хосиятли аломат, - пул оқиб келиб турипти, Биллурфуруш испаниялик йигитни ишга олганига пушаймон эмас. Лекин у ишлаганидан кўра кўпроқ ҳақ оляпти. - Биллурфуруш савдонинг бунақа юришиб кетишини ҳаёлига келтирмай, бошда йигитнинг ҳиссасини ошириброқ белгилаган эди. Биллурфурушнинг назарида йигит кўп ўтмай, ўзининг қўйларига қайтмоғи керак эди.

- Эҳромлар сенга нима учун зарур бўлиб қолди, - деб сўради у гапни бошқа ёққа буриш учун.

- Шунинг учунки, менга улар тўғрисида кўп гапириб беришган, - деб жавоб берди Сантьяго. Ҳазиналар аллақачон аччиқ хотиротга айланиб қолган эди. Йигит улар тўғрисида ўйламасликка ҳаракат қиларди. Шунинг учун кўрган тушини хўжайинига айтмай кўяқолди.

- Эҳромларга бор-йўғи бир қур назар ташлаш учунгина саҳрони кесиб ўтмоқчи бўлган одамни умримда биринчи марта кўриб турибман. Ҳолбуки, бу эҳромлар бир уюм тошлардан ўзга нарса эмас. Сен ўзинг ҳам ҳовлингда эҳром қуриб олсанг бўлади.

- Афтидан, сиз олис ўлкаларга сафарлар тўғрисида туш кўрмаган кўри-наси, - деб жавоб берди Сантьяго унинг гапига ва навбатдаги харидорни қарши олмоқ учун ўрнидан кўзгалди.

Икки кун ўтгандан кейин пештахтани дўкон олдиға олиб чиқиш тўғрисидаги гапни хўжайин яна кўзғади.

- Янгиликларни ёқтирмайман, - деди у. - Мен Ҳасанга ўхшаш бадавлат эмасман. Ҳасан хато қилишдан қўрқмайди, мабодо хато қилиб қўйса, унчалик кўп нарса йўқотмайди ҳам. Лекин сен билан мен иккимиз хато қилсак, унинг жаримасини умр бўйи тўлашга тўғри келади.

“Тўғри”, - деб ўйлади йигит.

- Шундоқ бўлгач, менга айт-чи, бу пештахта ҳозир сенга нимага керак бўлиб қолди? - деб давом этди хўжайин.

- Мен имкони борича тезроқ қўй-қўзиларимга қайтсам дейман. Ҳозир бизга омад боқиб турипти. Шундоқ экан, омад қушининг думидан маҳкам тутмоғимиз керак. Бу қуш бизга ёрдам бергани каби биз ҳам унга ёрдам бермоқ учун қўлимиздан келган ҳамма ишни қилмоғимиз зарур. Ахир, номининг ўзи айтиб турипти: “Ҳосиятли Ибтидо!” Янги бошловчиларга омад ёр бўлади!

- Жаноб Пайғамбаримиз бизга Куръони каримни тухфа этди. У бизнинг зиммамизга бор-йўғи бешта вазифа юклади. Бу вазифаларни бутун умримиз давомида адо этмоғимиз керак. Буларнинг ичида энг муҳими ҳаммаша “Ло илоҳа иллолло” дея имон келтирмоқдир. Қолган вазифалар кунига беш вақт намозни адо этмоқ, моҳи Рамазон келганида рўза тутмоқ. Бева-бечораларга хайр-эҳсонли бўлмоқдир...

У яна индамай қолди. Пайғамбарни тилга олганида кўзларида ёш қалқди. У жонли одам эди, табиатан бетоқат ва қизиққон эди. Лекин шундай бўлса ҳам, бутун умрини Муҳаммад пайғамбарнинг қонун-қоидаларига риоя қилиб яшаб ўтди.

- Хўш, бешинчи вазифа-чи? - деб сўради Сантьяго.

- Ўтган кунни айтган гапинг эсингдами? “Ҳойнаҳой ҳеч қачон олис сафарлар тушингизга кирмаган бўлса керак” деган эдинг-а? Билиб қўй, ҳар бир бандан мўминнинг зиммасидаги бешинчи вазифа Маккаи мунаввара зиёратини адо этмоқдир.

Бизларнинг ҳар қайсимиз ҳаётида лоақал бир марта муқаддас Маккага ҳаж қилмоғи фарз. Макка эса эҳромлардан анча олисда. Ёшлигимда қўлим жиндай пул кўриши биланоқ мен мана шу дўконни сотиб олишни маъқул кўрган эдим. Жиндай бойлик орттирганимдан кейин Макка зиёратига жўнайман деб ўйлаган эдим. Кейин киссамга пул ҳам тушди, лекин мен савдо-сотиғимни ҳеч кимга ишона олмадим, негаки менинг молларим назик эди. Шундай қилиб десанг, ҳар кунни кўз олдимдан Маккага йўл олган зиёратчилар ўтади. Уларнинг орасида бадавлатлари бор бўлади. Уларнинг ёнларида ўнлаб хизматкорлар ва мулозимлар, тағларида бақувват туялар. Лекин зиёратчиларнинг кўпчилиги мендан қашшоқроқ одамлар эди.

Мен уларнинг қайтишларини ҳам кўрганман - юзларидан нур томади, бахтиёр ва мамнун, уйларида эшиклари ёнига ҳажга бориб келганларининг рамзини қўйишади. Улардан бири одамларнинг пойафзалини ямаб юрадиган этикдўз эди. Шу одам менга саҳро орқали бир йил йўл юриб борганини, лекин йўлда чарчамаганини айтиб берди. Аксинча, шу ерда Танжерда тери олиб келгани қўшни маҳаллага борса, кўпроқ чарчар экан.

- Ҳозирнинг ўзида Маккага жўнаворсангиз бўлмайдами? - деб сўради Сантьяго.

- Йўқ, бўлмайди. Мен кўнглимда Макка орзуси борлиги учун тирик юрибман. Шундай бўлмаганда, бир-бирига ўхшайдиган адоксиз кунлар силсиласига қандай чидардим? Менинг буюмларим қалашиб ётган мана-ви тоқчалар, бу расво ошхонадаги тушликлар-у кечки тамаддиларга қандай дош бераолардим? Кўрқаманки, орзуим рўёбга чиқиб қолса, менинг ёруғ дунёда яшамоғим учун ортик ҳеч қандай зарурат қолмайди.

Сенинг масалангга келсак, сен эҳромларни орзу қиласан ва мендан фарқ қилароқ бу орзунинг рўёбга чиқишини чин дилингдан истайсан.

Мен Макка тўғрисида фақат орзу қилишни хоҳлайман. Минг марта-лаб саҳрони қандай кесиб ўтишимни хаёлан гавдалантираман, қандай қилиб, Масжидул Ҳарамга боришимни, унинг ичидаги байтул маҳдисни етти марта айланиб чиқишимни, шундан кейингина ҳожаул асводга қўл теккизишимни кўз олдимга келтираман. Ҳар гал мен билан ёнма-ён қан-

ча одам бўлишини ва менинг ҳам товушим ибодат қилаётган минг-минглаб одамларнинг товушига жўр бўлиб, қўшилиб кетишини тасаввуримга келтираман. Лекин бир нарсдан кўрқаман - буларнинг баридан кўнглим тўлмайдими қолса, нима қиламан? Шунинг учун фақат орзу қилишни маъқул кўраман.

Уша куни у Сантьягога янги пештахта ясашга рухсат берди. Ҳамма ҳам бир хил нарсани орзу қилиб, бир хил туш кўравермайди.

Яна икки ой ўтди - дўкондан ташқарига олиб чиқилган пештахта ўз ишини қилди: дўконга гуррас-гуррас харидорлар кела бошлади. Сантьяго чамалаб кўрди - агар бундан кейин ҳам шу аҳвол давом этаверса, у ярим йилдан кейиноқ Испанияга қайтиши ва олтмиш бош эмас, икки баравар кўпроқ қўй сотиб олиши мумкин бўлади. Орадан бир йил ҳам ўтмасдан, у сурувдаги қўйлар бошини яна икки баравар кўпайтиради ва араблар билан савдо-сотик қила бошлайди, негаки, у араб тилида бемалол гаплаша оладиган бўлиб қолди. Бозордаги ўша воқеадан кейин у халтасидан Урим ва Гуммим деган тошларни олмай қўйган эди. Сабабки, Макка унинг хўжайини учун эришиб бўлмайдиган орзуга айланиб қолганидай, Миср ҳам Сантьяго учун худди шундай етишиб бўлмайдиган орзу бўлиб қолганди. У ўзининг ишидан мамнун эди ва доимий равишда ўзини Тариф бандаргоҳида кемадан музаффарият билан тушаётганини тасаввурда гавдалантирар эди.

- Эсингда бўлсин - нима исташингни ҳамма вақт аниқ билмоғинг керак, - деган эди Мелхиседек.

Иигит нима исташини аниқ биларди. Ва у ўз мақсадига эришиш учун меҳнат қиляпти. Эҳтимол, унинг пешонасида ёзилгани ўзи шудир - бегона юртга бориб қолади-ю, у ерда бир муттаҳамга рўпара келади, кейин эса бу ишга сарик чақа ҳам сарфламай, сурувдаги қўйлар бошини икки баравар кўпайтиради.

У ўздан ифтихор қиларди. У кўп нарсаларни ўрганди - эндиликда биллур савдосини пухта билади, калимасиз тилни эгаллади, аломатларни ўқий олади. Бир куни у бир одамнинг зорланганини эшитиб қолди - шундай қияликдан зўрға кўтарилсанг-у, на ўтириб жиндай дам олишга жой бўлмаса, на чанқоғингни бостиришга бир ҳўплам сув бўлмаса... Сантьяго бу гапнинг аломат эканини дарров фаҳмлади. У хўжайинига деди:

- Нима учун қияликдан ҳориб-чарчаб кўтарилган одамларга бир ҳўплам чой тутмаймиз?

- Зўр янгилик-ку бу, ўйлаб кўриш керак, - деб жавоб берди у.

- Биз уларга биллур стаканларда чой таклиф қиламиз. Одамлар бундан хузурланади ва сиздан биллур идишлар сотиб олишга жаҳд қилади. Одамлар гўзал нарсаларни жон-дилларидан яхши кўришади.

Хўжайин ҳеч нарса деб жавоб бермай, анчагача унга тикилиб турди. Аммо кечга томон номози асрни ўқиб бўлгач, дўконини ёпди-да, дўкон олдида йўлгага ўтириб олиб, Сантьягога араблар яхши кўрадиган чилим узатди.

- Менга қара, сен, ўзи нимага эришмоқчи бўляпсан? - деб сўради у йигитдан.

- Ўзингиз биласиз-ку: мен уйимга қайтиб кетмоқчиман. У ерга бориб, бир сурув қўй сотиб оламан. Бунинг учун менга пул керак.

Қария чилимнинг сархонасига бир-иккита чўғ ташлади-да, сувини хуриллатиб, нафаси етгунча ичига тортди.

- Ўттиз йилдан бери шу дўконни тутаман. Яхши биллурни ёмонидан ажратишни биламан, савдо-сотикнинг ҳамма нозик жиҳатларини биламан. Ишларимнинг боришидан гоятда мамнунман ва уни кенгайтириш ниятим йўқ. Харидорларга биллур стаканларда чой тутадиган бўлсам, библиб қўй, савдомиз янада юришиб кетиши мумкин, унда ҳамма нарсани ўзгартиришга тўғри келади.

- Бунинг нимаси ёмон?

- Мен ҳозирги тарзда ҳаёт кечиришга кўникиб қолганман. Сен бу ерда пайдо бўлгунингга қадар мен бир нарса тўғрисида тез-тез ўйланиб қолардим. Мен-ку қанча замонлардан бери бир жойда тошдек қимир этмай ўтирганим ўтирган. Бу вақтлар мобайнида менинг дўстларим аллақайларга кетишди, аллақайлардан келишди, бойишди, синиб, хароб бўлишди. Булар тўғрисида мен теран бир қайғу билан ўйланардим. Энди эса тушуняпман - дўконим айни менинг кўнглимдагидек. У айни мен истагандек. Менга бундан каттаси ҳам, кичиги ҳам керак эмас. Мен ўзгаришлар излаётганим йўқ. Улар қандай содир қилинишини ҳам билмайман. Мен ўз-ўзимга ҳаддан зиёд кўникиб қолганман.

Йигит нима деб жавоб беришни билмади. Қария давом этди:

- Сени менга бамисоли Худонинг ўзи юборди. Бугун эса мен яна бир нарсани тушундим - агар сен Оллоҳнинг марҳаматини қабул қилмасанг, у қарғишга айланади. Мен ҳаётдан ортик ҳеч нарса истамай қўйганман, сен эса мени ҳаётда номаълум уфқларни кашф этишга мажбур қиялсан. Мен уларга қарайман-у, кулоқ эшитмаган имкониятларим борлигини англайман ва ўзимни аввалгига қараганда ёмонроқ ҳис қила бошлайман. Негаки, эндиликда мен ҳамма нарсага эга бўлишим мумкинлигини билман, лекин бунинг менга кераги йўқ.

“Яхши ҳамки, мен бодрокфурушга ҳеч нарса деб гапирганим йўқ”, - деб ўйлади Сантьяго.

Яна бир неча муддат улар чилим чекиб ўтиришди. Қуёш ботди. Хўжайин билан йигит араб тилида гаплашмоқда эдилар. - Сантьяго бу тилни ўрганиб олганидан ғоятда мамнун эди. Бундан анча йиллар муқаддам - ҳали у бошқа ҳаёт кечириётган пайтда Сантьягонинг назарида қўйлар дунёдаги ҳамма нарсанинг тагига етишга қодирдай кўринарди. Бироқ улар араб тилини ўргана олмас эканлар.

“Бундан чиқадикки, яна бошқа баъзи бир нарсалар ҳам бор эканки, уларни ўрганиб олишга қўйларнинг қурби етмас экан, - деб ўйлади у индамай хўжайинга телмуриб ўтирар экан. - Негаки, улар фақат ўт билан сув излашни билади, холос. Буни ҳам уларнинг ўзи ўрганган эмас, уларга мен ўргатганман”.

- Ёзуқ... - деди Биллурфуруш ниҳоят тилга кириб.

- Бу нима дегани?

- Бунинг маъносини чинакамига англамоқ учун араб бўлиб туғилмоқ керак, - деб жавоб берди у. - Лекин тахминан, унинг маъноси “ёзилган нарса” деганидир.

Сўнгра хўжайин чилимнинг сархонасидаги чўғларни бармоқлари билан босиб-босиб ўчирар экан, эртадан бошлаб унинг биллур стаканларда харидорларга чой сотавериши мумкинлигини айтди. Ҳаёт дарёсини тўхтатиб бўлмайди.

Одамлар ҳаллослаб қияликдан кўтарилар эдилар-да, тўсатдан тор кўчанинг энг юқори қисмида бир дўконга рўпара келардилар. Бу дўконда уларга биллур стаканларда кишига роҳат бағишлайдиган муздаккина ялпизли чой таклиф қилишарди. Бунақа дўконга кирмай бўладими, муздек чойни ичмай бўладими?

“Бундай қилиш менинг хотинимнинг ҳаёлига ҳам келмайди”, деди харидорлардан бири бир неча биллур стаканни харид қилаётиб. Бу оқшом униқига меҳмон келиши керак экан ва у бу ажойиб стаканларда чой тутиб, уларни хайрон қолдирмоқчи экан.

Бошқа бири, чойни биллур стаканларда ичсанг, таъми янада ширинроқ туюлади, чунки бу стаканларда унинг муаттар хушбўй ҳиди кўпроқ сақланиб қолади, деди. Учинчиси, Шарқда чойни биллур идишда ичиш анъанаси қадимдан мавжуд, негаки, биллур сеҳрли хислатларга ҳам эга деб эслади.

Бу кашфиёт ҳақидаги гап тез фурсатда ҳамма ёққа тарқади ва одамлар биллур савдосидек қадимий бир касб-корда қандай янгиликлар қилиш мумкинлигини ўз кўзлари билан кўриш учун қиялик бўйлаб кети узилмай кўтарила бошлади. Харидорларига чой тутадиган бошқа дўконлар ҳам пайдо бўлди, аммо уларга қияликдан жон чекиб кўтарилиш керак эмас эди, шунинг учун уларга одам ёпирилиб киргани йўқ.

Тез орада дўконга яна иккита ёрдамчи ёллашга тўғри келди. Энди бу ерда нафақат биллур идишлар сотиларди, балки ҳар куни янгиликни кўришга иштиёқманд бўлиб келган кўпдан-кўп харидорларга беҳисоб миқдорда хушбўй чой ҳам тугиларди. Шу аҳволда яна ярим йил ўтди.

Йигит куёш бош кўтармай уйғонди. Африка қитъасига биринчи бор қадам қўйганидан бери ўн бир ою тўққиз кун ўтган эди.

У оқ матодан тикилган арабий бурнус кийди. Буни йигит шу бугунга атаб, махсус сотиб олган эди, сўнг бошига рўмол ёпти, унинг устидан бошига туя жунидан тўкилган чамбарак кийиб, рўмолни сидирилиб тушиб кетмайдиган қилди, оёғига шиппагини илди-да, сассизгина пастга тушди.

Шаҳар ҳали маст уйкуда эди. Сантьяго мураббога ботириб, бир бурда нон еди, устидан биллур стаканда иссик чой ичди. Сўнгра дўконнинг остонасига ўтириб, чилим чекди.

Шу аҳволда у бир ўзи яккаю ёлғиз, хаёлида биронта ҳам фикрсиз, саҳро хидини олиб келувчи шамолнинг бир маромдаги доимий шовуллашига кулоқ тутиб, чилимини чекиб анча ўтирди. Чилимни чекиб бўлиб, қўлини чўнтагига тикди ва бир неча дақиқа мобайнида чўнтагидан олган нарсага қараб ўтирди.

Унинг бармоқлари бир даста пулни маҳкам қисиб олган эди - бу пулларга уйга қайтиш учун чипта ҳам, бир юз йигирма бош кўй ҳам, Испания билан ҳозир у турган мамлакат ўртасида савдо қилмоқ учун рухсатнома ҳам сотиб олиш мумкин эди.

Сантьяго бардош билан хўжайиннинг уйғонишини ва дўконни очишини кутди. Кейин улар бирга ўтириб, яна чой ичишди.

- Бугун мен кетаман, - деди йигит. - Пулим сурув олишга етади, сизнинг ҳам Макка сафарига жўнашингизга кифоя қилади.

Хўжайин сукут сақлашда давом этди.

- Менга фотиҳа беринг, - деди астойдил оҳангда йигит. - Сиз менга ёрдам бердингиз.

Қария ҳамон бир оғиз лом-мим демай, чой дамлашда давом этарди. Ниҳоят у йигитга ўгирилди.

- Мен сен билан фахрланаман. Сен менинг дўконимга жон ато қилдинг. Лекин шуни билиб қўйки, мен Маккага бормайман. Яна шуни билиб қуйки, сен ўзингга сурув сотиб олмайсан.

- Қим айтди бу гапни сизга? - деб ҳайрон бўлиб сўради йигит.

- Ёзук, - деб биргина сўз билан мухтасар жавоб берди Биллурфуруш.

Шундай деб, у йигитга фотиҳа берди.

Сўнгра Сантьяго ўз хонасига кириб, ҳамма лаш-лушларини йиғди - уч коп юк бўлди. Чиқиб кетаётиб, эшик олдида борганида бурчакда чўпонликдаги кадрдон халтасини кўриб қолди. Халтасига кўпдан бери кўзи тушмаган эди, шу важдан у эсидан ҳам чиқиб кетганди. Халтада унинг куртқаси билан китоби бор эди. У куртқасини кўчада ўйнаб юрган болакайлардан бирортасига совға қилмоқчи бўлиб, халтадан олди; шу пайт унинг чўнтагидан икки тош - Урим билан Гуммим ерга тушиб, думалаб кетди. Тошларни кўриб, йигит кекса подшони эслади ва анча вақтдан бери унинг тўғрисида ўйламаганига ҳайрон бўлди. Испанияга қуруқдан-қуруқ, ҳеч нарсага эришмай қайтмаслик учун пул тўплаш керак эди. Бу-

нинг учун эса бир йил мобайнида нафасини ростламай, тузукрок дам олмай узлуксиз каттиқ меҳнат қилишга тўғри келди. “Ҳеч қачон орзуингдан воз кечма, - деган эди унга Мелхиседек. - Аломатларга риоя қил!”

Йигит ердаги тошларни олди. Шу пайт унинг вужудини яна ғалати бир туйғу чулғаб олди - унинг назарида қария шу яқин атрофда тургандек эди. Бутун бир йил машаққатли меҳнат билан ўтди, энди эса аломатлар кетиш фурсати келганидан ишорат бермоқда.

“Мен авваллари қандай бўлган бўлсам, яна айнан ўшандай бўлиб оламан, - деб ўйлади у. - Лекин қўйлар менга арабча гапиришни ўргатишмаган бўларди.”

Бироқ қўйлар уни бир-иккита бундан муҳимроқ нарсага ўргатиб қўйишганди: Жумладан, у ёруғ жаҳонда ҳаммага тушунарли тил борлигини билди олди. Сантьяго ана шу машаққатли йилнинг бошидан охиригача савдо ишлари гуллаб-яшнасин учун ҳар бир одамга тушунарли тилда гапирди. Бу тил илҳомбахш тил эди, у буюмлар тили эди. Лекин ҳар қандай буюмлар эмас, муҳаббат билан, завқ-шавқ ва ҳавас билан ясалган буюмлар тили, ўзинг ишонган нарсалар ҳақи ёхуд кўнглинг тусаган нарсалар ҳақи ясалган буюмлар тили эди. Танжер унинг учун мусофирлик шаҳри бўлмай қолди, йигит англадики, бу шаҳар унга бўйсунганидай, энди бутун жаҳон унга тобе бўлиши мумкин.

“Агар сен бирон нарсани астойдил тиласанг, бутун Коинот тилагинг вожиб бўлишига кўмаклашади”, - деган эди қария Мелхиседек.

Аммо-лекин, на қароқчилар, на поёнсиз сахрою чўли-биёбонлар, на гарчи орзу қилса ҳам, орзуларининг ушалмоғи учун қўлларини совуқ сувга урмайдиган одамлар тўғрисида қария лом-мим деб оғиз очгани йўқ. У Сантьягога эхромлар бор-йўғи бир уюм тош, халос, истаган одам ўзи хоҳлаган пайтда боғининг бир чеккасида худди шунақа тош уюмини барпо қила олади деган гапни айтган эмас. Қари подшо йигитга яна бир гапни айтишни эсидан чиқарган эди - у кўлингга қўй олиш учун кифоя қиладиган пул тушиб қолганда, дарҳол шу пулга қўй-қўзиларни сотиб ол ҳам демаган.

Сантьяго халтасини олиб, бошқа буюмлари ёнига қўшиб қўйди. Кейин зинадан пастга тушди. Биллурфуруш эр-хотин иккита хорижий харидорнинг хизматини қиляпти, яна иккита харидор бўлса, қўлларида кўтариб олган биллур стакандаги чойдан хўплай-хўплай, дўконнинг ичида айланиб юришипти. Хали вақт эрта эди, шунга қарамай, дўконда харидор кўп эди. Фақат эндигина Сантьяго пайқади - хўжайиннинг сочлари Мелхиседекнинг сочларини эслатар экан. У Танжердаги биринчи эртасини эслади - ўшанда унинг борадиган жойи ҳам, ейдиган нарсаси ҳам йўқ эди. Қандолатпазнинг қандай жилмайгани эсига тушди. Унинг табассуми ҳам йигитга қари подшони эслатган эди.

“Гўё Мелхиседек бу ердан ўтган-у, ҳамма нарсада ўзининг изини қолдиргандек, - деб ўйлади йигит. - Гўё бу одамларнинг ҳаммаси ҳаётининг қай бир дақиқасида у билан учрашгандек. Аммо унинг ўзи менга “ҳамиша ўз Тақдири кетидан эргшиб борадиган одамнинг ҳузурига бораман” деб айтган эди-ку! У хайрлашмай кетган эди - бегоналар олдида кўз ёш тўккиси келмаган эди, шекилли, ўшанда. Аммо у буларнинг барини соғинишини, бу ерда ўрганган гўзал нарсаларининг ҳаммасини жуда-жуда соғинишини тушунарди. Унинг ўзига ишончи ва дунёни бўйсундириш хоҳиши мустаҳкамланди”.

“Ахир, мен қўйларимни боқмоқ учун таниш жойларимга қайтаман-ку! - деб ўйлади у, лекин бу қарори нима учундир ўзига маъқул келмай бошлади. У орзусининг ушалмоғи учун бутун бошли бир йил машаққат билан тер тўкди, энди эса бу орзу бирданига дақиқа сайин ўз жозибасини йўкота бошлади. Эҳтимол, бу, умуман, орзу ҳам эмасдир. “Балки унинг ҳам Биллурфурушга ўхшаган одам бўлгани яхшидир? У ҳам бутун умри

бўйи Макка зиёратини орзу қилди, охир-пировардида йўлга равона бўлмай кўяқолсамикин?” - деб ўйлади. Аммо қўлида ушлаб турган тошлар гўё унга кекса подшонинг қудрати ва қатъиятини ато этгандек бўлди.

Буниси ғалати бўлди-ку - ёки бунда ҳам бирон аломат намоён бўлмок-дамикин? У ҳозир кириб борган ошхона Танжерга келган биринчи куни кирган ошхонасининг ўзи эди. Тўғри, ўшандаги муттаҳам ҳозир йўқ эди. Ошхона эгаси бир пиёлада чой тутди.

“Чўпонликка қайтишга ҳар қачон ҳам улгураман, - деб ўйлашда давом этди Сантьяго. - Мен кўй боқишни ва жун қирқишни биламан, ҳаммаша бу йўл билан ризқимни топиб еяоламан. Аммо эҳромларга боришга иккинчи марта қулай имконият бўлмаслиги ҳам мумкин. Кўксиди олтин сийнабанд осиб юрган қария менинг бутун тарихимни бошдан-охиригача билар эди. Менга чинакам подшо рўпара келган эди, бунинг устига у донишманд ҳам эди”.

Андалусия водийларидан уни атиги икки соатлик йўл ажратиб турарди, эҳромлар билан унинг орасида эса поёнсиз саҳро ястаниб ётипти. Бироқ у тушунди: бунга бошқача қараш ҳам мумкин. Гарчи у бу йўл иштиёқида бутун бир йил вақтини йўқотган бўлса-да, хазинага олиб борадиган йўл икки соатга қисқарок бўлиб қолди.

“Нима учун мен кўйларимга қайтмоқчи бўлаётганимнинг сабаби тушунарли - сабаб шуки, мен кўйларимни яхши биламан, уларни яхши кўраман, бунинг устига, улардан келадиган ташвиш ҳам унчалик катта эмас. Аммо чўли биёбонни ёхуд саҳрони яхши кўриб бўлармикин? Бундай деса, айни саҳро хазинамни кўздан пана қилиб, ўз бағрига яширган-ку? Агар уни топа олмасам, уйимга қайтаман. Модомики, менга шу раво кўрилган экан, яъни ҳозир пулим ҳам, вақтим ҳам бор экан, нима учун бир уриниб кўрмаслигим керак? Ўша дақиқада у жуда катта шодухуррамлик туйғусини ҳис қилди. Чўпонлик сари йўл унинг учун ҳаммаша очик. Бундан ташқари, истаган вақтида унинг ўзи биллур савдоси билан шуғулланиши мумкин. Албатта, дунёда жуда кўп бошқача хазиналар ҳам яшириниб ётипти. Аммо бошқа биронта одам эмас, айни унинг ўзи битта бир хил тушни икки марта кўрди-да! Бошқа бирон одамга эмас, айнан унинг ўзига кекса подшо рўпара келди!

У ошхонадан ўзидан мамнун ҳолда чиқди. У хўжайинига биллур идишлар етказиб берадиган одамлардан бири молини саҳрони кесиб ўтувчи қарвонларда олиб келишини эслади. Сантьяго чангалидаги икки тошни - Урим билан Гуммимни қаттиқ қисди - айни шу тошлар туфайли у яна ўз хазинасини излаб боришга жазм қилди. “Мен ҳаммаша ўз Тақдирининг кетидан борадиган инсоннинг ёнидаман”, - деган Мелхиседекнинг сўзларини эслади йигит.

Тўппа-тўғри савдо омборига бориб, “чиндан ҳам эҳромлар одамлар айтганидек жуда узокми?” деб сўрашдан ҳам осон нарса борми дунёда?

Инглиз ўтирган бино кўпроқ оғилни эслатарди - ундан тер хиди, чанг хиди, чорва хиди анкиб турарди. “Бу харобазорга тушиб қолмоқ учун ўн йил ўқиш шартмиди?” - деб фикр қилди у кимё бўйича журнални паришонхотирлик билан варақлар экан.

Аммо чекинадиган жой йўқ эди. Аломатларга риоя қилмоқ шарт эди. У ўзининг бутун умрини фақат бир нарсага - Коинот гаплашадиган якка-ю ягона тилни қидириб топишга бағишлаган эди. У айни шу мақсадда таҳсил кўрган эди. Аввалига у эсперантога қизиқиб қолди, кейин жаҳон динлари билан шуғуллана бошлади. Энди эса, ниҳоят, алхимияга боши билан шўнғиди. Эндиликда у эсперантода бемалол гаплаша олади. Турли-туман диний таълимотлар тарихини миридан сиригача билади, фақат ҳалигача алхимик бўлаолгани йўқ. Ҳа, албатта, дунёнинг баъзи бир сиру синоатлари унинг нигоҳи қаршисида инкишоф бўлди, аммо ҳозирга кел-

ганда у бир нуқтада тақа-тақ тўхтаб қолди ва ўзининг тадқиқотларида орғиқ бир қадам ҳам олдинга силжиёлмаяпти. У яна бошқа биронта алхимикдан ёрдам олишга уриниб кўрди. Лекин уларнинг ҳаммаси ҳам ўз қобиғига ўралиб олган, ғалати одамлар экан. Уларнинг ҳаммаси ҳам фақат ўзларини ўйлар экан, шундоқ бўлгандан кейин улардан бирон ёрдам олиш ёхуд бирон маслаҳатини эшитиш амри маҳол. Эҳтимол, буларнинг бари фақат шунинг учундирки, Улар ҳали Ҳикмат Тошининг сирини кашф эта олмагандир.

Инглиз аллақачон отасидан қолган мероснинг бир қисмини ўзининг самарасиз изланишларига сарф қилиб бўлди. У дунёнинг ҳамма яхши кутубхоналарини битта қўймай титкилаб чиқди, алхимияга тааллуқли энг муҳим, энг ноёб китобларни харид қилди. Шунақа китоблардан бирида у бир машҳур араб алхимиғи ҳақида ўқиб қолди. Бу одам кўп йиллар муқаддам Оврўпага келиб кетган экан. Унинг тўғрисида юрадиган мишмишларга қараганда унинг ёши икки юздан ошиб кетган эмиш. У Ҳикмат Тошини топган ва Мангулик Элексирини кашф этган эмиш. Бу гапларнинг бари, эҳтимол, жуда таъсирчан бўлиши ҳам мумкин, инглиз учун шунчаки бир афсона бўлиб қолаверар эди. Бироқ бу одамнинг ошноларидан бири саҳрода ўтказилган археолоғик экспедициядан қайтиб келиб, инглиз дўстига ғайритабиий қобилиятга эга бўлган бир араб тўғрисида гапириб берди. У Эл-Фаюм водисида истиқомат қилар экан. Мишмишларга қараганда, унинг ёши икки юзда эмиш, у ҳар қандай маъдани олтинга айлантира билармиш.

Инглиз ўша заҳотиёқ ҳамма ишларини ва ҳамма учрашувларини бекор қилди, шахсий кутубхонасидан энг зарур китобларни танлаб олди ва қарабсизки, мана у, шу ерда, оғилга ўхшаган тахтаванд бир саройда ўтирипти, бу омборхонанинг ташқарисида эса катта карвон Саҳрой Кабир орқали йўлга тушишга тайёрлик кўрмоқда. Эл-Фаюм воҳаси шу карвоннинг йўлида жойлашган.

“Бу лаънати Алхимикни мен ўз кўзларим билан кўришим керак”, - деб хаёлидан ўтказди инглиз. Шу чокда ҳатто туяларнинг сассиғи ҳам унга унчалик қўланса туюлмади.

Шу чоқ унинг ёнига елкасида халта кўтарган бир ёш араб йигити келди ва салом берди.

- Йўл бўлсин? Қайси томонларга отланмоқчи бўлиб турибсиз? - деб сўради у.

- Саҳрога, - деб жавоб берди Инглиз ва яна китобини ўқишга тутинди.

Унинг гаплашадиган ҳоли йўқ эди: ўн йил мобайнида ўрганган нарсасининг ҳаммасини хотирасида янгилаши керак. Ким билсин - Алхимик унинг билимларини текшириб кўришни ихтиёр этмоғи ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Бу орада йигит ҳам ўрнашиб ўтириб олди-да, халтасидан китобни олиб, ўқишга чоғланди. Алхимик китобнинг испан тилида эканини фаҳмлади.

- Буниси чакки эмас, - деб ўйлади у, - негаки арабчадан кўра испанчада яхши гапирар эди.

Агар бу йигит ҳам Эл-Фаюмга борадиган бўлса, йўлда бўш вақт топиб, у билан гурунглашса бўлади.

- Ғалати-я, - деб ўйламоқда эди Сантьяго, бу орада китобнинг дафн маросими тасвирланган илк саҳифаларига яна бир қўр кўз югуртириб чиқар экан. - Бу китобни ўқишга киришганига салкам икки йил бўлди-ю, лекин ҳозирга қадар худди миҳлаб қўйилгандек дастлабки саҳифаларидан нарига ўта олмаёпти.

Бу гал унинг ёнида подшо Мелхиседек йўқ эди, лекин йигит, бари-

бир, диккат-эйтиборини бир нуқтага жамлай олмаепти. Ҳадеганда уни “тўғри тўхтамга келдимми-йўкми?” деган фикр алахситмоқда эди. Бирок Сантьяго масаланинг асосий жиҳатини тўғри англарди - ҳар қандай ишда ҳам бир тўхтамга келиш - бошланиши, холос. Одам бир қарорга келиб, бирор ишни қилишга жад қилар экан, у гўё шиддат билан оқайтган дарёга калла ташлагандай бўлади - оқим уни шунақа жойларга оқизиб кетадики, бунақа жойларда бўлиш етти ухлаб, тушига ҳам кирган эмас.

“Ҳазиналарни излаб йўлга отланганимда мен Биллурфурушнинг дўқонида ишлайман деб хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Худди шунга ўхшаш, манави қарвон, эҳтимол, мен ўзим жад қилган, ўзим танлаб олган қисматдир, лекин, барибир, унинг йўли кўздан пана, яширин сирлигича қолмоқда”.

Ёнида оврўпалик одам ўтирипти. У ҳам китоб ўқияпти. Сантьягога у унчалик ҳам ёқимли одам бўлиб кўринмади: йигит саройга кириб келганида, Инглиз ёвқараш қилиб, унга ўқрайиб қаради. Сирасини айтганда, бунинг ҳечқиси йўк, улар, барибир, танишиб олсалар ҳам бўларди, лекин у гапни калта қилди - суҳбатни шартта узиб қўйди.

Йигит китобни ёпти - у ҳеч бир жиҳати билан бу хорижли одамга ўхшашни истамас эди - сўнгра чўнтагидан тошларни олиб, қўлида ўйнай бошлади.

- Урим билан Гуммимми? - деб ажабланиб сўради оврўпалик.

Сантьяго шоша-пиша уларни чўнтагига яширди.

- Сотилмайди, - деди у.

- Сотилганда ҳам нима пул бўларди улар, - деб жавоб берди оврўпалик. - Оддий тошлар, бирон-бир хислати йўк. Дунёда бунақа тошлар сон мингта, лекин тушунадиган одам Урим билан Гуммимни дарров таниб олади. Лекин мен бу тошлар бу юртларда ҳам учрайди деб ўйламаган эдим.

- Менга уларни подшо туҳфа қилган, - деб жавоб берди йигит.

Мусофир гўё бирдан тилдан қолгандек қалтироқ қўллари билан чўнтагидан иккита тош чиқарди - улар ҳам айнан Сантьягонинг тошларига ўхшарди.

- Сен подшо билан гаплашганмисан? - деб сўради у зўрға тили калимага келиб.

- Ҳа-да... лекин сен подшонинг оддий чўпонлар билан гаплашганини тасаввур қилишинг қийин, - деди Сантьяго. Суҳбатни давом эттиришга унинг кўнгли чопмай қолди.

- Йўк, нега қийин бўларкан. Ҳали бутун Ёруғ жаҳонда Подшони ҳеч ким танимаган пайтларда чўпонлар Уни биринчи бўлиб тан олишган. Шунинг учун ҳам подшоларнинг чўпонлар билан гаплашишида ҳеч қанақа ғайритабиий нарса йўк. - Шундай деди-да, гўё йигит бу гапни тушунмаслигидан хавотир олгандай, Инглиз қўшиб қўйди: - Бу тўғрида Инжилдан ўқиб олса ҳам бўлади. Урим билан Гуммим ҳақидаги гапларни мен Инжилдан билиб олгандим. Худо фақат шу тошларда фол қўришга ижозат берган. Роҳиблар уларни олтин сийнабандларда олиб юришган.

Энди Сантьяго омборхонага келганига ортиқ афсусланмай қўйганди.

- Эҳтимол, бу белгидир, - деб ўзича минғирлади Инглиз пинҳона ўйлари ошкор қилгандай.

- Аломатлар тўғрисида сенга ким гапирган эди? - Сантьягонинг бу одамга қизиқиши лаҳза сайин ортиб бормоқда эди.

- Ёруғ жаҳондаги ҳамма нарса - аломат, - деди Инглиз журналини бир чеккага олиб қўяр экан. - Қадим-қадимларда одамлар битта тилда гапиришган, кейин буни унутиб юборишган. Мен ҳамма ишларимдан ташқари ана шу Лисони Умумияни излаб юрибман. Шунинг учун ҳам шу ерларга келиб қолдим. Мен Лисони Умумияни биладиган одамни - Алхимикни излаб топишим керак.

Уларнинг суҳбати омбор хўжайини - семиз, бақалоқ арабнинг келиши билан узилди.

- Омадларинг бор экан, - деди араб. - Бугун тушликдан кейин Эл-Фаюмга карвон кетади.

- Лекин мен Мисрга боришим керак, - деди Сантьяго хайрон бўлиб.

- Эл-Фаюм Мисрда-да. Сен асли қаерликсан?

Сантьяго испаниялик эканини айтди. Инглиз хурсанд бўлди: гарчи арабча кийиниб олган бўлса-да, оврўпалик экан.

- У белгиларни омад деб атапти, - деди у омбор хўжайини чиқиб кетгач. - Агар мен "омад" ва "тасодиф" деган сўзлар тўғрисида китоб ёзаман десам, каттакон қомус бўлар эди. Лисони Умумий айни ана шу сўзлардан таркиб топади.

Шундай деб, "сенинг ҳам ёнингда Урим билан Гуммим бор экан, хойнахой, сен билан икковимизнинг учрашганимиз шунчаки тасодиф бўлмаса керак", деб илова қилди. Кейин "сен ҳам, мабодо, Алхимикни излаб юрганинг йўқми?" деб сўради.

- Мен хазина излаяпман, - деб жавоб берди йигит ва ортикча гапириб юборганини сезиб қолди-ю, дарров тилини тийди.

Бироқ Инглиз унинг гапига аҳамият бермагандай кўринди. Фақат у шундай деди:

- Қайси бир маънода мен ҳам хазина излаяпман.

- Сирасини айтганда, алхимик дегани нималигини мен тузукроқ билмайман ҳам, - деди Сантьяго, бироқ шу чоқ ташқаридан омбор хўжайинининг овози эшитилди.

- Мен сарбонман, - деди уларга ҳовлида узун соқолли, кўнғир кўзли одам. - Мен билан бирга йўлга чиқадиган одамларнинг ҳаммасининг ҳаётмамоти менинг кўлимда, негаки, саҳро жуда саркаш нарса, кўпинча одамларни эсидан оғдириб, жинни қилиб кўяди.

Йўлга отланаётганлар икки юз чоғлик одам эди, жониворлар - туялар, отлар, эшаклар эса икки барабар кўп. Инглизнинг китоб солинган бир нечта чамадони бор экан. Ҳовлида аёллар, болалар тўпланиб туришарди. Эркаклар орқасига узун милтиқ осиб олган, биқинларида - қилич. Ҳовлида шундай сурон кўпган эдики, сарбон гапларини бир неча марта такрорлашга мажбур бўлди.

- Бу ерга турфа хил одамлар йиғилган. Уларнинг сигнадиган худолари ҳам бошқа-бошқа. Мен эсам фақат Оллоҳга сажда қиламан. Оллоҳ номига қасамёд қилиб айтаманки, саҳро устидан яна бир марта қолиб келмоқ учун кўлимдан келган ҳамма ишни қиламан. Қани энди ҳар бирингиз ўзингиз сигнадиган Худо ҳақиқа қасам ичиб, саҳрода ҳар қандай вазиятда ҳам менга бўйсунишга ваъда беринг. Саҳрода ўзбошимчалик қилиш, бўйсунмаслик - ҳалокат билан баробар.

Майдон узра бўғиқ ғовур кўтарилди - тўпланганларнинг ҳар бири ўз Худосига тавалло қилмоқда эди. Сантьяго Исо Масих номига қасам ичди. Инглиз қасам ичмай, сукутга чўмди. Буларнинг бари қасам ичиш учун зарур бўлгандан кўра кўпроққа чўзилди - одамлар самолардан ўзларига нажот ва ҳимоя тиламоқда эди.

Кейин бурғининг чўзиқ овози янгради. Ҳамма эгарга минди. Ҳар қайсиси ўзига биттадан туя сотиб олган инглиз билан Сантьяго ҳам тиришиб-тармашиб, қийналиб бўлса-да, туяга миниб олишди. Йигит ҳамроҳи туясига ҳаддан зиёд юк ортганини кўрди ва шўрлик жониворга раҳми келди.

- Ҳолбуки, ҳеч қайси воқеа ўз-ўзича бир-бирига тўғри келиб қолмайди, - деди инглиз гўё боғи суҳбатни давом эттираётгандек. - Менинг бу ерга келиб қолганим боиси шуки, менинг дўстим бир араб тўғрисидаги гапларни эшитган экан. Бу араб...

Унинг сўзлари йўлга тушган карвоннинг ола-ғовури ичида кўмилиб

кетди. Аммо Сантьяго Инглиз нимани назарда тутаётганини яхши тушунди: бир-бири билан боғланган воқеаларнинг сирли занжири мавжуд. Шу занжир уни чўпонлик қилишга мажбур этди. Айнан бир тушнинг ўзини икки марта кўришга сабаб бўлган нарса ҳам - шу занжир. Худди шу занжир важдан у Африка соҳилидан унча олис бўлмаган жойга бориб қолди, ўша шаҳарчада подшога рўпара келди, кейин муттаҳамнинг кўлига тушиб, алданди, биллур буюмлар сотиладиган дўконга ишга ёлланди ва...

“Ўз Йўлингдан юриб, қанча нари кетсанг, бу Йўл янада кучлироқ даражада сенинг ҳаётингга таъсир кўрсатади”, - деб ўйлади йигит.

Карвон Шарққа томон бормокда. Эрта тонг билан йўлга тушишган эди, куёш тиккага келганда дам олишга тўхташди. Авжи жазирама ўтгандан кейин яна йўлга тушишди. Сантьяго Инглиз билан ортиқча гаплашаётгани йўқ, у йўлда ҳам китобдан бош кўтармаяпти.

Йигит индамай ўтириб, кўпдан-кўп хамроҳларини кузатиб борарди. Энди улар йўлга тушишдан олдинги одамларга ўхшамасди. У чокда ҳамма нечукдир ҳовлиқиб беҳуда елиб-югурарди, бакирик-чакириклар, болаларнинг қий-чуви, отларнинг кишнаши савдогарлар ва йўлбошловчиларнинг ҳаяжонли ҳайкирикларига кўшилиб кетганди. Бу ерда - саҳрода эса сукунатни тинимсиз эсиб турадиган шамолнинг хуштагию жониворларнинг туёқлари остида қумларнинг ғижери бузарди, холос. Ҳатто йўл бошловчилар ҳам сукут ичида ҳаракат қилишарди.

- Мен бу қумлардан неча марталаб ўтганман, - деди бир куни тунда йўл бошловчилардан бири иккинчисига. - Саҳро жуда ҳам катта, унинг худудларини кўз илғаб ололмайди. Бу қум саҳросида ўзингни беихтиёр бир қум заррасидек ҳис қила бошлайсан. Қум зарраси эса тилсиз-забонсиз...

Сантьяго саҳрога биринчи марта қадам қўйган бўлса-да, йўл бошловчи нима тўғрида гапираётганини тушунди. Унинг ўзи ҳам денгизга ёхуд алангага тикилиб, соатлаб оғиз очмай тура оларди. Бундай ҳолларда у ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, гўё табиатнинг беўлчов қудрати бағрига эриб сингиб кетгандай бўларди.

“Мен кўплардан таҳсил олдим, мен биллурдан таҳсил олдим, - деб ўйлади йигит. - Энди саҳродан ақл ўрганаман. Саҳро - шу пайтга қадар мен кўрган нарсалар орасида ҳаммасидан кўра донороғидир”.

Шамол эса бу ерларда бир лаҳза ҳам тинмайди. Сантьяго Тариф минорасида турганида унинг кучи қандоқ эканини пайкаганини эслади. Андалусия адирлари бўйлаб емиш ва сув излаб тентираб юрган қўйларининг жунини ҳам худди шу шамолнинг ўзи ҳурпайтирар эди, шекилли.

- Энди улар меники эмас, - деган фикр ўтди унинг кўнглидан, лекин бунга у кўп ҳам таассуфланмади. - Мени аллақачон унутиб юборишган бўлсалар керак, янги чўпонга кўниқиб кетишгандир. Ҳа, майли. Ҳечқиси йўқ. Жойма-жой, адирма-адир кўчиб юрадиган ҳар бир дарбадар каби қўйлар ҳам айрилиқ муқаррар эканини яхши билишади.

Шу ўринда мовутфурушнинг кизи эсига тушди - у аллақачон эрга тегиб кетган бўлса керак, ҳойнаҳой. Кимга текканикин? Эҳтимол, бодроқфурушга теккандир. Ёки менга ўхшаб ўқишни биладиган ва ғаройиб воқеаларни ҳақоқ қилиб бераоладиган бирон чўпонга теккандир - Сантьягога ўхшаганларнинг уруғи битта бўлмаса керак. Унинг бунга ишончи комил эди. Шу нарса йигитга қаттиқ таъсир қилди. Балки, у ҳам Лисони Умумияни эгаллаб олгандир ва эндиликда ёруғ дунёдаги ҳамма одамнинг ўтмишидан ҳам, келажакдан ҳам воқифдир? Бу иқтидорни онаси “назаркардалик” деб атарди. Энди у тушуниб етди - бутун Коинот кўламидаги ҳаёт оқими бор - бу оқимда ҳамма одамларнинг тақдири бири-бирига боғланиб кетган. Назаркардалик руҳнинг ана шу оқимга чўмишидир. Биз ҳамма нарсани била оламиз, чунки ҳамма нарса аллақачон ёзиб қўйилган.

- Ёзуқ, - деб шивирлади йигит Биллурфурушни эслаб.

Сахро куми баъзан тошдек қаттиқ бўларди. Агар карвон биронта катта тошга рўпара келса, унинг ёнидан ўтиб кетиларди, агар олдиларидан тош-локқа ўхшаган қумлар чиқиб қолса, уни айланиб ўтишарди. Агар қум майда ва юмшоқ бўлса, унда жониворлар тўпигигача ботиб кетадиган бўлса, бошқа йўл кидиришарди. Баъзан оёқ остидан шўрхак ерлар чиқиб қоларди, демак бир замонлар бу ерда кўл бўлган. Унда юк ортилган жониворлар аянчли пишқиришга тушар эдилар. Хайдовчилар дарров жониворларнинг устидан тушиб уларни силаб-сийпаб тинчлантиришар эди, кейин уларнинг устларидаги юкларни ўзлари орқалаб олишарди, ўша шўрхак ердан ўтиб бўлганларидан кейингина юкларни яна туялар ва отларга ортар эдилар. Агар хайдовчи бетоб бўлиб қолса ёки бандаликни бажо келтирса, шериклари қуръа ташлаб, унинг туяларини ким ҳайдаб кетишини аниқлардилар.

Буларнинг биттаю битта сабаби бор эди - карвон ҳар қанча айланиб овора бўлмасин, неча марта йўналишини ўзгартирмасин, у муқаррар тарзда манзил сари интилаверарди. Ҳамма тўсиқларни енгиб, карвон воҳа қаерда жойлашганини кўрсатиб турадиган юлдузга қараб, йўлни давом эттираверарди. Тонгги самода милтираб турган юлдузни кўриб одамлар юлдуз кўрсатган йўл уларни сувлик, салқин жойга олиб боришини, у ерда хурмолар соясида дам олиб, роҳат қилишларини билишарди. Ёлғиз биргина Инглиз ҳеч нарсани пайқамаетгандай, навбатдаги китобга боши билан шўнғиганча, мутолаани давом эттирарди.

Сантьяго ҳам йўлнинг биринчи кунлари китоб ўқишга уриниб кўрди. Кейинчалик англадики, теварак-атрофни томоша қилиб, шамол товушига кулоқ тутиб бориш ўн чандон мароқлироқ. У ўз туясининг тилини билиб олди. Унга ўрганиб қолди, кейин эса туяга енгилроқ бўлсин деб, китобни бутунлай йиғиштириб қўйди. Сирасини айтганда, У ҳамон ишончи комил эдики, китобни очишинг билан ҳар гал унда бирон қизиқроқ нарсага дуч келишинг турган гап.

Аста-аста у ёнида кетаётган туякаш билан қалинлашиб олди. Оқшом чоғлари карвон ҳордиққа тўхтаб, гулханлар ёқилганда, Сантьяго унга ўзининг чўпонлик ҳаётидан ҳар хил қизиқ-қизиқ воқеаларни гапириб берарди. Бир кун туякаш ўзи тўғрисида гапира бошлади:

- Мен Эл-Қайрум ёнидаги бир кичкина қишлоқда истиқомат қилардим. Уй-жойим бут, боғим бор эди, фарзанларим бор эди. Шу аҳволда ҳам нима, ташвиш нима? - билмай, то ўлгунча яшасам бўларди. Бир йили ҳосил жуда мўл бўлди. Даромадимиз шунақа катта бўлдики, биз бутун оиламиз билан ҳатто Макка зиёратига бориб келдик. Шу тарзда мен имон шартини бажариб, мусулмончилик фарзини адо этдим. Энди тоза виждон билан бемалол оёғимни узатиб ўлсам ҳам бўлаверар эди. Мен бутун туриш-турмушимдан рози эдим.

Бироқ кунлардан бирида ер худди зилзила бўлгандек титраб-қақшади ва Нил ўз сохилларидан тошиб чиқди. Бошқаларнинг бошига тушган кулфат менга ҳам етиб келди. Кўни-қўшниллар уларнинг зайтун дарахтларининг илджини тошқин ювиб кетишидан хавотирда эдилар, хотиним бўлса болалар учун ташвишда эди. Мен эса кўз ўнгимда бутун топган-тутганимиз нобуд бўлиб кетаётганидан нима қилишимни билмай қолдим.

Ўшандан кейин ердан ҳосил унмай қўйди. Мен ризқ-рўзимизни бошқа йўл билан топишга мажбур бўлдим. Шундай қилиб, туякаш бўлиб қолдим. Ана ўшанда Оллоҳнинг бир гапи менга аён бўлди: номаълум нарсадан кўркмоқ керак эмас, негаки, ҳар бир одам нимани хоҳласа, шунга эришмоқ қудратига эга, ҳар бир инсон нимага муҳтож бўлса, шунисини ола билади.

Биз ҳаммамиз нимага эга бўлсак, шундан маҳрум бўлишдан кўрқамиз. Бу - бизнинг экинларимиз бўладими ёки ҳаётимиз бўладими, бари-

бир. Аммо биз тақдиримиз ҳам, дунё тарихи ҳам бир қўл билан ёзилишини англаганимиз ҳамон бу қўркув ўтиб кетади.

Ахён-ахёнда карвонлар бир-бирларига рўпара келиб қолишарди. Бир карвондаги йўловчилар бирор нарсага муҳтож бўлса, шу нарса бошқа карвондаги йўловчилардан топилмай қолган вақти бўлмас эди. Чиндан-да дунёдаги ҳамма нарса битта қўл билан ёзилгандек эди. Туякашлар бир-бирларига тўзонли бўронлар ҳақида гапириб беришарди, гулхан теграсида давра олиб ўтириб, сахронинг қилиқлари ҳақида ўзлари кўрган-кузатганларини баҳам кўришарди.

Баъзан шундай бўлардики, гулханни кўриб, сирли бадавийлар келишарди. Улар карвонимиз бораётган йўлни ипидан-игнасиғача билар эдилар. Улар қаерда қароқчиларнинг ҳужумидан эҳтиёт бўлиш кераклигини, қаерда ёввойи қабилалар боскин ясаб қолиши мумкинлигини айтиб беришарди, сўнгра қандай пайдо бўлган бўлсалар яна шундай - гўё тун қоронғулигига сингиб кетгандай ғойиб бўлишарди.

Шундай окшомлардан бирида туякаш Сантьяго билан Инглиз ўтирган гулхан ёнига келди.

- Қабилалар орасида уруш бораётгани тўғрисида миш-мишлар бор, - деб хабар қилди у.

Орага сукунат чўкди. Бу сукунат ичида Сантьяго чиндан-да ҳавода қандайдир хавотирлик муаллақ турганини ҳис қилди. Яна бир марта сассиз ва сўзсиз Лисони Умумияни тушунишга ишонч ҳосил қилди.

Сукунатни Инглиз бузди. У бу хатар карвон учун нечоғлик хавфли бўлиши мумкинлигини суриштирди.

- Сахрога қадам қўйганингдан кейин орқага қайтишга йўл йўқ, - деб жавоб берди ҳайдовчи.

- Шундоқ бўлгач, олға боришдан ўзга илож қолмайди. Қолгани ҳаммаси Оллоҳнинг қўлида. Бошимизга тушадиган кулфатни қайтарадиган ҳам Оллоҳ. Ёзуқ, - деб сирли сўзни илова қилди ва гулхандан нари кетди.

- Карвон билан қандай воқеалар содир бўлаётганига эътибор беришни истамай бекор қиялпсиз, - деди Сантьяго Инглизга. - Ўзингиз разм солинг - карвон ҳар қанча имилламасин, барибир, узлуксиз тарзда манзил сари борапти.

- Сен бўлсанг дунёнинг нима экани ва дунёда нималар содир бўлаётгани тўғрисида ўқимай чакки қиялпсан, - деб жавоб берди Инглиз. - Бу маънода китоблар карвонларга ўхшайди.

Одамларнинг ҳам юриши жониворларники янглиғ анча жадаллашди. Агар улар авваллари кун бўйи индамай йўл юриб, окшомлари гулхан теграсида ўтириб олиб, гурунг қуришган бўлса, энди окшомлари ҳам индамай ўтиришадиган бўлиб қолишди. Кейин бўлса, Сарбон гулхан ёқишни тақиқлаб қўйди - оловнинг шуъласи қароқчиларни жалб қилиши мумкин эди.

Совуқдан сақланиш учун одамлар туялар ва отларни доира қилиб жойлаштиришар, ўзлари эса шу доира ичида тўғри келганича бир-бирларининг пинжиларига тикилиб ётишаверарди. Сарбон соқчилар тайинлар, улар қўлларида қурол билан ётганларни муҳофаза қилиб чиқишарди.

Бир куни кечаси Инглизнинг уйқуси қочиб кетди. У Сантьяғони ёнига олди-да, икковлари қароргоҳ атрофида сайр қила бошлашди. Кўкда тўлин ой нур сочиб турипти. Сантьяго ўзининг бутун тарихини гапириб беришга жазм қилди.

Инглизга, айниқса, бу тарихнинг йигит биллур дўқонида ишлай бошлагандан кейин эришган ютуқлари ҳикоя қилинган қисми жуда ёқди.

- Коинотни ҳаракатга келтирадиган нарса шу-да! - деди инглиз. - Алхимияда бу Оламнинг қалби - жони деб аталади. Астойдил бирон нарсани тиласанг, сен Олам Қалбига эш бўласан. Олам қалбининг қудрати эса поёнсиз.

Кейин илова қилиб, бу хислат фақат одамларгагина хос эмас, ёруғ дунёнинг ҳаммасида - тош бўладими, ўсимликми, жониворми ва ҳатто фикрми, барибир, ҳамма-ҳаммасида Қалб бор, деди.

Ер юзида нимаики мавжуд бўлса, у доимий равишда ўзгариб туради, негаки, ернинг ўзи ҳам тирик нарсадир ва унинг ҳам қалби бор. Биз ҳаммамиз ана шу Қалбнинг бир заррасимиз, шунинг учун ҳам биз ўзимизга ўзимиз ҳисоб бериб, бу Қалб бизга қандайдир яхшилик қилишини идрок этмаймиз. Аммо сен дўконда ишлаган вақтингда бир нарсани англамоғинг керак эди - ҳатто дўкондаги биллур ҳам сенинг муваффақиятингга кўмаклашган.

Сантьяго бу гапларни гоҳ кўкдаги тўлин ойга қараб, гоҳ ой нурида оқариб кўринган кумга қараб индамай тинглади.

- Мен карвоннинг сахро бўйлаб қандай бораётганини кўрдим, - деди у ниҳоят. - Карвон сахро билан бир тилда тиллашади, шунинг учун ҳам сахро унинг йўлини очиб қўйпти. Сахро карвоннинг ҳар бир қадамни текшириб кўриб, синовдан ўтказади, унинг ўзи билан ҳамоҳанглиги бекнуқсон эканига ишонч ҳосил қилгандан кейингина уни воҳага ўтказиб юборади. Одам ҳар қанча мард бўлмасин, сахро тилини эгаллаган бўлмаса, йўлнинг биринчи куниёқ нобуд бўлади.

Энди икковлари ҳам тўлин ойга термулардилар.

- Аломатлар сеҳри айни ана шунинг ўзидир, - деб давом этди Сантьяго. - Мен йўл бошловчи ҳамроҳларимизнинг сахро белгиларини қандай ўқишларини кўрдим - карвоннинг қалби сахро қалби билан гаплашгани шу-да...

Анча давом этган сукунатдан сўнг ниҳоят Инглиз овоз берди:

- Ҳа, рост, карвонга разм солмасам бўлмайдиганга ўхшайди.

- Мен бўлсам сенинг китобларингни ўқийман, - деди йигит.

Бу китоблар кўп гаройиб эди. Уларда симоблар ва тузлар, подшолар ва аждаҳолар ҳақида гап борарди, лекин Сантьяго ҳарчанд уринмасин, ҳеч нарсани тушуна олмади. Шундоқ бўлса-да, ҳамма китобда такрор ва такрор тилга олинган бир фикр унга етиб борди: бу ёруғ дунёдаги ҳамма нарса айнан бир нарсанинг турлича намоён бўлишидир.

Бир китобдан у алхимия тўғрисидаги энг муҳим маълумотларни билиб олди. Бу маълумотлар зумрад тошнинг сиртига тирнаб ёзилган уч-тўрт сатрдан иборат эди.

- Бу зумрад Китоб деб аталади, - деди Инглиз ҳамроҳига бир нарса-ни ўргата олганига мағрурланиб.

- Ундай бўлса, шунча китобнинг нима хожати бор?

- Бу китоблар ўша бир неча сатрнинг маъносини чақмоқ учун керак, - деб жавоб берди инглиз. Унинг овозида комил ишончдан кўра талмов-сираш кучли эди.

Сантьягони бошқа ҳаммасидан ҳам кўпроқ қизиқтирган китоб машҳур алхимиклар тўғрисида ҳикоя қилгани бўлди. Бу алхимиклар бутун умрларини лабораторияда маъданларни тозалаш билан ўтказишган экан. Улар астойдил ишонишганки, бирон-бир маъданга кўпдан-кўп йиллар мобайнида ишлов беришда давом этилса, охир-пировардида бу маъдан фақат унгагина хос бўлган хислатларини йўқотиб, унинг ўрнига Олам қалбини касб этади. Ана унда олимлар ер юзида мавжуд ҳамма нарсанинг моҳиятини англай оладилар, чунки Олам қалби уларнинг ҳаммаси ўзаро гаплашадиган тилдир. Улар бу кашфиётни Улуғ Ижодиёт деб атайдилар. Улуғ Ижодиёт эса икки унсурдан - қаттиқ ва суюқ унсурдан таркиб топади.

- Нахотки, одамлар ва белгиларни шунчаки тўғридан-тўғри ўрганиб қўяқолишнинг ўзи бу тилни ўзлаштириб олишга кифоя қилмаса? - деб суриштирди Сантьяго.

- Ҳамма нарсани жўнлаштиришни мунча яхши кўрмасанг? - деб жавоб берди Инглиз энсаси қотиб. - Алхимия жиддий фан. Бу фан ҳар қайси қўйилган қадам донишмандлар ўргатадиган нарсаларга мутлако мувофиқ бўлишини талаб қилади.

Улуғ Ижодиётнинг суюқ унсури Мангулик Элексири деб аталишини йигит билар эди. Мангулик Элексири нафақат алхимикнинг умрига умр қўшади, балки у ҳамма хасталикларга даво бўлади. Қаттиқ унсур эса - Ҳикмат Тошидир.

- Уни қидириб топиш осон эмас, - деди Инглиз, - Алхимиклар йиллар мобайнида лабораторияларини тарк этмай, маъданнинг қай тарзда тозаланишини кузатиб ўтиришади. Улар тез-тез ва узундан-узок оловга тикилишади. Оқибатда, аста-аста бу дунёнинг ташвишларидан халос бўлаборадилар ва гўзал кунлардан бирида фаҳмлайдиларки, маъданни тоза-лаб юриб, ўзлари ҳам тозаланиб қолибдилар.

Шу ўринда Сантьяго Биллурфурушни эслади - у, стаканларни ювар экансан, айни чоқда қалбингни ҳам ҳар хил кирлардан халос этиб борсан, деган эди. Йигит алхимия деганларини кундалик ҳаётда ҳам бемалол ўрганиб олиш мумкинлигига борган сари кўпроқ амин бўлиб бормокда.

- Бундан ташари, - деб давом этди Инглиз. - Ҳикмат Тоши кишини лол қолдирадиган яна бир хислатга эга - унинг кичкина бир зарраси истаган микдордаги истаган маъданни олтинга айлантиришга кифоя қилади.

Бу гапни эшитгандан кейин Сантьягонинг алхимияга қизиқиши анча кучайиб кетди. Унинг кўнглидан бир фикр кечди: яна жиндай сабр-қаноат қилинса кифоя - унда ҳар қандай нарсани ҳам олтинга айлантиравериш мумкин. У бунга муваффақ бўлган олимлар - Гельвений, Элиас, Фурканелли, Геберларнинг ҳаёт йўллари тўғрисида ўқиган. Уларнинг бошидан кечган тарихлардан Сантьяго жуда катта завқ олган. Бу одамларнинг ҳаммаси ўз йўлларини охиригача ўтишган. Улар жаҳонгашта бўлишган, бу дунёни кўп кезишган, донишманд олимлар билан учрашишган, илмнинг кучига ишонмайдиганларни шарманда қилмоқ учун мўъжизалар яратганлар. Негаки, охир-пировардида - энг муҳими ҳам шунда - улар Ҳикмат Тошига ва Мангулик Элексирига эгалик қилганлар.

Аммо Сантьяго китобларга қараб, Улуғ Ижодиёт нима эканини аниқламоқчи бўлганида боши берк кўчага кириб қолди: кўпдан-кўп ғаройиб расмларни айтмаса, қолган гапларнинг ҳаммаси уччига чиққан сафсата эди.

- Нима учун алхимикларнинг ҳамма асарлари ўта жимжимадор услубда ёзилган, - деб сўради у бир оқшом Инглиздан. Инглиз ўзининг китобларисиз зеркиб ўтирганди.

- Бунинг сабаби шуки, уларнинг маъносини бу китобларда айтилган гапларнинг жаъмики маъносини укқан одамгина тушуна олади. Ўзинг тасаввур қилиб кўр: ҳар бир эринмаган одамки бор, кўрғошинни олтинга айлантира бошласа, қанақа ҳаёт бошланарди? Бир зумда олтиннинг қадри кетиб, кўрғошин билан барабар бўларди-қоларди. Фақат энг билағон ва энг қатъиятли одамларгина Улуғ Ижодиётнинг сирини инкишоф этмоқлари мумкин. Шунинг учун ҳам мен ҳозир шу ерда - саҳронинг қок ўртасидаман. Мен ҳақиқий алхимикни учратмоғим керак - фақат утина менга сирли ёзувларнинг маъносини инкишоф этишимга ёрдам бермоғи мумкин.

- Бу китоблар қачон ёзилган?

- Бундан жуда кўп асрлар муқаддам.

- Қандай қилиб? У пайтларда ҳали китоб босадиган ускуналар бўлмаган-ку? Аммо ўша қадим замонлардами ёки ҳозирми - барибир эмасми? Ахир, ҳамма ҳам алхимияни эгаллаб олишга қобил эмас-ку? Нима учун буларнинг бари ўта сирли бир тилда ёзилган. Сувратлари ҳам бағоят сирли ишланган?

Инглиз ҳеч нарса деб жавоб бермади. Фақат бир неча муддат сукут сақлаб ўтиргандан кейингина, - бир неча кундан буён карвонга синчиклаб зеҳн солиб келяпман, лекин ҳеч қанақа янгиликни сезаётганим йўқ. Кабилалар орасидаги уруш тўғрисида кўпроқ гапира бошладилар, холос, - деди.

Бир неча кундан кейин Сантьяго Инглизга китобларини қайтариб берди.

- Ҳўш, бу китоблардан сен нимани уқдинг? - ярим ҳазил, ярим чин маънода сўради Инглиз. У хавотирли фикрлардан чалғимоқ учун ўз дардлари тўғрисида бирор одам билан гурунглашмоқни истарди.

- Нимани уққанимни айтайми? Оламнинг қалби бор экан, кимда-ким шу қалбнинг моҳиятини англаб етса, у жаъмики мавжудотнинг тилини тушуна оладиган бўлар экан. Яна шуни уқдимки, кўпчилик алхимиклар ўз Йўлларини топиб олишиб, Оламнинг қалби - Ҳикмат Тошини ва Мангулик Элексирини кашф этишган экан, - деди йигит ва бироз индамай тургач, илова қилди: - Энг муҳими эса шундаки, буларнинг бари жуда жўн гаплар экан. Шу қадар жўн, шу қадар соддаки, зумраднинг бир қиррасига жо бўлар экан.

Инглиз умиди окланмаганини ҳис қилди. На Инглизнинг ўзи кўп вақтлардан бери ўқиб келаётган гаплари, на сеҳрли рамзлар, на англаш қийин бўлган доно сўзлар, на катта-кичик шиша идишлар - буларнинг ҳеч қайсиси Сантьягога таъсир қилганди. "У ўта даражада жўн экан, бу гапларга қаёқдан ҳам акли етсин?" - деб ўйлади Инглиз. Кейин китобларини олиб, уларни яна туяга ортилган чемоданларига жойлаб қўйди.

- Ундай бўлса, ўзингнинг карвонингни ўрганавер, - деди Инглиз. - Менинг китобларимдан сенга қанча наф теккан бўлса, сенинг карвонингдан ҳам менга шунча фойда бўлди.

Шундан кейин Сантьяго яна саҳро сукунатини эътибор билан тинглашга ва туялар туёқларини қумдан қандай суғуриб олаётганларини тамошча қилишга киришди.

"Ўқишда ҳар кимнинг ўз усули бор", - деб ўйлади у. - Унга менинг усулим тўғри келмайди, менга - уники. Аммо икковимиз ҳам ўз Йўлимизни изламоқдамиз. Шунинг ўзи учун ҳам уни ҳурмат қилмаслигим мумкин эмас".

Карвон энди кечалаб юрадиган бўлди. Ўқтин-ўқтин бадавийлар пайдо бўлишиб, Сарбонга нималарнидир айтиб кетишарди. Сантьяго билан ошно бўлиб қолган туяқаш, барибир, қабилалар ўртасида уруш бошланганини айтди. Агар карвон воҳага эсон-омон етиб олса, бу унга омаднинг қулиб боққани бўларди.

Туялар билан отлар роса толиқишарди, одамлар борган сари индамас бўлиб боряпти. Авваллари отларнинг кишнашию туяларнинг пишқириши шунчаки кишнаш ва пишқиришдан ўзга нарса эмас эди. Энди бўлса, тун сукунатида бирон от кишнаса ёхуд бирон туя пишқирса, ҳамманинг юраги така-пука бўлиб, ваҳимага тушиб қолади, чунки кишнашу пишқиришлар энди душманнинг яқинлашиб келаётганидан белги бераётган бўлиши мумкин эди.

Лекин туяқаш хатарнинг яқинлигини парвойига ҳам келтираётгани йўқ.

- Мен омонман, - деб тушунтирди у бир гал ой чиқмаган ва гулхан ёқилмаган тунда Сантьягога. - Мана, ҳозир хурмо емоқдаман. Демак, бошқа ҳеч нарса билан банд эмасман. Йўл юраётганимда - йўл юраётган бўламан, бинобарин, унда ҳам бошқа ҳеч иш қилмаётган бўламан. Агар жанг қилиш керак бўлиб қолса, бошқа ҳар қандай кун каби жанг кунда ҳам бемалол бандаликни бажо келтирса бўлаверади. Негаки, мен на ўтмишда яшамоқдаман, на келажакда яшайман. Мен ҳозирги айёмда яшайман ва мени фақат ҳозирги дақиқа кизиқтиради. Агарда сен ҳамини ҳозирги айёмда қола билганингда, сен бандилар орасида энг бахтиёри бўлар эдинг. Агар шундоқ бўлса, сен тушунар эдингки, саҳро жонсиз, ўлик нарса эмас, кўкда юлдузлар сенинг устингдан нурини сеппиб турип-

ти, аскарлар жанг қилаётган бўлса, уларнинг инсон жинсига мансублиги шуни тақозо қилаётгани учун жанг қилишяпти. Агар шундок бўлганда, ҳаёт мангу ҳаётга айланарди, унинг турган-битгани байрамдан иборат бўлиб қоларди, негаки, унда ҳозирги айёмдан бошқа ҳеч нарса бўлмас эди.

Икки кун ўтгач, йўловчилар тунашга ётганларида Сантьяго воҳага йўл кўрсатиб турган юлдузга қаради. Унинг назарида уфқ пастрок тушиб қолгандай кўринди: осмонда саҳро устида сон-саноксиз юлдузлар чаракларди.

- Ана шу воҳа бўлади, - деди Туякаш.
- Нега унга бормаяпмиз, бўлмаса?
- Шунинг учунки, жиндай мизғиб олишимиз ҳам керак-да...

Куёш уфқдан бош кўтара бошлаганда, Сантьяго уйқудан кўзини очди. Тунда юлдузлар чарақлаб турган жойда ҳозир сон-саноксиз хурмо дарахтлари кўриниб турарди. Улар бутун саҳрони эгаллаб олгандай туюларди.

- Биз етиб олдик! - дея хитоб қилди Инглиз. У ҳам эндигина уйқудан уйғонган эди.

Сантьяго индамади. Индамасликни у саҳродан ўрганиб олганди. Шу ваздан, энди унга дарахтларга қараб туришнинг ўзи етарли эди. Эҳромларга ҳали узок. Қачонлардир бугунги субҳи сабоҳ ҳам унинг учун бир хотирот бўлиб қолади. Бироқ ҳозир у ҳозирги дақиқа билан яшамокда ва Туякаш унга ўрганганидай, ҳозирги айёмдан қувонмокда. У ўтмиш ҳақидаги хотиротларини келажак ҳақидаги орзулари билан боғлашга ҳаракат қилмокда. Ҳа, қачонлардир кунлар келарки, анави минглаб хурмо дарахтлари хотиротга айланади, бироқ ҳозирги дақиқада улар соя-салқинни, муздек роҳатбахш сувни, хавф-хатарсиз жойни ваъда қилиб, бағрига чорлаб турипти. Туянинг тунги наъраси яқинлаб келаётган ёвдан дарак бериб янграгандай, занжирдай бир-бирига туташиб кетган хурмолар ҳам хатардан халос бўлишларидан дарак бериб турарди.

“Дунё турфа хил тилларда сўзлашади”, - деган фикр кечди Сантьягонинг кўнглидан.

“Вақт тезрок ўтган кезларда, карвонлар ҳам илдамрок юриб қолади”, деб ўйлади Алхимик юзлаб одамлар ва жониворлар воҳага кириб бораётганини кузатар экан.

Маҳаллий аҳолининг ва янги келганларнинг бақириб-чақирганлари қулоқни қоматга келтирарди, ҳаммаёқ чанг-тўзон, у ҳатто куёшни ҳам тўсаман дейди, болалар бегона одамларни тамоша қилиб, чуввос солиб, сакрашиб ўйнашади. Алхимик қабилаларнинг сардорлари Сарбоннинг олдига келиб, у билан узундан-узок суҳбатга киришганини кузатиб турарди.

Аммо буларнинг ҳеч қайсиси уни қизиқтираётгани йўқ. Кўпдан-кўп одамлар келишади, кетишади, лекин воҳа билан саҳро ҳам абадий бир аҳволда, ҳеч ўзгаришсиз қолаверади. Алхимик бу қумларга шохларнинг ҳам, гадоларнинг ҳам қадами етганини кўрган, бироқ шамолларнинг ихтиёри билан шаклини ўзгартирса-да, қумлар ҳамиша аввалгидек ўзгармасдан қолаверади. Алхимик болалигида кўрганда қумлар қандай бўлган бўлса, ҳозир ҳам ўша-ўша. Бироқ шундай бўлса-да, мовий осмон билан сарғиш қумлар ўрнини кўз ўнгидан хурмоларнинг ям-яшил буталари алмаштирганда ҳар бир сайёҳнинг қалбида туғён урадиган қувонч туйғулари беихтиёр Алхимикнинг ҳам қалбига кўчди.

“Эҳтимол, Худо бу саҳрони яратган бўлса, одамлар дарахтларни кўриб жилмайсин деб яратгандир?” - деб ўйлади у.

Кейин эса Алхимик бутун диққат-эътиборини кундалик амалий масалаларга жалб қилишга қарор қилди. У воқиф - белгилар унга ишора

берган - шу карвон билан бир одам келади - у ўзининг хуфия билимларидан бир қисмини ўша одамга бермоғи керак. Алхимик гарчи у билан таниш бўлмаса-да, тажрибали кўз билан уни оломон орасидан ажрата олишига ишончи комил. Ишқилиб, у ўзидан аввал келган одамдан кўра ёмонроқ бўлмаса бўлгани.

“Бир нарсани тушуна олмайман, - деб ўйлади Алхимик. - Нима учун билган нарсаларимнинг ҳаммасини унга махфий равишда ўргатмоғим керак? Ахир, бу гапларни сир деб ҳисоблаш мумкин эмас, негаки, Худо ўзининг сирларини жамики махлуқот учун бажону дил очиб беради”.

Алхимик буларнинг ҳаммасини изоҳлаб берадиган фақат битта сабаб топти, холос - бошқаларга етказиб берилиши керак бўлган билим - Покиза Ҳаёт ҳосиласидир. Уни сўзда муҳрлаб қўйиш ёки тасвирга тушириш мумкин эмас. Ахир, сўзга муккасидан кетган ёки суврат чизиш билан андармон бўладиган одамлар охир-пировардида Лисони Умумияни нутиб юборишга мойил бўлишади.

Янги келганларни дарҳол оёқларини ерга теккизмасдан маҳаллий сардорлар хузурига олиб боришди. Сантьяго кўзларига ишонолмасди - воҳа тарих китобларида ёзилгандек, тезарагида уч-тўртта хурмо дарахти ўсган қудук эмас экан - у каттагина кишлок экан, баъзи бир испан кишлоклари унинг олдида ип эшолмайди. Бу кишлокдаги қудукларнинг сони уч юзтадан ортиқ, хурмо дарахтлари эса эллик минг тупдан кам эмас. Хурмаозорда дарахтлар орасида беҳисоб миқдорда ранг-баранг чодирлар ўрнатилган.

- Минг бир кеча-ку! - деди Инглиз. У Алхимик билан тезроқ учрашиш иштиёқида ёнмоқда эди.

Уларни ўша заҳотиёқ болалар қуршаб олди. Улар туялар, отлар ва одамларни қизиқиш билан тамоша қиларди. Эркақлар “йўлда жанглари кўрганларинг йўқми?” деб сўрашди, аёллар эса савдогарлар қанақа газмоллару қандай тақинчоқлар олиб келганига қизикди. Сахро сукунати энди бир замонлар кўринган. тушдай бўлиб қолганди - теварак-атрофда тинимсиз ола-ғовур, хандон отиб кулишлар, бақириб-чақиришлар. Гўёки йўловчилар аввал жисмсиз арвоқлар бўлишган эди-ю, энди суяк билан эт битиб, яна одам шаклига қайтишгандай туюларди. Улар ғоятда мамнун ва бахтиёр эдилар.

Туякаш Сантьягога тушунтириб берди - воҳалар ҳамиша эгаси йўқ жойдай бўлган, чунки бу жойларда, асосан, аёллар билан болалар яшаган. Улар на у тараф, на бу тараф бўларди, сарбозлар сахро қумларида ўзаро жанг қилишарди-ю, воҳаларга паноҳ тортиб борадиган жой сифатида тегмас эдилар.

Сарбон бир амаллаб бўлса-да, ҳаммани жам қилди-да, токи қабила-лараро ихтилоф бартараф бўлмагунча карвон воҳада қолишини эълон қилди. Йўловчиларнинг ҳаммаси маҳаллий аҳолининг чодирларидан паноҳ топади. Маҳаллий одамлар ғоятда меҳмоннавоз, улар Шариат буюрганидек, ҳар бир мусофирнинг бошини силайди. Шундан кейин у кимнинг қуроли бўлса топширишини илтимос қилди. Кечалари карвонни қўриқлаб келган соқчилар ҳам бундан мустасно қолмадилар.

- Уруш қоидалари шунақа. Воҳа аскар ёхуд сарбозни қабул қилолмайди, - деб изоҳ берди у.

Инглиз чўнтагидан жавҳарланган тўппончасини олиб, қурол йиғаетган одамга берганини кўрган Сантьяго ҳайрон бўлди.

- Тўппончани нима қиласан? - деб сўради йигит.

- Одамларга ишонмоқни ўрганиш учун зарур, - деб жавоб берди Инглиз. У шундай узоқ йўл босиб, қидириб келган нарсасини ҳадемай топиб олажасидан мамнун эди.

Сантьяго эса ўзининг хазиначиси тўғрисида ўйлашда давом этарди. У, орзуси вожиб бўлишига яқинлашгани сари йўлидаги кийинчиликлар борган сари ортиб борарди. Кекса подшо Мелхиседекнинг “Янги бошловчиларга хамиша омад ёр бўлади” деган гапи ортиқ амал қилмай қўйди, билъакс, унинг тушунишича, ўз Йўлини излаётган одамнинг қатъияти ва жасорати амал қила бошлади. Шунинг учун у на шоша олар, на сабр-тоқатини йўқота оларди, акс ҳолда, Эгам унинг йўлига қўйиб чиққан белгиларни пайкамай ўтиб кетиши мумкин эди.

“Эгам қўйиб чиққан” дея такрорлади у ичида ва ўзининг фикрига ўзи хайрон қолди. Шу чокқа қадар унинг назарида бу белгиларнинг ҳаммаси дунёнинг бир қисмидай туюлганди. Улар ҳам очлик ёки ташналик каби ёки ишқ дардида қуйиб-ёниш ё ишсиз одамнинг иш кидириши каби дунёнинг узвий қисми. Сантьяго буни Худо ундан нима исташини намойиш қилиб у билан гаплашадиган тил деб ўйламас эди.

“Ошиқма, - деди у ўзига ўзи, - Туякаш айтганидек, тамадди вақтида овқатингни е, йўлга тушиш фурсати келганда, йўлга равона бўл”.

Биринчи кун ичми, шу жумладан, Инглиз ҳам донг қотиб ухлашди - йўлда ҳориб қолишган экан. Сантьяғони унинг ёшидаги бешта йигит билан бирга битта чодирга жойлашди. Уларнинг ҳаммаси маҳаллий йигитлар эди, шунинг учун катта шаҳарларда одамлар қандай яшашини билишга жуда қизиқишарди.

Сантьяго уларга қандай қўйивонлик қилганини айтиб бериб бўлиб, энди Биллурфурушнинг дўқонида ишлагани тўғрисида ҳикоя бошламоқчи бўлганида, чодирга Инглиз кириб келди.

- Эрталабдан бери излайман сени, - деди у Сантьягонинг қўлидан ушлаб ташқарига олиб чиқар экан. - Сен менга кераксан. Алхимикни топишга кўмаклашиб юбор.

Икки сутка мобайнида улар якка-якка ҳолда Алхимикни излашди. Уларнинг назарида Алхимик бошқа ҳамма қатори ҳаёт кечирмас эди, унинг чодирда ҳамма вақт гулхан ёниб турса ҳам ажаб эмас. Улар воҳада кезиб, тумшук тикиб чиқмаган бир гўша қолмади. Ниҳоят, англадиларки, Алхимик дастлабки пайтларда уларнинг кўзларига кўрингандан кўра анча йирик бўлиши керак - воҳада бир неча юз чодир бор эди.

- Бутун бир кунимиз беҳуда кетди-я! - деди Инглиз қудуқлардан бири ёнига чўкка тушаркан.

- Уни сўраб-суриштириб кўрсакмикин? - деди Сантьяго.

Бироқ Инглиз иккиланиб қолди - у ўзининг шу ерда эканини ҳаммага ошқор қилгуси, йўқ эди. Аммо охир-пировардида у рози бўлди ва араб тилида яхши гапирадиган Сантьягодан Алхимикни суриштириб билишни илтимос қилди. Шунда йигит мешига сув тўлдириб олгани қудуқ ёнига келган бир аёлга мурожаат қилди.

- Яхшимисиз, хоним-афанди. Алхимикни қаердан топсак бўларкин, билмайсизми? - деб сўради у.

Аёл бунақа одам тўғрисида ҳеч қачон эшитмаганини айтиб, кетишга ошиқди. Рост, бундан аввал у Сантьяғони огоҳлантириб, урф-одатларимизни ҳурмат қилишингиз керак, қора кийган аёлдан гап сўраб бўлмайди, деган эди.

Инглиз дилсиёҳлигининг чегараси йўқ эди. Шунча йўлдан келган бўлсаю, ҳаммаси беҳуда бўлиб чиқса?! Унинг аҳволини кўриб, Сантьяго ҳам хафа бўлди. - Ахир, унинг ҳамроҳи ҳам ўз Йўлини изламоқда эди-да! Бундай ҳолларда эса Мелхиседекнинг гапига кўра, Коинот одамга ёрдамга келиши керак, Унинг муваффақият қозонмоғи учун ҳамма зарур ишларни қилмоғи лозим. Наҳотки, кекса подшо адашган бўлса?

- Илгари мен ҳеч қачон Алхимик тўғрисида эшитган эмасман, - деди у. - Бўлмаса, қўлимдан келганча сенга ёрдам берардим.

Инглизнинг кўзлари чарақлаб кетди.

- Ҳа, албатта! - деб хайқирди у. - Бу ерда ҳеч ким унинг Алхимик

эканини билмайди-ку! Хамма дардларни даволайдиган одамни сўраш керак.

Кудук ёнига бир нечта қора либосли аёл келди, бироқ Инглиз харчанд илтимос қилмасин, Сантьяго уларнинг ҳеч қайсисидан ҳеч нима сўрамади. Ниҳоят, кудук ёнига эркак киши ҳам келди.

- Сиз бу ерда ҳамма дардларни даволай оладиган одамни билмайсизми? - деб сўради йигит.

- Ҳамма дарднинг давосини фақат Оллоҳ билади, - деб жавоб берди эркак хавотирли тарзда мусофирни кўздан кечирир экан.

Яна бир неча муддатдан кейин бошқа бир эркак кудук ёнига келди. Унинг ёши улғурок бўлиб, кўлида челаги бор эди. Сантьяго ундан ҳам ўша саволни сўради:

- Бунақа одамларни нима қиласизлар? - деди у ўсмоқчилаб.

- Уни топиш учун менинг дўстим олис йўл босиб келди.

- Агар бизнинг воҳада шунақа одам бор бўлса, у жуда ҳам қудратли одам бўлмоғи керак, - деди қария жиндай ўйланиб. - Ҳатто қабила сардорлари ҳам ўзлари тилаган вақтларида уни кўра олмайди. Унинг ўзи истагандагина сардорлар у билан учраша олади. Уруш тамом бўлгунча шу ерда кутиб туринглар-да, кейин бу ердан кетинглар. Бизнинг воҳа ҳаётига аралашмоқ мумкин эмас. - Шундай деб у ҳам ўз йўлига кетди.

Аммо Инглиз излаган одамнинг изини топганидан жуда хурсанд бўлди.

Ниҳоят, кудуқнинг ёнига этаги ерга теккан қора либосли аёл эмас. елкасида кўза кўтарган қиз бола келди. Унинг бошида ёпинчиғи бор, лекин юзи очиқ эди. Сантьяго ундан Алхимикни сўраб-суриштиришга қарор қилди ва унга яқинлашти.

Шу чоқ бирдан вақт тўхтаб қолгандай бўлди ва Оламнинг Қалби бор қудратини намойиш қилио, йигитнинг ҳузурига келгандай туюлди. Йигит қизнинг қора кўзларига қаради, лабларини кўздан кечирди. Бу лаблар гўё нима қилишини билмай гарангсиб қолгандай эди - нима қилсин улар - юмуқлигича қолаверсинми ёхуд жиндай жилмайиб титрасинми? Сантьяго бир лаҳзада бутун жаҳон гаплашадиган ва ҳамма моҳиятини қалби орқали танийдиган тилнинг энг муҳим, энг қийин қисмини илғаб олди. Бу тил Муҳаббат деб аталади. У инсоният зотидан кўра қадимийроқ, ҳатто шу саҳронинг ўзидан ҳам кўҳнароқ. Ва аёл билан эркакнинг кўзлари бир-бирига тўқнаш келганда у ўзбошимчалик билан намоён бўлаверади. Ҳозир ҳам ана шу кудук ёнида шундай ҳодиса рўй берди. Ниҳоят, қизнинг лаблари жилмайишга жаҳд қилди. Бу табассум белги эди. Сантьяго ўзи билмаган ҳолда бу белгини анчадан бери кутарди. У бу белгини ўзининг қўйларидан ва китобларидан, биллур идишлардан ва саҳро сукунатидан излаган эди.

Бу мусаффо ва тушунарли тил эди - у таржимага ва изоҳларга муҳтож эмас. Баайни чексизлик бағрида ўз йўлини адо этувчи Коинот таржимага ва изоҳларга муҳтож бўлмагандай... Сантьяго эса ўша дақиқада фақат бир нарсани англади - у ҳозир тақдир унга раво кўрган қизнинг қаршисида турипти. Буни бирон оғиз сўзсиз қиз ҳам англамоғи керак. Бунга унинг ишончи комил эди - ҳатто у ўз ота-онасининг фарзанди эканига мутлақо аминлигидан ҳам ортиқ ишонарди. Албатта, унинг ҳозирги ишончини кўришса, бошқа бир гапни айтишлари ҳам мумкин эди. Жиндай ҳовликманг, ўғлим, - дейишарди, - аввал одам ошиқ бўлмоғи керак, кейин севган одамнинг ҳар томондан ўрганмоқ жоиз, сўнгра совчиликка бормоқ лозим. Ана шундан кейингина уйланиш тўғрисида оғиз очса, ярашади.

Аммо бунақа маслаҳат берадиган одамлар Лисони Умумияни билмайди. Сабабки, бу тилга бошинг билан шўнғисанг бир нарса аён бўлади - саҳронинг қоқ ўртасида ёки катта шаҳардами - ҳамшиша бир одам бошқасини излайди ва кутади. Шу икки одамнинг йўллари бир-бирига ту-

ташганда, уларнинг кўзлари бир-бири билан тўқнашганда ўтмиш ҳам, келажак ҳам ҳар қандай қимматини йўқотади, шунда ёлғиз шу дақиқагина мавжуд бўлади, у билан бирга эса ёруғ жаҳонда ҳамма нарса айнан битта қўл билан ёзилганига ақл бовар қилмайдиган мустаҳкам ишонч ҳам мавжуд бўлади. Бу қўл қалбда муҳаббатни уйғотади, ҳар қандай меҳнат қилаётган, дам олаётган ёки хазина излаётган одамнинг қалбига эгизак қалбни кидириб топади. Акс ҳолда бутун инсоният қалбини ўртайдиган орзунинг сарик чакалик қиммати қолмас эди.

“Ёзуқ” - деган фикр кечди йигитнинг кўнглидан.

Инглиз ўтирган жойидан сапчиб турди-да, Сантьягонинг елкаларидан тутиб силкитди.

- Қани, бўлақол, сўрасанг-чи?

Сантьяго қизга яқин борди. Қиз жилмайиб, унга томон ўтирилди, йигит ҳам унга жавобан жилмайди.

- Исминг нима? - деб сўради йигит.

- Фотима, - деб жавоб берди қиз бошини эгиб.

- Мен туғилиб ўсган жойларда жуда кўп аёлларнинг исми Фотима.

- Жаноби Пайғамбаримиз қизларининг исми шунақа эди. Бу исмни лашкарларимиз кўпгина олис юргларга тарқатишди.

Бу нозик-ниҳол ва инжа кизнинг сўзларида ифтихор оҳанглари сезилиб турарди. Инглиз тоқатсизлик билан Сантьягони бир-икки туртди. Шунда йигит қиздан ҳамма дардларни даволайдиган одамни билиш-билмаслигини сўради.

- Бу одам дунёнинг ҳамма сирларидан воқиф, - деди қиз. - У саҳро жинлари билан гаплашиб туради.

Жинлар - девлар дегани. Қиз кўли билан жануб томонга ишора қилди - булар излаган одам ўша томонда истиқомат қиларди.

Инглиз Алхимикни излаб кетди. Сантьяго эса қудуқ ёнида яна анча ўтириб қолди. У ўйга чўмган эди. Бир замонлар - ҳали ватанида эканида шарқдан эсадиган шабада унга бу кизнинг муаттар ҳидини етказган эди. Сантьяго ҳали бу кизнинг дунёда мавжуд эканини билмай туриб, уни яхши кўрарди. Бу муҳаббат қаршисид, тирасини айтганда, бу дунёнинг жами хазиналари ҳам қимматини йўқотади.

Эртаси куни Сантьяго яна қудуқ олдига келди ва қизни кута бошлади. Бу ерда Инглиз биринчи марта саҳрони тамоша қилиб ўтирган экан. Уни бу ерда кўриб Сантьяго жуда хайрон қолди.

- Мен бутун оқшом давомида - қоронғи тушгунча кутиб ўтирдим, - деди у. - Ниҳоят, биринчи чироклар ёнганда у кириб келди. Мен унга нима излаётганимни айтиб бердим. У бўлса мендан “бирон марта кўрғошинни олтинга айлангиришга муваффақ бўлганмисиз?” деб сўради. Мен унга “айни шуни ўрганмоқчи бўлиб юрибман-да”, деб жавоб бердим. У менга яна бир марта уриниб кўришни таклиф қилди. Худди шундай деди: “Бориб, уриниб кўринг!”

Сантьягонинг дами ичига тушиб кетди. Бу гапларни инглиз шундоқ ҳам ўзи биларди. Нахотки, шу гапни эшитмоқ учун дунёни дарбадар кезиб чиққан бўлса? Шу пайт у Мелхиседекка кўйларини ўз кўли билан олиб келиб бериб, бунинг эвазига кўпроқ нарсага эга бўлганини эслади.

- Ундай бўлса, уриниб кўринг.

- Мен ҳам уриниб кўрмоқчиман. Ҳатто бу ишни тўғридан-тўғри ҳозирдан бошлайман.

Инглиз кетди. Орадан кўп ўтмай, кўзасини кўтариб, Фотима келди.

- Мен сенга фақат битта гапни айтгани келдим, - деб қизга мурожаат қилди йигит. - Мен сенга уйланмоқчиман. Мен сени севаман.

Кўзача кизнинг кўлидан тушиб кетди. Сув тўкилди.

- Мен сени шу ерда кутаман. Мен хазина кидириб, саҳрони кесиб ўтгандим. Хазина - эҳромлар ёнида аллақайларда яшириниб ётипти. Шу

ерга етиб келганимизда манави уруш бошланиб қолди. Аввалига мен урушни лаънатлаган эдим. Энди бўлса, уни олқишлайман, чунки у мени сенинг ҳузурингга олиб келди.

- Урушлар бир куни тамом бўлади, - деб жавоб берди қиз.

Сантьяго хурмо дарахтларини кўздан кечирди. Бир вақтлар у чўпон бўлган эди, бу воҳада эса қўй кўп экан. Фотима ҳар қандай хазинадан ортик. Бироқ қиз гўё унинг фикрларини ўқиётгандай давом этди:

- Аскарлар хазина қидиришади. Саҳро аёллари бўлса улар билан мағрурланишади.

Шундай деб, у кўзасини сувга тўлдирди-да, кетди.

Сантьяго қудук ёнига ҳар куни келадиган бўлиб қолди. У аллақачон Фотимага чўпонлик қилиб, қўй боққанларини, Мелхиседекни қандай учратиб қолганини, биллур буюмлар дўқонида ишлаганини гапириб берганди. Секин-аста улар дўстлашиб олишди. Агар қиз билан ҳамсухбат бўлиб ўтказадиган ўн беш дақиқасини айтмаса, Сантьяго учун кунлар жуда имиллаб ўтарди.

Орадан бир ой ўтгандан кейин Сарбон ҳамма йўлчиларни ҳузурига тўплади.

- Урушнинг охири кўринмайди. Қачон тугаши маълум эмас, - деди у. - Биз йўлимизни давом эттира олмаймиз. Жанглар ҳали узоқ давом этадиган кўринади. Уруш йилларга чўзилса ҳам ажаб эмас. Ёвлашган қабилаларнинг ҳар бирида жасур ва бақувват аскарлар бор, уларнинг ҳар бири ўз номусини юксак қадрлайди ва жанг қилишдан ўзини олиб қочмайди. Бунда яхшилар ёмонлар билан жанг қилаётгани йўқ, бунда ҳокимият таллашиб жанг қилишяпти. Бунақа урушлар бир бошланмасин - бошлангандан кейин узоқ вақтгача тугамайди, чунки Оллоҳ ҳар иккала томонга ҳам баварар тарафдор.

Одамлар тарқалишди. Сантьяго Фотима билан учрашиб, унга Сарбоннинг гапларини айтди.

- Учрашганимизнинг эртасигаёқ сен менга муҳаббат изҳор қилган эдинг, - деди қиз. - Кейин эса менга Лисони Умумия, Оламнинг қалби каби ажойиб нарсалар ҳақида гапириб бердинг. Уларни эшитиб, мен аста-аста сенинг бир заррангга айланиб боряпман.

Сантьяго қизнинг овозини эшитар экан, бу овоз унга хурмо дарахтларининг буталари орасида шовуллаётган шамолдан ҳам гўзалроқ кўринди.

- Мен сени қудук ёнида анчадан бери пойлар эдим, - деди қиз. - Мен ўзимнинг ўтмишимни унутдим, расм-русумларимизни эсимдан чиқардим, қабиламиз эркаларининг фикрига кўра, қиз бола ўзини қандай тутиши кераклиги ҳақидаги гапларга риоя қилмадим. Илк болалик чоғларимданок саҳро менга умрим бино бўлиб кўрмаган бир тухфа инъом этади деб орзу қилардим. Мана, ниҳоят, орзум ушалди. Бу тухфа - сен.

Сантьяго қизнинг қўлидан ушламоқчи бўлди, бироқ Фотима қўллари билан кўзасини маҳкам ушлаб олганича тураверди.

- Сен менга кўрган тушларингни айтиб бердинг, кекса подшо Мелхиседек тўғрисида, хазиналар ҳақида гапирдинг. Белгиларни тилга олдинг. Мен энди ҳеч нарсадан кўркмайман, негаки, айни шулар менга сени етказди. Мен эса сенинг орзуларингнинг, сенинг Такдирингнинг бир қисмиман.

Шунинг учун мен излаётган нарсангни излашдан тўхтаб қолмай, давом эттиришингни хоҳлайман. Агар уруш қачон тугагини кутишингга тўғри келса, бу унчалик кўрқинчли эмас. Лекин олдинроқ кетиш имкони туғилиб қолса, Ўз Такдирингни излаб йўлга отланавер. Шамол кум барханларининг шакли-шамойилини ўзгартиради, бироқ саҳро аввалгидай ўзгармай қолаверади. Бизнинг муҳаббатимиз ҳам аввалгидай ўзгармайди.

“Ёзуқ!”

Агар мен сенинг Тақдирингнинг бир қисми бўлсам, қачонлардир сен менга қайтасан.

Бу суҳбат Сантьяғони хафа қилди. Йигит кетиб борар экан, ўзига таниш кўпгина чўпонлар қўйларини семиртириш учун олис-олис яйловларни излаб топмасалар бўлмаслигини хотинларига не машаққатлар билан уқтиришганини эслади. Муҳаббат севган одамингнинг ёнида бўлмоғингни талаб қилади.

Эртасига йигит бу гапларни Фотимага айтиб берди.

- Сахро бизнинг эркакларимизни олиб кетади ва ҳамма вақт ҳам уларни қайтаравермайди, - деб жавоб берди киз. - Биз буни биламиз. Биз бунга кўникиб ҳам қолганмиз. Гарчи қайтишмаса ҳам, улар ҳамиша биз билан - улар - ёмғир бўлиб тўкилмаган булутлар, тошлар орасида биқиниб юрган жониворлар, замин бизга улугъ неъмат сифатида инъом этадиган оби ҳаётдир. Улар ашёларимизнинг узвий қисмига айланиб кетишади... Улар Олам қалбига сингиб кетадилар.

Баъзи эркаклар қайтиб келади. Уларнинг қайтиши ҳамма аёлларимиз учун байрам бўлади. Негаки, уларнинг интиқлик билан кутаётган эрлари ҳам бир эмас-бир кун қайтиб келишади. Авваллари мен бу аёлларга ҳавас қилардим. Энди менинг ҳам ўзимнинг кутадиганим бўлади.

- Мен - саҳройи аёлман ва бу билан мағрурланаман. Мен эримнинг ҳам кумларни тўзғитувчи эркин шамол бўлмоғини истайман. Мен унинг ҳам булутлар, жониворлар ва сувларнинг ажралмас қисми бўлишини хоҳлайман.

Сантьяго Инглизни излаб кетди. У Инглизга Фотима тўғрисида тўлиб-тошиб сўзлаб бермоқчи эди. Бироқ Инглиз чодирининг ёнига ўчоқ қуриб олганини кўриб, ҳайрон бўлди. Ўчоқнинг устига шиша идиш қўйилган эди. Инглиз ўчоққа тараша қалади, олов кучайди. Инглиз ўқтин-ўқтин сахрога қараб қўярди. Унинг кўзларида бир нур пайдо бўлган эди - китобдан бош кўтармай юрган кезларида бу нур йўқ эди.

- Бу ишнинг биринчи босқичи, - деб тушунтирди у Сантьягога. - Нософ олтингургуртни ажратиб олиш керак. Энг муҳими - ҳеч нарса чиқмайди деб кўрқкиш керак эмас. Мен бўлсам кўрққан эдим. Шу важдан шу пайтгача Улуғ Ижодиёт билан шуғулланишга кириша олмагандим. Мен ҳозир қилаётган ишни бундан ўн йил аввал ҳам қилса бўларди. Йигирма йил кутмай, ўн йил кутганимнинг ўзи ҳам бир бахт.

Шундай деб у ўчоққа тараша қалашда давом этди. У ҳали ҳам ўқтин-ўқтин сахрога қараб қўйишини тўхтатмаган эди. Сантьяго унинг ёнида анча ўтирди. Ботаётган қуёш шуъласи кумларни қизғиш-пушти ранга бўягандан кейингина ўрнидан кўзғолди. У ўрнидан кўзғолди-ю, тезроқ сахро бағрига кириб кетишни истаб қолди. Бу истак чидаб бўлмайдиган даражада кучли эди. Қани энди, тезроқ сахро бағрига етса-ю, унинг сукунатидан саволларига жавоб топаоладими-йўқми - тезроқ синаб кўрса...

У боши оған томонларга қараб узоқ юрди. Воҳани йўқотиб қўймаслик учун тез-тез орқасига ўгирилиб, олисдаги хурмо дарахтларига қараб қўярди. У шамол товушини эшитар, оёқлари остидаги тошларни ҳис этарди. Баъзан чиғанокларга йўлиқиб қоларди - жуда қадим замонларда бу саҳронинг ўрнида денгиз бўлган. Кейин бир тошнинг устига ўтириб, мафтункор нигоҳ билан уфққа кўз тикди. У қовушишсиз муҳаббат бўлишини тасаввурига сиғдиролмасди, лекин Фотима саҳрода тўғилиб ўсган, шунинг учун у бу борада бирон нарса ўрганмоғи лозим бўлса, буни фақат саҳрогина ўргата олган.

Шу тарзда у ҳеч нарсани ўйламай, тош устида ўтираверди. Ниҳоят, боши устидан нимадир эсиб ўтганини ҳис қилди. У бошини кўтариб, қўкка қаради ва самода парвоз қилиб юрган икки лочинни кўрди.

Сантьяго анчагача уларни кузатиб ўтирди. Лочинлар қўкда жимжима-

дор излар қолдириб, чаппор уриб учишарди. Бир қараганда, лочинларнинг учишида на маъно, на мақсад бор эди. Лекин йигит уларнинг парвозида теран бир маъно кўрди, фақат бу маъно нимадан иборат эканини айтиб беролмасди. У лочинларнинг бирон ҳаракатини кўздан қочирмай кузатиб туришга аҳд қилди - эҳтимол шунда йигит уларнинг тилини англаб олса, ажаб эмас. Эҳтимол, саҳро ўшанда қовушишсиз муҳаббат нима эканини тушунтириб берса, ажаб эмас.

Кўкқисдан уни уйку элита бошлади. Аммо юраги бунга рўйихушлик бермаётгандай эди. Гўё у "Сен Лисони Умумиянинг моҳиятини англаш арафасида турибсан. Бу юртда эса ҳамма нарса, ҳатто самодаги лочинлар парвози ҳам маънога тўлиқ" деяётгандай эди.

Сантьяго унга муҳаббат ато қилгани учун хаёлан тақдирдан миннатдор бўлди.

"Муҳаббат бор жойда, - деб ўйлади у, - ҳамма нарса янада кўпрок маъно касб этади".

Шу дақиқада лочинлардан бири иккинчисининг устига тикка шўнғиди ва шу заҳотиёқ йигитнинг кўз ўнгида бошқа манзара пайдо бўлди: мана, лашкарлар қиличини яланғочлаб, воҳага бостириб киришяпти. Бу манзара лип этиб ўтди-кетди, лекин ундан юракда ҳаяжон ва хавотирлик қолди. У сароблар тўғрисида кўп эшитган эди ва ўзи ҳам бир неча марта лаб инсон кўнглидаги истаклар саҳро қумларида жонли манзараларда намоён бўлишини кузатган эди. Лекин у воҳага аскарлар бостириб киришини сира-сира хоҳламас эди.

Сантьяго бир неча марта бу хаёлларни калласидан чиқариб ташлашга ва пушти ранга кириб бораётган қумлар ва тошларни тамоша қилишда давом этмокқа ҳаракат қилди. Лекин унга диққатини жамлашга нимадир халақит берди, юрагининг хапқиши эса ҳали ҳам тўхтагани йўқ эди.

"Ҳамиша белгиларга амал қил", - деб насихат қилган эди кекса подшо Мелхиседек.

Йигит Фотимани ўйлай бошлади. Кўрганлари эсига тушди ва юраги нимадир рўй бериши кераклигини ҳис қилди.

Сантьяго қарахтлик ҳолатидан зўрға халос бўлди. Ўрнидан туриб, орқасига хурмо дарахтлари томонига кета бошлади. Дунё унга яна бир қарра кўп тилларда гапиришини намоёиш қилди, лекин бу гал саҳродан эмас. Балки воҳадан хабар ҳиди келмокда эди.

Туяқаш хурмо дарахтига орқаси билан суяниб ўтирар ва у ҳам фарздан кўзини узмас эди. Шу пайт барханлар ортидан Сантьяго чиқиб келди.

- Аскарлар бу томонга келмокда, - деди йигит. - Кўзимга шундай кўринди.

- Саҳро эркакларнинг хаёлида кўп манзаралар уйғотади, - деди туяқаш.

Аммо йигит унга лочинлар тўғрисида, уларнинг парвозини қандай кузатгани ва бирдан Олам қалбига сингиб кетгани ҳақида гапириб берди.

Туяқаш ҳайрон бўлмади - у йигит нима тўғрисида гапираётганини тушунди. Туяқаш биларди - ер юзидаги истаган буюм бутун қурраи замин тарихини гапириб беришга қобил. Китобнинг истаган саҳифасини оч, одамнинг кафтига синчиклаб қара, истаган қартагани олиб кўр, самодаги лочинлар парвозини кузат - барининг, албатта, ҳозир сенинг ҳаётингнинг ташкил қилиб турган нарсалар билан алоқаси борлигини кўрасан. Гап ўша нарсаларнинг ўзида эмас. Гап шундаки, одамлар ўша нарсаларга қараб, ўзлари учун Олам қалбига элтадиган йўлни кашф этадилар.

Саҳрода Олам қалбига қира олиш қобилияти орқасида тирикчилик қиладиган одамлар кўп. Аёллар ва қариялар улардан кўркишади ва уларни назарқарда одамлар деб аташади. Аскарлар уларга камдан-кам мурожаат қилишади, негаки, жангда ҳалок бўлишинг муқаррар эканини билатуриб, жангга кириш жуда қийин. Аскарлар буни билмай кўяқолишни афзал

кўришади. Улар яна жангу жадал одамга бахш этадиган туйғуларни ҳам афзал кўришади. Келажак Соҳиби Қудратнинг қўли билан ёзилган, бу бҒтиқларда нима ёзилган бўлса, ҳаммаси Унинг томонидан ёзилган. Соҳиби Қудрат ёзган нарса эса ҳаммиша инсон фойдасига қаратилган.

Аскарлар фақат ҳозирги дақиқалар билан яшашади, негаки, ҳозирги дақиқалар қутилмаган воқеаларга тўла. Шунинг учун ҳам минг хил майда-чуйдаларга эътибор бермоқ керак: ёвинг қиличини бошинг узра қай томондан сермаяпти, унинг аргумоғи қай йўсинда йўртиб келяпти, агар жонинг омон қолишини истасанг, ёвинг зарбини қандай қайтармоғинг керак?

Бирок Туякаш сарбоз эмас эди, шунинг учун кўп марталаб назаркардаларга мурожаат қилиб, ўзини нималар қутаётганини билиб оларди. Уларнинг баъзи бирлари бунга беҳато айтиб беришарди, бошқалари эса эп-лаб айтолмас эдилар. Қунлардан бирида эса уларнинг орасидаги энг кексаси (айни шу одамдан ҳаммадан ортиқ кўрқисарди) ундан “нима мақсадда ўз келажакнингни билмоқчи бўляпсан” деб сўраб қолди.

- Нима қилишим кераклигини билиб олмоқчиман-да, - деб жавоб берди у. - Бошимга тушиши мумкин бўлган баъзи бир воқеаларнинг олдини олмоғим мумкин-ку! Бунинг учун нима қилмоғим кераклигини билиб олай дейман-да...

- Ундай бўладиган бўлса, бу воқеалар сенинг келажакнинг бўлмайди, - деб жавоб берди Назаркарда.

- Жилла бўлмаса, бошимга тушадиган кўргуликларга тайёрланиб турман-ку.

- Агар бирон яхшилик рўй берадиган бўлса, уни қутмаган бўлсангда, хурсанд бўласан. Борди-ю, бирон ёмон ҳодиса рўй берадиган бўлса, у содир бўлмасдан анча аввал сен уни ҳис қиласан.

- Мен бошимга қандай қунлар келиши мумкинлигини билмоқ истайман, негаки, мен - Инсонман, - деди бу гапга жавобан Туякаш, - Одамлар эса ўзларининг келажакига боғлиқдир.

Назаркарда анча вақт индамай қолди. У новдаларга қараб фол боқарди - новдаларни ерга сочиб юборарди-да, уларнинг қанақа тушганига қарарди. Ўша куни у фол кўрмасликка аҳд қилган эди. Новдаларни рўмолга ўраб, чўнтагига солиб қўйди.

- Мен одамларга келажакда уларни нима қутаётганини айтиб бериб, ризқи-рўзимни топиб ейман, - деб жавоб берди у ниҳоят. - Мен новдаларни қандай ташлашни биламан. Кейин уларнинг ёрдамида шундай бир маконга қираманки, у ерда ҳамманинг қисмати тўғрисида ҳамма гап ёзиб қўйилган. Мен у ерга кириб боргач, ўтмишни ўқийман - у аллақачон унут бўлиб кетган бўлади. Ундаги битиклардан мен ҳозирги кунни ҳам таниб оламан. Келажакни мен ўқимаيمان, уни тусмоллаб айтаман, негаки келажак Соҳиби Қудратнинг ихтиёрида. Ёлғиз унинг ўзигина фавқуллодда ҳолларда келажак юзидаги пардани сал-пал кўтариб қўймоғи мумкин. Мен бунга қандай эришаман? Ҳозирги кун белгиларига амал қилиб эришаман. Ҳамма сир, айна ана шунда, яъни ҳозирги кунда Унга керакли даражада эътибор берсанг, бугунги кунни яхшилаш оласан. Ўзининг ҳозирги аҳволининг яхшиласанг, келажакни ҳам маъқулроқ қилган бўласан. Келажакнинг ғамини ема, бугунги кун билан яша, майли, сенинг ҳар кунинг Шариатда буюрилган тарзда кечаверсин. Амин бўлавер, Соҳиби Қудрат ўз фарзандларининг ғамини ейди. Ҳар қайси кунда келажакнинг зарраси мижасман.

Туякаш Эгам келажакни билишга имкон берадиган фавқуллодда ҳоллар нимадан иборат эканини билгиси келди.

- Унинг Ўзи истаса, келажак юзидаги пардани кўтаради. Лекин Соҳиби Қудрат камдан-кам ҳолларда келажакни намён қилади. Мабодо у шундай қилса, бунинг фақат битта сабаби бор: бундай ҳолларда тақдири азал жиндай бўлса-да ўзгартирилмоғи керак.

“Бу йигитга Сохиби Кудрат келажакни намоён этган, - деб ўйламоқда эди ҳозир Туякаш. - У бу йигитни ўзининг курули қилиб танлаган кўри-нади”.

- Сардорлар хузурига бор, - деб буюрди у Сантьягога. - Биз томонга қўшинлар яқинлашиб келаятганини уларга айт.

- Улар менинг устимдан роса қулишади-да.

- Йўк. Улар саҳройи одамлар, бунинг маъноси шуки, улар белгилар ва аломатларни эътиборсиз қолдириб ўрганишмаган.

- Ундай бўлса, уларнинг ўзлари ҳам ҳамма нарсани билишлари керак.

- Улар бунинг ташвишини қилишмайди, чунки улар аминдирки, Оллоҳнинг иродаси билан бирор нарсани билмаклари керак бўлса, албатта, кимдир келиб, уни айтиб беради. Авваллари бир неча марта шунақа бўлган. Энди ана шу “кимдир” бўлиш сенга насиб этган, шекилли.

Сантьяго Фотимани ўйлади ва воҳада яшайдиган қабилаларнинг сардорлари хузурига боришга қарор қилди.

- Мени сардорлар хузурига ўтказиб юбор, - деди у каттакон оқ чодир олдида турган соқчига. - Мен саҳрода белгилар кўрдим.

Сарбоз индамай чодир ичига кириб кетди-да, у ердан ҳадеганда чиқармади. Кейин ёнида ёшгина араб йигит билан чиқиб келди. Йигитнинг устида зарҳал бурнуси бор эди. Сантьяго унга ҳам кўзига кўринган белгини айтиб берди. Йигит кутиб туришни илтимос қилиб, ичкарига кириб кетди.

Тун чўка бошлади. Араблар ва мусофир савдогарлар кириб-чиқиб туришипти. Кўп ўтмай, гулханлар ҳам сўнди ва воҳани аста-секин худди саҳродагидек чуқур сукунат чулғаб олди. Фақат катта чодирда чирок бор эди. Сантьяго чодир олдида ҳар қанча пойлаб ўтирган бўлмасин, бу вақт давомида фақат Фотимани кутиб ўтирди. Бироқ Фотима билан боя гап-лашган гапининг маъноси унинг учун ҳамон қоронғилигича қолиб келмоқда эди.

Ниҳоят, жуда узоқ кутгандан кейин уни ичкарига таклиф қилишди.

Ичкарига кириб кўрганлари уни ханг-манг қилиб қўйди. Саҳронинг қоқ ўртасида бунақа нарсалар бўлиши мумкинлиги унинг хаёлига ҳам келмаган эди. Оёқлари остида ипакдек юмшоқ, бениҳоя гўзал гиламлар, тепада соф олтиндан ясалган қандиллар осиб қўйилган, уларда кўзларни камаштириб шамлар ёруғлик таратиб турипти. Қабилаларнинг сардорлари тўрда ярим доира ясаб чиройли кашталар тикилган ипак ёстиқларга ёнбошлаб ўтиришипти. Кумуш патнусларда мулозимлар қанд-қурслар билан чой тарқатишяпти. Бошқа мулозимлар чилимларнинг сархонасидаги ўт ўчиб қолмаслиги учун улардан бохабар бўлиб туришипти. Ҳавода хушбўй тамаки ҳиди муаллақ тургандай.

Сантьягонинг қаршисида саккиз киши ўтирарди, лекин Сантьяго уларнинг орасида энг каттаси ўртада ўтирган, зарҳал кашталар билан безатилган оқ бурнус кийган араб эканини дарров фаҳмлади. Унинг ёнида боя чодирдан Сантьяго олдида чиққан йигитча ўтирарди.

- Белгилар ҳақида гап қотаётган мусофир ким? - деб сўради сардорлардан бири.

- Мен, - деб садо берди Сантьяго ва кейин кўрганларини бирма-бир гапириб берди.

- Бизнинг ота-боболаримиз шу ерда яшаб ўтганини билатуриб, нима сабабдан саҳро бу гапларнинг барини бегона одамга гапириб беришга жаҳд қилипти? - деб сўради бошқа сардор.

- Шунинг учунки, менинг кўзларим ҳали саҳрога кўникиб улгургани йўк, маҳаллий одамларнинг кўзи илғамаган нарсаларни менинг кўзим кўра олади, - деди Сантьяго. Ўзи тўғрисида эса дилида ўзи учун қўшиб қўйди: “Яна шунинг учунки, менинг кўзларим Олам қалбини аён кўради”.

Бу сўзларни у овоз чиқариб айтмади - араблар бунақа гапларга ишонмайди.

- Воҳа - эгаси йўқ жой. Бу ерга бостириб киришга ҳеч кимнинг ҳади сиғмайди, - деб хитоб қилди учинчи сардор.

- Мен фақат ўзим кўрган нарсани айтяпман. Ишонмасанглар - майли, зорим бор, зўрим йўқ.

Чодирга қандайдир асабий сукунат чўқди, кейин сардорлар ўзаро тортишиб кетишди. Улар баҳс юритаётган лаҳжани Сантьяго тушунмади, лекин у чиқиб кетмоқчи бўлиб эшик томонга талпиниши билан, соқчи уни тўхтатди. Йигитнинг юраги орқага тортиб кетди. Белгилар хатар борлигидан ишорат берарди. Сантьяго бу гапларни Туякашга ошкор этганига афсусланди.

Нихоят, ўртада ўтирган қария сезилар-сезилмас жилмайди, буни кўриб Сантьяго дарҳол тинчланди. Шу пайтга қадар у баҳсда иштирок этгани йўқ ва, умуман, лом-мим деб оғиз очмай ўтирипти. Аммо Лисони Умумиядан бохабар йигит яқинлашиб келаётган уруш одимларидан чодир титроққа туша бошлаганини ҳис қилди ва тушундики, бу ерга келиб у тўғри иш қилди.

Хамма гапдан тўхтади ва диққат билан қариянинг гапини тинглай бошлади. Қария эса Сантьягога ўтирилди. Йигит бу гал ҳам унинг чехрасида нечукдир совуқ ифодани - бегонасираш белгиларини кўрди.

- Икки минг йил бундан муқаддам бу ерлардан олис-олисда тушга ишонган бир одамни аввал қудуққа ташлашган, кейин қул қилиб, сотиб юборишган эди, - деб гап бошлади қария. - Бизнинг савдогарларимиз уни Мисрга олиб келишган. Биз ҳаммамиз биламиз, тушларга ишонадиган одам уларни таъбирлашни ҳам билади.

“Лекин уларни ҳамиша ҳам чинга айлантира олмайди”, деб ўйлади Сантьяго лўли кампирни эслаб.

- Уша одам фиръавнга еттита семиз ва еттита озғин сигир ҳақидаги тушини таъбирини айтиб бериб, Мисрни очликдан ҳалос этган эди. Унинг исми Юсуф. У ҳам сенга ўхшаш мусофир бўлган. Унинг ёши ҳам, чамаси, сеники билан тенг бўлган.

У жимиб қолди. Унинг кўзлари ҳамон совуқ йилтиллаб турарди.

- Биз ҳамиша одатга риоя қиламиз. Одат Мисрни очликдан сақлаб қолди, унинг халқини бошқа халқлар ўртасида энг бой халққа айлантирди. Одат бизга саҳрони кесиб ўтиб, қизларимизни қандай қилиб турмушга бериш йўриқларини ўргатади. Одат воҳанинг эгаси йўқ макон эканидан далолат беради, негаки, бир-бири билан жанг қилаётган иккала томон ҳам воҳага муҳтож ва воҳасиз иккала томон ҳам ҳалок бўлади.

Ҳеч ким ҳеч нарса деб оғиз очмади.

- Бироқ айни чоқда одатимиз бизга саҳродан келган белгиларга ҳам ишонмоқни буюради. Биз нимаики билсак, ҳаммасини саҳродан ўрганганмиз.

Унинг ишораси билан хамма араблар ўринларидан туришди. Машварат тамом бўлган эди. Чилимларнинг сархонаси сўнди, соқчилар қаддиларини ростлаб, хушёр тортдилар. Сантьяго чодирни тарк этмоқчи бўлган эди, қария яна гапга тушди.

- Эртага биз қонунга ҳилоф бир иш қиламиз. Қонунга кўра воҳада қурол кўтариб юришга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ. Қун бўйи биз ёвни қутамиз, қуёш ботиши билан сарбозларим қуролини яна менга топширади. Ёвдан ўлдирилган ҳар ўн кишига сен бир тилладан оласан. Аммо бир марта қўлга олинган қуролни, шунчаки жойига қайтариб қўйиб бўлмайди - у ёвнинг қонини татиб кўрмоғи керак. У ҳам саҳрога ўхшаган инжиқ нарса, янаги гал керак пайтида пистони чақилмай қолиши ҳеч гап эмас. Агар эртага бизнинг қуролимизга бошқа ҳеч қанақа иш топилмаса, уни сенга қарши йўналтирамиз.

Йигит чодирни тарк этганида, воҳани фақат тўлин ой ёритиб турганини кўрди. У яшайдиган чодиргача йигирма дақиқа йўл босмоқ керак эди. Сантьяго ўзининг чодирни томон шахдам юриб кетди. Бўлиб ўтган воқеа уни анча ташвишлантириб қўйди. У Олам қалбининг ичига кириб боришга муваффақ бўлди, лекин бунинг учун ўз жонидан маҳрум бўлиб қолмаса, гўрга эди. Ундай бўлса, бу муваффақият жуда қимматга тушмайdimи? Аммо бу бўйинтурукча унинг ўзи бошини сукди-ку! Ўз Тақдири кетидан боришга чоғланиб, қўйларини сотганида, ҳеч ким уни мажбур қилгани йўқ эди. Ҳар ҳолда, Туякаш айтганидек, бир бошга бир ўлим. Бу эртага рўй берадимми ёхуд бошқа истаган куни содир бўладими - барибир эмасми? Истаган кунни яшаб ўтса бўлади ёки истаган кун умрининг сўнгги куни бўлиши ҳам мумкин. Ҳамма нарса “Ёзуқ” деган сўзга боғлиқ.

Сантьяго индамай кетиб боряпти. У ҳеч нарсадан пушаймон эмас ва ҳеч нарсага таассуф ҳам қилаётгани йўқ. Агар у эртага бу дунёни тарк этса, демак, Худо унинг келажагини ўзгартиришни истамаган бўлади. Бирок у бўғоздан кечиб ўтишга, дўконда ишлаб кўришга, саҳрони кесиб ўтишга, унинг сукунати нима эканини билишга, Фотиманинг кўзларига кўзи тушишга улгуриб ўлади. Уйдан чиқиб кетгандан бери унинг бирон куни ҳам беҳуда ўтгани йўқ. Агар борди-ю, эртага у ёруғ дунёдан мангу кўз юмадиган бўлса, унинг кўзлари бошқа чўпонларнинг кўзларига қараганда бекиёс даражада кўп нарсани кўриб улгурди. Сантьяго бу билан ифтихор қиларди.

Тўсатдан у қаттиқ гумбурлаган овозни эшитди ва ёпирилиб келган номаълум шамол эпкини уни ерга чалпак қилиб йикитди. Ердан кўтарилган тўзон ойнанинг юзини яширди. Йигит шундоққина кўз ўнгиди баҳайбат оқ отни кўрди - у орқа оёқларида туриб, қулоқни коматга келтириб кишнари эди.

Чанг-тўзон бироз босилгандан кейин Сантьягони шу пайтгача умрида кўрмаган даҳшат чулғаб олди. Оқ отнинг устида қозондек саллалли сувори ўтирарди. У бошдан-оёқ қора кийинган, чап елкасида - лочин. У юзини мато билан чирмаб олган, фақат кўзларигина кўриниб турипти. Агар унинг бўйи жуда ҳам новча бўлмаганда, у йўлда қарвонга пешвоз чиққан ва йўлчиларга саҳрода бўлаётган воқеаларни гапириб берган бадавийлардан бирига ўхшаб қоларди.

Ой нури эгри қилич тиғида ярақлаб кетди - сувори эгарига маҳкамлаб қўйилган қиличини яланғочлаган эди. У гулдуракдай даҳшатли овозда ҳайқирди. Унинг овозига Эл-Фаюм воҳасидаги эллик минг туп хурмонинг ҳаммаси акс-садо бергандай бўлди.

- Лочинлар парвозидан маъно уқишга ким журъат қилди?

- Мен, - деб жавоб берди Сантьяго.

Шу пайт Сантьягога сувори сувратда тасвирланган авлиё Ёкубга жуда жуда ўхшаб кетадигандек туюлди. Сувратда қора арабларни енган ғолиб авлиё оқ от минган ҳолда от туёқлари билан кофирларни эзиб-янчиб тургани тасвирланган эди. Бу манзара чиндан ҳам ўша сувратни эслатарди, фақат бунда ҳаммаси тесқари эди.

- Мен, - деб такрорлади Сантьяго ва мутельлик билан бўйинини қилич зарбига тутиб берди. - Жуда кўп одам қутқариб қолинади, чунки сиз Олам қалбини ҳисобга олмадингиз.

Аммо қиличнинг тиғи шигиллаб эмас, аста пастга тушди. Шу тушишида унинг учи йигитнинг пешонасига тегди. Унинг пешонасида қон томчилари кўринди. Сувори бир жойда ҳаракатсиз қотиб турарди. Сантьяго ҳам қимир этмай қотиб қолди. У ҳатто қочиб қутулишга уриниб ҳам кўрмади. Унинг вужудининг аллақайси теран бир пучмоғида жуда катта қувонч бош кўтариб келмоқда эди - у Ўз Тақдири йўлида жон

берадиган бўлди. Фотима учун ҳам жон беради. Бинобарин, белгилар алдагани йўқ. Мана, унинг қаршисида Душман турипти, шунинг учун у ўлимдан кўрқаётгани йўқ, чунки Олам қалби мавжуд, бир лаҳзадан кейин у шу Қалбнинг заррасига айланади. Эртага эса Душманнинг бошига ҳам шу қисмат тушади.

Бу орада сувори ҳали ҳам зарбини бергани йўқ эди.

- Нега сен бундай қилдинг?

- Менинг бор-йўқ қилган ишим шу бўлдики, лочинлар менга етказган хабарни эшитдим ва англадим. Улар воҳани асраб қолмоқчи эдилар. Унинг химоячилари сизни маҳв қилишади, улар кўпчилик.

Қиличнинг учи ҳали ҳам унинг пешонасига тегиб турарди.

- Сен кимсан ўзинг? Нечук Оллоҳнинг белгилаб қўйган ишларига ара-лашяпсан?

- Оллоҳ нафақат сарбозларни яратган, у қушларни ҳам яратган. Оллоҳ менга уларнинг тилини намоён этди. Ёруғ жаҳондаги ҳамма нарса бир қўл билан ёзилган, - деб жавоб берди йигит Туякашнинг сўзларини эслаб.

Сувори ниҳоят қиличини бошқа томонга олди. Сантьяго нафасини ростлади.

- Назаркардалик борасида эҳтиёт бўл, тилингни тийиброқ гапир, - деди сувори. - Ҳеч ким қисматида бор нарсага чап беролмайди.

- Мен кўшинни кўрдим, халос, - деди йигит. - Жанг оқибати менга қоронғи.

Суворига бу жавоб маъқул келди, лекин у қиличини қинига солиб қўйишга ошиқаётгани йўқ эди.

- Мусофирга нима бор экан бу юртларда?

- Мен ўз Йўлимни излаб юрибман. Бироқ сиз бу гапни тушунмайсиз.

Сувори қиличини қинига солди. Унинг елкасидаги лочини чийиллаган овоз чиқарди. Сантьягонинг вужудини чулғаб олган қарахатлик сусая бошлади.

- Мен сенинг жасурлигингни синаб кўрмоқчи бўлдим. Лисони Умумияни излаётганлар учун бундан-да муҳимроқ ҳеч нарса йўқ.

Йигит хайрон қолди. Сувори камдан-кам одамнинг ақли етадиган нарса-лар тўғрисида мулоҳаза юритмоқда эди.

- Бундан ташқари, ҳатто олис йўлни босиб ўтгандан кейин ҳам бч-рор лаҳзага бўшашиш мумкин эмас, - деб давом этди сувори. - Албатта, саҳрони яхши кўриш мумкин, лекин унга тўла-тўқис ишониб бўлмайди. Негаки, саҳро - бу инсон учун синовдир: лоақал бир лаҳзага чалғисанг, муқаррар ҳалок бўласан.

Унинг сўзлари Сантьягога кекса Мелхиседекни эслатди.

- Аскарлар келадиган пайтгача қалланг жойида сақланиб қолса, мени излаб топ, - деди сувори.

Унинг ҳалигина қилич дастасини ушлаб турган қўлида энди қамчи пайдо бўлиб қолди. От яна тўқларни остидан чанг-тўзон кўтариб, олдинга сапчиди.

- Сиз қаерда турасиз? - деб қичқирди Сантьяго унинг ортидан.

Сувори йўртиб кетаётган жойида қамчини билан жануб томонга ишора қилди.

Йигит Алхимикка шу тарзда рўпара келган эди.

Эртаси куни эрталаб Эл-Фюм воҳасининг хурмозорида қуролланган икки минг одам шай турарди. Уфқда беш юз аскар кўринганда қуёш ҳали бош кўтариб улгурмаган эди. Суворилар воҳага шимол томондан ёриб киришти. Улар қуролларини оқ бурнуслари ичига яшириб, ўзларини гўё тинч ният билан келгандай кўрсатишмоқчи эди.

Улар сардорлар йигиладиган катта чодир ёнига яқин келганларидан

кейингина кўлларида қурол ва эгри қилич пайдо бўлиб қолди. Бирок чодирда ҳеч ким йўқ эди.

Воҳа аҳолиси саҳро чавандозларини қуршаб олдилар. Ярим соат ўтар-ўтмас кум устида тўрт юзу тўқсон тўққизта жасад ётар эди. Болаларни хурмозорнинг ичкарасига элтиб қўйишганди, шунинг учун улар ҳеч нарсани кўришмади. Аёллар ҳам ҳеч нарсадан воқиф бўлолмай қолдилар, чунки улар эрларининг ҳақиға дуо қилишиб, чодирлар ичида қолишган эди. Агар ҳалок бўлганларнинг чўзилиб ётган жасадлари демаса, воҳа ҳар доимгидек кўринишга эга эди.

Эл-Фаюмга босқин ясаган сувориларга бошчилик қилган одамгина омон қолган эди. Уни қабила сардорларининг ҳузурига олиб келишди. Сардорлар ундан нега шаккоклик қилиб, Одатга хилоф иш қилганини сўрашди. У саволга жавобан, сарбозлар кўп кунлар давомидаги узлуксиз жанглардан, очлик ва сувсизликдан ҳолдан тойиб, воҳани босиб олишга, кейин эса урушни яна қайтадан бошлашга жаҳд қилишганди, деди.

Сардор сарбозларга ҳар қанча дардқаш бўлмай, барибир, Одатни бузишга уларнинг ҳақи йўқ эди, деди. Саҳрода шамоллар таъсири остида фақат кум барханларининг шакл-шамойилигина ўзгаради, бошқа нарсаларнинг ҳаммаси ўзгармай қолаверади.

Саркардани шармандали ўлимга ҳукм қилишди. Унга на ўқни, на қилич зарбини раво кўришди, уни қуриган хурмо дарахтининг шохига осишди. Унинг жасади саҳро шамолида анча вақт чайқалиб турди.

Сардор мусофир йигитни ҳузурига чақириб, унга эллик тиллани топширди. Сўнгра яна Юсуф пайғамбар воқеасини айтиб берди ва ундан ўзининг Бош Маслаҳатчиси бўлишни илтимос қилди.

Куёш ботиб, ой тўлган кунлар бўлгани учун дастлабки юлдузлар кўкда хира чақнай бошлаганларида Сантьяго жануб томонга йўл олди. У ерда фақат битта чодир бор эди. Рўпара келганлар унга бу жойлар девларга ёқиб қолган, шунинг учун уларнинг маконига айланган эканини айтишди. Аммо Сантьяго чодирнинг олдида ўтириб олиб, кута бошлади.

Алхимик ҳадеганда кўрина қолмади - ой тиккага келгандан кейингина у пайдо бўлди. У елкасига иккита лочиннинг ўлигини осиб олган эди.

- Мен шу ерданман, - деди Сантьяго.

- Бекор қилибсан. Нима, сенинг Такдиринг менинг ҳузуримга бошлаб келармиди?

- Уруш бўляпти. Мен саҳрони кесиб ўтолмайман.

Алхимик отдан тушиб, имо билан Сантьягони чодир ичига киришга чорлади. Унинг чодир воҳадаги барча аҳолининг чодирдан ҳеч фарқ қилмасди. Албатта, ҳаддан ташқари ҳашам билан жиҳозлаган сардорларнинг чодир бундан мустасно. Сантьяго нигоҳи билан дам ва сандонни, маъдан эритадиган қозонни, кимёгарлар ишлатадиган шиша идишларни излади, аммо бир нечта титилиб кетган китобдан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Ерга гиламлар тўшалган эди, улар сирли нақшлар билан безатилган эди.

- Ўтир, мен чой қайнатай, - деди Алхимик. - Манави лочинларни пишириб еймиз.

Йигит булар кеча ўзи кўкда кўрган қушлар бўлса керак деб ўйлади, лекин овозини чиқариб ҳеч нарса демади. Алхимик ўчоққа ўт ёқди ва ҳадемай чодирнинг ичини қоврулган парранданинг ёқимли ҳиди тутиб кетди. У тамаки ҳидидан кўра хушбўйроқ эди.

- Нима учун мени кўрмоқчи эдингиз?

- Ҳамма гап белгиларда. Шамол сенинг келишингни ва сенга ёрдан керак бўлишини хабар қилди.

- Йўқ, бу мен эмас, бошқа йўловчи, Инглиз. Сизни излаган ўша.

- Мени топишдан олдин, у анча-мунча одамлар билан учрашмоғи ке-

рак. Лекин у тўғри йўлдан борапти. У ҳозир нафақат китобларга қарайдиган бўлиб қолди.

- Мен-чи?

- Агар сен бирор нарсани астойдил истасанг, бутун Коинот бу истанишнинг рўёбга чиқишига кўмаклашади, - деб такрорлади Алхимик кекса Мелхиседекнинг гапларини. Йигит тушунди - унинг Ўз Такдирга эргашиб боришига ёрдам берадиган яна бир одамга рўпара келипти.

- Сиз менга устозлик қиласизми? - сўради у.

- Йўқ. Сен ўзинг керакли нарсанинг ҳаммасини билар экансан. Мен фақат хазиранг қайси томонда ётганини кўрсатиб бераман.

- Лекин саҳрода уруш бўляпти-ку? - дея такроран сўради Сантьяго.

- Мен саҳрони биламан.

- Мен ўзимнинг хазирамни топиб бўлдим. Менинг туям бор, биллур идишлар сотиб топган пулим бор ва яна эллик тиллам бор. Ватанимга қайтиб борсам, мен бадавлат одам бўламан.

- Аммо буларнинг ҳеч қайсиси сени эҳромларга бир қадам ҳам яқинлаштирамайди, - деб эслатди Алхимик.

- Менинг Фотима бор. Бу хазирам қолган ҳамма хазиранлардан ортиқ.

- Ундан ҳам эҳромларгача жуда узок.

Улар жимиб қолишди ва сукут ичида тамадди қилишга киришишди. Алхимик бир шишани очиб, Сантьягонинг стаканига аллақандай қизил суюқлик қуйди. Бу шароб экан. Йигит бунга тенг келадиган шаробни умрида татиб кўрмаган эди. Лекин Шариат шароб ичишни ман этади.

- Энг ёмони - одамнинг оғзидан ичига кирадиган нарса эмас, унинг оғзидан чиқадиган нарсадир, - деди Алхимик.

Шаробдан Сантьягонинг кайфи чоғ бўлди. Аммо чодирнинг эгаси аввалгидек унинг юрагида кўркув уйғотишда давом этарди. Улар чодирга кирадиган жойда ёнма-ён ўтиришар ва тўлин ойнинг ёруғида юлдузлар бирин-кетин сўнаётганини тамоша қилишарди.

- Яна жиндай ич, бу сени анча чалғитади, - деди Алхимик. У шароб йигитга таъсир қилганини пайқаб ўтирганди. - Сарбоз жанг олдидан қилганидай, сен ҳам кучингни йиғиб ол. Аммо бир нарсани унутма - хазиранг қаерда бўлса, сенинг қалбинг ҳам ўша ерда. Хазинани эса топмоқ керак. Фақат шундагина уларга етиб боргунча босиб ўтган йўлингда нимани англаган ва нимани ҳис этган бўлсанг, уларнинг бари маъно касб этади.

Эртага туянгни сотиб, от харид қил. Туялар жуда муғомбир бўлади - улар чарчаш нималигини билмай, одимлайверишади, одимлайверишади. Кейин бирдан чўк тушишади-да, жон таслим қилишади. От эса аста-секин толиқиб боради. Уни кўрганда ҳамиша бу от яна қанча югуриб, қачон қулашини айтиб берса бўлади.

Кун ўтди. Окшом пайти Сантьяго отнинг юганидан етаклаб, Алхимикнинг чодирга келди. Орадан кўп ўтмай у ҳам чодирдан чиқиб, отини минди, лочини эса унинг чап елкасидаги ўзининг жойини эгаллади.

- Қани, менга саҳро ҳаётини кўрсат, - деди у. - Бу ерда ҳаёт асарини топган одамгина хазиранни излаб топишга қодир.

Улар ой нури ёритиб турган кумлар оралаб йўлга тушишди. "Мен бунга муваффақ бўлолмасам керак-ов, - деб ўйлади Сантьяго. - Мен саҳрони бутунлай билмайман ва унда ҳаёт асарини топа олмайман".

- Мен бу ишни уддалай олмасман деб кўркаман, - деди ботиниб Сантьяго. - Саҳрода ҳаёт борлигини биламан, лекин уни топиш кўлимдан келмаса керак.

- Ҳаёт ҳаётни чақиради, - деб жавоб берди Алхимик.

Йигит унинг гапини тушуниб, жировни бўшатди ва унинг оти кумлар

ва тошлар орасидан ўзига ўзи йўл танлаб юра бошлади. Алхимик унинг изидан борар эди. Шу алпозда ярим соат ўтди. Олисларда қолган хурмо дарахтлари кўздан ғойиб бўлди. Катта-катта харсанг тошлардан бошқа ҳамма нарса кўздан йўқолди. Харсанг тошлар эса бениҳоя, катта ой ёруғида кумушдек ярқираб ётарди. Ниҳоят, Сантьягонинг оти юришдан тўхтади - йигит бу ерларда ҳеч қачон бўлган эмасди.

- Шу ерда ҳаёт бор, - деди у Алхимикка. - Мен саҳро тилини билмайман, лекин менинг отим ҳаёт тилини билади.

Улар отдан тушишди. Алхимик сукутга чўмган эди. Тошларга қарай-қарай, у аста олдинга силжиб борарди. Кейин бирдан тўхтади, эҳтиёткорлик билан эгилди. Ерда тошлар орасида бир ёриқ қорайиб кўринарди. У ёриққа бармоғини тикди, кейин қўлини елкаскача суқди. Ёриқнинг ичида нимадир ғимирлагандай бўлди, Сантьяго фақат Алхимикнинг кўзларини кўриб турарди. Сантьяго Алхимикнинг кўзидан гўё биров билан курашаётгандай бутун диққат-эътиборини бир жойга жам қилганини кўрди. Кейин у кескин ҳаракат қилди - Сантьяго буни кутмаганидан сесканиб кетди. Алхимик бир силтов билан қўлини индан чиқариб олди ва сапчиб оёққа турди. У қўлида илоннинг думидан ушлаб турарди.

Сантьяго ҳам сапчиб ўрнидан туриб кетди ва гавдасини орқага ташлади. Илон Алхимикнинг қўлида тўлғонар ва унинг вишиллаши саҳро сукунатини чилпарчин қилиб ташлаётгандай эди. Бу кўзойнакли илон эди. унинг заҳаридан одам бир неча дақиқалар ичида ҳаёт билан видолашарди.

“Нечук кўркмайди у?” - деган фикр йигитнинг калласидан лип этиб ўтди. Қўлини илоннинг инига тикқан Алхимик ҳаётини хавф остида қолдирган эди, лекин унинг чеҳрасида хотиржамлик ифодаси ҳукмрон эди.

“Унинг ёши икки юзда”, - деб эслади Сантьяго Инглизнинг гапини. Афтидан, саҳро илонлари билан қандай муомала қилишни у яхши билади.

Мана, у отининг ёнига борди-да, эгарга маҳкамлаб қўйилган узун эгри қиличини қинидан чиқарди. Қумга доира чизди-да, унинг ўртасига илонни қўйди. Илон бир лаҳзада тинчиб қолган эди.

- Кўркма, - деди у Сантьягога. - Бу доирадан у чиқмайди. Сен эса саҳрода ҳаёт борлигини исботлайдиган далилни кўрдинг. Менга шуниси керак эди.

- Наҳотки, бу жуда ҳам муҳим бўлса?

- Жуда муҳим. Эҳромларни саҳролар қуршаб олган.

Сантьягонинг яна эҳромлар тўғрисида гап бошлашга унча ҳуши йўқ эди. - Кечаги кундан бери унинг юрагини бир тош эзиб ётипти. Хазиналарни излаб йўлга тушиш - Фотимани йўқотиб қўйиш деган гап эди.

- Мен ўзим сенга йўл бошловчи бўламан, - деди Алхимик.

- Воҳада қолсам тузукрок бўлармиди? - деб жавоб берди Сантьяго. - Мен бу ерда Фотимани учратиб қолдим. Фотима менга дунёдаги ҳамма хазиначилардан кўра кадрлироқ.

- Фотима - саҳро қизи. Кейин қайтиб келмоқ учун эркаклар йўлга равона бўлишларини ундан яхшироқ биладиган аёл бўлмаса керак. У ҳам ўзининг хазиначисига йўлиқди. Бу - сен. Энди бўлса, у сенинг излаган нарсангни топишингдан умидвор бўлиб ўтирипти.

- Борди-ю, мен қолишга аҳд қилсам, нима бўлади?

- Унда сен Сардорнинг Маслаҳатчиси бўласан. Сенинг тиллаларинг шу қадар кўпаядики, сен уларга кўнглинга сиққанича қўй, истаганча туя сотиб ола биласан. Фотимага уйланасан ва у билан биринчи йил бахтиёр ҳаёт кечирасан. Сен саҳрони яхши кўришни ўрганиб оласан ва воҳадаги эллик минг туп хурмонинг ҳар бирини таниб ола оладиган бўласан. Хурмолар бўйи-бастлари билан дунё узлуксиз ўзгариб туришини исбот қилиб, қандай ўсишларини англайсан. Кун сайин сен белгилар маъноси-

ни янада чуқурроқ англайдиган бўлиб борасан, негаки, саҳродан кўра яхшироқ устоз бўлмайди.

Аммо бир йил ўтгандан кейин, сен хазиналарингни эслайсан. Белгилар изчиллик билан уларни сенга эслатиб туради, бироқ сен уларга эътибор бермасликка ҳаракат қиласан ва унинг аҳолисининг фаровонлиги йўлида сарфлайсан. Кабилаларнинг сардорлари сендан мамнун бўлишади, туяларинг эса сенга бойлик келтиради ва сенинг ҳокимиятингни мустаҳкамлайди.

Орадан бир йил ўтади. Белгилар аввалгидек хазиналар ва Йўл тўғрисида сенга эслатишда давом этади. Сен тунлар давомида ухламай, воҳа бўйлаб санқиб юрадиган бўлиб қоласан. Фотимани эса қайғу босади, негаки, унинг туфайли сен хазина қидиришингни тўхтатганингни англайди. Лекин сен Фотимани аввалгидай яхши кўрасан ва у ҳам муҳаббатингга муҳаббат билан жавоб беради. Фотима бирон марта ҳам сенинг қолишингни илтимос қилмаганини эслайсан. Унинг илтимос қилмаганининг боиси шуки, саҳро аёллари эрларининг қайтишини бардош билан кутабилидилар. Сен ундан бирор нарса деб гина қилолмайсан, лекин сен кўп тунлар сурункасига саҳро бўйлаб ва хурмозорда хурмолар оралаб сарсари кезиб юрасан ҳамда Фотимага бўлган муҳаббатимга кўпроқ ишонганимда, эхтимол, йўлга отланишга журъат этардим деб ўйлайсан. Негаки, сени воҳада ушлаб турган нарса кўрқув, бу ерларга бошқа қайтиб келмайман деб кўрқасан. Шу пайтнинг ўзида белгилар сенинг хазиналарингдан маҳрум бўлганинг тўғрисида ишорат беради.

Тўртинчи йил бошланади ва белгилар ғойиб бўлади, чунки сен уларнинг ортиқ пайқамай кўясан. Буни англаган сардорлар сенинг хизматингдан воз кечишади, лекин сен бу пайтга келиб, бадавлат савдогар бўлиб олган бўласан, дўконларингнинг ҳисобига етолмай қоласан, пода-пода туяларинг бўлади. Сен эса Ўз Йўлингдан кетмаганингни, энди эса кеч бўлганини билган ҳолда умринг охиригача хурмо дарахтлари орасида ва саҳрода сарсари кезиб юраверасан.

Шу тарзда сен ҳеч қачон англамайсанки, муҳаббат одамга ўз Тақдир кетидан эргшиб боришга халақит беролмайди. Агар борди-ю, шундай бўлиб қолса, демак, у чин муҳаббат бўлмаган экан, у Лисони Умумияда гаплаша оладиган муҳаббат эмас экан, - деб, гапини тугатди Алхимик.

У кум устига чизилган доиранинг бир чеккасидаги чизикни текислаб кўйди ва илон доирадан сирғалиб чиқиб, тошлар орасида ғойиб бўлди. Сантьяго бутун умри мобайнида Маккага боришни орзу қилган Биллурфурушни эслади, Алхимикни излаган Инглизни эсга олди. Сантьяго бир эмас - бир куни бу саҳро уни бир эркакка йўлиқтиришига ишонган ва шу эркакни севиб қолишни истаган аёлни ҳам эслади.

Улар отларига минишди. Бу гал олдинда Алхимик юрди. Шамол уларга воҳа аҳолисининг товушларини олиб келарди ва йигит бу товушлар ичида Фотиманинг товушини таниб олишга ҳаракат қиларди. Жанг вазидан кеча у кудук бўйида Фотимани кўра олмади. Лекин бугун кечаси у доира чегарасини бузиб чиқишга журъат этолмаган илонни кўрди, елкасига лочин кўндириб олган манави сирли суворининг гапларини тинглади. У Сантьягога муҳаббат тўғрисида ва хазиналар ҳақида саҳро аёллари ва ҳар кимнинг Ўзининг Тақдир тўғрисида гапирди.

- Мен сиз билан кетаман, - деди Сантьяго ва шу заҳотиёқ қалбида хотиржамлик қарор топганини ҳис қилди.

- Биз эртага эрталабдан - тонг ёришмасдан йўлга тушамиз, - деган жавобдан бошқа гап қотмади Алхимик.

У кечаси билан мижжа қоққани йўк. Тонг отишига икки соатлар қолганида шу чодирда ётадиган йигитларнинг биридан Фотима яшайдиган

чодирни кўрсатиб қўйишни илтимос қилди. Улар чодирдан бирга чиқишди. Сантьяго миннатдорлик юзасидан қўй-кўзи сотиб олсин деб унга пул берди.

Сўнгра йигитдан қизни уйғотиб, уни кутиб турганини айтишни илтимос қилди. Араб йигит бу илтимосни ҳам бажо келтирди ва яна битта қўйга етадиган сийлов олди.

- Энди бизни холи қолдир, - деди Сантьяго ва йигит кимсан - Маслаҳатчининг ўзига ёрдами текканидан мағрурланиб ва қўй олмоқ учун ёнига уч-тўрт сўм пул тушганига хурсанд бўлиб чодирга қайтди ва ухлагани ётди.

Фотима кўринди. Улар хурмозор томонга кетишди. Сантьяго Одатга хилоф иш қилаётганини билиб турипти, лекин энди бунинг ҳеч қанақа аҳамияти қолмаган эди.

- Мен кетяпман, - деди у. - Лекин бир нарсани билиб қўйишингни истаيمان: мен, албатта, қайтаман. Мен сени яхши кўраман, чунки...

- Ҳеч нарса дейиш керак эмас, - деб унинг гапини бўлди қиз. - Севилгани учун севадилар-да... Севги ҳеч қанақа даъвату далилларга муҳтож эмас.

Бироқ Сантьяго давом этди:

- Чунки мен туш кўрганман, подшо Мелхиседек билан учрашганман, биллур идишлар сотганман, саҳрони кесиб ўтиб уруш бошланганда воҳага келиб қолганман, кейин кудук бўйида сендан Алхимик қаерда яшайди деб сўраганман. Мен сени шунинг учун севаманки, бутун Коинот бизнинг учрашувимизга кўмаклашди.

Улар бир-бирларини кучди ва биринчи марта уларнинг баданлари бир-бирига тегди.

- Мен қайтаман, - деди Сантьяго.

- Авваллари мен саҳрога қўнглимда истак билан қарардим, энди унга умид билан қарайман. Менинг отам ҳам шу томонларга неча марталаб кетган, лекин у ҳамиша онамнинг ёнига қайтиб келарди.

Ортиқ бир оғиз ҳам гап айтилмади. Улар хурмозор ичида яна бироз айланиб юришди, кейин эса Сантьяго Фотимани чодиргача олиб бориб қўйди.

- Отанга ўхшаб, мен ҳам, албатта, қайтаман.

Сантьяго қизнинг кўзларида ёш кўрди.

- Йиғлаяпсанми?

- Мен саҳройи аёлман, - деб жавоб берди Фотима юзини яшириб. - Лекин ундан ҳам аввал оддий бир аёлман.

У чодирнинг ичига кириб кетди. Тонг ёриша бошлаган эди. Тонг отгандан кейин Фотима ташқарига чиқади ва шунча йиллардан бери нима билан шуғулланиб келган бўлса, яна ўша ишларини қила бошлайди, бироқ энди ҳаммаси бутунлай бўлакча бўлади. Энди Сантьяго воҳада бўлмайди, аммо воҳа қиз учун аввалги қимматини йўқотиб қўймайди-ку! Яқин-яқинларгача ҳам воҳа эллик минг туп хурмо дарахти ўсадиган, уч юзта кудуги бор, машаққатли йўл босиб ўтгандан кейин йўлчилар яйраб ҳордиқ чиқарадиган бир маскан эди. Бундан буён воҳа қизнинг назарида бўм-бўш, кимсасиз бир гўшадай бўлиб қолади.

Бугундан бошлаб саҳро эътиборлироқ бўлиб қолади. Бундан буён Фотима саҳрога кўз тиккани-тиккан - Сантьяго хазиналарини излаб юриб, қайси юлдузга қараб йўл юраётганини Фотима тусмоллаб топишга уринади. Фотима шамолдан Сантьягога бўсалар юборади, бу бўсалар, албатта, унга етиб боради, унинг яноқларига қўнади ва унга Фотиманинг омон-эсон юрганидан, уни кутаётганидан дарак етказди. Бугундан эътиборан саҳро Фотима учун фақат битта қимматини сақлаб қолади - энди Сантьяго шу саҳродан қайтиб келади.

- Ортда қолган нарсаларни ўйлама, - деди Алхимик улар қумлар орқали йўлга тушганда. Ҳамма нарса аллақачон Олам қалбида муҳрланиб бўлган ва унда мангу сақланиб қолади.

- Одамлар жўнаб кетишларини ўйлашдан кўра қайтиб келиш тўғрисида кўпроқ орзу қиладилар, - деб жавоб берди Сантьяго. У саҳро сунатига янғидан кўника бошлаган эди.

- Агар сен топган нарса аслида пишиқ-пухта бўлса, ҳеч нарса уни бузиб, ишдан чиқара олмайди. Сен бемалол қайтиб келаверсанг бўлади. Бирок борди-ю, у юлдузларнинг туғилишига ўхшаб бир лаҳзада лов этиб ёниб, дарров сўнадиган бўлса, сен қайтиб келганингдан кейин ҳеч нарса топа олмайсан. Фақат ярқ этиб кўзни қамаштирган нурни кўрганинг қолади, халос. Бинобарин, барибир, бунақа нарсени бошингдан кечирганинг беҳуда кетмаган бўлади.

У Алхимик тўғрисида гапираётгандай туюларди, лекин Сантьяго унинг Фотимани назарда тутаётганини тушунарди.

Ортда қолган нарсалар тўғрисида ўйламаслик жуда қийин эди. Саҳронинг ўзгармас тарҳи хотираларга берилишга ва орзу қилишга ундарди. Сантьягонинг кўз ўнгида ҳамон ўша хурмозор, қудуқлар ва маъшуқасининг чехраси турарди. Инглиз унинг дорилар қайнатадиган шиша идишлари Сантьягонинг кўз ўнгида кетгани йўқ. Ана Туякаш, у том маънода донишманд одам, лекин донишмандлигидан ўзининг хабари йўқ. “Ҳойнаҳой, Алхимик ҳеч қачон ҳеч кимни яхши кўрмаган бўлса керак”, деб ўйлади у.

Алхимик бўлса жиндай олдинда йўртиб кетяпти, елкасида лочини. Бу лочин саҳро тилини ҳаммадан ҳам яхшироқ билади - улар тўхтаганида лочин ўлжа қидириб, самога парвоз қилади. Биринчи куни у чангалида битта тухум билан қайтди, иккинчи куни эса иккита қушчани ушлаб келди.

Кечаси улар чойшабга ўралиб ётишарди. Гарчи саҳрода тунлар совуқ бўлиб қолган ва ой охирлаб боргани сари тунлар янада қоронғироқ бўлиб бораётган бўлса-да, улар гулхан ёқишмади. Биринчи ҳафтада бошдан-оёқ, улар агар гаплашишган бўлса, фақат уришаётган қабилаларнинг сарбозларига йўлиқиб қолмаслик тўғрисидагина гаплашишди. Уруш давом этмоқда эди, шамол баъзан қоннинг чучмал ҳидини олиб келарди. Шу яқин ўрталарда сарбозлар жанг қилишмоқда ва шамол Сантьягога Белгилар тили борлигини эслатиб турипти. Белгилар тили эса кўз кўрмаган ёхуд кўролмаган нарсаларни ҳамшиша намоён қилиб беришга тайёр.

Йўлнинг саккизинчи куни Алхимик ҳар доимгидан кўра аввалроқ тўхтаб, дам олишга қарор қилди. Лочин кўкка парвоз қилди. Алхимик Сантьягога сувлик идишни узатди.

- Сенинг сафаринг қарияпти, - деди у. - Муборак бўлсин. Сен ўз Йўлингдан чалғимадинг.

- Сиз бўлсангиз бутун йўл давомида индамай келдингиз. Мен ўзингиз билган нарсаларнинг ҳаммасини менга ўргатасиз деб ўйлаган эдим. Мен илгари алхимиядан китоблари бор бир одам билан бирга саҳрони кесиб ўтгандим. Лекин унинг китобларидан ҳеч нарса тушунган эмасман.

- Нарсалар моҳиятига кириб, уни англашнинг фақат битта йўли бор, - деб жавоб берди Алхимик. - Ҳаракат қилмоқ керак. Саёҳат сенга зарур нарсаларнинг ҳаммасини ўргатди. Билиш керак бўлган фақат бир нарса қолди.

Сантьяго, яна билишим керак бўлган нима қолди, деб сўради. Аммо Алхимик осмон гумбазига тикилганча туриб қолганди. - У самода чаппор уриб учаётган лочинни кўрмоқда эди.

- Нима учун сизни Алхимик дейишади?

- Чунки мен Алхимикман-да...

- Олтин қидириб, топа олмаган бошқа алхимикларнинг хатоси шунда эдики, улар фақат олтиннинг ўзини қидиришган. Улар Йўлга яширилган хазинани қидиришган-у, Йўлнинг ўзини айланиб ўтишган.

- Ундай бўлса, менга нима етишмайди, - деб қайтариб сўради йигит.

Алхимик ҳали ҳам кўкка тикилиб турарди. Ҳадемай лочин ўлжа би-

лан қайтиб келди. Улар қумда чуқурча қазиб, унда гулхан ёқишди. Шундай қилинса, ташқаридан караганда оловни пайқаб бўлмайди.

- Мен Алхимикман, негаки, мен Алхимикман, - деди у. - Бу илмнинг сирлари менга бобомдан мерос қолган, унга эса ўз бобосидан ўтган. Бу силсила Дунё яратилгандан бери давом этади. У пайтларда эса бу илмнинг ҳаммаси зумраднинг бир қиррасига жо бўларди. Аммо одамлар оддий нарсаларга эътибор беришган эмас, шунинг учун фалсафий рисоалар ёзишга киришишган. Қай томонга юриш кераклигини айна ана шу одамлар билади деб гапира бошлади. Бошқалар эса билмас эмиш.

Аммо Зумрад Китоб бугун ҳам мавжуд.

- Унда нималар ёзилган? - деб қизикди йигит.

. Алхимик беш дақиқача қум устига нималарнидир чизди, Сантьяго эса бу орада майдонда кекса подшони учратганини хотирлаб кетди. Унинг назарида, ўша пайтдан бери жуда кўп йиллар ўтиб кетгандай эди.

- У китобда мана булар ёзилган, - деди Алхимик қум устида чизаётган тасвирини тугатиб.

Сантьяго унга яқин бориб, ўқиди.

- Буларнинг бари рақам-ку, - деди у хафсаласи пир бўлиб. - Бу ҳам Инглизнинг китобларига ўхшаган гап экан.

- Йўк. Бу - лочинларнинг кўкдаги парвозига ўхшаган гап. Уни фақат ақл-идрокнинг ўзи билан англаб бўлмайди. Зумрад Китоб — Олам қалбининг номасидир. Донишмандлар аллақачон англаб етишган - бизнинг дунёмиз жаннатдан нусха олиб, баайни унга ўхшатиб барпо этилган. Бу дунёнинг мавжуд эканининг ўзи - бошқа, янада баркамолроқ дунё ҳам мавжуд эканига кафолатдир. Соҳиби Қудрат буни шунинг учун яратганки, одамлар кўзлари кўриб турган нарсалар орқали маънавий жиҳатларни кўрсинлар ва ўзларининг донолиги нақадар мўъжизакор эканини кўриб қойил қолсинлар, деган. Мана шу нарса Ҳаракат деб аталади.

- Зумрад Китобни мен ҳам ўқиб чикмоғим керакми?

- Агар сен ҳозир Алхимикнинг лабораториясида бўлсайдинг, бу китобни англашнинг энг яхши усулини ўрганиб олишинг мумкин эди. Аммо сен ҳозир саҳродасан. Бинобарин, саҳрога шўнғимоғинг керак. Саҳро ҳам Курраи Заминда мавжуд бўлган ҳамма нарса каби оламни англамоғингга ёрдам беради. Ҳамма саҳрони англамоқнинг ҳожати йўк. Ижодиётнинг ҳамма мўъжизаларини англамоқ учун бир дона қум заррасини англаб етмоқ кифоя.

- Мен қандай қилиб саҳрога шўнғимоғим керак?

- Ўз қалбингга қулоқ сол. У дунёдаги ҳамма нарсани сезади, негаки, у Олам қалбига жуда яқин туради ва қачонлардир унга қайтади.

Яна икки кечаю икки кундуз улар сукут ичида йўл босишди. Алхимик жуда сергак эди - чунки улар қиронли жанглр бўлаётган жойга яқинлашиб бормоқда эдилар. Йигит эса ҳамон қалбининг овозини эшитишга уриниб келмоқда эди.

Унинг қалби эса анча-мунча ўз билганидан қолмайдиган қалб эди - авваллари у тинимсиз тарзда аллақайларга талпингани-талпинган, энди бўлса ҳар нима бўлганда ҳам қайтиш иштиёқида ёнарди. Баъзан бу қалб соатлар мобайнида унга нурли маъюслик билан суғорилган қизик воқеаларни ҳикоя қилиб берарди, баъзан эса ётоғидан бош кўтариб келаётган қуёшни кўриб чунон ҳам шодланиб кетардики, Сантьяго киши билмас тарзда йиглаб оларди. Ҳазиналар ҳақида гап кетганда, юрак гупиллаб уриб кетарди. Сантьяго поёнсиз саҳродан кўзини ололмай қолган дақиқаларда эса юраги уришдан тўхтаб қолгандай бўларди.

- Нима учун биз қалбимизга қулоқ тутишимиз керак? - деб сўради йигит дам олиш учун тўхтаганларида.

- Қалбинг қаерда бўлса, ҳазиналар ҳам шу ерда.

- Менинг қалбим лиммо-лим тўла, - деди Сантьяго. - У орзу қилади,

хаяжонланади, саҳройи аёлга талпинади. Узлуксиз тарзда нималарнидир илтимос қилади, хаёлимга Фотима келиб қолса, тун бўйи ухлагани кўймайди.

- Жуда яхши-да! Демак, у тирик экан. Унга кулоқ солишда давом этавер.

Кейинги уч кун давомида улар сарбозларга рўпара келиб туришди, бошқалари эса олисда - уфқда кўзга ташланди.

Сантьягонинг қалби кўрқув тўғрисида гапира бошлади. Унга хазина излаб йўлга чиққан, лекин уни тополмай овораи саргардон бўлган одамлар ҳақида гапирди. Баъзан Сантьягонинг ҳам хазина излашлари самара бермаслиги ва у саҳрода ўлиб кетиши ҳақидаги юракнинг фикрлари йигитни ваҳимага солиб кўярди. Баъзан юрак бориға қаноат қилиб яшамок керак деб таъкидларди - сенинг маъшуқанг бор, ёнингда олтинларинг бор, бўлади-да!

- Қалбим менга хиёнат қиляпти, - деди у Алхимикка, улар отларга дам бериш учун тўхташганда. - Мен хазина излашда давом этишимни истамайпти.

- Бу - яхши, - деб такрорлади Алхимик. - Бунинг маъноси шуки, сенинг қалбинг ўлим нималигини билмайдиган қалб экан. Мутлақо табиийки, у аллақачон эришилган нарсаларнинг ҳаммасини олисдаги орзуға алиштиришни хохламайди.

- Ундай бўлса, қалбимга кулоқ солиб нима қиламан?

- Хиёнат - қутилмаган зарба. Агар ўз қалбингни билсанг, у сени алдай олмайди. Чунки сен унда қалбингнинг ҳамма орзуларидан, ҳамма истакларидан воқиф бўласан ва уларни жиловлаб ола биласан. Лекин ўз қалбидан қочиб яширинмоққа ҳали ҳеч ким муваффақ бўлган эмас. Шундоқ бўлгандан кейин унга кулоқ солган яхши эмасми? Шундай қилсанг, бемаврид зарбадан халос бўласан.

Улар саҳродаги йўлларини давом эттиришди. Сантьяго қалбига кулоқ сола берди. Орадан кўп ўтмай, у қалбининг ҳамма пучмоқларини, улардаги ҳамма ғаройиб жихатларни, муғомбирлик ва найрангларни билиб олди ва қалби аслида қандай бўлса, уни шундайлигича қабул қила бошлади. Йигит ортик кўрқмай кўйди. У энди қайтишни ҳам унча хохламай қолган эди. Қайтиш-фурсати ўтиб кетганди, бунинг устига қалби ҳамма нарсадан мамнун эканини изҳор қилмоқда эди.

Агар мен ўқтин-ўқтин зорланиб турсам, нима бўпти, мен, ахир, инсон юрагиман ва зорланиш менга хос нарса. Биз ҳаммамиз ҳам энг ардоқли орзуларимизни рўёбга чиқаришдан кўрқамиз. Негаки, назаримизда, биз ўзимизнинг бу орзумизга номуносибдай ёхуд уларни рўёбга чиқаришни удалай олмайдигандай кўринамиз. Биз - инсон қалблари мангу ажралиб кетаётган ошиқ-маъшуқлар ҳақидаги гапни эшитиш биланок уришдан тўхтаб қолгандай бўламиз, одамларни бахтиёр қилиши мумкин бўлган, лекин бахтиёр қилолмаган дақиқалар тўғрисидаги фикрлар, топиллиши мумкин бўлган, лекин кумлар қаърида топилмай мангу яширин қолган хазиналар тўғрисидаги гапларни эшитганда ларзага тушамиз. Негаки, шундай бўлган ҳолларда биз изтироб чекамиз.

- Менинг қалбим изтироб чекишдан кўрқади, - деди йигит Алхимикка бир куни кечаси ойсиз, қоронғу осмонга қараб.

- Сен унга тушунтир - изтироб чекишдан кўрқиш изтиробнинг ўзидан ёмонроқ. Биронта ҳам қалб орзусини излаб борар экан, изтироб чекмайди, чунки бу излашларнинг ҳар лаҳзаси Худо ва Мангулик билан учрашув демакдир.

“Ҳар лаҳзаси учрашув демакдир”, - деди Сантьяго юрагига.

Мен хазинамни излаб юрган чоғларимда, ҳамма кунларни сеҳрли бир мўъжизақор нур ёритиб турарди. Негаки, мен ҳар лаҳза сайин орзумнинг рўёбга чиқиш фурсати яқинлашиб келаётганини билардим. Мен хазина

намни излаб юрган чоғимда, йўл-йўлакай шунака нарсаларга рўпара келдимки, агар мен чўпонлар учун имкони йўқ нарсаларни синаб кўришга журъат этмаганимда, у тўғрида ҳеч қачон орзу қилишга ҳам юрагим бетламас эди.

Шунда унинг қалби бутун оқшом мобайнида тинчиб қолди. Тунда ҳам Сантьяго тинч ухлади, уйғонганида эса, қалби унга Олам қалби тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Қалб дедики, ўз ичида Худони олиб юрадиган одам бахтиёрдир. Яна дедики, Алхимик айтган энг оддий кум заррасида ҳам бахтни топиш мумкин. Чунки ана шу кум заррасини яратмок учун Коинотга миллиард йил вақт керак бўлган.

“Курраи Заминда яшайдиган ҳар бир инсонни ўз хазинаси кутиб туради, - деб гапирмоқда эди қалб, - лекин биз - қалблар индамай юришга ўрганиб қолганмиз, чунки одамлар бу хазиналарни қўлга киритишни исташмайди. Биз хазиналар тўғрисида фақат болаларгагина гапирамиз, кейин эса ҳаёт ҳар бир одамни ўз Тақдири билан учрашувга йўллаганига қараб турамиз. Аммо, бахтга қарши, камдан-кам одам Тақдир уларга раво кўрган Йўлдан боради. Бошқаларга дунё хавотирлик туйғусини сингдиради ва шунинг учун чиндан-да хатарли бўлиб қолади.

Шунда биз - юраклар борган сари пастрок овозда гапиришга ўтамиз. Лекин ҳеч қачон бизнинг унимиз ўчмайди, аммо биз сўзларимиз одамларнинг қулоғига етиб бормаслигининг ҳаракатини қиламиз; қалб овозига кулоқ тутмаганлари учун одамлар азоб-укубатга қолишларини истамаймиз”.

- Нима учун қалб одамга орзуси вожиб бўлмоғи учун ҳаракат қилмоғи лозимлигини шипшитиб қўймайди? - деб сўради Сантьяго.

- Сабабки, агар шундай қилса, қалб изтироб чекишга мажбур бўларди, қалб эса изтироб чекишни ёқтирмайди.

Уша кундан бошлаб йигит қалбини тушуна бошлади. Ва бугундан эътиборан орзусидан лоақал бир қадам бўлса-да, четга чалғийдиган бўлса, юрагидан хатардан дарак бериб санчиб оғрий бошлашини илтимос қилди.

Шундай деб йигит хатар дарагини эшитиши биланок ўз Йўлига қайтишга қасамёд қилди.

Шу куни кечаси у ҳамма гапни Алхимикка айтиб берди. Алхимик воқиф бўлдики, Сантьягонинг қалби Олам қалбига мурожаат қилипти.

- Мен энди нима қилай?

- Эҳромлар сари йўлни давом эттирасан. Белгиларни зинҳор-базинҳор назардан қочирма, Сенинг қалбинг ҳам хазиналар қаердалигини айтиб бериши мумкин.

- Авваллари менга етишмай турган нарса шумиди?

- Йўқ. Сенга етишмаган нарсани мен айтиб берай. - Алхимик шундай деб жавоб бергач, ҳикоя қилишга киришди.

- Орзунинг ушалиши олдидан Олам қалби ҳамма сабоқлари ўзлаштириб олинганми-йўқми эканини текшириб кўришга аҳд қилади. Олам қалбининг бундай қилишидан мақсад шуки, биз орзумизнинг ушалиши билан бирга йўл давомида бизга ўргатиб келинган билимларнинг ҳаммасини олишимиз керак бўлади. Айни мана шу жойда кўпчилик одамнинг мардлиги панд бериб кўяди. Сахро тилида буни “уфқда сувга сероб воҳа кўриниб қолганда ташналиқдан қазо қилиш” деб аталади. Қидиришлар ҳамма вақт Хосиятги Ибтидо билан бошланади. Тамом бўлиши эса ана шу синов билан бўлади.

Сантьяго ватанида кенг тарқалган қадимги мақолни эслади: “Энг қоронғи фурсат - тонг арафасидир”.

Эртаси куни биринчи марта чинакам хатар белгилари намоён бўлди. Йўлчилар ёнига учта сарбоз келиб, бу ерда нима қилиб юришганини сўради.

- Лочиним билан ов қиялман,- деб жавоб берди Алхимик.

- Сизларда қурол йўқлигига амин бўлмоғимиз керак, - деди уч сарбознинг бири.

Алхимик шошмасдан отдан тушди. Унинг кетидан Сантьяго ҳам отдан тушди.

- Нима учун ёнингда шунча пул олиб юрибсан? - деб сўради сарбоз йигитнинг халтасини тинтув қилар экан.

- Эҳромларга етиб олишим учун менга пул керак.

Алхимикни тинтиган араб унинг ёнидан мўъжазгина биллур идиш топти - унинг ичида аллақандай суюқлик бор эди. Унинг ёнидан яна сарғиш шиша тухум чикди. У товук тухумидан бироз каттароқ эди.

- Булар нима? - деб сўради сарбоз.

- Ҳикмат Тоши ва Мангулик Элексири.

Алхимикларнинг Улуғ Ижодиёти - Элексири ичган одам умрбод хасталик нималигини билмай ўтади. Манави Тошнинг кичик бир парчаси истаган маъданни олтинга айлантиради.

Сарбозлар ўзларини тутолмай, хохолаб кулиб юборишди. Алхимик ҳам уларга қўшилиб кулди. Унинг жавоби сарбозларга жуда ғаройиб кўринди. Улар йўлчиларга ҳеч қандай халақит бермай, йўлда давом этишларига ижозат беришди.

- Нима бало, жинни-пинни бўлиб қолдингизми? - деб сўради Сантьяго сарбозлар анча узоклашиб кетишгач. - Нима учун бундай қилдингиз?

- Нима учун дейсанми? Дунёда амал қилувчи жуда оддий бир қонунни сенга кўрсатиб қўймоқчи бўлдим, - деб жавоб берди Алхимик. - Биз олдимизда турган хазинанинг ҳеч қачон қадрига етмаймиз. Биласанми, нима учун шунақа бўлади? Шунинг учунки, одамлар умуман хазинага ишонмайдилар.

Улар йўл юришда давом этишди. Кун сайин Сантьягонинг юраги индамас бўлиб бормоқда. Энди унинг ўтмиш билан ҳам иши бўлмай қолди, келажакка ҳам бепарво. Бу қалб саҳрони кўздан кечириш билан қанотланди. Бундан ташқари бу қалб йигит билан бирга Олам қалби деган чашмадан сув ичди. Уларнинг иккови бир-бири билан қалин дўст тутинишди, энди уларнинг биронтаси ҳам иккинчисига хиёнат қилолмасди. Агар бу қалб гапириб-нетиб қолса, буни фақат бир мақсадда - баъзан саҳро сукунатидан сиқилиб кетадиган Сантьягога янги куч-қудрат ва қўшимча ишонч бахш этиш учун қиларди. Қалб биринчи марта Сантьягонинг ўзига унинг ажойиб фазилатлари ҳақида - қўйларидан воз кечиш тўғрисида мардона аҳд қилгани, дўконда зўр ғайрат билан меҳнат қилгани ҳақида гапириб берди.

Бу қалб яна бир нарсани гапириб бердики, у Сантьягонинг етти ухлаб, тушига ҳам кирмаган. Бу - унинг йўлларида неча марта лаб оёғи остидан чиқиб қолган хавф-хатарлар ҳақидаги гаплар эди. Қалб Сантьяго отасининг ижозатсиз қуролни олиб чиққандан кейин у аллақайга ғойиб бўлиб қолганини гапирди. Ўшанда Сантьяго бехосдан ўзини ярадор қилиб қўйиши, ҳатто отиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас экан. Сўнгра қалб кунлардан бирида яйдоқ далада йигитнинг мазаси қочиб қолгани, кўнгли беҳузур бўлиб қайт қила бошлагани, охирида эса йиқилиб, ухлаб қолганини эслади. Шу пайтда иккита дайди уни ўлдириб, қўйларини ҳайдаб кетиш учун пайт пойлаб юришган экан. Аммо Сантьягонинг қораси кўринмагани учун, улар йигит сурувни бошқа йўлдан ҳайдаб кетганга ўхшайди деган тўхтамага келишиб, жўнаворишган.

- Қалб одамга ҳамма вақт кўмаклашадими? - деб сўради у.

- Ҳаммага ҳам кўмаклашавермайди. Ўз Тақдири кетидан борадиганларагина кўмаклашади. Ва яна болаларга, мастларга, қарияларга ёрдам беради.

- Бинобарин, улар хатардан ташқарида эканлар-да?

- Бунинг маъноси фақат шундан иборатки, уларнинг қалби зўриқиб, бутун кучини ишга солади.

Бир уни улар ёвлашган қабилалардан бирининг сарбозлари қароргоҳ қилган жойнинг ёнидан ўтиб қолишди. Ҳамма жойда оҳори тўкилмаган оқ бурнуслар кийиб олган қуролли одамлар кўзга ташланарди. Улар чилим чекиб, ўтган жанглар ҳақида гурунглашиб ўтиришарди. Сантьяго билан Алхимикка улар парво ҳам қилишмади.

- Хатардан халос бўлдинг-э, - деди йигит улар қароргоҳдан анча ўтиб кетганларидан кейин.

- Ўз қалбингга ишон, лекин ҳеч қачон саҳрода эканингни унутма. Одамлар ўзаро жанг қилишса, бу жанг сурони Олам қалбигача етиб боради. Бу дунёда содир бўлган воқеаларнинг оқибатидан қочиб қутулмоқ ҳеч кимга насиб бўлмайди. - Алхимикнинг овозида ғазаб оҳанглари сезилди.

“Ҳаммаси бир бутун, яхлит”, деб ўйлади Сантьяго.

Шу заҳотиёқ бамисоли кекса Алхимик ҳақлигининг далили каби саҳрода иккита чавандоз кўринди. Улар сайёҳларнинг кетидан қувиб келишмоқда эди.

- Бундан нарига боришингиз мумкин эмас, - деди отликлардан бири уларга етиб олгач. - Бу ерларда ҳарбий ҳаракатлар бормоқда.

- Манзилимиз унчалик узоқ эмас, - деб жавоб берди Алхимик унинг кўзларига синчиклаб қараб.

Сарбозлар бир дақиқа қимир этмай, қотиб қолди, кейин уларни ўтқазиб юборишди.

- Сиз уларни нигоҳингиз билан бўйсундирдингиз.

- Нигоҳ қалбнинг кучини кўрсатади, - деб жавоб берди Алхимик.

“Ҳа, шунақа”, - деган фикр кечди йигитнинг кўнглидан. Улар қароргоҳнинг ёнидан ўтиб боришайтганда сарбозлардан бири уларга узоқ қараб қолганини эслади йигит. У йўлчилардан анча йироқда эди, унинг юзини кўриб олишининг ҳам иложи йўқ эди. Лекин шундоқ бўлса-да, Сантьяго унинг нигоҳини ҳис қилди.

Ўшандан кейин улар бутун уфқни яшириб турган бир адирнинг тепасига кўтарилишайтганда Алхимик эҳромларга икки кунлик йўл қолганини айтди.

- Агар ҳадемай биз ажралишимиз керак бўлса, менга алхимияни ўргатиб қўйинг.

- Сенинг ўрганадиган нарсанг қолмади. Ўзинг биласан-ку, бу илм Олам қалбига кириб бормоқ учун ва ерда сенга аталган хазинани топмоқ учун керак.

- Мен бошқа нарсани айтяпман. Мен кўрғошинни олтинга айлантириш сирини билиб олсам дегандим.

Алхимик саҳро сукунاتини бузишга кўзи қиймади, шекилли, анчадан кейин - дам олгани тўхташганда жавоб берди.

- Коинотда нимаики мавжуд бўлса, ҳаммаси ривожланади, бир-бирига оқиб ўтиб туради, - деди Алхимик. - Донишмандларнинг фикрига кўра, олтин шундай бир маъданки, унинг тадрижи бошқа маъданларникидан анча илгарилаб кетган. Мендан “нима учун?” деб сўрама, мен буни билмайман. Менга маълуми шуки, дунёда шу иш воқеа бўлган.

Аммо одамлар донишмандларнинг гапини нотўғри талқин қилишди. Шу вақтдан олтин ривожланиш рамзи бўлишнинг ўрнига ихтилоф ва низо белгиси бўлиб қолди.

- Теварагимиздаги дунё турфа хил тилларда гапиради, - деди йигит. - Авваллари туянинг аста пишқиргани мен учун аста пишқиришдан ўзга нарса эмас эди. Кейин у хатардан дарак берувчи белгига айланди. Ниҳоят, яна оддий пишқирик бўлиб қолди, - деди Сантьяго, лекин бу гапларнинг барини Алхимикнинг ўзи яхши билишини хаёлига келтириб, шу заҳотиёқ дами ичига тушиб кетди.

- Мен чинакам алхимикларни билар эдим, - деб гап котди Алхимик. - Улар ўзларининг лабораторияларига бикиниб олиб, бамисоли олтинга ўхшаб ривожланмоқ ҳаракатига тушиб қолишган эди. Шу тарзда Хикмат Тоши кашф қилинди. Негаки улар бир нарсани англаб етдилар: модомики, қандайдир битта нарса ривожланар экан, унинг теварагидаги бошқа ҳамма нарса ҳам ўзгармай қолиши мумкин эмас.

Бошқалар Тошни тасодифан топишган. Улар истеъдод неъматидан баҳраманд бўлган одамлар эди ва уларнинг қалби бошқаларникига қараганда сезгирроқ эди. Бироқ бунақа ҳоллар ҳисоб эмас, чунки улар камдан-кам рўй беради.

Учинчи хил одамлар эса фақат олтин қидиришган. Лекин улар, барибир, сирни инкишоф қилолмай қолаверганлар. Улар кўрғошин, мис, темирнинг ҳам ҳар қайсисининг ўз йўли борлигини унутиб қўйишди. Ўзганин Тақдирига аралашадиган одам эса ҳеч қачон Ўз Тақдирининг ниҳоясига етиша олмайди.

Алхимикнинг сўзлари худди қарғишдек эшитилди. Кейин у энгашиб, ерда ётган чиғанокни қўлига олди.

- Қачонлардир бу ерда денгиз бўлган, - деди у.

- Ҳа, фахмладим, - деб жавоб берди йигит.

Алхимик ундан чиғанокни қулоғига тутишни илтимос қилди. Сантьяго болалигида чиғанокларни кўп марталаб қулоғига тутарди. У ҳозир яна денгизнинг шовуллашини эшитди.

- Ҳамон бу чиғанокнинг ичида денгиз шовуллайди, чунки у Ўз Тақдирининг орқасидан боради. Бу сахрода яна тўлқинлар жавлон урмас экан, денгиз чиғанокни тарк этмайди.

Улар отларига миниб, Миср эҳромлари томон йўл олишди.

Сантьягонинг юраги хатардан дарак бериб, гупиллаб ура бошлаганда, қуёш ғарбга бош қўябошлаган эди. Ўша чокда улар бири биридан ҳайбатли қум барханлари орасида эдилар. Сантьяго Алхимикка қаради, аммо у ҳеч нарсани сезмагандек эди. Беш дақиқадан кейин йигит олдинда анча масофада иккита отликнинг шаклу шамойилини аниқ кўрди. Тўғри, унинг оғзидан бирор калима чиқиб улгурмасдан, иккита отлик ўрнида ўнтаси, кейин ўнтаси ўрнида юзтаси пайдо бўлди ва орадан кўп ўтмай бутун уфкни мўри-малахдай сон-саноксиз отликлар босиб кетди. Отликлар ҳаворанг либосда эди. Уларнинг саллаларига қора тасмалар тақилганди, юзларига эса ҳаворанг парда тутилган, фақат кўзларигина очик қолганди. Ҳатто узокдан қараганда ҳам бу кўзларда уларнинг куч-қудрати акс этиб турар ва улар йўлчиларнинг боши узра ўлим фариштаси қанот ёзганидан дарак берарди.

Сантьяго билан Алхимикни қароргоҳга олиб келишиб, чодир ичига туртиб киргизишди. Йигит умри бино бўлиб хали бунақа чодирни кўрмаган эди. Уларни сардорнинг қаршисига тик қўйдилар. Унинг теварагини саркардалари қуршаб олган эди.

- Булар - айғоқчилар, - деб маълум қилди асирларни етаклаб келган сарбозлардан бири.

- Йўқ. Биз бор-йўғи йўлчилармиз, халос.

- Уч кун аввал сизларни ёвларимиз қароргоҳида кўришган. Сизлар қайси бир сарбоз билан гаплашиб турган эдинглар.

- Мен сахро йўлларини биламан ва юлдузларга қараб, уларнинг гапини ўқишни биламан, - деди бунга жавобан Алхимик. - Сизларнинг ёвларингизнинг сони қанча ва улар қайси томонга йўналганидан хабарим йўқ. Мен сизнинг қароргоҳингизга қадар дўстимни кузатиб келдим, халос.

- У ким бўлади? - деб сўради сардор.

- Алхимик, - деб жавоб берди Алхимик. - У табиатнинг ҳамма кучларини билади ва ўзининг қандай ғаройиб қобилиятларга эга эканини сенга намойиш қилмоқчи.

Сантьяго бу гапларни индамай кўркув ичида тингламоқда эди.

- Бу мусофир бизнинг юртимизда нима қилиб юрипти? - деб сўради бошқа саркарда.

- У сизнинг қабилангизга пул олиб келди, - деб жавоб берди Алхимик ва йигит бир нарса деб оғиз очиб улгурмай, унинг ҳамёнини сардорга узатди.

У тиллаларни индамай олди - бу тиллаларга анча қурол сотиб олиш мумкин эди.

- Алхимик дегани нима? - деб сўради саркардалардан бири.

- Табиат ва дунёни яхши биладиган одамни алхимик дейишади. Агар у истаса, сизнинг қароргоҳингизни шамолнинг кучи билангина йўқ қилиб ташлай олади. - Араблар қулиб юборишди - улар урушнинг кучига ишон шарди, шамолнинг эса одам бошига ўлим келтириши мумкинлигига ишонмас эдилар. Аммо уларнинг қалблари кўркувдан титраб кетди. Уларнинг ҳаммаси саҳройи одамлар эди ва жодугарлардан ўлгудай кўркишарди.

- У буни қандай қилишини кўрмоқчиман, - деди энг катта сардор.

- Бизга уч кун муҳлат беринг. Менинг ҳамроҳим сизга қудратини намойиш қилмоқ учун шамолга айланади. Агар у бунга муваффақ бўлмаса, биз мутелик билан ҳаётимизни сизга бағишлаймиз.

- Ҳаётингиз шундоқ ҳам менинг кўлимда. Ортик ўзингизга мансуб бўлмаган нарсани бошқага бағишлаб бўлмайди, - деб мутақаббирлик билан жавоб берди сардор.

Шундай бўлса-да, у уч кун муҳлат беришга рози бўлди.

Сантьяго даҳшатдан тахта бўлиб қотиб қолди. Алхимик унинг кўлидан тутиб чодирдан олиб чиқишга мажбур бўлди.

- Кўрқаётганингни уларга билдирма. Бу одамлар жасур одамлар, улар кўрқокларни ёмон кўради.

Аммо Сантьяго ҳадеганда тилга кира қолмади. Улар қароргоҳ бўйлаб бемалол сайр қилиб юришарди - араблар фақат отларини олиб кўйишганди, холос. Дунё яна бир қатла турфа хил тилларга эга эканини намойиш этди: авваллари поёнсиз ва эркин бўлган саҳро энди турмага айланган эди - бу ердан қочиб кетишнинг иложи йўқ эди.

- Уларга пулимнинг ҳаммасини бериб қўйдингиз-а! - деди Сантьяго. - Роса машаққат билан ишлаб топган пулимнинг ҳаммасини кўшқўллаб тутқаздингиз!

- Ўладиган бўлганингдан кейин, пулни нима қиласан? Пулларинг сенга қўшимча яна уч кунлик умр берди-ку! Одатда ажал етса, ҳеч қанақа пул ўлим муддатини бир лаҳзага ҳам кечиктира олмайди.

Аммо Сантьяго жуда кўрқиб кетган эди - ҳозир бунақа доно гапларни эшитадиган ҳоли йўқ. У қандай қилиб шамолга айланиб қолишни ҳам билмасди, негаки, у алхимик эмасди.

Алхимик эса сарбоздан чой олиб келишни сўради ва алланечук тушуниб бўлмайдиган сўзларни айтиб, йигитнинг билагига бир неча томчи қандайдир суюқликдан қуйди. Шунда йигит бир лаҳза ичида хавотирлик бутун вужудини тарқ этганини ҳис қилди.

- Ноумид бўлма, - деди Алхимик бағоят меҳрибон бир овозда. - Сен ҳозирча ўз қалбинг билан мулоқат қила олганинг йўқ, холос.

- Ахир, мен шамолга айланиш йўлини билмайман-ку!

- Ўз тақдирининг кетидан борадиган одам ҳамма нарсани билади ва ҳар қандай ишни удалайди. Фақат бир нарсагина орзунинг ушалишига йўл қўймайди - бу муваффақиятсизликдан кўркиш туйғуси.

- Мен, албатта, муваффақиятсизликдан кўркмайман, шамолга айланишни билмайман, холос.

- Ўрганиб олишга тўғри келади. Сенинг ҳаётинг шунга боғлиқ бўлиб қолди.

- Қўлимдан келмаса-чи?

- Унда сен ўласан. Минглаб одамлар бу дунёдан кўз юмар эканлар, йўл бор эканини ҳатто тасаввур ҳам қила олмайдилар. Шундоқ экан, Ўз Тақдирингнинг кетидан бориб, оламдан кўз юмганинг яхши эмасми? Аммо сен кўп ҳам ташвиш чекаверма. Одатда ўлим ҳаётинг кучларни ҳам, сезгиларни ҳам бир қур жуда кучайтириб юборади.

Биринчи кун ўтди. Сахрода жуда катта жанг бўлди ва қароргоҳга ярадорларни олиб келишди. "Ўлим билан ҳеч нарса ўзгармас экан, - деб ўйлади Сантьяго. - Сафдан чиққанлар ўрнини бошқалари эгаллашди ва ҳаёт давом этаверди".

- Сен кечроқ ўлганинга ҳам бўларди, дўстим, - деди сарбозлардан бири ҳалок бўлган дўстига мурожаат қилиб. - Ҳозир эмас, урушдан кейин ўлганинга нима бўларди. Лекин, ажал-да, ўлимдан қочиб қутулиб бўладими?

Кечга яқин Сантьяго Алхимикни излаб кетди.

- Мен шамолга айланишни билмайман, - деди йигит Алхимикка.

- Сенга айтган гапларимни эсла. Дунё - бу Худонинг кўзга кўриниб турадиган қисми, холос. Алхимия эса маънавий баркамолликни материяга айлантириб беради.

- Сиз ўзингиз нима қиляпсиз? - деб сўради Сантьяго.

- Лочинимга овқат беряпман.

- Нима ҳожати бор? Агар мен шамолга айлана билмасам, бизни ўлдиришади.

- Иккимизни эмас, сени ўлдиришади, - деб жавоб берди Алхимик. - Мен шамолга айланишни биламан.

Иккинчи куни йигит қароргоҳ ёнида турган қоя тошнинг чўққисига кўтарилди. Соқчилар ҳеч қандай тўсиқсиз унга йўл беришди - улар шамолга айлана биладиган жодугар пайдо бўлипти деб эшитишган эди, шунинг учун фалокатдан нарироқ юришга қарор қилишди. Бундан ташқари, сахро ҳар қандай зиндондан яхшироқ!

Сантьяго уззукун то шомгача сахрога термулиб ўтирди. Ўзининг қалбига кулоқ солди. Сахро эса унинг кўркувини ўзига сингдириб олаётгандай эди.

Улар бир тилда гаплашмоқда эдилар.

Учинчи кун ҳам бошланди. Сардор ўзининг саркардаларини тўплади.

- Биз бу йигитнинг шамолга айланишини тамоша қиламиз, - деди сардор.

- Тамоша қиламиз, - деб жавоб берди Алхимик.

Сантьяго уларнинг ҳаммасини кеча кун бўйи ўзи тепасига чиқиб ўтирган қоянинг ёнига олиб келди. Сўнгра уларни ўтиришга таклиф қилди.

- Кутишга тўғри келади, - деди у.

- Биз шошаётганимиз йўқ, - деб жавоб берди сардор. - Биз сахройи одамлармиз.

Сантьяго уфққа кўз тиккан эди. Олдинда тоғлар - қум барханлари, қоя тошлар бор эди, ақл бовар қилмайдиган жойда униб чиққан кўкатлар қумлар сатҳида ялпайиб ётарди. Сантьягонинг қаршисида сахро ястаниб ётипти. У бу сахро бўйлаб, неча ойлардан бери одимлайди, лекин, барибир, унинг кичик бир қисминигина билан олди, холос. У йўлда Инглизни учратди, карвонларга рўпара келди, қабилалар ўртасидаги урушни кўрди, эзлик минг туп хурмо дарахти экилган ва уч юзта қудуғи бўлган воҳага етиб борди, Фотима билан танишди.

- Хўш, - деб сўроққа тутди уни сахро. - Сенга яна нима керак? Ахир, биз кеча бир-биримизга тўйгунча термулишмадикми?

- Анави томонда, аллақайда сенинг қумларинг орасида мен севган киз

яшайди, - деди Сантьяго. - Мен сенга қараганимда, кўз ўнгимда у ҳам намоён бўлади. Мен унинг ёнига қайтмоқни истаяпман, бунинг учун эса сенинг ёрдамнинг керак. Мен шамолга айланмоғим зарур.

- Муҳаббат дегани нима дегани? - деб сўради сахро.

- Муҳаббат дегани, бу - сенинг қумларинг устида лочиннинг парвозидир. Лочин учун сен бир яшил майсазорсан. У ҳеч қачон ўлжасиз қайтмайди. У сенинг қояларингни, барханларингни, сенинг тоғларингни яхши билади. Сен ҳам сахийлик қиласан, ундан борингни аямайсан.

- Лочиннинг тумшуги бағримни тилка-пора қилиб ташлади, - деб зорланди сахро. - Унга ўлжа бўладиган нарсани мен йиллар мобайнида парваришлаб ўстираман, бағримда сув ҳар қанча танқис бўлмасин, унинг ташналигини қондириш учун етарли сув топиб бераман, оч қолганида, қаердан емиш топиши мумкинлигини кўрсатаман. Кейин эса самолардан лочин тошдек учиб тушади, бу пайтда мен қумлоқларимда биронта жонзотнинг ҳаётига ҳеч ким суиқасд қилолмайди деб шодланиш ҳаракатида бўламан, лочин эса мен барпо этган нарсани илиб кетади.

- Бироқ сен буни унинг учун яратгансан-ку! Лочиннинг қорнини тўйғазмоқ учун! Лочин эса инсоннинг қорнини тўйғазади. Инсон эса бир замонлар келиб, сенинг қумларингни тўйдирмоғи мумкин. Қарабсанки, унда сенинг бағрингда яна ҳаёт пайдо бўлади, лочин учун ўлжа ҳам пайдо бўлади. Дунё аслида шунақа қурилган.

- Муҳаббат деганлари шуми?

- Ҳа, муҳаббат деганлари ана шу. Айни ана шу муҳаббат деганлари ўлжани лочинга, лочинни инсонга, инсонни эса сахрога айлантиради. Муҳаббат деганлари кўрғошинни олтинга айлантиради, олтинни эса қайтадан ернинг қаърига яшириб қўяди.

- Мен гапларингнинг маъносини англамаяпман, - деди сахро.

- Унда сен бир нарсани англаб ол. Қайдадир қумлар орасида мени аёл кутмоқда. Шунинг учун мен унинг қошига шамол бўлиб қайтмоғим керак.

Сахро бир неча муддат сукутга чўмди.

- Мен сенга қумимдан бераман. Шамол уларни тўфон мисол тўзитиб учиради. Бироқ бу кифоя эмас. Ёлғиз ўзим ҳеч нарсани эплаёлмайман. Шамолдан ҳам ўтиниб кўр.

Енгил шабада эсди. Саркардалар олисида туриб, йигитнинг аллақим билан уларга маълум бўлмаган тилда гаплашаётганини кузатиб туришарди. Алхимик жилмайди.

Шабада Сантьягога яқинлашди, унинг юзларига тегинди. Шабада йигитнинг сахро билан гаплашганини эшитган эди. Негаки шамоллар ҳаммавақт ҳамма нарсдан бохабар бўлишади. Улар бутун дунё бўйлаб эсиб юришади, уларнинг на туғилиб ўсган жойлари бор, на бемалол жон таслим қиладиган масканлари.

- Менга кўмаклашиб юбор, - деди унга йигит. - Бир марта мен сенда севган ёримнинг товушини эшитган эдим.

- Сахро ва шамол тилларида гапиришни сенга ким ўргатган?

- Менинг қалбим, - деб жавоб берди Сантьяго.

Шамолнинг исми кўп эди. Бу ерда уни "сирокко" деб аташарди ва араблар уни сувга сероб олис жойлардан учиб келади, у жойларда қора танлилар яшаши деб ўйлашарди. Сантьягонинг ватанида уни "Левант шамоли" деб аташарди, сабабки бу шамол ўзи билан сахро қумларини ва маврларнинг жанговар хитобларини олиб келади деб ўйлашарди. Эҳтимол, қўйлар ўтлайдиган ўтлоқлари йўқ олис мамлакатларда бу шамолни Андалусияда туғилади деб ҳисоблаган бўлишлари мумкин. Аммо шамол ҳеч қаерда туғилмайди ва ҳеч қаерда ўлмайди ҳам. Шунинг учун у сахродан қудратлироқ. Одамлар шундай қилмоқлари мумкинки, сахрода бирон ўсимлик ўсиши мумкин, улар ҳатто сахрода қўй боқсалар ҳам бўлади, лекин шамолни жиловлаб олиш уларнинг қўлидан келмайди.

- Сен шамол бўла олмайсан, - деди шамол, - сен билан икковимизнинг моҳиятимиз бошқа-бошқа.

- Нотўғри, - деб жавоб берди Сантьяго. - Мен сен билан ёруғ жаҳон бўйлаб дайдиб юрган чоғларимда, нигоҳим қаршисида алхимия сирлари намоен бўлди. Эндиликда менда шамоллар ҳам, саҳролар ҳам, океанлар ҳам, юлдузлар ҳам ва Коинот яратган нарсанинг ҳаммаси мужассам. Сен билан мен - икковимизни битта қўл яратган ва икковимизнинг ҳам жонимиз битта. Мен худди сенга ўхшаган бўлишни истайман, ҳар бир ёрикка сукулиб кирмоқни хоҳлайман, денгизлар устидан учиб ўтсам, менинг хазиналаримни яшириб ётган тоғ-тоғ кумларни учуриб, бошқа жойга элтиб ташласам дейман, маъшуқанинг овозларини қанотларимда олиб юрсам дейман.

- Бир гал сенинг Алхимик билан суҳбатинг қулоғимга чалинган эди, - деди шамол. - У ҳар бир одамнинг ўз Йўли борлиги ҳақида гапирган эди. Шамолга айланиш инсоннинг пешонасига ёзилган эмас.

- Лоақал бир неча лаҳза сенга ўхшаш шамол бўлишни ўргат менга. Ана шунда инсон билан шамолнинг бепоён имкониятларини бемалол муҳокама қилаверамиз.

Шамол қизиқувчан эди, бунақасини у ҳали учратмаган эди. У бу тўғрида бафуржарок гурунглашмоқни хоҳлар эди, лекин чиндан ҳам қандай қилиб одамни шамолга айлантириш йўлини билмасди. Холбуки, унинг қўлидан кўп нарса келарди. У саҳролар барпо эта оларди, катта-катта кемаларни денгиз тубига жўнатишни эпларди, юз ёшли дарахтлар, бутун бошли ўрмонларни қулата олади, уйларида музика садолари янграб турадиган, тушуниб бўлмайдиган ғала-ғовурга тўла шаҳарлар устидан учиб ўтади. У ўзини дунёдаги ҳамма нарсадан ўзиб кетди деб ҳисобларди, энди бўлса, манави тирранча чиқиб, унинг, яъни шамолнинг бундан ҳам зўрроқ ишларга қобил эканини айтиб турипти.

- Бу - муҳаббат деб аталади, - деди Сантьяго шамол унинг илтимосини бажо келтиришга тайёр эканини кўриб. - Агар сен ошиқ бўлсанг, истаган ишни қилишга қодирсан. Агар ошиқ бўлсанг, нималар содир бўлаётганини тушунмоқ мутлақо шарт эмас, чунки ҳамма нарса бизнинг ичимизда содир бўлади. Шундоқ бўлгандан кейин, инсон бемалол шамолга айлана олади. Албатта, бунинг учун шамол унга ёрдам бермоғи керак.

Шамолнинг гурури баланд эди, шунинг учун Сантьягонинг гаплари унга бироз малол келди. У каттиқроқ эса бошлади, саҳро кумлари кўкка ўрлади. Бирок охир-оқибатда у бутун ёруғ жаҳонни кезиб чиққан бўлса-да, одамни шамолга айлантириш қўлидан келмаслигини тан олишга мажбур бўлди. Бунинг устига муҳаббат нималигини ҳам билмасди.

- Мен неча марталаб одамларнинг муҳаббат тўғрисида гаплашганини эшитганман. Лекин улар муҳаббатдан гапиради-да, осмонга қараб тавалло қилишади, - деди шамол ўзининг ожизлигини тан олишга тўғри келгани учун дарғазаб бўлиб. - Эҳтимол, сен ҳам самоларга илтижо қилганинг маъқулроқ бўлар?

- Бу яхши фикр, - деб унга қўшилди Сантьяго. - Фақат сен менга кўмаклашиб юбор. Қани, бир чанг-тўзон кўтар-чи - қуёшга тик қарасам, кўзларим қамашмасин.

Шамол янада кучайди, осмон юзини кум пардаси қоплади, қуёш захарланган доирага ўхшаб қолди.

Қароргоҳда буни кузатиб турганлар деярли ҳеч нарсани кўролмади қолишди. Саҳро одамлари шамолнинг бу қилиғини яхши билишарди ва уни "самум" деб аташарди. Самум улар учун денгиздаги тўфондан кўра кўрқинчлироқ эди. Сирасини айтганда, улар умрлари бино бўлиб, бирон марта денгизни кўрмаган эдилар. Отлар кишнаб юборди, қуролларда кум ғидирлади. Саркардалардан бири сардорга қаради.

- Етар дейман-а?

Улар Сантьяғони ҳам кўрмади қолишди. Улар юзларига оқ рўмол тутиб олишган, фақат кўзларигина очиқ эди. Бу кўзларда ҳозир кўрқув хукмрон эди.

- Бўлди, бас, буни тўхтатмоқ керак, - деди яна бир саркарда.

- Оллоҳнинг қудрати тўла намоён бўлсин, - деб жавоб берди сардор.
- Одам қандай қилиб шамолга айланишини кўрмоқчиман.

Лекин юраги така-пука бўлиб кетганларнинг исмини у эслаб қолди. Шамол тингандан кейин уларнинг икковини ҳам амалларидан бўшатишни кўнглига туғиб қўйди, негаки, саҳройи одамлар кўрқув нималигини билмасликлари керак.

- Шамолнинг айтишига кўра, сен муҳаббат нималигини билар экансан, - деди Сантьяго қуёшга мурожаат қилиб. - Бу гап тўғри бўлса, сен Олам қалбини ҳам билмоғинг керак, чунки у муҳаббатдан бунёд бўлади.

- Менинг маконимдан Оламнинг қалби кўриниб туради, - деб жавоб берди қуёш. - У менинг қалбимга мурожаат қилади ва биз иккимиз ўт-ўланларни ўсишга мажбур қиламиз. Қўй эса соя қидириб, бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юради. Мана шундан мен муҳаббат нималигини ва қандай севиш кераклигини ўрганиб олганман. Бўлмаса, бу гаплар бизнинг дунёмиздан жуда олис гаплар. Мен биламан - агар мен курраи Заминга жиндай яқин борсам, ундаги ҳамма тирик нарса ҳалок бўлади. Оламнинг қалби ҳам бу ёруғ жаҳондан кўз юмади. Шунинг учун биз бир-биримизга узокдан туриб қараймиз ва биз бир-биримизни узокдан туриб яхши кўраемиз. Мен ерни иситаман ва унга ҳаёт бахшида этаман, ер эса менинг ҳаётимга маъно беради.

- Сен муҳаббатни биласанми? - деб яна сўради Сантьяго.

- Нафақат муҳаббатни, Олам қалбини ҳам биламан. Негаки, биз Коинот бўйлаб ажиб бир тарзда кезиб юрар эканмиз, ўзаро кўп гаплашамиз. У менга ўзининг асосий мушкулоти нимада эканини гапириб берган: ҳозирга қадар ёруғ дунёдаги ҳамма нарса яхлит бир бутун эканини фақат тошлару ўсимликлар англашипти. Шунинг учун темир бамисоли мисга ўхшаган бўлишини ва мис эса олтиндан фарқ қилмаслиги кераклигини ҳеч ким талаб қилмайди. Бу яхлит дунёда уларнинг ҳар қайсиси ўзининг аниқ вазифасига эга. Агар буларнинг барини яратган Қўл Ижодиётнинг бешинчи куни тўхтаб қолганида, уларнинг ҳаммаси кўшилиб кетган бўларди ва Жаҳоннинг ягона Симфониясини ташкил қилар эди. Лекин олтинчи кун ҳам бўлган эди.

- Сен ғоятда доносан, - деб жавоб берди йигит. - Негаки, ҳамма нарсани олисдан кўрасан. Лекин сен муҳаббат нима эканини билмайсан. Агар Ижодиётнинг олтинчи куни бўлмаганда, инсон пайдо бўлмаган бўларди. Мис ҳам мислигича қолиб кетарди, кўрғошин ҳам кўрғошинлигича ётаверарди. Ҳа, ҳар бирининг ўз Йўли бор, лекин қачонлардир бу йўл ўтиб бўлинади. Шунинг учун бошқа бирор нарсага айланмоқ керак, янги Йўлни бошламоқ зарур. Олам қалби алланечук яхлит бир нарсага айланиб бўлмагунча, бу аҳвол давом этаверади.

Қуёш ўйланиб қолди ва унинг нурлари янада чарақлаб кетди. Бу гурунган кўп баҳра олган шамол ҳам кучайди. Унинг кучайиши Сантьягони қуёшнинг куйдирувчи нурларидан асраб қолди.

- Алхимия ана шунинг учун мавжуд-да, - деб давом этди Сантьяго. - Ҳар бир инсон ўз хазинасини изласин ва топсин, бундан кейин эса аввалгидан кўра яхшироқ бўлишни хоҳлаб қолсин. Кўрғошин токи дунёга керак экан, зиммасидаги вазифаларини адо этишда давом этади, кейин эса олтинга айланади. Алхимиклар шундай дейишади. Ва улар яна шуни исбот қилиб берадики, биз аввалгидан яхшироқ бўлишга ҳаракат қиладиган бўлсак, теварагимиздаги ҳамма нарсалар ҳам яхшироқ бўла болади.

- Нега энди мени “муҳаббат нималигини билмайсан” деяпсан? Бу гапни қаёқдан олдинг? - деб сўради қуёш.

- Шунинг учунки астойдил яхши кўрадиган бўлсанг, саҳрога ўхшаб бир жойда қимир этмай туравериш бўлмайди. Ёки шамолга ўхшаб, бутун ёруғ жаҳон бўйлаб елиб-югуравериш ҳам мумкин эмас. Ёки сенга ўхшаб ҳамма нарсага олисдан қарашнинг ҳам иложи йўқ. Муҳаббат - шундай бир қудратки, у Олам қалбини ўзгартиради ва яхшилади. Мен унинг ичига биринчи марта кириб борганимда, у менга баркамол кўринган эди.

Бирок кейинчалик кўрдимки, у бизнинг ҳаммамизнинг инъикосимиз экан, унда ўзининг эҳтирослари жўш уриб тураркан, ўзининг жанглари содир бўларкан. Уни биз ўзимиз озиклантириб турамиз. Биз истиқомат қиладиган курраи Замин яхшироқ бўладими ёки ёмонроқ бўладими, бу бизнинг яхшироқ ёки ёмонроқ бўлмоғимизга боғлиқ. Айни ана шу ўринда муҳаббатнинг қудрати ўз таъсирини кўрсатади, чунки севганимизда биз яхшироқ бўлишга ҳаракат қиламиз.

- Ҳўш, мендан-чи? Сен мендан нима истайсан?

- Менинг шамолга айланишимга ёрдам бер.

- Табиат яхши билади - ёруғ жаҳонда мендан кўра донорок ҳеч нарса йўқ, - деб жавоб берди куёш. - Бирок мен ҳам сен қандай қилиб шамолга айланишинг мумкинлигини билмайман.

- Ундай бўладиган бўлса, кимга мурожаат қилсамикин?

Куёш бир лаҳза ўйланиб қолди: бу гапларга қулоқ солиб турган шамол бир зумда эшитганларини бутун ёруғ жаҳонга тарқатади- куёшнинг ҳам донолиги бепоён эмас экан, деб ҳаммадан суюнчи олади. Бундан ташқари Лисони Умумияда гаплашувчи бу йигитдан ўзини олиб қочиш ҳам ақлдан эмас.

- Буни Ҳамма Нарсани Ёзган Қўлдан сўраб кўр, - деди Куёш.

Шамол кувончидан ҳайқириб юборди ва мисли кўрилмаган бир қудрат билан эса бошлади. Шамол бир қанча чодирларни юлиб олиб, учириб кетди, отлар жиловларини узишди, қоя устидаги одамлар учиб кетмаслик учун бир-бирларига маҳкам ёпишиб олишди.

Сантьяго Ҳамма Нарсани Ёзган Қўлга мурожаат қилди ва шу заҳоти Коинот сукунат бағрига чўмганини ҳис қилди. Сантьяго унга халақит беришга журъат қилолмади.

Сўнгра унинг қалбидан муҳаббат қудрати шалоладек қуйилиб чикди ва йигит ибодат қилабошлади. У ўзининг ибодатида ҳеч нарса тилагани йўқ, у ибодат қилар экан, умуман, бирон оғиз гап айтмади. Қўйлар ўтлоқни топгани учун миннатдорлик ҳам билдирмади, билтур дўконига кўпроқ харидор юбор деб илтижо ҳам қилмади, у саҳрода учратган аёл мени кутсин дея ёлбормади ҳам. Орага чўккан сукунатдан у шуни англадики, саҳро, шамол ва куёш ҳам шу қўл билан битилган белгиларни изламоқдалар, улар ҳам ўз Тақдирларига эргашишга ҳаракат қилишмоқда ва Зумрад киррасига жо бўлган битикнинг маъносини уқишга интилишмоқда. Йигит яна шуни англадики, бу белгилар бутун курраи Замин ва фазо бўйлаб тарқалиб кетган ва кўринишидан улар ҳеч қандай қимматга ҳам эга эмас ва сабабиёт ҳам сезилмайди. На саҳролар, на шамоллар, на куёш ва на одамлар бу белгилар нима учун яратилганини билади. Фақат Ҳамма Нарсани Ёзган Қўлгина буларнинг бари нима сабабдан яратилганини билади ва фақат шу Қўлгина мўъжизалар яратишга қодир - у океанларни саҳрога айлантиради, одамни эса шамолга айлантириб кўя олади. Негаки, фақат шу Қўлгина алланечук бир ният Коинотни олти кунлик Ижодиёт Улуғ Ижодиётга айланадиган жойга чорлаб туради.

Шу тарзда йигит Олам қалбига шўнғиди ва кўрдикки, Олам қалби Худо қалбининг бир қисми. Худонинг қалби эса йигитнинг қалби экан. Ва бу қалб мўъжизалар яратишга қобил экан.

Ўша кунни самум ҳар қачонгидан ҳам кучлироқ бўлди. Ва бир йигит ҳақидаги афсона авлодлардан авлодларга кўчиб юрадиган бўлди. Бу йигит шамолга айланиб қолган экан ва саҳродаги энг қудратли сардорнинг ўзини майдонга даъват этиб, унинг қароргоҳини маҳв этишига сал қолган экан.

Шамол тингандан кейин ҳамма йигит турган жойга қаради, аммо ортиқ у ерда йигит йўқ эди. Йигит қароргоҳнинг нариги томонида - кумга кўмилиб кетишига сал қолган соқчининг ёнида эди.

Жоду кучи ҳаммани кўрқитиб юборди. Фақат икки кишининггина ҳеҳрасида табассум ўйнади: уларнинг бири ўз шогирди билан ифтихор қиладиган Алхимик ва иккинчиси қабила сардори эди. У ҳам бу шогирд Со-

хиби Кудрат мўъжизакорлигининг моҳиятини англаб етганини тушунган эди.

Эртасига сардор Сантьяго билан Алхимикка тўрт томонинг қибла деб жавоб берди ва уларни кўриқлаб бориш учун сарбозларидан бирини ҳамроҳ қилди.

Улар кун бўйи йўл юришди, қош қорая бошлаганда Алхимик сарбозни орқасига қайтариб юбориб, ўзи отдан тушди.

- Бу ёғига ўзинг ёлғиз кетасан, - деди у Сантьягога. - Эҳромларгача уч соатлик йўл қолди.

- Сизга раҳмат! - деб жавоб берди йигит. - Сиз менга Лисони Умумияни ўргатиб қўйдингиз.

- Буни менсиз ҳам ўзинг билар эдинг. Уларни бир эсингга тушириб қўйдим, холос.

Алхимик коптлар монастирининг дарвозасини қокди. Унинг олдида қора либосдаги руҳоний чикди. Улар копт тилида нималардир тўғрисида апилтапил гаплашиб олишди ва Алхимик Сантьягони ичкарига таклиф қилди.

- Сен менга ёрдам берасан деб айтдим уларга.

Монастирнинг ўчоқ бошисида Алхимик ўчоққа олов ёкди. Руҳоний бир бўлак кўрғошин олиб чикди. Алхимик кўрғошинни темир идишга солиб, оловга қўйди. Кўрғошин эригандан кейин чўнтагидан шишадан ясалган сарик тухумни олди, ундан игнатугманинг учидай келадиган кичик заррани ажратиб олиб, унга мум сурди-да, эриган кўрғошин устига ташлади.

Суюклик худди қонга ўхшаб, қизил тусга кирди. Алхимик қозонни ўчоқдан олиб, совутишга қўйди-да, ўзи руҳоний билан саҳродаги уруш тўғрисида гурунглаша бошлади.

- Уруш жуда чўзилиб кетмасайди деб кўркаман, - деди у.

Руҳоний уруш туфайли қарвонлар Ғозада анчадан бери туриб қолганидан зорланди. Аммо ҳамма нарса Худонинг ихтиёрида, - деб қўшиб қўйди у мутелик билан.

- Тўғри, - деди Алхимик.

Ниҳоят қозон совуди. Сантьяго билан руҳоний бир-бирларига тантанавор қарадилар - совиб идиш шаклига кирган кўрғошин олтинга айланган эди.

- Наҳотки, вақти-соати келиб, мен ҳам буни ўрганиб оламан-а? - деб сўради йигит.

- Бу - менинг Йўлим эди, сеники эмас, меники. Мен сенга бу иш амалга ошиши мумкин эканини кўрсатиб қўйдим-да.

Улар яна монастир эшиги ёнига келишди ва Алхимик ёмбини тўрт қисмга бўлди.

- Бу сенга, - деди у бир бўлакни руҳонийга узатар экан. - Йўлдан келган саргашталарни ҳамиша очик чехра билан қарши олганинг учун.

- Очик чехрам учун мен жуда катта ҳақ олмақдаман, - деб эътироз билдирди руҳоний.

- Ҳеч қачон бунақа гапни гапирма. Ҳаётнинг қулоғига чалиниб қолса, янаги гал камроқ бериши мумкин, - деб жавоб берди Алхимик ва Сантьягога ўгирилди. - Мана буниси сенга. Сардорга насиб қилган пулларинг ўрнига.

Йигит ҳам бу олтин унинг пулларидан анча ортиқ эканини айтмоқчи бўлди-ю, индамай кўя қолди.

- Буниси эса менга, - деб давом этди Алхимик. - Мен уйга қайтмоғим керак. Саҳрода эса уруш боряпти.

Тўртинчи бўлакни у яна руҳонийга узатди.

- Бу ҳам Сантьягога. Эҳтимол, зарур бўлиб қолар.

- Мен ўзим ҳазина излаб кетяпман-ку? - деб хитоб қилди у. - Мақсадга етай-етай деб турибман.

- Ҳазинани топишингга менинг ҳам ишончим комил, - деди Алхимик.

- Ундай бўлса, мен олтинни нима қиламан?

- Шунинг учунки, сен аллақачон икки марта бор-будингдан ажралдинг. Биринчи марта сени муттаҳам шилиб кетганди, иккинчи марта сардорга таландинг. Мен кекса иримчи арабман. Бир мақолимизнинг тўғри-лигига ишонаман. Унда шундай дейилади:

“Бир марта рўй берган нарса иккинчи марта ҳеч қачон рўй бермаслиги мумкин. Аммо икки марта рўй берган нарса, албатта, учинчи марта яна рўй беради”.

Улар отларга минишди.

- Мен сенга тушлар ҳақидаги воқеани айтиб бермоқчиман, - деди Алхимик. - Қани, берироқ кел.

Йигит унинг айтганини қилди.

- Мана, эшит. Бор экан-да, - йўқ экан. Қадимги Римда император Тиберий замонларида бир яхши одам ўтган экан. Унинг иккита ўғли бўлган экан. Бири ҳарбий бўлипти ва империянинг энг олис ҳудудига хизматни ўтагани кетипти. Иккинчиси шеър ёзар экан. Римда унинг шеърларига қойил бўлмаган одам йўқ экан.

Кунлардан бирида қария туш кўрипти. Тушида унинг ёнига само даракчиси келиб, қаромат қилипти: ўғилларингдан бирининг гаплари бутун дунёга машҳур бўлиб кетади, одамлар кўп йиллардан кейин ҳам уларни такрорлаб айтиб юришади дебди даракчи. Қария буни эшитиб, қувонганидан йиғлаб юборипти - тақдир унга жуда катта меҳрибонлик кўрсатипти ва саховатпешалик қилипти. - Бунақа улуғ қувонч камдан-кам отларга насиб этар экан.

Орадан кўп ўтмай, у нобуд бўлипти - арава тагига кириб кетган бир болани кутқараман деб ўзи ғилдирак тагига тушиб қолипти. У бутун умри давомида батавфиқ, имонли одам бўлган экан, шунинг учун тўғридан-тўғри арши аълога чиқиб қолипти. У ерда тушида кўрган даракчига йўлиқиб қолипти.

- Сен жуда яхши, меҳрибон одам бўлган эдинг, - депти у қарияга. - Сенинг ҳаётинг муҳаббатга тўла бўлди. Улимнинг ҳам шарафли ва муносиб ўлим бўлди. Мен сенинг истаган илтимосингни бажо келтира оламан.

- Мен ҳаётимдан кўп мамнуниятлар кўрдим, - деди қария. - Сен менинг тушимга кирганингда умр бўйи қилган хатти-ҳаракатларим зое кетмаганини ҳис қилдим. Чунки ўғлимнинг шеърлари авлоддан-авлодга ўтади. Мен ўзим учун ҳеч нарса сўрамайман, аммо ҳар қандай ота ўзи туғдириб ўстирган, едириб-ичирган, ўқитиб тарбия берган фарзандининг шухратидан ифтихор қилган бўларди. Шунинг учун ҳам мен олис келажакда ўғлимнинг гапларини эшитмоқни орзу қиламан.

Даракчи унинг елкасига қўлини тегизди ва уларнинг иккови ҳам кўз очиб юмгунча фурсатда олис келажакка бориб қолишди. Улар бориб қолган жой баҳайбат шаҳар эди, уларнинг теварагидаги минглаб одамлар номаълум бир тилда гаплашишар эди.

Қария бу гал ҳам қувончдан кўзига ёш олди.

- Уғлимнинг шеърлари асрлар мобайнида яшаяжагини билардим, - деди у кўзларидан ёшини артиб. - Менга айт-чи, бу одамлар унинг қайси мисраларини тилдан қўймай айтиб юришипти?

Даракчи қарияни ҳушмуомалалик билан скамейкага ўтказди-да, ўзи ҳам унинг ёнига ўтирди.

- Сен айтаётган шеърлар бутун Римда машҳур бўлиб кетди. Жамики одамлар бу шеърларни яхши кўришар ва улардан завқланар эдилар. Аммо Тиберий салтанати тамом бўлиши биланоқ уларни унутиб юборишди. Одамлар сенинг бошқа фарзандинг - ҳарбий бўлиб кетган ўғлингнинг сўзларини такрорлаб юришипти.

Қария даракчига ҳайрон бўлиб қаради.

- У олис вилоятлардан бирида хизмат қилар эди, - деб давом этди у. - Яхши хизмат қилиб юзбоши бўлди. У ҳам адолатпарвар ва меҳрибон инсон эди. Кунлардан бирида унинг бир қули бетоб бўлиб қолди. У узилай-узилай деб ётарди. Уғлинг бир табиб пайдо бўлиб қолганини эши-

тиб, шу одамни қидиришга тушиб кетипти. Йўл-йўлакай бу одамнинг исми - Худонинг Ўғли эканини билиб олипти. Сенинг ўғлинг У тузатган одамларни кўрипти, унинг таълимотини тинглапти, ваъзларини эшитипти ва Рим юзбошиси бўлса ҳамки, унинг динига кирипти. Шундай қилиб, ўғлинг кунлардан бирида эрталаб унинг хузурига бориб қолипти-да, хизматкори бетоб эканидан зорланипти. Одамлар бу кишини Устоз деб атар эканлар. Устоз ўғлингникига бориб, беморни кўрмоқчи бўлипти. Аммо юзбоши имонли одам эди. Шунинг учун Устознинг кўзига тикилиб қараб, қаршисида турган одам Худонинг Ўғли эканини англапти. Ана шунда сенинг ўғлинг асрлар мобайнида одамларнинг эсларидан чиқмайдиган машхур сўзларини айтипти. У депти:

- Уринмоқнинг ҳожати йўқ, Эгам. Уйимга қадам ранжида қилмоғингга мен муносиб эмасман. Фақат бир сўз айтсанг бас - шу сўзингдан мулозимим шифо топиб, оёққа туриб кетади.

Алхимик отига қамчи босди.

- “Ер юзидаги ҳар бир одам нима билан шуғулланишидан қатъи назар, жаҳон тарихида асосий ролни ўйнайди. Лекин, одатда, хатто бундан хабардор ҳам бўлмайди”.

Йигит жилмайди. Бир замонлар Чўпон одам учун ҳаётнинг маъноси ҳақидаги масалалар бу қадар муҳим бўлишини йигит тасаввурига ҳам сиғдирилмас эди.

- Алвидо! - деди Алхимик.

- Алвидо! - деб жавоб берди йигит.

Икки ярим соат мобайнида Сантьяго саҳро орқали юрди. У саҳрода кетар экан, қалбининг гапларига қулоқ солиб борди. Хазинанинг қаерда эканини унга айна қалби айтиб бермоғи керак эди.

“Хазина қаерда бўлса, қалбинг ҳам ўша ерда бўлади”, - деган эди унга Алхимик.

Бироқ йигитнинг қалби бошқа нарсалардан гапирмоқда эди. У икки марта кўрган тушини чинга айлантирмоқ учун сурувидан кечган чўпон йигит тўғрисида ифтихор билан ҳикоя қиларди. Ўз йўлини босиб ўтганлар тўғрисида ва янги ерларни кашф этиш мақсадида ёхуд соҳибжамоллар иштиёқида йўлга отланганлар, замондошларининг оқилона маслаҳатларига ва хурофий қарашларига қарши дадил бора олганлар ҳақида сўзларди - китоблар ҳақида ҳикоя қиларди.

Сантьяго кум барханининг ёнбағридан кўтарила бошлагандагина қалби унинг қулоғига шивирлади:

“Эҳтиёт бўл, диккатингни жам қил. Кўзингдан ёшларинг тирқираб сочилган жойда мен бўламан, бинобарин, сенинг хазинанг ҳам ўша жойда бўлади”.

Йигит тепага аста чиқиб борарди. Юлдузлар сочилиб ётган осмонда яна тўлин ой пайдо бўлди. Демак, у бир ойдан бери саҳро орқали кетиб боряпти. Ой барханни ёритиб турар, унинг нурида соялар шунақа раксга тушмоқда эдики, саҳро тўлқинланиб ётган денгизга ўхшарди. Сантьяго Алхимик билан ҳайрлашган кунини эслади. Ўша куни у Алхимикдан ажрашгандан кейин отининг жиловини бўйнига ташлаб қўйиб, унга тўла эрк берган эди. Тўлин ой сукунат қўйнидаги саҳрони ёритар ва орқада қолган йўлга ҳам шуълаларини аямай тўқарди. Бу йўл - хазина излаганлар босиб ўтадиган йўл эди.

Бир неча дақиқадан кейин у барханнинг тепасига кўтарилганда тўсатдан юраги гурсиллаб уриб кетди. Унинг нигоҳи қаршисида ой ва оппоқ кумлар шуъласида ярқираб кўринган эҳромларнинг улуғвор манзараси намоён бўлди.

Сантьяго тиз чўкиб, йиғлаб юборди. Худо унга Ўз Тақдирига ишонч-ни ато қилди, уни Мелхиседекка рўпара қилди. Уни Биллурфуруш, Инглиз, Алхимик билан учраштирди. Энг муҳими эса - уни саҳро аёли билан учрашиш бахтига муяссар қилди. Бир йилки, бу аёл уни муҳаббат

ҳеч қачон ўз йўлидан айри солмаслигига ишонтирди. Сантьяго бархан тепасида тиз чўкиб ўтириб, кўзда ёшлари билан буларнинг бари учун Худого шукроналар қилди.

Эҳромлар минг йилликлар оша йигитга нигоҳини қадаб турарди. Энди у агар хоҳласа, воҳага қайтмоғи, Фотимага уйланмоғи, яна қўйларини боқмоғи мумкин. Ахир, Алхимик саҳрода ҳаёт кечирган-ку? У Лисони Умумияни билган ва кўрғошинни олтинга айлантира оларди. Сантьяго ҳам Ўз Такдирининг кетидан эргашиб бориб, ўзига зарур нарсаларнинг ҳаммасини ўрганди, орзу қилган нарсаларининг ҳаммасини бошидан кечирди. Энди у ўзининг маҳоратини кимга намойиш қилади? Энди ким унинг донолигидан баҳраманд бўлади?

У ўз хазинасини излаган эди, бинобарин, мақсадига етгандан кейингина бу иш хотимасига етди деб ҳисобласа бўлади. Йигит тепада турганича йиғлашда давом этарди. Кейин пастга қаради - пастда унинг кўз ёшлари томаётган жойда скарабей деган бир кўнғиз ўрмалаб юрарди. Сахро бўйлаб саргаштаю саргардон бўлиб юрган кезларида Сантьяго бу кўнғиз Мисрда Худонинг рамзи ҳисобланишини билиб олган эди.

Унга яна бир белги аён бўлмоқда эди. Йигит ерни қазиб таралдутига тушди. Лекин ишга киришишдан олдин Биллурфурушни эслади, уни эслар экан, Биллурфурушнинг бир гапи нотўғри эканини англади: Йўқ, ҳеч қайси инсон ҳар қанча ҳаракат қилмасин, ҳатто бутун умри давомида тошларни бир-бирига қалаб ўтганда ҳам ўз ховлисида эҳром қура олмайди.

У туни билан белгилар кўрсатган жойда қумни қавлаб чиқди, лекин ҳеч нарса тополмади. Эҳромлар чўққисидан унга тилсиз-забонсиз минг йиллар қараб турарди. Лекин у таслим бўлмади - қумни қазийверди, қазийверди. Шамол унга халақит берди - ҳадеганда унинг эпкени қавланган чуқурни яна қумга тўлдириб кўярди, лекин йигит уни енгиб ўтди. Сантьяго бутунлай ҳолдан тойди, қўллари қавариб кетди, лекин шундай бўлса-да, ўз қалбига ишонишдан тўхтамади. Қалби унга кўз ёшлари томган жойда хазинани излашни буюрган эди.

У чуқурдан тошларни чиқариб олаётганда қўққисдан қадам товушлари эшитилди. Сантьяго ўгирилиб, одамларни кўрди - улар бир неча киши эди, ёруқка тескари турганлари учун йигит уларнинг башараларини аниқ кўра олмади.

- Бу ерда нима қилиясан? - деб сўради улардан бири.

Йигит ҳеч нарса деб жавоб бермади. Қўркув унинг бутун вужудини камраб олган эди, чунки энди унинг йўқотадиган нарсаси бор эди.

- Биз урушдан қочиб юрибмиз, - деди иккинчиси. - Бизга пул керак. Сен бу ерга нимани яширддинг?

- Ҳеч нарса яширганим йўқ, - деб жавоб берди Сантьяго.

Бироқ қочоқлардан бири уни чуқурдан тортқилаб олди, иккинчиси чўнтақларини қавлаштиради ва бир бўлак олтинни топти.

- Олтин! - деб қичкириб юборди у.

Энди ой нури қароқчиларнинг башарасини ёритиб турарди. Сантьяго бу башараларда ўзининг ўлимга маҳкум этилганини кўрди.

- У ерда яна бўлиши керак, - деди иккинчиси.

Улар Сантьягони яна қазиги мажбур қилишди. Унинг бўйсунушдан бошқа иложи йўқ эди. Лекин хазина топилмади. Шунда қароқчилар уни қалтаклай бошладилар. Қўқда тонгнинг илк шафақлари кўринмагунча, улар Сантьягони қалтаклашда давом этишди. Унинг кийимлари йиртилиб, дабдала бўлди - йигит ажали яқинлашиб келаётганини ҳис қилди.

У Алхимикнинг сўзларини эслади: "Модомики, ўлар экансан, сенга пулнинг нима ҳожати бор? Пул - ўлим фурсатини бир лаҳзага ҳам кечиктира олмайди".

- Мен хазина излаб юрибман, - деб қичқирди Сантьяго.

Эзилиб моматалоқ бўлиб кетган лабларини зўр-базўр кимирлатиб, у қароқчиларга икки марта туш кўрганини, тушида Миср эҳромларининг пойига яшириб қўйилган хазиналар намоён бўлганини айтиб берди.

Уларнинг бошлигидай кўринган одам бу гапларни эшитиб анчагача индамай қолди, кейин тобёинларидан бирига қараб деди:

- Қўйиб юбор уни. Унинг бошқа ҳеч вақоси йўқ. Бу ёмбини эса бирор жойдан ўғирлаб олган бўлса керак.

Сантьяго йиқилди, қароқчиларнинг бошлиғи унинг кўзларига қарамоқчи бўлган эди - бўлмади. Йигитнинг нигоҳи эҳромларга йўналтирилган эди.

- Қани, кетайлик бу ердан, - деди бошлиқ бошқаларга, сўнгра у Сантьягога ўғирилди.

- Бунақа тентак бўлиш мумкин эмаслигини англаб етарсан деган умидда сени ўлдирмай, омон қолдирыпман. Ҳозир сен турган жойнинг ўзида мен ҳам икки йил аввал бир неча марта айнан бир хил туш кўрган эдим. Тушимда мен Испанияга жўнаб кетишим керак бўлган эмиш. У ерда бузилиб вайрон бўлган бир черковни кидириб топмоғим зарур экан. Бу черковнинг ёнида чўпонлар қўйлари билан тунаб қолишар экан. Унинг омборхонаси ўрнида баланд чинор қад кўтарган экан. Гўё шу чинорнинг илдиэлари остига хазина кўмиб қўйилган эмиш. Лекин мен туш кўрганим учунгина саҳрони кесиб ўтишга отланаверадиган аҳмоқлардан эмасман.

Шу гапларни айтиб, қароқчилар кетишди.

Сантьяго машаққат билан ўридан кўтарилди ва сўнгги марта эҳромларга қаради. Улар Сантьягога жилмайиб қарашди. Сантьяго ҳам уларга жавобан жилмайди. Жилмаяр экан, қалби бахтга лиммо-лим тўла эканини ҳис қилди.

У ўзининг хазинасига эга бўлган эди.

ХОТИМА

Йигитнинг исми Сантьяго эди. У харобага айланган черковга судралиб етиб борганида, анча-мунча қоронғи тушиб қолганди. Омборхонада аввалгидек қора чинор кўкка бўй чўзиб турар, илма-тешик гумбазнинг у ер-бу еридан эса осмонда чарақлаган юлдузлар кўринарди. У бир марта шу ерда суруви билан тунаб қолганини эслади. Ушанда кўрган тушини айтмаса, тун тинч ўтган эди.

Ҳозир у яна шу ерда турипти. Лекин бу гал бу ерга қўйларини ҳайдаб келгани йўқ. Унинг кўлида белкурак бор эди.

У анча вақтгача кўкка тикилиб турди, кейин халтасидан бир шиша шароб олди. Ундан бир қултум ичди. Бир марта у саҳрода ҳам кўкдаги юлдузларга тикилгани ва Алхимик билан шароб ичгани эсига тушди. Аллақачон қанча йўлларни ортида қолдиргани тўғрисида ва Худо унга хазинага олиб борадиган йўлни нечоғлик ғаройиб тарзда кўрсатгани ҳақида ўйлади.

Кошки эди у туш кўрмаган бўлса, лўли кампирни учратмаган бўлса, Мелхиседекка, қароқчиларга рўпара келмаган бўлса...

"Рўйхат қиламан деса адоғига етиб бўлмайди. Лекин бу йўлда белгилар бор эди. Йўлдан адашиб кетмоғим мумкин эмас эди", - деб ўйлади у.

Ўзи сезмаган ҳолда кўзларига уйку илинди. Уйғонганида, қуёш анча тиккага келиб қолган эди. Сантьяго қора чинорнинг илдиэлари тагини кавлай бошлади.

"Қари жодугар! - деб ўйлади у Алхимик тўғрисида. - Сен ҳамма нарсани олдиндан билиб тургандинг. Мени манави черковга етиб олсин деб, ҳатто олгиннинг бир бўлагини олиб ҳам қолгандинг. Менинг кийим-кечагим дабдала бўлган, ўзимни қалтақланиб, абжағим чиққан ҳолда кўрган руҳоний кулиб юборди. Наҳотки, сен мени шундан халос этаолмадинг?"

"Йўқ, - деган сўзни эшитди йигит шабаданинг шивирисида. - Агар мен сени бўладиган ишлардан огоҳ қилиб қўйганимда, сен эҳромларни кўрмаган бўлардинг. Ҳолбуки, уларнинг гўзаллиги бекиёс, шундоқ эмасми?"

Бу - Алхимикнинг овози эди. Йигит жилмайиб, қазинида давом этди.

Ярим соат ўтар-ўтмас, белкурак қандайдир қаттиқ нарсага тўқ этиб теги. Яна бир соатдан кейин эса Сантьягонинг олдида ичига қадимги олтин тангалар тўлдирилган сандик турарди. Тангалардан ташқари сандикнинг ичида қимматбаҳо тошлар, оқ ва қизил патлар билан безатилган олтин никоблар, атрофига бриллиант қадалган тош санамлар бор эди. Булар мухорабаларда қўлга киритилган ҳарбий ўлжалар бўлиб, мамлакат аллақачон уларни эсидан чиқариб юборган эди. Бу ўлжа тўғрисида унинг эгаси ҳатто фарзандларига ҳам гапириб бермаган эди.

Сантьяго халтасидан Урим билан Гумимни олди. Улар фақат бир марта - бозорда эрта тонг палласида Сантьягога асқотган эди. Кейинчалик ҳаётнинг ўзи ҳам Сантьягога белгилар ва аломатларини етарли даражада намоён қилиб турди.

Сантьяго уларни қайтариб сандикқа солиб қўйди - булар ҳам унинг хазинасининг бир қисми: қимматбаҳо тошлар унга кекса подшо Мелхиседекни эслатиб туради - Сантьяго энди уни бошқа учратмайди.

“Ўз Такдирининг кетидан борадиганлардан ҳаёт чиндан-да саховатини аямайди, - деб ўйлади Сантьяго ва Тарифга бориб, лўли кампирга топганининг ўндан бир қисмини бермоқ кераклигини эслади. - Лўлилар мунча доно бўлишмаса! Уларнинг донолиги ёруғ жаҳон бўйлаб ҳамиша жаҳонгашта юришларидан бўлса керак”.

У яна шабада эпкинини ҳис қилди. Бу - Африкадан, Левант соҳилларидан елиб келган шабада эди. Бироқ бу гал шабада ўзи билан бирга саҳро ҳидини олиб келгани йўқ, бу гал у маврлар босқинидан ҳам дарак бергани йўқ эди. Бу гал Сантьяго шабадада ўзига жуда таниш бир муаттар бўйни ҳис қилди - Бу аста-секин унга яқинлашиб келган ва ниҳоят унинг лабларида муҳрланиб қолган бўсанинг хушбўй ҳиди, нафис овози ва бетакрор таъми эди.

Йигит жилмайди, бу Фотиманинг биринчи бўсаси эди.

- Мен кетяпман, - деди Сантьяго, - ҳузуринга кетяпман, Фотима!

Бундан гўзал Ватан йўқ

(Куба оҳанглари)

ХОСЕ ФОРНАРИС

(1827-1890)

ЎЛКАМ ТОНГИ

Мунча гўзал, мунча шукуҳли
Уйғонишнинг қувонч ҳузурини.
Сирли титрар нам япроқ узра
Саҳар чоғи ойнинг оқ нури.

Ана, тўти, қанот қоқади,
Туаява шохлари ора.
Мафтун этар сеҳрли патлар,
Товланаркан ранго-ранг, сара.

Товланади гоҳ зумрад бўлиб,
Жимирлайди каҳрабодай гоҳ.
Бунда хурмо — жаннат меваси,
Манголлардан кўз қувонар, оҳ!

Қаҳвазорлар оралаб тонгда,
Уватлару сўқмоқлар бўйлаб,
Африкалик қоровул борар
Найига дил розини сўйлаб.

Бошланади қушлар чуғури,
Сайраб қолар кумрилар ёниб,
Ҳар томондан вовуллар иглар,
Кўй-қўзилар маърар уйғониб.

Чигирткалар чириллаб ҳали,
Завққа тўлиб чалар созини.
Чала уйқу қишлоқ хўрози
Ишга солиб бор овозини,
Бўйинин чўзиб қанот қоқарак,
Тонг отди деб бермоқда дарак.

Мен бўлсам-чи, ердан кўз узиб,
Тикиламан кўкка юз буриб.
Осмон узра туманлар ора,
Эриб борар хира ой нури.

Биламанки, мана шу осмон,
Англиянинг осмони мисол
Бўлса ҳамки рутубатли — нам,
Гўзалроқдир асли юз чандон
Италия осмонидан ҳам!

Менинг учун жуда ҳам азиз,
 Болалигим тиниқ осмони,
 Порлаб турган шу ёруғ кўёш.
 Бир замонлар унга энгикиб
 Боқмаганми, онам кўзда ёш?!

Шу ерда мен биринчи даъфа,
 Севган эдим ўтда тутоқиб.
 Ва севгилим чаккаси узра
 Қўйган эдим нилуфар тақиб.

Мен шу мовий осмон остида
 Қамишзорлар ичра улгайдим.
 Ҳавосидан гулурди қоним,
 Навосидан кенг қулоч ёйдим!

Бугун қалбим билан севаман
 Юрт осмонин ҳаддан зиёда:
 Ахир менга бундан гўзалроқ
 Бошқа Ватан йўқдир дунёда!

ХОСЕ МАРТИ

(1853-1895)

ҚАҲРАМОНЛАР

Мармар сафлар кирди менинг тушимга,
 Ҳайкал қаҳрамонлар сақларди сукут.
 Улар ҳузурда келиб ҳушимга
 Гуё суҳбат қурдим, сўрадим ўтит.
 Тош сафлар ёнидан ўтдим виқор-ла,
 Ҳар бир тош ҳайкалнинг ўпиб қўлини,
 Тош лаблар шивирин мен эътибор-ла
 Тинглаб кездим сафлар ўнгу сўлини.
 Тош соқоллар силкиндилар оҳиста,
 Тош кўзлардан ёшлар оқиб тушдилар.
 Ва тош қўллар асабий ёпишдилар
 Тош қиличлар дастасига бир пасда.
 Ҳайкаллар дастани жимгина тутиб,
 Суҳбат қурдим тунда ўзни унутиб.
 Тош сафлар ёнидан виқор-ла ўтиб
 Йиғладим нафасим ичимга ютиб.
 Минг бир хаёл қанотида учаман,
 Қаҳрамонлар тош ҳайкалин қучаман.
 Дейман: “Сўзла, савлат тўккан навкарим,
 Тош совутда нега жимсан, нега жим?
 Эшитдим, авлодинг кўп ичар экан,
 Бегоналар заҳар қўшган қадахдан.
 Шаробмас, ўз қонин хўп ичар экан,
 Йўқсизлик уруғи жўшган қадахдан.
 Ўз тилларин унутиб ўз элида,
 Сўзлармишлар хўжайинлар тилида.
 Тагин қонга белаб дастурхонини,
 Ер эмишлар виждонсизлик нонини.
 Қонли стол узра кўкрагин кериб,
 Бекор сафсатага вақтини бериб,
 Сўндиришар эмиш қалб қўрин энди.

Айгиб бер-чи, менга, мрамр навкарим,
Эгнига тош совут кийган саркорим,
Қахрамоним, балки оловинг сўнди!"
Лекин мен бағримга босган қахрамон
Бир урди-ю ерга ағдарди шу он.
Найзасин бўғзимга қадади бирдан
Тушунолмай гаранг эдим бу сирдан.
Манглайдаги совуқ терларин артиб,
Тош ҳайкаллар сафландилар батартиб.
Қахрамонлар отланишиб жанг сари —
Хужумга ташланди бирдайин бари!

* * *

Золимми? Сен золим ҳақида гапир,
Дилингда неки бор — барин тўкиб сол.
Шарманда қил уни, узиб-узиб ол,
Куллик андуҳларин гапир бирма-бир.

Ёлғонми? Сен ёлғон ҳақида сўзла,
У билдирмай келиб ёқадан олар.
Одамзод бошига минг кулфат солар,
Сен золиму ёлғон ҳақида сўзла.

Аёлми? Никоҳда бўлган чоғда ҳам,
Заҳар-заққум ютиб ўлсанг, ўл, майли.
Доғ тушмасин сенга аёл туфайли,
Аёлни ёмонлаб, бўлма муттаҳам!

* * *

Кумуш тусли булутнинг тунд бағрини,
Қизгин нурлар бирдан парчалаб сўқди.
Куллар ортган кема очиб сағрини
Тутқун занжиларни соҳилга тўқди.

Хурмолар букилди. Увледи шамол,
Буталар шохини қайириб солди.
Бегона бир юртга тонгда бемажол
Кулларнинг сафлари ўрмалаб қолди.

Кулбалар эшигин юлқийди бўрон,
Томларни учирар қўкка пайдарпай.
Кул — она боради қўлида нолон
Гўдаги йиғлайди чирқираб тинмай.

Туманда қизарган доира нишон —
Офтоб қум соҳилдан излайди чора.
Дарахтнинг шохиди қўлида кишан
Осилиб ётибди ёш кул бечора.

Йўқ, бунга болакай унуга олмас,
Юраги қон қақшар, кўзларида нам.
Куллар ҳаёти-чун олғум деб қасос,
Жасад тепасида ичади қасам.

ИККИ ВАТАН

Менда икки Ватан бор:
 Бири Куба, бири тун
 Ёки икков бус-бутун.
 Кўк юзида сервиқор
 Офтоб чиқиб тахтига,
 Кулса ернинг бахтига,
 Ғамгин бева мисоли —
 Тўрга ўралиб олиб,
 Қўлда туғиб чиннигул
 Рўпарамда пайдо ул —
 Бўлиб қолар дафъатан
 Куба — муқаддас ватан.
 Қалтираган қўлдаги
 Чиннигул менга таниш.
 Кўксим бўм-бўшдир менинг —
 Юрагимнинг ўрни бўш.
 Ҳаётдан кетиш пайғи
 Етиб келди менга ҳам.
 Энди “Хайр-хўш” айтиб
 Жўнаб қолиш айни дам.
 Бу иш учун тун яхши,
 Ёруғ берар ҳалақит.
 Сўзамол кишиларнинг
 Мақтови бошдан соқит.
 Бирдан қоинот бироқ,
 Бўлиб гўёки байроқ,
 Курашга чорлар мени.
 Шафақ қизариб шу чоқ,
 Олов бўлиб ловуллар,
 Уй торлик қилиб қолар.
 Таранг кўкрак қафасим,
 Қисилади нафасим.

Жонсарақман ҳам дилтанг,
 Деразам очилар ланг.
 Қонталаш чиннигулни
 Худди соқовдай узиб
 Булутдай кўкни тўсиб
 Менинг олдимдан бева —
 Ўтиб бормоқда Куба!

* * *

Тикка боқиб ўлим кўзига
 Тушундим жон берганни кеча.
 Ҳамма дардни даволар экан,
 Яхшилиғу севгининг кучи.

Майли, зулмат қудуқ тубидай,
 Майли, ўчиб кетса ҳам изинг.
 Яхшилик қил, билгин, албатта,
 Ҳаловатдан ёришар юзинг.

МЕҲРИБОН ПЕДРО

Қадрдоним Педро, мендан хафасан,
 Менсимай одобу одатлар кучин,
 Сочимни ўстириб юрганам учун.
 Сен бекорчи Шимол макрига учиб
 Кунларни бетайин ўтказмоқдасан,
 Маст-аласт жазманлар белини кучиб
 Қиморда гоҳ ютиб, ютказмоқдасан.

Бепарво қадаҳга қадаҳ улайсан,
 Лекин гулоб эмас қадаҳларингда,
 Қайнар қўлларингдан оққан терли қон.
 Мен эса ёлғизман — қайғули, тамкин,
 Кечки нонушгам ҳам қотган бурда нон.
 Мени қийнамоқда ўша ўй ҳамон:

Одамларни қандай кутқариш мумкин?
 Қандай озод этмоқ мумкин қулликдан?
 Сени шармандали бекорчиликдан
 Қандай қилиб халос этса бўларкин?
 Очиқ айғиб қўяй, меҳрибон Педро,
 Ҳозир чўнтагимда йўқ бир мири ҳам.
 Усган соч-соқолим олдириш учун
 Бирор сартарошга тўлайин десам.

* * *

Софдил бир одамман, ватаним хоки,
 Пальмалар ўсувчи осойишга ер.
 Мен ўлиб кетмоқни истама токи,
 Қалбимнинг қаъридан туғилмаса шеър.

Ҳар ердан келаман ҳисларга тўлиб,
 Ҳар қандай ўлкага мен йўл оламан.
 Санъатда яшайман мен санъат бўлиб,
 Чўққи узра чўққи бўлиб қоламан.

Мен ноёб гулларнинг, ўт-ғиёҳларнинг
 Номини биламан жуда ҳам кўплаб.
 Биламан гурур-ла чеккан оҳларнинг
 Нобуд бўлганини заҳардан ҳўплаб.

Тунда тонг отгунча зулмат қўйнида,
 Устимга қўйилди ёмғир ришгаси.
 Нурдан маржон тақар оппоқ бўйнига
 Тоза гўзалликнинг соф фаришгаси.

Мен кўрдим ул гўзал нозанинларда
 Нурафшон қанотлар ўсиб чиққанин.
 Мен кўрдим: уларни чанг-тўзонлардан
 Учган капалаклар тўсиб чиққанин.

Мен эркакни кўрдим, кўксида ханжар
 Санчилган ҳолатда яшарди, ё раб.
 Лекин бирор марта солмади у жар,
 Ким уни шу кўйга солганин, инграб.

Фақат икки марта мени букди ғам,
Икки бор қолганман кўзимни ёшлаб,
Менинг бағрим тиеглаб ўлганда отам
Ҳамда кетганинда сен мени ташлаб.

Тиграб-қақшаганман ҳаётда бир бор,
Бу юз берган эди гуллаган боғда.
Ёвуз қовоғари чириллатиб зор,
Қизчамнинг юзини чаққани чоғда.

Умримда бир марта қувондим чексиз,
Омадим чопгандай бағримни тиеглаб,
Менга машғум ўлим ҳукмини шаксиз —
Эълон қилганида зиндонбон йиеглаб.

Ер узра, сув узра елмоқда нафас,
Шамолдек бизга ҳам қилар у таъсир.
Ва лекин аслида бу нафас эмас,
Бу менинг ўғлимдир — уйғонар ҳозир.

Дерлар, рангдор тошда мусаффоликни,
Излаб топа билиш, баҳолаш муҳим,
Худди шу боисдан содиқ дўстликни
Муҳаббатдан устун биламан муқим.

Менинг кўрганим бор: ўқ теккан бургут
Самовий кенгликда кетар йўқолиб.
Кавакларда ўлиб бўлади унут
Қора илон захрин ўзига солиб.

Мен биламан, рости, бу кенг коинот
Кучдан толиққан чоғ қурир бўзариб.
Сукут сақлар экан қилганча тоқат
Булоқ қайнаб чиқар ердан кўз ёриб.

Негай кўкрагимда мен йиллар оша,
Оғриқдан яшириб ўртайман қалбим,
Халқнинг ўз фарзанди халққа қул яшаб,
Охир-оқибатда ўлаётир жим.

Не тонг, ҳаммаси зўр, ҳаммаси яхши,
Муסיқа жарангдор, барчада онг бор.
Бари жавоҳирдай — жилвалар нақши,
Кўмир бўлса бас-да, зиё на даркор.

Мотамсаро тўда менга хўп таниш,
Эҳтиром-ла кўмар гофил бандани.
Бутун ер юзида қийиндир топиш —
Ширин емиш бўлар тупроқда тани.

Хаёл сураятман, мен сукут сақлаб,
Истамам олишни қофиябоз ном.
Майли, мен докторлик унвонин ёқлаб —
Сичқонга ем бўлсин чанг бостан диплом.

* * *

Мен оддий бир ўлим топсайдим дейман,
Худди даладаги майса, ўт, япроқ.
Тепамда шам эмас, ёнса юлдузлар,
Қабрим бўлар менинг қаро ер, тупроқ.

Майли, сотқинларни тўсишсин нурдан,
Қоронғи гумбазлар, зах тош остига.
Ҳалол яшаб ўтдим — менга мукофот
Офтоб нури тушса қабрим устига.

* * *

Сезаяпман: айни пайтидир,
Сўзлаб берай, дил тўла қайғу,
Гватемала қизи ҳақида —
Муҳаббатдан ўлиб кетди у!

Жасмин гули, нилуфарлардан
Манглайига чамбарлар тердик.
Тобугини қабрга қўйиб
Ёш жасадни тупроққа бердик.

... Бир вақтлар севганди ёниб,
Сабот билан ёрни кутди у.
Йигит бўлса қайтди уйланиб,
Муҳаббатдан ўлиб кетди у!

Қўшнилари дарду аламда,
Тобугини кўтариб бошга,
Ёш жасадни қайғу ва гамда
Элтди кўзлар тўлганча ёшга.

... Келди! — деган қанотли хабар
Унга ҳаёт ато этди-ку!
У уйланиб қайтди, алҳазар,
Муҳаббатдан ўлиб кетди у!

Видолашиб, лабимни муздай
Манглайига босдим титраб жон.
Уни жуда унутиш қийин
Унутолмам уни ҳеч қачон.

У дарёга чўкди... У ердан
Оқсоч келди кўтариб ёху!
Шамоллашдан ўлди дейишди,
Муҳаббатдан ўлиб кетди у!

Сағанага қўйилди тобут
Аста силаб турфа гулларин.
Тўйиб-тўйиб йиғлаб олдим мен
Упиб унинг жажжи қўлларин.

Сўнг кетдилар мени етаклаб
О, дилимда аламли туйғу...
Маҳбубамни учратмадим ҳеч,
Муҳаббатдан ўлиб кетди у!

* * *

Пўртанага кўзинг тушса агарда
Билки ўша менинг шеърим, юксалган.
Юксалса-да осмон қадар авж парда
Майингина куйга ўхшар тор чалган.

Менинг шеърим ўхшаб кетар ханжарга,
Дастасини тутган қўлда туллайди.
Фавворадир, шеърим айланиб зарга
Шаффоф томчилари шан шовуллайти.

У пойандоз майса эрур ям-яшил,
У босқондир чақнар ўт наърасидан.
Шеъримни ўқ теккан бир кийик деб бил,
Ҳимоя излаб юрар тоғ дарасида.

Ҳар бир сатри жасорагга тасалли,
Соддагина, самимийдир шеърларим.
Пўлатдан қуйилган қиличдир, балли,
Юрагим қонидир, манглай терларим.

БАНИФАСИО БИРНЕ

(1861-1936)

УХЛАЁТГАН ҚУЛ

Барча қувончлардан маҳрум саркаш қул,
Кийгани, егани чаладир унинг.
Эртадан-кечгача билмайди тиним
Фақат илинжида зумлик уйқунинг.

У қаҳр-ғазабни ичига ютган,
Кўникиб қолгандир хокисорликка.
Бутунлай унутган болалигини
Хўжаси юзига боқолмас тикка.

У уҳлар. Шовқин-ла ўтманг ёнидан,
Шўрликка не фойда уйғонганидан —
Ҳеч нарса солулмас қалбига шодлик!

Оромини бузманг, уйғотманг асло,
Эҳтимол шўрликнинг айни шу асно
Тушига кирмоқда эрку озодлик!

МИРТА АГИРРЕ

(1912-1980)

КўНГИЛДАГИ ҲАҚИҚАТ ҲАҚИДА ШЕЪР

Тушунмайсан, ахир, бун дўстгинам,
Кел, англатай, лекин сўз билан эмас.
Сўзда ифодалаш қийин жуда ҳам,
Фақат тушунишга майл берсанг бас.
Тушунтириб берай билганим қадар

Ҳамда мен тасаввур қилганим қадар.
 Ҳис-туйғу жўшганда қўнғил жонсарақ,
 Эҳтимол гулларга ўхшашидир юрак.
 Жануб гўзал жуда, лекин эмас кам,
 Чексиз гўзалликка тўла Шимол ҳам.
 Ҳар кўрган кимсани айлайди мафтун.
 Деразам устига ойни илар тун
 Мен бўлсам-чи кўпдан оч қолган ерни,
 Тўйдирган бўлардим ҳаётим бериб.
 Яшашни ўрганиб, ризқимни териб,
 Булут қанотида, еллар отида,
 Япроқлар юзидан шудринг шимириб
 Завқ олар эдим мен ҳаёт тотидан.
 Альдебаран каби ҳамиша буюк —
 Бўлиш шарт эмасдир юксак ва суюк.
 Ажралган чоғда ҳам бўлиш шарт бирга,
 Ўткир шароблардан жирканмоқ нечун,
 На ҳожат қадахни урмоқлик ерга —
 Жиловлашдан ожиз жаҳолат кучин.
 Баъзида шаҳар ҳам ўрмон мисоли
 Яшнамоғи мумкин яшил тус олиб.
 Шундайми, бошқача, бу муҳим эмас.
 Ҳеч ким бош қотириб: — Нимага? — демас.
 Қуёш нурин эмиб, мириқиб, тўйиб,
 Уйдаи, тўқайда омадга йўйиб,
 Бўламан ҳар жойда, ҳамиша, ҳар зум,
 Борлиқ ҳам ўзимман, нажот ҳам ўзим.

БУ ЙЎЛ

Тетапоя юриб мен гўдак мисол,
 Ўзни ҳарён уриб, тентираб беҳол.
 Майли, етакчисиз, тутмай қўллардан,
 Ҳайиқмасдан дадил юрсам йўллардан.
 Қоқилсам-чи, ёрдам берманг ишимга,
 Халақит қилманглар йиқилишимга.

Қийин бўлса бўлар илк қадамларда,
 Менинг учун оғир бўлган дамларда,
 Ахир ёрдам қила оларди ким ҳам,
 Ўз-ўзимга мадад бера олмасам!

Бу йўлни бир ўзим ўтмоғим даркор,
 Майли, ўзим бўлай ўзимга таянч.
 Майли, юриб кўрай, йиқилай такрор,
 Майлига, аҳволим бўлса ҳам аянч.

Туриб яна юриб кетмоғим тагин,
 Ахир ўз қувватим менга мададкор.
 Ҳеч ким кўтаролмас мени мендайин
 Кичикманми, йўқми, бу йўлда зинҳор.

Менга кузатувчи керакмас асло,
 Менга мушакларим, асабларимни
 Ҳамда иродами синамоқ лозим.
 Ўзим бўла олиш ё бўлолмаслик
 Менга жуда зарур — нияти азим.

Майли, чанг-тупроқда, ҳаттоки лойда,
Ўша мен қоқилиб йиқилган жойда,
Панжаларим изи тушиб қолса ҳам,
Фақат бир нарсани сўрайман сиздан —
Мени қайтармангиз илк босган издан.

Халақит берманглар қоқилишимга,
Уриниб, суришиб йиқилишимга.
Майли, тупроқро кўрсам ўзимни
Қўйинглар, топайин ўзим ўзимни.

АЧЧИҚ СЕВГИ ҚЎШИҒИ

Мен нечун севаман, билмайман ўзим,
Қачон севиб қолдим — менга қоронғу.
Нетайки муҳаббат кўр қилди кўзим,
Эҳгирос қалбимга солмоқда оғу.
Мен ҳарчанд ўзимни тиймоқ бўламан,
Лек юрак қурғурга ўтмайди сўзим.
Бу дарддан бир кун тайин ўламан —
Мен нечун севаман, билмайман ўзим.

* * *

Эҳгирос-ла қалбга сайқал бераман,
Олмос шаффофлигин олгунга қадар.
Муҳаббат боғидан гуллар тераман,
Бу дард қилса ҳамки мени дарбалар.
Қуршаб олса ҳамки бахтсизлик, қадар,
Севги қувончидан кўкрак кераман.
Олмос шаффофлигин олгунга қадар
Эҳгирос-ла қалбга сайқал бераман.

* * *

Гар атиргул менинг хаста кўксима
Тиконини санчиб олса аёвсиз,
Беҳудага, дейман, кўнглим, ўксима
Уни жон деб қабул қиламан ровсиз.
Унинг хуш бўйлари қалбда ёқса ҳис,
Умид учқунларин уйғотса — нима
Бўпти тикон санчиб олса аёвсиз
Гар атиргул менинг хаста кўксима?!

* * *

Ҳаёт бўлар эди заҳардан аччиқ,
Бўлмасайди агар сенга қайғу ёт.
Эркалади тақдир, бахт кулди очиқ.
Муҳаббатим бўлди менга мукофот.
Мен даво истамам севгига, ҳайҳот,
Ўлимдан ҳам кўрқиб, юрмайман қочиб.
Бўлмасайди агар сенга қайғу ёт,
Ҳаёт бўлар эди заҳардан аччиқ.

* * *

Оғриқ бас келолмас қалбингга асло,
Оғригинг қўшиққа айланса агар.
Денгизнинг шўр суви бўлади даво,
Қайғу-ғамдан эса қўшиқ даволар.
Билки юрак сенга ҳаёт бағишлар,
Фақат қуйлагани қўйиб бер унга!
Оғригинг қўшиққа айланса агар,
У бас келолмайди асло қалбингга.

ФИНА ГАРСИА МАРРУС

(1923)

СОФЛИК

Че Гевара хотирасига

Мархум энди жой эгалламас,
Бошқаларга бўшатади жой.
Бўлиб энди тупроқ — муқаддас,
Эҳтиром ҳам кутмас ҳойнаҳой.

Йўли қайга элтар номаълум,
Энди азоб бермас ҳеч нарса,
Қийналмайди виждони унинг
Руҳи бўлмас қувғину сарсон.

У энди бир гўдак мисоли,
Тупроқаро сукут сақлайди.
Энди руҳи гулдайин маъсум,
Тинч ётгин деб ер ардоқлайди.

*Файзи ШОҲИСМОИЛ
таржималари.*

Саъдулла ВАННУС

(Миср)

Филингиз, аъло ҳазратлари...

Тўрт кўринишли ривоят

1. ҚАРОР

Атрофи ахлатларга тўлиб-тошган кулбалар орасидаги қисиб кўйилган чорраҳа. Узоқдан шовқин-сурон, аёл чинқирғи, югурган одамларнинг қадам товушлари эшитилади. Дастлаб саҳна бўм-бўш кўзга ташланади. Кейин чорраҳада тунд қиёфадаги э р к а к кўринади.

Э р к а к. “Раҳмдил, марҳаматли улуғ Оллоҳнинг қудратидан бўлак қудрат йўқ”. (*Сукут сақлайди.*) “Раҳмдил, марҳамати улуғ Оллоҳнинг қудратидан бўлак қудрат йўқ”. (*Ғойиб бўлади.*)

Ўнг томондаги уйлар орқасидан яна шовқин-сурон, аёл чинқирғи, узуқ-юлуқ бақирқлар эшитилади ва бундан қандайдир бахтсизлик юз берганлиги аён сезилади. Бир аёл жон ҳолатда фарёд чекади. Кейин ҳамма жим бўлади. Чап томондан тез-тез қадамлар билан б и р и н ч и э р к а к чиқиб келади, унга рўбарў шовқин-сурон эшитилган томондан оғир қадамлар ташлаб и к к и н ч и э р к а к юриб келади, унинг юзи тунд ҳолатда.

Б и р и н ч и э р к а к¹. (*Иккинчини тўхтатади.*) Наҳот шу рост бўлса?

И к к и н ч и э р к а к. Унинг қанчалик баҳайбатлигини тасаввур қиласизми? Бундоқ ўлимни одам ўзининг душманига ҳам раво кўрмайди.

Б и р и н ч и э р к а к. Шайтон дастидан ўзинг асра, Оллоҳим! Бу қаерда юз берибди ўзи?

И к к и н ч и э р к а к. Аҳмад Иззатнинг дўкони олдида. У ерда ўзи доим бола-бақра уймалашгани-уймалашган эди.

Б и р и н ч и э р к а к. Нима, сен ўз кўзинг билан кўрдингми?

Бир-бири билан гаплашган кўйи яна икки эркак кириб келади. Ҳамма қатнашувчи шахслар саҳнанинг шовқин-сурон эшитилган томонидан пайдо бўлишади.

И к к и н ч и э р к а к. Юракни тилка-пора қиладиган фарёдни эшитиб, нима бўлдийкин дея югуриб келдим...

У ч и н ч и э р к а к. Мен эса қон томиб турган жиққа гўштни ўз кўзим билан кўрдим. Эсимга тушса, бошим айланиб, кўнглим ағдарилиб кетяпти.

И к к и н ч и э р к а к. Ў-ў, бирам улкан, бирам баҳайбат!

У ч и н ч и э р к а к. Сиз тухумнинг ерга урилиб, оқиб кетганини кўрганмисиз? Оллоҳга қасам ичиб айтаманки, у худди шундоқ аҳволга тушди.

Б е ш и н ч и э р к а к киради.

Т ў р т и н ч и э р к а к. Нимасига ажабланиш керак? Ўзи мурғаккина

¹ Битта эркакдан бошқа барча эркаклар рақам билан белгиланади. (*Муаллиф изоҳи.*)

тана бўлса, унинг устига баҳайбат фил чиққандан кейин... подшоҳ аъло ҳазратларининг филлари.

Бешинчи эркак (*қолганларга хайрихоҳлик билан*). Оҳ, бу фил шўримизни қуритди!

Саҳна ортидаги гала-говур ичидан аёлнинг ўткир фарёди эшитилади ва яна сўнади.

Биринчи эркак. Ё худойим, ўзинг қутқар бу лаънати махлукдан.

Учинчи эркак (*ўз ҳикоясини давом этдириб*). Дастлабки дақиқаларда биз ким қурбон бўлганлигини англаб ҳам улгурмадик. Югуриб келган одамлар даҳшатдан қотиб қолишди. Лаҳм гўштга айланган мурда уларнинг ҳар бирита худди ўзларининг боласига ўхшаб туюлди. Ахир, ҳамма болалар мана шу тор кўчада ўйнардиди-да...

Тўртинчи эркак. Кейин билишса, бу кулфат Муҳаммад ал-Фаҳд оиласи бошига тушган экан.

Иккинчи эркак. Бу мусибатни кўтаришга, худойим, уларга сабр ва чидам бер.

Биринчи эркак. Купша-кундузи, ҳамманинг кўзи олдида... Қандоқ қилиб рўй берди бу ўзи?!

Тўртинчи эркак. Шуям савол бўлди-ю!

Бешинчи эркак. Фил қаёқдан пайдо бўлди?...

Учинчи эркак. Фил торкўчага отилиб кирганда, болалар у ерда ўйнаб ўтиришарди. У ҳансираб, ҳарсиллаб, кўзига ҳеч нарса кўринмасди. Бола-бақра эса, аён нарсаси, уни кўра солиб, ўзларини бурчак-бурчакка отишган. Муҳаммад ал-Фаҳднинг ўғли эса қоқилиб йиқилган ва шу жойда кўрқувдан қотган. Фил бориб уни эзиб ташлаган.

Икки аёл пайдо бўлади, улардан бири қизчани етаклаб олган. Иккиси ҳам афтода ҳолда.

Биринчи эркак. О худойим, ўзинг асра!

Биринчи аёл. Қандоқ кулфат бу! Аёлнинг фарёди юракларни эзиб юборди.

Иккинчи эркак. Бола бир парча этга айланди, фил эса ҳеч нарса бўлмагандек йўлида давом этиб кетди.

Иккинчи аёл (*кўз ёш тўкиб*). Худойим, ўзинг паноҳингда асра, мусибат гирдобиди ақлдан озиб қолди у.

Бешинчи эркак. Ҳамма даҳшат ичида қотиб қолди ва фил кўздан йўқ бўлмагунча ҳеч ким болага яқинлай олмади.

Икки аёл ва қизча эркаклар тўдасига қўшилади. Чорраҳага тўпланаётган одамлар оқими тўхтамайди. Бу ўз-ўзидан халқ йиғинига айланади.

Учинчи эркак (*энтикиб*). Сизлар, албатта, ҳаммасини биласиз...

Иккинчи ва тўртинчи эркак (*биргаликда*). Бидамиз, азизим, бидамиз.

Учинчи эркак. Бу, ахир, подшомизнинг фили-ку!

Бешинчи ва иккинчи эркак (*деярли бир пайтда*). Шўримизни қуритди бу фил!...

Ўртага оғир сукунат чўкади ва ҳамманинг дилини кўрқув-ваҳима чулғаб олади.

Қизча. Ойижон, нега фил уни эзиб ташлади?

Биринчи аёл. Ким билади дейсан, қизалоғим. Пешонасида бор экан-да.

Қизча. Бунинг учун уни жазолашадими?

Биринчи аёл. Кимни... жазолашади?

Қизча. Филни-да.

Ҳамма бошини чайқайди.

Тўртинчи ва бешинчи эркак. Уни жазолаб бўлармикин?
Иккинчи эркак. Подшоҳнинг филини жазолашга кимнинг ҳам ҳадди сиғарди?

Учинчи аёл кириб келади, у оҳ-фарёд чекиб, кўкрагига мунглайди.

Учинчи аёл. О, шўрим қуриди! Ҳаммамизнинг шўримиз қуриди!
Бизга энди нажот йўқ!

Биринчи аёл. Болаларимизни кўчанинг ўртасида купша-кундузи
эзиб-янчиб кетишяпти...

Учинчи аёл. Ва ҳеч ким бунга қарши бир оғиз сўз айтолмайди.

Учинчи ва бешинчи эркак. Сўз айтолмайди?!

Тўртинчи эркак. Аёллар умуман ақлини еб қўйишган. Нима
деяётганларини билишмайди.

Учинчи эркак. Бу подшоҳимизнинг филлари, ахир, аёллар!

Олтинчи эркак кириб келади ва бошқаларга қўшилади.

Биринчи ва иккинчи аёл (*беихтиёр такрорлашади*). Ҳа, ҳа,
подшоҳимизнинг филлари.

Олтинчи эркак. Оллоҳнинг карами кенг, марҳамати улуғ. Уни
ювмасдан кўмадилар.

Тўртинчи эркак. Гўдакни ювмаса ҳам бўлаверади, у Оллоҳнинг
олдида гилмон кабидир.

Бешинчи эркак. Муҳими — қалбнинг тозалиги, тананинг эмас.

Иккинчи аёл. У бамисоли ёсуман гули. Ҳали етти ёшга ҳам тўлма-
ганди.

Биринчи аёл. Дунёга келиб, нимани кўрибди ҳали...

Саҳнада яна бир неча эркак ва аёл пайдо бўлади.

Учинчи аёл (*яна оҳ-фарёд сола бошлайди*). Шўримиз қуриди, э воҳ,
шўримиз қуриди! Энди нажот йўқ!

Учинчи эркак. Бас қил, ҳой хотин!

Еттинчи эркак. Мен ҳаётимда кўп филларни кўрганман. Ҳар бир
подшонинг ўз фили бўлар эди. Бироқ бунақа кутурган филни сира учратма-
ганман.

Саққизинчи эркак. Худонинг кунини йўқки, у бирон балони
бошимизга ёғдирмаса.

Учинчи эркак. Эҳтиёт бўлинглар! Подшо ўз филини жонидан ҳам
яхши кўради.

Учинчи аёл (*кўз ёш тўкиб*). Бизлар-чи? Бизлар болаларимизни яхши
кўрмаймизми?

Тўртинчи аёл. Болаларимнинг бошига бирон кулфат тушганидан
кўра менинг ўлиб қўя қолганим яхши.

Қизча. Ойижон, нега подшо ўзининг кутурган филини бунча яхши
кўради?

Биринчи аёл. Ким билади, қизалогим.

Саққизинчи эркак. Ё Оллоҳ, қайси гуноҳимиз учун бошимизга
шундоқ кулфатни солдинг?

Тўққизинчи эркак. Кулфат ҳаммиса уйимизнинг тўрида эди.

Еттинчи эркак. Кулфат ўлкамизни каламуш каби кемираётган
эди.

Юзлари асабий тус олган ёш йигит — Закариё ва бир неча эркак кириб
келади.

Закариё (*қаҳр билан қичқиради*). Нималар юз беряпти ўзи? Ортиқ
чидай олмаймиз, тоқатимиз тоқ бўлиб кетди!

Ҳамма унга қайрилиб қарайди ва юрак ҳовучлаб тикилади.

Қашпоқлигимиз ва муҳтожлигимиз каммиди?!

У н б и р и н ч и э р к а к. Зиндону азоб-уқубатлар етиб ортмасмиди?

И к к и н ч и э р к а к. Ҳаммаси Оллоҳга аён.

З а к а р и ё. Турфа хил хасталиклар...

У н и к к и н ч и э р к а к. Очлик...

З а к а р и ё. Моянамиздан ҳам ошиб кетадиган солиқлар...

Б е ш и н ч и э р к а к. Оллоҳ кўриб турибди.

Е т т и н ч и э р к а к. Агар ҳамма кулфатларимизни санайдиган бўлсак, тилларимиз лол бўлиб қолади.

З а к а р и ё. Ҳамма кулфатларимизнинг устига-устак, бу фил тагин бир бало бўлди!

У ч и н ч и а ё л (оҳ-фиғон қилади). Энди нажот йўқ, ҳеч биримизга нажот йўқ!

З а к а р и ё. У шаҳарда тентий бошлагандан буён бирон-бир тинч ўтган кунимиз бўлмади.

С а к к и з и н ч и э р к а к. На қаровчиси бор, на арқони.

З а к а р и ё. Бизни эзиб-янчиб ташлаш — унинг учун емиш топгандек гап.

Е т т и н ч и э р к а к. Ҳар куни — бир қурбон.

Б е ш и н ч и э р к а к. Ва қайғу-мусибат — ҳар куни.

З а к а р и ё. Кеча Исо ал-Жердонинг дўконини пачоқлаб ташлабди, ҳамма молларини оёғости қилибди.

Б е ш и н ч и э р к а к. О, шўрлик! Энди унинг бутун оиласи оч қолади.

З а к а р и ё. Муҳаммад Ҳасан-чи? Ушанда ўлиб кетишига оз қолувди.

У н б и р и н ч и э р к а к. Худо ёрлақади уни.

С а к к и з и н ч и э р к а к. Бироқ тўшакдан ярим йилсиз турмайди.

У ч и н ч и а ё л. Энди шўримиз қурийдди! Ҳаммамизнинг шўримиз қурийдди.

У н и к к и н ч и э р к а к. Мен кўчқоримни саккиз ой боққан эдим. Қассоб Абдул ал-Ҳодий уни дурустгина пулга сўраган эди, мен аҳмоқ рад қилибман-а. Энди пушаймонман. Фил уни бургани эзгандек янчиб ташлади.

Т ў р т и н ч и э р к а к. Оллоҳнинг карами кенг, марҳамати улуг!

Е т т и н ч и э р к а к. Қанча экинларни пайҳон қилмади у! Қайси майдонга кирмасин, ҳосилдан урвоқ ҳам қолдирмади.

У н б и р и н ч и э р к а к. Мевали дарахтларимизни-чи? Уларнинг қанчадан-қанчасини синдириб ташламади!

С а к к и з и н ч и э р к а к. Менинг яккаю ягона хурмом бор эди, шуни ҳам у илди-пилди билан кўпориб ташлади.

Б е ш и н ч и э р к а к. Фақат сеникини кўпорибдими? Бутун шаҳарда чайир дарахтларгина қолди, холос.

Ғала-ғовур, шовқин-сурон ичидан яна аёлнинг юракни эзиб юборадиган фарёди эшитилади.

У ч и н ч и а ё л. Она учун бу нақадар оғир мусибат!

З а к а р и ё. Эсларингиздами, у Муҳаммад Иброҳимнинг уйини қанақа қилиб бузиб ташлагани?

У н и к к и н ч и э р к а к. Оллоҳнинг карами кенг. Агар улар ўша пайтда уйда бўлишганидами, ажаллари муқаррар эди. Ўлмай қолишган экан, демак, узоқ яшаши.

О в о з л а р (бетартиб тарзда). Оллоҳ, ўзинг кутқар бизни! Қора кунлар келди.. Унга худди дажжолнинг ўзи кириб олгандек.. Унинг подшоҳимиз фили эканлигини унутиб қўймадиларингми, ишқилиб?

З а к а р и ё. Қонхўр махлуқ у! Қанчалик қурбон кўп бўлса, шунчалик қонга ташна бўлиб боряпти.

О в о з л а р (ҳадик билан). Одамлар, подшоҳимиз фили эканлигини эсдан чиқардиларинг, шекилли?... О, қодир Оллоҳ, бизни кутқар, қулларингдан раҳмингни дариг тутма!

Бешинчи эркак. Нажотнинг ёлғиз йўли сабр-бардошдир.

Закариё. Яна қанча чидашимиз керак бўлади?

Овозлар (*биргалликда*). Оллоҳнинг ўзи қутқармагуни қадар.

Закариё. Туғиламиз ва ўламиз, ҳозирчалик эса яшайтимиз, шунинг учун ҳам нажотни кутишдан бошқа чорамиз йўқ. Чидаб ва чидаб.

Ўн биринчи эркак. Солиғу ўлат ва ваболарга чидаб.

Еттинчи эркак. Зиндону жабр-зулмларга чидаб.

Закариё. Устига-устак, бу фил пайдо бўлиб, бор толган-тугтанзимизни кунпаякун қилмоқда.

Ўн биринчи эркак. Фарзандларимизни ҳам.

Саккизинчи эркак. Мол-мулкимизни ҳам.

Учинчи аёл. Ҳамманинг шўри қуриди!

Овозлар. О, марҳамати улуг Оллоҳ, ўзинг қутқар бизларни. Тақдиримиз сенинг қўлингда!

Закариё. Бас, сабр косамиз тўлиб бўлди.

Учинчи эркак. Тўладими-тўлмайдами, бошқа чорамиз йўқ-ку!

Закариё. Чора топамиз.

Овозлар. Нима қила олишимиз мумкин?

Закариё. Мен сизларга нима қилиш лозимлигини айтаман. Ҳаммамиз биргалликда бориб, подшоҳга шикоят қиламиз. Нималар содир бўлаётганлигини унга тушунтирамиз ва ўзининг қутурган филидан бизни қутқаришини илтимос қиламиз.

Овозлар (*ҳадик билан*). Подшоҳга шикоят қилиш?.. Саройга кириб бориш?.. Нега бориб бўлмас экан?... Бизлар киммиз ўзи, подшоҳ билан гап-лаша оладиган?.. Бизлар кичкина, оддий одамлармиз... У ёққа киритишмайди ҳам... Илтимос қилишнинг ҳеч зиёни йўқ, фойдаси бўлмаган тақдирда ҳам... Унинг бирдан газаби кўзиб кетса-чи? Унда бунинг нима билан тугаши фақат Оллоҳагина аён.

Еттинчи эркак. Ҳақиқатан ҳам, подшоҳга бориб: “Бизни қутқаринг, олампаноҳ” деб мурожаат қилсак-чи?

Учинчи аёл. Шўримиз қуриди, ҳаммамизнинг шўримиз қуриди.

Биринчи аёл. Оллоҳ номига қасам ичаманки, у боланинг онаси чекаётган фарёдларни подшоҳ эшитса, юраги юмшаши турган гап!

Тўққизинчи эркак. Бироқ подшоҳимиз ўз филларини жонидан оргиқ яхши кўрадилар.

Учинчи эркак. Уни худди ўзининг ўғлидек ёки ўз вазиридек жуда ҳам тангиқ қилиб юборган.

Тўртинчи эркак. Кимдир унга ўз қўли билан емиш бераётганлигини ҳам кўрган экан.

Ўн иккинчи эркак. Чўмилтиришда ҳам ўзлари ҳозир бўлиб турарканлар.

Учинчи эркак. Мен эшитдимки, машшоқлар у саройдан чиқаётганида ҳам, унга қайтиб қираётганида ҳам наволар янратиб турармишлар.

Тўққизинчи эркак. У нима хаёлига келса, шунини қиларкан, ҳеч ким заррача эътироз билдира олмас экан.

Бешинчи эркак. Миш-мишларга қараганда, подшоҳимизнинг маликалари филга дағалроқ муносабат қилганлиги туфайли у билан ажрашишларида оз қоланмиш.

Закариё (*қиққиради*). Беъмани гап! Фирт беъмани!

Бешинчи эркак. Беъмани гап, дейсанми? Худди бу шаҳарда яшамайдиган одамга ўхшаб гапирасан-а!

Закариё (*ғала-ғовурдан баланд келиб*). Йўқ, мен шу шаҳарда яшайман. Бироқ подшоҳнинг филга ўз қўли билан емиш тугаётганини сизлардан ким кўрган? Ёки у филни чўмилтираётганига қай бирингиз шохид бўлгансиз? Уйлайманки, ҳеч ким. Тўғри, подшоҳимиз филга меҳр қўйган бўлишлари мумкин. Ҳамма подшоҳлар ҳам ўз филларини ардоқлайди. Бироқ сизлар нега бунчалар ошириб юборасизлар?

Учинчи эркак. Бу ҳақ гап, биз подшоҳни умримизда кўрмаганмиз, сарой остонасини эса бирон марта бўлсин, босмаганмиз. Бироқ сен унут-

магинки, подшонинг дастёрлари ҳамма ерда изғиб юришибди, саройдаги гаплар улар орқали етиб келиши мумкин.

Т ў р т и н ч и э р к а к. “Мумкин”инг нимаси! Биз ҳаммасини беш кўлдек биламиз.

З а к а р и ё. Дастёрлар кўп нарсани валақлашлари бор гап.

Е т т и н ч и э р к а к. Балки, рост ҳамдир, а?

Т ў қ қ и з и н ч и э р к а к. Ҳақиқатан ҳам, саройдаги гаплар улар айтганчалиқдир балки?

О в о з л а р. Сарой остонасидан бизни таёқ олиб қувлашади!.. Подшоҳ бир ғазабга минмасин!.. Агар подшоҳлар қаҳри кўзиса, бунинг нима билан туташи ёлғиз Оллоҳга маълум.

З а к а р и ё (уларни тинчлантиришига ҳаракат қилиб). Эй яхшилар! Пичоқ суякка бориб қадалди. Улим хавфи бошимиз устида турибди, қурбонлар кун сайин кўпайиб бормоқда.

У н б и р и н ч и э р к а к. Уйларимиз вайрон бўлмоқда, одамлар кўчада қолди.

И к к и н ч и а ё л. Бегуноҳ фарзандларимизни эса кўчанинг ўртасида эзиб-янчиб кетишмоқда.

Б и р и н ч и э р к а к. Мулк-бисотимиз вайрон бўлмоқда...

Б е ш и н ч и э р к а к. Хурмо дарахтларимиз...

О л т и н ч и э р к а к. Молларимиз ҳам.

У ч и н ч и а ё л (оҳ-фарёд билан). Ҳеч нарсага омонлик йўқ, шўримиз қуриди.

У ч и н ч и э р к а к (унга ўшқиради). Дод-вой қилишни бас қил, ҳой!

З а к а р и ё. Ким кейинги қурбон ўзининг боласи бўлишини истайди? Боласининг эзиланган вужуди тупроққа қорилишини ким истайди?

О в о з л а р. Оллоҳ, ўзинг асра!... Боламнинг бир тола сочига жонимни беришга тайёрман... Боланг нобуд бўлса, кейин яшаб бўларканми?

З а к а р и ё (учинчи эркакка). Мана, масалан, сенинг уч болангдан бири нобуд бўлса, сен учун барибирми?

У ч и н ч и э р к а к. Қанақасига барибир бўларкан? Ким шундай деди? Ахир, мен фақат шуларни деб яшайман-ку!

Е т т и н ч и э р к а к. Ўз боласининг нобуд бўлишига жим қараб турадиган одам бормикин дунёда?

У н б и р и н ч и э р к а к. Кофир одамгина бунга бефарқ бўлиши мумкин.

З а к а р и ё. Мулк-бисотингиз-чи? Уни йўқотиш сизга алам қилмайдими?

О в о з л а р. Нега алам қилмас экан?.. Ниманинг ҳисобига яшаймиз унда?.. Бу бизнинг бирдан-бир суянганимиз-ку... Ким билади, эртага нималар содир бўлади.

З а к а р и ё. Шундоқ экан, подшонинг олдига боришга нега кўрқамиз? Ҳар дақиқада ўз ҳаёти учун, болаларининг омонлиги учун, ўзи ишлаб топган мулк-бисотининг бутлиги учун таҳликада яшайдиган одамнинг кўрқувидан ҳам ортиқ кўрқув бўлиши мумкинми?

О в о з л а р. Йўқ! Оллоҳга қасам ичманки, зинҳор... У дуруст таклифни айтгяпти... Бир журъат қилиб кўрмаймизми?.. Ҳақиқатан ҳам, нимани кутиб ўтирибмиз ўзи?

У н б и р и н ч и э р к а к. Аллақачон бу ҳақда бир қарорга келиш керак эди.

З а к а р и ё. Ҳали номаълум-ку, балки филнинг бизга кўрсатаётган хунарларидан подшоҳнинг ўзи беҳабардир.

О в о з л а р. Бўлиши мумкин.

З а к а р и ё. Унга бу ҳақда оғиз ҳам очмаслик керак, ортиқча безовта қилмаслик учун.

О в о з л а р. Ҳамма нарса бўлиши мумкин.

У ч и н ч и а ё л. Яшасин сенга ўхшаган эркаклар!

З а к а р и ё. Бошқа чора-имконимиз йўқ бизнинг. Подшоҳга борайлик-да, унга шикоят қилайлик.

О в о з л а р. Тўғри, тўғри, борайлик!.. Пухта ўйланган бу... Қанча тез борсак, шунча яхши... Подшоҳнинг хузурига борамиз-да, ундан адолатни талаб қиламиз.

У ч и н ч и э р к а к. Ўзинг мадад бер, карами кенг, марҳамати улуғ, эй Оллоҳ!

Т ў қ қ и з и н ч и э р к а к. Барибир бу иши хатарли.

З а к а р и ё. Кимдир ҳали ҳам иккиланиятими?

Ў н б и р и н ч и э р к а к. Нимага иккиланиш керак?

У ч и н ч и а ё л. Эркактарда журъат деган нарса қолмаганми дейман?

У ч и н ч и э р к а к. Ҳой сен, кампир, тилингни тий.

Е т т и н ч и э р к а к. Бошқа чора-имконимиз йўқ.

З а к а р и ё. Унда ҳамма майдонга йиғилсин. Мурожаатномамизни тайёрлаймиз-да, саройга қараб йўл оламиз.

Қ и з ч а. Истасанглар, мен дадамни чақириб келаман, у ҳам сизлар билан бирга борсинми?

Б и р и н ч и а ё л (*қизига секин танбеҳ бериб*). Жим, отанг банд, ишини ташлаб келолмайди.

О в о з л а р. Қани кетдик, одамлар... Демак, майдонда йиғиламиз... Бўлди-бўлди!... Қанча кўп бўлсак, шунча яхши!.. Подшоҳга бориб шикоят қиламиз... Филдан жабр кўрган борки, ҳамма шу ерда. Кетдик-кетдик!..

Ҳамма кетади, овозлар тобора узоқлашиб, сўнади.

Саҳна қоронғилашади.

2. ТАЙЁРГАРЛИК

Саҳна ёритилган. Шаҳар майдони. Оломон йиғилган, унинг олдида Закариё. Шовқин, ғала-ғовур.

З а к а р и ё (*оломонни тинчлантиришга ва унинг эътиборини ўзига қаратишга уринади*). Мен сизларга аввал айтганимдек, муҳими — тартиб ва бирдамлик. Токи ҳаммамиз битта одам, битта овоз бўлайлик! Демак, биз мана бундоқ кириб борамиз. (*Кўрсатади*.) Подшоҳга мана бундоқ таъзим қиламиз. Кейин мен жон-жаҳдим билан, овозим борича: "...Филингиз, аъло ҳазратлари..." дея мурожаат қиламан.

О л о м о н (*уларнинг овози бетартиб жаранглайди. Бу бетартиб жўрлик жумла сайин кучайиб боради*)... Муҳаммад ал-Фаҳднинг ўелини ўлдирди, кўчанинг ўртасида эзиб-янчиб ташлади, қонга ботган жикқа гўшгга айлангирди.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н. ...бундан бир неча кун аввал Абу Муҳаммад Ҳасанни ўлдиришга оз қолди, у ҳали ҳам тўшақда ётибди.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н. ...бор мулк-бисотимизни поймол қилди...

Овозлардаги бетартиблик кучая боради.

З а к а р и ё. Эй яхшилар, биз жуда ботартиб ва аниқ мурожаат қилишимиз керак. Агар овозларимиз битта овоз каби жарангламаса, бу ишимиздан заррача фойда бўлмайди. Ҳаммангиз бир вақтда гапиришга ҳаракат қилинг, бу қийин эмас. Жумлани биргаликда бошлаб, биргаликда тутатинг. Яна битта айтиб кўрамиз.

О в о з л а р. Ошиқманглар... Келинглар, яхлит, бир овоз билан... Кўркуву ваҳимасиз, бунда тартиб жуда муҳим... Ким у ерда ўзича ўтлаб кетаётган... Қани, ҳаммамиз бирданига.

З а к а р и ё. Яна бир бор синаб кўрамиз. Дикқат. Яна бир бор.

Ҳамма жим қолади.

Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н (*яна бетартиблик билан*). ...Муҳаммад ал-Фаҳднинг ўғлини ўлдирди... Хурмо дарахтларимизни синдирди...

З а к а р и ё (*уларни тўхтатади*). Йўқ, йўқ, Бошқатдан бошлаймиз.

О в о з л а р. Яна бир бор!.. Такрорлаш — илмнинг онаси... Вақтни беҳуда ўтказмайлик.

З а к а р и ё. Қани, бошидан. Муҳими, ҳаммамиз биргаликда. Қани... Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н (*анча тартибга тушиб*). ... Муҳаммад ал-Фаҳднинг ўғлини ўлдирди, кўчанинг ўртасида эзиб-янчиб ташлади, қонга ботган гўштга айлангирди.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н... Бундан бир неча кун аввал Абу Муҳаммад Ҳасанни ўлдиришга оз қолди, у ҳали ҳам тўшақда ётибди.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н. Шаҳардаги барча хурмо дарахтларини синдириб ташлади, фақат чайирларигина қолди, холос.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н. ... Муҳаммад Иброҳимнинг кулбасини бузиб ташлади. Агар у шу дақиқада уйда бўлганида ажали етиши муқаррар эди.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н. ...молларимизни ўлдирмоқда, товуқларимизни янчиб ташламоқда, у ҳамма жойда ажал уруғини сепмоқда.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

О л о м о н. ...халқни қаттиқ қўрқувга солиб қўйди.

З а к а р и ё. Энди сен, ҳой аёл, айтадиганингни айт.

У ч и н ч и а ё л (*оломондан ажралиб чиқиб*). Шўримиз қуриди, ҳаммамизнинг шўримиз қуриди.

О л о м о н. Болаларимиз ҳам, мулк-бисотимиз ҳам бало-қазога дучор бўлди.

У ч и н ч и а ё л. Ҳамма нарсага қирон келди.

О л о м о н. Уйимиз ҳам, ҳаётимиз ҳам, ҳамма нарса бало-қазо чангалида қолди.

З а к а р и ё. Шундан кейин ҳаммамиз бир овоздан подшоҳга илтимосимизни баён қиламиз. Қани! Биз эса...

О л о м о н. Биз эса, бир гуруҳ камбағал-қашшоқлар, сиз олампаноҳимиздан адолат сўраб келдик. Тирикчилигимиз ёмон, рўзғоримиз хароб, зўрға кун кечиряпмиз.

Яна овозларда бетартиблик бошланади.

З а к а р и ё (*қўлини силтади*). Йўқ, йўқ, ундоқ эмас. Агар бизнинг овозимиз яхлит, битга овоздек жарангламаса, сўзларимиз аниқ-ёрқин янграма-са, подшоҳ бизнинг нима демоқчилигимизни умуман англамайди ва бизга ёрдам беролмайди ҳам. Бу бизнинг ҳаммамизнинг юрагимиздан чиққан илтимос ва бизлар буни қатъий, ишонтириб гапиришимиз керак.

О в о з л а р. Ҳой, у тўғри гапни айтяпти! Ким у нуқул ишимизга панд бераётган? Агар биз узук-юлуқ, алкаш-чалкаш гапирсак, бу билан фақат подшоҳимизнинг гапини келтирамиз. Ана унда ишимиз расво бўлади! Бир овоз — боғдан, бир овоз — тоғдан... Саройга боряпмиз, ҳазилакам гап эмас бу!.. Сабр қилинлар, эй яхшилар... Тинчланинг.

З а к а р и ё. Тинчланинг! Яна бир бор такрорлаймиз.

О в о з л а р. Етар шунча! Томоқларимиз қирилиб кетди.

З а к а р и ё. Сўнгги марта. Дикқат! Ҳаммангиз баравар айтишга ҳаракат қилинг. Тайёрмисиз? Филингиз, аъло ҳазратлари...

Саҳна аста-секин қоронғилашади. Бир муддат овозлар янграб туради, сўнг тобора пастлаб, сўнади.

О в о з л а р (*ҳамма бараварига*). Муҳаммад ал-Фаҳднинг ўглини ўлдирди, уни эзиб-янчиб ташлади, қон ботган жикқа гўшгта айлангирди.

З а к а р и ё. Филингиз, аъло ҳазратлари...

Овозлар узоқлашиб боради. Чироқ ўчади.

3. САРОЙ ОЛДИДА

Саҳнанинг катта қисмини подшо саройи эгаллаган. Унинг олдида тўпланганлар рухсатни кутиш мобайнида ўзаро гаплашиш билан банд.

О в о з л а р. Посбонлардан ҳамон дарак йўқ... Саройга кириш учун бизга ким ҳам рухсат берарди!.. Нима учун рухсат беришмас экан.

З а к а р и ё. Ҳамма фуқаролар ўз подшосини кўриш ҳуқуқига эга.

О в о з л а р. Тўғри! Бу билан кимнинг қанчалик иши бор... Агар бизни барибир қўйишмаса-чи? Унда нима қиламиз?

З а к а р и ё. Хотиржам бўлинг. Подшоҳ бизни, албатта, қабул қилади.

О в о з л а р. Ҳақиқатан ҳам, у бизни эшитса, бирон жойи камайиб қолмайди-ку... Уни олижаноб одам дейишади... Мен уни тож кийиш маросимида қандоқ жилмайиб кулганини кўрганман... Ҳамма кўрган буни... Эҳ, лангнати посбон қасққа йўқолди экан!.. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да... Эҳтимол, подшоҳимиз жуда ҳам банддирлар?.. Биз, унинг содиқ фуқаролари... Тагин кимга ҳам боришимиз мумкин?.. Балки, омадимиз келиб, чиндан ҳам бирон натижага эришармиз?

З а к а р и ё. Ёддан чиқарманглар, бизлар бир овоздан гапиришимиз керак.

О в о з л а р. Бир овоздан!.. Ана, посбон ҳам келяпти!.. Ниҳоят-е!.. Қизиқ, у бизга нима деркин?

Сарой дарвозаси олдида посбон пайдо бўлади.

П о с б о н (*нафратини яширмай*). Подшоҳ киришларингта рухсат берди.

О в о з л а р. Демак, рухсат берибди-да!.. Оллоҳ умрларини боқий қилсин... Омин!

П о с б о н (*уларнинг сўзини бўлиб, бадтар нафрат билан*). Кираётганларингда оёқларингни яхшилаб артинглар, уст-бошларингни яхшилаб қоқинглар, саройни бурганю бит босиб кетмасин тагин.

Одамлар шу заҳоти оёқларини артишга ва уст-бошларини қоқиб-силкишга киришадилар.

Муҳими, тартиб билан киринглар ва одоб сақлашни билинглар, қўлларингни ҳеч нарсага теккизмаглар. Ҳар қалай, ювиндихонада эмас, саройда эканликларингни унутманглар.

З а к а р и ё. Сен хотиржам бўл. Ҳаммаси жойида бўлади. Биз одоб сақлашни яхши биламиз.

П о с б о н. Ундоқ бўлса, вақиллашни бас қилинглар-да, изимдан юринглар.

4. ПОДШОҲ ҲУЗУРИДА

Посбоннинг ортида саҳнада шаҳар фуқаролари пайдо бўлади. Уларнинг юзларида кўрқув, тавозе ва саросима. Улар бир-бирлари билан шивирлашиб гаплашадилар.

О в о з л а р (*хайрат оҳангида*). Қара, фавворачаларни, судди эртақлардагидек... Мармарларига бир қара... Нақ камалак рангида товланади-я.

З а к а р и ё. Секин қадам ташланглар, оёқларингизни тапиллатманглар.

О в о з л а р. Посбонлари жуда жиддий ва сергак экан. Уларга сал ишора қилинса, бас, калланг елкангдан учиб кетаверади... Энди саройнинг ўзига киряпмиз, шекилли.

Одамлар тахтта олиб борувчи ҳашаматли йўлакка яқинлашишади. Икки томонда ипга тортилгандек эшиклар, ҳар бирида иккитадан посбон.

О в о з л а р. Ҳозир тахтта рўпара бўламиз... Менинг нимагадир тиззала-рим қалтираяпти... Мана, етиб ҳам келдик... Уҳ, бирам юрагим дукиллаб кетяпти... Секинроқ қадам ташланглар... Деворлар худди олтин каби ялти-райди-я... Подшонинг ўзи қаерда?

Посбонлар эшикни очишади, эшик ичкарисида яна тўртта посбон кўринади.

О в о з л а р. Қайси эшикка қарама, қатор-қатор посбонлар... Юзлари нақ тошдан йўнилгандек... Мени ҳатто тер босиб кетди.

Қ и з ч а н и н г о в о з и. Подшоҳ амаки қаерга яшириниб олдилар дарров?

О в о з л а р. Жим.. Унингни ўчир... Саройнинг ичи нақ тилладан ясалгандек.

З а к а р и ё. Тинчланинглар.

О в о з л а р. Кўзлар қамашиб кетади-я... Бизни қаёққа элтишмоқчи ўзи?.. Бу нақ азобнинг ўзи-ку!.. Ҳар бурчакдаги посбонларни айтмайсанми?.. Улар учун одамни ўлдириш — “чирт” эткизиб тупургандек гап... Сарой дегани айланма йўллардан иборат экан-да.

Посбон бир неча юзлари тунд соқчилар кўриқлаб турган эшик олдида тўхтади.

П о с б о н (*оломонга ўғирилади. Унинг юзига очик-ойдин нафрат муҳрланган*). Ҳозир сенлар тахт жойлашган қабулгоҳга кирасанлар. Ишқилиб, ножўя хатти-ҳаракатдан худонинг ўзи асрасин сенларни. Подшоҳнинг қабули расм-русумга хос тартибда ўтказилади. Бунинг эсдан чиқармасликларингни сўрайман.

З а к а р и ё. Демак, биз подшоҳнинг хузурида ўзимизни муносиб тута билишимизни кўрсатишим керак. Одобли ва хушхулқ бўла биламиз. Ҳозир ҳаммамиз тартиб билан кирамиз, эҳтиром билан тавозе қиламиз, шундан сўнг подшоҳга илтимосимизни баён этамиз.

О в о з л а р. Наҳотки, биз ўз подшоҳимизни кўришга мушарраф бўлсак?.. Бошим айланиб кетяпти... Юрагим ҳаприқяпти... Бирам юрагим дукиллаб кетяптики!

Икки соқчи каттакон эшикни ланг очиб юборишади.

П о с б о н (*остонадан*). Шаҳар фуқаролари қабулингизга келишди, олам-паноҳ.

П о д ш о ҳ (*қабулгоҳдан*). Киришсин.

П о с б о н (*оломонга*). Энди киринглар ва тавозе қилинглар.

Қабулгоҳга биринчи бўлиб Закариё киради, қўрқув ва саросима чулғаб олган бошқалар унинг ортидан киришади.

О в о з л а р (*бўғиқ ва титроқ*). Подшоҳ!.. Асоси қўлида!.. Офтобдай ялтилайди... Бошингни куйига қил, кўтарма бошингни... Бу соқчилар худди хаёлий шарпаларга ўхшайди... Ҳар бир бурчакда, ҳар деворнинг тагида туришибди. Тахтнинг баландлигини кўр... Подшоҳимиз...

Ниҳоят ҳамма сукутда қотади. Итоат билан ерга бошлари теккуни қадар тавозе қилишади. **З а к а р и ё** энг олдинда.

П о д ш о ҳ. Фуқаролар ўз подшоҳидан нимани истайдилар?

Оғир сукунат чўкади. Ҳамма жойида тош қотган. Фақат тошдан ясалгандек эгилиб турган елкаларгина кўринади.

Мен гапиришларингизга руҳсат этаман. Шикоят қилгани келдингларми?

З а к а р и ё (жундек журъатланиб, титроқ овоз билан). Филингиз, аёло ҳазратлари...

П о д ш о ҳ. Нима...фил?

Э р к а к л а р д а н б и р и (титроқ овоз билан). Муҳаммад ал-Фаҳднинг... (тўхтаб, атрофига кўрқув билан аланглайди.)

З а к а р и ё (баланд овозда). Филингиз, аёло ҳазратлари...

П о д ш о ҳ (ғаши келиб). Хўш, филингиз, кейин-чи?..

Қ и з ч а. Муҳаммад ал-Фаҳднинг ўлини...

Биринчи аёл кўрқиб кетиб, унинг оғзини ёпади.

П о д ш о ҳ. Ким у кўшимча қилаётган?

З а к а р и ё (қаҳр ва нафрат тўла овозини баландлатиб). Филингиз, аёло ҳазратлари...

П о д ш о ҳ. Менинг тоқатимнинг ҳам чегараси бор. Гапиринглар, хўш, нима қилибди филга?

З а к а р и ё (ич-эттини еб оломонга термилади).

Ҳамма бошини кўйи солган кўйи чурқ этмайди.

Филингиз, аёло ҳазратлари...

П о д ш о ҳ. “Филингиз, аёло ҳазратлари” дея жаврачингни бас қил. Агар нима гапирганини тушунтириб бермасанг, бошингни бўйинингдан жудо қилишларига буйруқ бераман.

Закариё оломонга саросимада термилади. Бир сония иккиланади. Сўнг унинг саросимаси нафратта айланади ва дадил-шаҳдам қиёфада тахта қараб юради.

З а к а р и ё (кўларини чаққон ҳаракатлантириб). Биз сизнинг филингизни жонимиздан ортиқ яхши кўрамыз, аёло ҳазратлари. У ҳақида асло сиздан кам қайғурмаймиз. Биз унинг шаҳарда кезиб юргангани кўрсак, яйраб кетамиз. Унга шу қадар ўрганиб қолибмизки, ҳатто кўрмасак туролмайдиган бўлиб қолдик. Бироқ бизга у зерикаётганга ўхшаб кўринади, чунки доим бир ўзи юради-да. Ёлғизлик — бу энг ёмон нарса, аёло ҳазратлари. Шу боисдан ҳам, олампаҳоҳ, биз, ҳузурингизга бир таклиф билан келдик, яъниким, бу филнинг ҳаётини жиндек қувончбахш нурлар билан зийнатласак, инчунун уни уйлантириб кўйиш керакмикин, яъни ундан ўнлаб зурриётлар дунёга келсин. Минглаб зурриётлар! Токи бутун шаҳар филларга тўлиб кетсин.

О в о з л а р (тушкун ва бўғик)... Токи бутун шаҳар филларга тўлиб кетсин.

П о д ш о ҳ (жилмайиб). Шунини мендан илтимос қилгани келдингми?

З а к а р и ё. Биз астойдил ишонамизки, олампаҳоҳимиз бу илтимосимизни рад қилмайдилар.

П о д ш о ҳ (арқони давлатга ўгирилиб). Эшитдиларингизми? Жуда фаройиб илтимос. Мен бекорга айтмасдим, халқим борасида тоза омадим келган деб. Унинг қалби бирам сезгир, бирам эзгу. Албатта, бу илтимосларингизни ерда қолдирмаймиз, ўзларинг илтимос қилгандек амалга оширамыз (асосини ерга уради). Шоҳлик фармойишмни эшитинг. Биринчи фармойиш: зудлик билан Ҳиндистонга одамлар юборилсин ва филимизга муносиб жуфти ҳалол излаб топилсин. Иккинчи фармойиш: бу ажойиб йигит мукофотлансин ва филга бош назоратчи қилиб тайинлансин. Учинчи фармойиш: филимизнинг тўйи мусиқа садолари ва рақслар билан ўтадиган умумхалқ байрами даражасида беш кеча-ю беш кундуз текин ичимликлар тортиб нишонлансин.

З а к а р и ё. Саховатли олампаноҳимизни Оллоҳнинг ўзи асрасин ҳамиша.

О л о м о н (*тушқун ва бўғиқ товушда*). Саховатли олампаноҳимизни Оллоҳнинг ўзи асрасин ҳамиша...

П о д ш о ҳ (*жилмайиб*). Шундоқ қилиб, илтимосларингиз бажо бўлди. Кетишларинг мумкин.

Одамлар қадларини тикламаган ҳолда эшикка томон судраладилар, ҳали саҳнада чироқ нурлари батамом ўчмайди. Чироқ яна қайтадан ёрқинлашганда спектакль ишгирокчилари саҳна олдига чиқиб келадилар.

Ҳ а м м а (*биргаликда*). Бу бир ривоят.

Б и р и н ч и а к т ё р. Буни биз сизлар учун ўйнадик.

И к к и н ч и а к т ё р. Биз бундан ўзларингизга хулоса чиқариб оласизлар, дея ўйнадик.

У ч и н ч и а к т ё р. Дунёда филларнинг нима учун уруғи қуриб кетмаганлиги энди сизларга аён бўлган бўлса керак.

А к т ё р а ё л. Уларнинг нима учун кўпаяётганлиги ҳам.

Т ў р т и н ч и а к т ё р. Филлар кўпайиб бораркан, сиз уларнинг янгидан-янги зурриётларига тўқнаш келаверасиз...

Ҳ а м м а (*биргаликда*). Лекин ривоятнинг янгиси жуда бешафқат ва қонли бўлади. Уни биз сизга кейинги сафар ўйнаб берамиз. (*Кетишади.*)

П а р д а.

Миртўлат МИРЗО
таржимаси.

Шойим БЎТАЕВ

Ҳисомиддин ал-Ёғий

Ҳикоя

Киш чилласи оёқланди.
Совуқ забтига олди.
Масжид айвонида тирик жон кўринмасди, узоқ-ёвуқдан оқиб келган намозхонлар ўзларини ичкарига олган.

Беш-олти юз намозхонни бемалол сиздира оладиган бу бинони ҳар бирига дурадгорлар томонидан ойлаб ишлов берилган ўн икки ёғоч устун ўз кифтида тутиб турарди. Бу устунларда ўн икки мамлакатнинг санъатини, урф-уддини кўриш, дидини пайқаш мумкин эди. Ўн икки мамлакатдан келган усталар ўзларининг бор ҳунарларини ёғочларга муҳрлагандилар. Энди улар оддий ёғоч эмас, балки масжиднинг кўркига кўрк, салобатига салобат бағишлаб турган юксак санъат намуналари эди.

Жума намози бўлгани учун масжидда одам тирбанд; улар бир-бирларига озор ва халақит бермасликка уриниб, намознинг бошланишини бетоқат кутар эдилар.

Меҳроб олдида дарвешлар дарвеши, шайхлар шайхи Ҳисомиддин ал-Ёғий сукут сақлаб турарди.

Эғнида жанда қабо, бошида ранги ўнгиб кетган калонсуво.

Бундай кийим-бош масжиднинг ҳашамаи, айрим намозхонларнинг зарбоф тўнларига муқоясан қаралганда жудаям бечораҳоллик аломати бўлиб туюларди.

Бундан ташқари, шунча одамнинг ана шу бечораҳолдай кўринган кекса шайхнинг оғзига тикилганча, илҳақ туришида ҳам қандайдир илоҳийлик муҷассам эди.

Етмишлардан ошган шайхнинг оппоқ соқолли юзида, нур чақнаган кўз қарашларида, озғин елкаларини ади тутишида масжидни файзиёб этадиган, намозхонлар сафини жипслаштириб — боғлаб турадиган алланарсалар мавжуд эди.

Намоз бошланишига саноқли дақиқалар қолди.

Намозхонлар безовталана-ташвишлана бошладилар.

Уларнинг нигоҳларида, энди нима бўларкин, деганга ўхшаш сўроқ соялари изғирди.

Энди нима бўларкин?

Бу савол бежиз эмасди.

Гап шундаки, ҳамон улуг султон Алоуддин Тармашириндан дарак йўқ эди.

Хитой, Ҳиндистон, Ироқ подшоликлари ва Ўзбек мулки орасидан мусти мустаҳкам ўрин олган Маворауннаҳр султони Алоуддин Тармаширин кўшинининг ҳисобсизлигию ёвқурлиги, сарҳадларининг поёнсизлигию илкидаги заминнинг жаннатмаконлиги, аҳли раиятнинг фаровонлигию улар орасида адолатни қарор топтирганлиги — шулар барчаси туфайли енгилмас ва қудратли деб ном олган эди. Шу боис, наинки чегаралари туташ мамлакатларга, балки уммон оша, тоғлар оша узоқ-узоқларга донғи кетган эди.

Неча йилдирки, султон жума намозини шу масжидда ўқийди.

Султоннинг хос маҳрами бироз аввалроқ намоз ўқиладиган гиламчани меҳ-

роб ёнидаги мақсурага¹ тўшаб кетар, шундан сўнг маҳрамлари, акобирлари, шотирлари қуршовида сулгон етиб келар, гиламча устига чўккалар, у билан бирга келганлар ён-атрофидан, ортидан жой олишарди.

Бугун эса...

Ҳали гиламча кўтарган маҳрам ҳам кўринмади.

Нима бўлдикин?

Бу ҳол Ҳисомиддин ал-Ёғийга қандай таъсир қиларкин?

Кекса шайхнинг нигоҳида қилг этган ўзгариш сезилмасди.

У фақат намозни бошлаш тадоригини кўрар, теран кўзларида бугунги ваъзини кўнгилларга чуқур жойлай билишини аңглатувчи ифодалар бор эди.

Эшик оғир ғийқллаб очилди.

Ичкарига совуқ ҳаво ёпирилди.

Эшикка орқа ўтириб ўтиришгани учун намозхонлар “тувв” этиб елкалари оша ортларига ўгирилиб қарашди.

Намозхонлар билан юзма-юз турган шайх кўзининг қиринигина ташлаб қўйди. Наинки эшикнинг очилиши, балки кўпорилиб тушиши ҳам уни заррача безовта этолмаслиги аён эди.

Эшикка яқин ўтирган, кўринишидан-да, кийинишидан-да бу ерликка ўхшамаган ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги ўрта бўй, катта-катта кўзларидан муғом-бирликка қоришиқ ақл порлаб турган киши қалингина пўстин кийганига қармай, ўзини совуқдан четта олаётгандек беихтиёр силжиб қўйди.

Бу одам юртма-юрт, сарҳадма-сарҳад кезиб юрган марокашлик сайёҳ эди.

Унинг йўлга чиққанига ўн йиллардан ошиб кетди.

Э-ҳе, бу вақт ичида у нималарни кўрмади-ю!

Олиму девона, бою фақир, доною нодон, камтару муттаҳам, пасткашу олижаноб, ҳасису саҳий зотларнинг бетиним оқимидан мисли уммондек тўлқинланиб ётган шаҳарлардан тортиб таҳқирланган одамлари жоҳиликка, ёлгон даъволарга, мункирликка юз тутганликларидан ерларчин қилинган элларгача кўрди у.

Одамзод мисли ҳашарот, дея ўйлади.

Аммо уни юксалтиргувчи биргина нарса бор дейишди.

Нима ўша нарса?

Сайёҳ бетиним қидиради, қидираверади...

Оёғи етган нотаниш жойлар уни ҳайратта солади.

Бу ҳайрат яна қадам босишга ундайди.

Ахйри ҳайрати етаклаб келган жойи шу ер бўлди.

Аввал Шайх Ҳасан ва Ҳисомиддин ал-Ёғий билан танишди.

Сайёҳ уларга отасининг ҳам фақиҳ бўлганлигини, ўзининг кўшлаб мусулмон алломаларининг ваъзларини тинглаганлигини, ҳадисларни ёд олганлигини айтиб, баъзи масалалар хусусида ўз фикр-мулоҳазаларини билдиргач, лаҳза ичида дунёни бир неча марта кезиб чиқа олгулик кароматга эга иккала шайх марокашлик сайёҳ ҳам оламини фақат оёқ билан айланиб юрмаганини сиртдан бўлса-да, ичдан тан олишди.

Улар сайёҳни сулгонга юзма-юз қилишди.

У ҳақда гапириб беришди.

Сулгон унга илғифот кўрсатиб, кулимсиради:

— Хушмисан, яхшимисан, қутлуғ ўлсун, — деди соф туркий тилда.

Сайёҳни сулгон илғифотидан ҳам кўра у сўзламиш тилнинг жозибаси, улғуворлиги-ю тангилги лол этди.

Сулгон айтган сўзларни ёдлаб олди.

Тақдир қилаётганини ўйлаб ҳам ўтирмай, ким билан кўришса-да, шу сўзларни айтди:

— Хушмисан, яхшимисан, қутлуғ ўлсин!

Бу тилга меҳр уйғонди сайёҳда.

Кўпроқ туриб, кўпроқ сўз ўрганиш ҳаракатида бўлди.

Сайёҳ ҳамиша шу масжидга келиб намоз ўқир, айниқса, Ҳисомиддин ал-Ёғийнинг намоздан кейинги ваъзларини берилиб тингларди.

¹ Мақсура — меҳроб ёнидаги алоҳида ажратилган жой бўлиб, у ерда давлат бош-лиқлари намоз ўқиган.

Бугун сайёҳ масжидга кириб келганида одам лик тўла эди.

Шу боис, жойи пойгаҳда бўлиб қолди.

Ҳисомиддин ал-Ёғий масжидда ҳеч кимга сиз у ёққа ўтишга сиз бу ёққа ўтинг, деб айтмасди.

Остонада чопар пайдо бўлди.

У бошига мўғулча қалпоқ босирган, эғнидаги мўғулча пўстиннинг жунлари тирик жонивордай ҳурпайиб турарди.

Чопар елка оша ўзига тикилган юзлаб нигоҳдан бир зум талмовсираниб қолди. Тикилмаган, кимсан дея қарамаган бир нигоҳ-да уни ҳаяжонга солди.

У ўзга сайёрадан келиб қолгандек эди.

Нақ султоннинг ўзидан чопар бўлиб келганлиги ёдига тушгач, дадиллашди.

Меҳробгача олиб боргулик йўл қидирди.

Йўл топмади.

Намозхонлар-да ўринларидан туриб, унга йўл беришмади.

Шайх ҳамон миқ этмай турарди.

Ахийри чопар сукунатни бузишга журъат этди:

— Сизга хабар келтирдим!

Шайхнинг ўқтам товуши масжид гумбазларида акс-садо берди:

— Не хабар экан?

— Сизнинг ўзингизга айтиш буюрилган.

Намозхонлар талмовсиранишди.

Шайхнинг қонсиз лабларида истеҳзоли табассум ўйнади.

У озғин қўлларини олдинга чўзиб, кучоғини очди, намозхонларни бағрига босмоқчи бўлгандек бир ҳаракат-ла:

— Буларнинг бари-да менинг ўзим! — деди.

Ўтирганлар енгил хўрсинишди.

Сайёҳ завқланганидан бош чайқаб қўйди.

Чопар нима қиларини билмади.

Шайх буйруқ оҳангида:

— Айтаверин! — дегач, чопар ғоз туриб, қоғоздан ўқиб бераётгандек эълон қилди:

— Соҳибқирони аъзам, улуғ хоқонимиз султон Алоуддин Тармаширин ҳазрати олийлари бугунги намози жумага муҳим давлат ишлари билан ушланиб қолганликлари туфайли бироз кечикиб келишларини маълум қиладилар!

Оломон қалқди!

Бу ҳеч кўрилмаган ҳодиса эди!

Айрим намозхонлар бетоқат бўлиб, ичларида, э, намозни бошлайверайлик-да, султон-мултони билан нима ишимиз бор, дея енгил ўйлашар, муслмонликнинг бу фарзини тезроқ юмалоқ-ясси қилиб, тезроқ кўчага чиқишга интилишарди.

Намозни бошлаш вақти етганди.

“Имомликка ўтган Ҳисомиддин ал-Ёғий ноқулай аҳволда қолди, — ўйларди сайёҳ. — Ҳозир султонни кутса, намоз вақти бўлди, намозхонлар маломатига қолади, кутмаса, султон ғазоби...”

Чопар остонада шайхдан жавоб кутаётгандек қимир этмай турарди.

Шайх бошини кўтарди.

— Соҳибқирони аъзам, улуғ хоқонимиз султон Алоуддин Тармаширин ҳазрати олийларига етказсинларки, — дея ҳирқироқ, аммо тантанавор тусда эълон қилди шайх Ҳисомиддин ал-Ёғий, — вақт шундай ҳакамдирки, унинг қаршисида шоху гадо баробардир. Биз учун энг улуғи Аллоҳимиз буюргандир!

Чопар ўзини четта олди.

Унинг ёнида гиламча кўтарган хос маҳрам пайдо бўлди.

У ҳам чопар каби меҳроб томон йўл қидирди.

Гиламчани ҳамишаги жойига — меҳроб олдига тўшамоқчи эди.

Йўл топмади.

Гиламчани кўрсалар-да, намозхонлар-да ўринларидан туриб, унга йўл беришмади.

Шундан сўнг маҳрам гиламчани қайтариб олиб кетишни ҳам, кетмаслик-

ни ҳам билолмай ича саросар туриб қолди. Ҳайлай-Ҳайлай бир қарорга келди, шекилли, гиламча ти биргина бўш жойга — шундоққина остона остига, сайёҳ ёнига оҳиста тўшади, орта чекинди. Эшик ёпилди.

Шайх имомликка ўтди.

Намоз бошланди.

Орадан анча вақт ўтгач, эшик очилиб, султон остона ҳатлади.

Унга ҳеч ким эътибор бермади.

Ҳамма ўз тоат-ибодати билан машғул, ўқтин-ўқтин, шайхнинг елкаларига назар ташлаб қўйишарди.

Жанда қабонигана кўз кўтариб тургандай кўринган шайхнинг озгин елкаларида кишини беихтиёр ўзига жазб этувчи, кўзини олиб қочувчи аллаларсалар бор эди. Унга иқтидо қилувчилар ҳар доимги намоздан кейин бир-бирларига қўпинча:

— Имомимизнинг елкаларида ҳаммаша фаришталар ўтиради-я, кишини ўзига қаратиб олаверади, — деярд эдилар.

Султон Алоуддин Тармаширин вазиятни пайқаб, беихтиёр эшикни оҳиста ёпди.

Ўзининг гиламчаси устига чўккалади.

Гиламчанинг у ёқ-бу ёғини тўғрилаган бўлди.

Масжиднинг умумий руҳи қомига сингиб кетди.

Буюклиги абас топди.

Ҳоқонлиги унут бўлди.

Шайхнинг ўқтам овози ҳаммани яқдилликка чақирарди:

— Аллоҳу акбар!

Шу эди улуг саодат:

— Аллоҳу акбар!

Мунавварлик-да шу эди:

— Аллоҳу акбар!

Юксаклик-да шу эди:

— Аллоҳу акбар!

Борлиқ-да шу эди:

— Аллоҳу акбар!

Шу эди, шу эди, шу эди — ялакат бир вужуд-да шу эди, ягона овоз-да шу эди:

— Аллоҳу акбар!

Султоннинг кўзларидан беихтиёр ёш тирқиради.

Султонга эргашиб келиб, масжидга кира олмаган, тўғрироғи, кириб ўтиришга жой тоқолмаган аъёнлар ташқарида қолишди.

Шу чоқда улар ҳоқоннинг ёдидан беихтиёр кўтарилиб кетишганди.

Ҳаммаша уларнинг ғамини еб, устини бут, қорнини тўқлаб келган султон энди ўзининг ғамини емоқда эди.

Ўз руҳининг ғамини емоқда эди!

Аъёнларга малол келди бу: чунки, улар руҳ-ла душман эдилар, султон ўз руҳининг ғамини еса, бизнинг баданимиз ғамини емай қўяди, деб ўйлар эдилар; ўз баданларини дунёнинг ҳукмдори деб билар эдилар.

Уларнинг баданларида ҳамма аъзолар мужассам эди — юрак бор эди, мия бор эди, қорин-да жуда-жуда бор эди; фақат, руҳ йўқ эди, руҳ йўқ эди — эгаси ташлаб кетган ташландиқ ҳовлидай ҳувиллашиб ётарди.

Намоз давом этарди.

Аҳён-аҳёнда шайхнинг ширали овози масжид гумбазлари аро таралар, бу овоз бориб етган ҳар бир жойдан илоҳий нур таралаётгандек бўларди.

Ташқарида қолган султон аъёнларидан совуқ ўта бошлади.

Улар кафтларига “куҳ-куҳ”лашиб, намознинг тезроқ тамом бўлишини кутишарди.

Эшикни қия очиб қарашгаям юраклари дов бермасди, чунки эшикнинг тақинасида нақ султоннинг ўзи ўтирарди-да.

Аъёнлар бир-бирларига бундай кучли совуқ анча йиллардан буён бўлмаганини гапиришарди, ҳолбуки, яқингинада бундан-да бешбаттар совуқлар бўлиб ўтган, иссиққина ўрдуда май ичиб, эт еб, суяк чайнаб, соҳибқирони аъзамни шарафлаб, кўкларга кўтариш билан овора бўлиб қолган аъёнлар у совуқларни пайқашмаганди.

Намоз тугади.

Аёнлар совуқдан қалтирамасликка ҳаракат қилиб, султоннинг чиқишини кутиб туришганда шайх Ҳисомиддин ал-Ёғий ваъз бошлаб юборди.

Аёнларнинг тарвузи бўлтигидан тушди, дағ-дағ қалтирай бошланди.

Хайриятки, Ҳисомиддин ал-Ёғийнинг ваъзи қисқа бўлди.

— Ўзларининг вақтинчалик куч ва мансабларини суистеъмомл этиб, шулардан фойдаланиб, халққа жабр-зулм ўтказувчилар, албатта, қиёматда эмас, ҳали ҳаётлик чоғида ҳам жавоб берадилар, — дея сўз бошлади ал-Ёғий сокин товушда. — Улар ўзларини халққа яхшилик ва меҳр-мурувватда бўлгандай кўрсатарлар ёинки ҳақиқатдан ҳам ўзларининг қандай аҳволда, равиш-рафторда эканликларини билмасларидан халққа яхшилик қилиб, меҳр-мурувват кўрсатяпман, деб астойдил ишонарларки, бу уларнинг сўқирликлари белгисидир, шу туфайли ортгирган гуноҳлари яна чандон ортади. Тили болу қўли қонга бўялган золимлар бу дунёнинг энг жирканч махлуқларидир, — шайхнинг кескир сўзлари, ўктам товуши ҳамманинг бошини ҳам қилган. Ҳар ким ўзининг қанақа одам эканлигини ўйлаб ўтирарди; айниқса, султон Алоуддин Тармаширин кўзларидан оқабтан ёшларни яширишга ҳам уринмасди.

Шайхнинг сўзлари беозор эди.

Боиси, у ҳеч кимга бармоқ нуқиб, эй сен, деб айтиб-кўрсатмаёттанди.

Шайхнинг сўзлари кескир эди.

Боиси, унинг сўзларида ҳаммага ҳам тегишли нималардир бор эди.

Масжидга йиғилганларнинг асосий қисмини мамлакатни қўлда ушлаб турган боёнлар, мулкдорлар, султон ўрдусига яқин кишилар ташкил этган эди.

Шайх бамисоли бир-бир барчанинг кўзини очмоқда эди.

Ҳақиқий қиёфани алайно-ошкор кўрсата оладиган кўзгу тутмоқда эди у гўё.

Виждон кўзига кўзгу тутмоқда эди у.

Кўзгуда кир-чирлар, хас-хашақлар, чанг-тўзонлар акс этмоқда эди, холос; шу боис, барчанинг боши ҳам эди, кўзи юмуқ эди.

Бошлари ҳам эса-да, кўзлари юмуқ эса-да, кўзгуни кўриб туришарди.

Ваъз тугади.

Кимларнингдир кўзидаги кўзгу шу заҳотиёқ йўқолди, кимларнингдир кўзида у абадул-абад қолди.

Намозхонлар ўринларидан туриб, дарҳол ўртадан йўл очишди, султон Алоуддин Тармаширинга таъзим бажо келтиришди.

Султон вазмин одимлар билан имомнинг олдига келди.

Табассум қилди.

Қўл узатди.

Имом султонга кўз қирини ташлаб қўйди-да, илтифот кўрсатаёттандек қавима қабонинг титилиб кетган енглари орасидан озгин қўлини чўзди.

Жума намози ниҳоясига етди.

Султон Алоуддин Тармаширинни намозхонлар таъзим-ла кузатишди.

Султон хиёл таъзимда бўлиб турган сайёҳ ёнидан ўтаётиб, унга жилмайди. Сайёҳ чуқурроқ эгилди.

Султон ортидан намозхонлар ҳам бирин-кетин ташқарига чиқишди. Зум ўтмай улкан бино бўшади. Меҳроб олдида тик турган шайх билан пойгаҳдаги сайёҳдан ва муаззиндан бўлак ҳеч ким қолмади.

Сайёҳнинг бу юртга келганига эллик кундан ошган, сафари қаримокда эди. Келганидан буён шу масжидда намоз ўқиб, шайх билан бот-бот суҳбатлар қуриб турарди. Ҳисомиддин ал-Ёғийнинг салоҳиятию қувваи ҳофизаси уни лол қолдирарди. Бу чолнинг билмаган нарсаси йўқ эди: коинотнинг барча сир-синоатидан тортиб, одам боласининг феъл-атвориғача унга аён эди, шу боис улуг фақиҳ номини олганди. Сайёҳнинг бугун ўзини жуда муносиб тутган шайхга нисбатан меҳри яна-да товланиб кетганди.

Сайёҳ ҳозиргина намозхонлар ўтирган намаат устидан шайхнинг олдига юриб борди.

— Ҳаво совиб кетди, — деди сайёҳ ғувиллаб совуқ ёпирилиб турган очик эшикка қараб қўйиб.

— Ҳа, совуқ, — деди шайх бепарво.

— Тўнингизни қаранг, анча уриниб қолибди-ку, тақсир, — деди сайёҳ кўзи билан шайхнинг эғнидаги унда-мунда ямоқ тушган қавима қабога ишора қилиб.

Шайх жилмайди.

— Уғлим, бу ҳам меники эмас, қизимникидур, — деди ўша жилмайганча. Сайёҳ эғнидаги пўстинни ечишга уринаётди:

— Марҳамат қилиб, мана шу пўстинимни олиб кийсангиз, — дея таклиф қилди.

— Йўқ-йўқ, уринма, ўғлим, — шайх сайёҳнинг қўлидан ушлаб пўстинни ечдирмади.

— Сизга совға деб...

— Раҳмат, ўғлим, раҳмат, — деди шайх миннатдор бўлгандай. — Мен эллик йил муқаддам ҳеч кимдан тухфа олмайман деб Аллоҳга қасам ичганман, мабодо, совға олгудай бўлсам, албатта, сендан олган бўлардим.

Сайёҳ таъзим қилди.

Шайх қўлини унинг кифтига қўйиб:

— Қаддингни кўтар, ўғлим, — деди.

Сайёҳ қад ростлади.

Унинг ранги оқариб кетганди.

Қўлини кўксига қўйганча тисарила-тисарила чиқиб кетди.

...Эртаси куни султон Алоуддин Тармаширин яна йўлга отланаётган сайёҳ шарафига катта зиёфат берди.

Зиёфат ўрдуда бўлди.

Султоннинг ўрдуси чодирдан тикланган бўлса-да, ичкариси ҳар қандай ҳашамамли саройдан қолишмасди.

Тўрдаги тахтда султон ёнбошлаб ўтирарди. Оёқ остларига, тахтнинг ён-атрофига қоплону йўлбарсларнинг терилари тўшаб ташланганди.

Тахтни қуршаб олишган хизматкорлар султоннинг ҳар бир сўзига илҳақ туришар, ҳозир у, осмондаги ойни олиб келингллар деса, шунга-да югуриб кетгудай эдилар.

Мамлакатнинг барча ақобирлари, номи чиққан арконлари, олиму фузалолари, шоиру мадждохлари... қўйингки, салтанатни сўриб ётган жамики кўкалдошлар бугун ўрдуга ёғилишганди. Сарой аҳли, вазиру вузаро, амиру умаро — ҳар ким ўз мансаби-ю мавқеига қараб жой эгаллаган эди.

Сайёҳ султоннинг чап ёнидан жой олган.

Йиғилганлар олдларига қўйилган товоқлар ва кўзаларни бирин-кетин бўшатишар, уларнинг ўрнига янгилари келарди.

Султон уларнинг барчасига кўз остидан эринчоқлик билан назар ташлар, бу қарашидан ўтирганларнинг бирортаси ҳам уни қизиқтирмаслиги кўриниб турарди.

Султоннинг негадир кайфияти йўқ эди.

Кечаги масжиддаги воқеа уни анча-мунча мутаассир этган бўлса-да, шоҳлик гурурига ҳам тегиб кетганди.

У бугун сайёҳ баҳонасида бериладиган зиёфатда шайх Ҳисомиддин ал-Ёғийга ўзининг кимлигини кўрсатиб ҳам қўймоқчи бўлганди.

Тўғри, Ҳисомиддин ал-Ёғий ҳеч вақт ўрдуга қадам босган эмас.

Султоннинг бирорта ҳам совғасига қиё боқмаган.

Борди-ю, Алоуддин Тармашириннинг сахийлиги тутиб, бутун мамлакатни ҳада этмоқчи бўлса ҳам, шайх менсимаслигини яхши билади.

Шайхнинг ундан устунлиги шунда эди.

Шайхнинг сайёҳ билан алоқаси дурустлигидан султон унинг шу баҳонада саройга ташриф буюришига умид боғлаганди.

Бироқ, ундан дарак бўлмади.

Султон чопар юборди.

Чопар қайтиб келиб, Алоуддин Тармаширинга шайхнинг жавобини етказганда, султон ғазабдан кўкариб кетди.

Теварак-атрофига илкис қирғий қараш қилиб олди.

Хайрият, чопар етказган гапни унинг ўзидан бошқа ҳеч ким, ҳаттоки, ёнида ўтирган сайёҳ ҳам эшитмаганди.

Ҳисомиддин ал-Ёғий чопарга зиёфатга келолмаслигининг сабабини султонга етказишни буюриб, мана бундай деган эди:

— Подшоҳнинг зиёфати хос кишилар учун ҳаром. Унинг қилаётган хайру эҳсонлари оломон учундир, чунки оломон шундай нарсаларга ўч, шу туфайли унинг барча гуноҳларини кечириб юбораверади. Лекин Аллоҳ кечирмайди, хос кишилар ҳаммавақт итлар олдига ташланадиган суякка ижирганиб қарайдилар. Шу сабабли, ўзлари фақир бўлсалар-да, ҳеч қачон ҳеч кимга бош эгмайдилар. Султонга етказингки, шу боис мен ўрдуга боролмайман, ҳаром киймайман, ҳаром емайман деб, эллик йил бурун Аллоҳга қасам ичганман.

Алоуддин Тармаширин нима қиларини билмай қолди.

Нима қилсин?

Жанда қабоси-ю эски калонсуводан бўлак бойлиги бўлмаган кекса шайх қандай жазога мустаҳқик?

Агар, ҳозир у бир имо қилса пойида бўридай ириллаб турган югурдаклари лаҳза ичида унинг бошини кўтариб келишлари мумкин-ку!

Йўқ!

Султон Алоуддин Тармаширин бундай қилмайди.

Етти иқлимга адолатпешалиги, фуқаропарварлиги билан донғи кетган султон бундай қила олмайди.

Алоуддин Тармаширин даврага худди бегоналарга қарагандай оғир-оғир қаради. Унинг миясида фикрлар қуюни чарх ура бошлади.

“Мана бу зиёфатхўрлик қилиб ўтирган, ўз манфаатлари йўлида ҳеч қандай қабихликдан қайтмайдиган, кичкинагина тўхфа учун итдек товонингни ялашга ҳам тайёр олчоқлардан мушгдеккина чолнинг ўлса ўлиги ортиқ. — Менинг ўзим-чи? Ростдан ҳам адолатли шоҳманми? Ахир, аҳли раиятта солинган солиқлар-у фуқаронинг пешона тери эвазига мана бу текинхўрларни боқиб ётганим ёлгонми? Йўқ, йўқ: шайх тўғри сўзлайди, бундан-да ачиқроқ сўзлар айтса-да, бари рост: бироқ султонлик мартабамнинг бир томони нега, нима учун тўнғизбоқарликка айланиб кетаётганини ўзим ҳам англолмай доғдаман...”

Султоннинг қовоқ-тумшуги осилиб, дову дунёси қоронғилашди.

Унинг кайфияти даврадагиларга ҳам юқди, бирин-кетин овқатдан қўл уза бошладилар.

Сайёҳ зийраклик ва эҳтиёткорлик билан кузатиб ўтирарди.

Султон ихтиёрсиз равишда олдидаги товоқда турган сергўшг каттакон иликни олди-да, кескин бир ҳаракат-ла пастга томон улоқтирди:

— Қани, ушланглар!

Пастдагилар эсанкираб-довдираб қолишди. Султон улоқтирган суякнинг ерга тушиши унинг кайфиятини баттар ёмонлашувига баҳона бўлиши мумкинлигини ҳамма яхши биларди.

Тўрт-бешта амалдор гавдаларига номуносиб ҳолда чаққонлик билан олдинга интилди. Улар ҳаволаб келаётган суякка қўлларини чўзишди. Суяк битга эди, шу боис уларнинг бирига насиб этди, лекин барчалари суякка эга бўлгандек қувондилар, уларгина эмас, даврадагиларнинг барчаси қийқириб юборди.

Суякни тутиб олгач, амалдорни олқишлай кетдилар:

— Яшанг, Бурғубек!

— Ҳалолингиз бўлсин!

— Султонимизнинг ҳимматларига балли!

— Умрлари узоқ бўлсин!

— Дунё тургунча турсинлар!

Шу тариха даврага хушнудлик қайтгандек бўлди.

Шовқин-сурон, вағур-вуғур яна авж олди, дастурхондан қўл узганлар яна таомни ея киришдилар.

Алоуддин Тармаширин чап қўлини хиёл кўтарди, давра дарҳол жим бўлди. Сўнгра эллик кундан ортиқ мамлакатларида турган марокашлик сайёҳ Шамсиддин Абу Абдуллоҳ ат-Танжий шаънига илиқ сўзлар айтиб, унга иккита от ва иккита туя тўхфа қилганини билдирди.

Сайёҳ ўрнидан туриб таъзим қилди.

Даврадагилар султонни олқишладилар.

Сўнгра султон ўрнидан туриб, сувсар мўйнали оқ пўстинни ўз қўли билан сайёҳга кийгазди.

Ҳар томондан олқиш сўзлари янграй бошлади:

— Қуллуқ бўлсин!

— Буюрсин!

— Султонимизга офарин!

— Қуллуқ, султонимизга, қуллуқ!

Султон қўли билан ишора қилиб, бу овозларни ҳам тинчитди.

Султон Алоуддин Тармаширин сайёҳга оқ йўл тиларкан, лаблари четида нимтабассум билан шундай сўзларни айтди:

— Сизнинг оёғингиз ҳали дунёнинг кўп давлатларига етади. Улар, албатта, биз ҳақимизда сўрашади. Сиз уларга бизнинг мамлакатимиз ҳақида сўзлаётганда у ерда ўз султонининг таклифини ҳам рад қила оладиган қудратли одамлар бор экан, деб айтинг. Улар, у одамларнинг қудрати нимада экан, деб сўрашса, ҳалолликлари ва тантиликларида экан, деб айтинг. Шуларни айтсангиз, бизнинг буюклигимиз ва кучимиз ҳақида халқларнинг ўзлари хулоса чиқариб олишаверади.

Султон Алоуддин Тармаширин тахтга чўкиб, кўз остидан ўрдуга сочилган одамларни кузатганча юмшоқ болишга ёнбошлади.

Сайёҳ қайта-қайта таъзим қилганча ўз жойини эгаллади.

Ўрдуда қийқириқ, олқишлар авжига чиқди.

Нима учун қийқириб, нимани олқишлаётганини фикр-ёдлари зиёфатда бўлган бу шўрликларнинг ўзлари ҳам билмасдилар. Султонга яхши кўриниш, унинг кайфиятини бузмаслик — уларнинг муддаолари шу, бошқаси билан ишлари йўқ эди.

Зиёфат тонггача давом этди.

Сайёҳ зиёфатдан турибоқ йўлга тушди.

Унинг хаёлини сертўлқин уммонлар, номаълум шаҳарлар-у мамлакатлар безовта қилгани-қилган эди.

Ҳақиқатдан ҳам, бу тиниб-тинчимас одамнинг оёғи дунёнинг энг чекка сарҳадларигача етиб борди.

Қаерда бўлмасин, ўша кўрганларини бот-бот эслаб, ровийлардек ривоят қилиб юрди марокашлик сайёҳ Ибн Батута.

Жуманиёз ЖАББОРОВ

Ҳайрат олами

Юлдузлар чараклаган осмонга термулиб ётиб, ажиб ўйларга чўмасан киши. Ҳаёлларинг уфқи бирдан кенгайиб кетиб, коинот бағрига синггисан. Сомон йўлида ҳаёлан сузасан. Етти оғайни, Темир қозик, Тарози, Зухрою Зухал, яна қанчадан-қанча собиту сайёрадан маънолар қидирасан. Бир замонлар Ал-Фарғоний, Улугбек каби боболаримиз самовотни ўрганиб, қандай илмий кашфиётлар қилганини фахрланиб эслайсан.

Ҳаёллар оқими тобора ўз гирдобига тортаверади. Уқиган, эшитган, билган нарсаларинг барчаси жам бўлиб, курама бир шаклда борлигини забт этади. Қаердадир ўқигандим: «Ер - инсониятнинг бешигидир, инсон эса бешикда доим ётавермайди. У юлдузлар оламига, чексиз коинотга албатта чиқиши керак... Само чексиз бир баҳри муҳит бўлса, Ер унинг қирғоғидир. Биз бу қирғокдан сузиб, шу уммонга чиқишимиз, ундаги дунёлар билан танишмоғимиз лозим ва даркор...» Болалигимда ўйлар эдим: «Юлдузлар бунчалик тикилинч, зич жойлашган, улар бир-бирларига урилиб кетмасмикин?» Бу содда саволимга ўқитувчимиз жавоб қилиб: «Тасаввур қилиб бок, укам. Камчаткада учиб юрган бир пашша Қарши чўлида учиб юрган бир пашша билан тўқнашиб кетиши қанчалик мумкин бўлса, бу ҳам ўшанақа!» - деганди. Ҳа, дарвоқе, юлдузлар беҳаду бесаноқ. Денгиз соҳилидаги, балки Саҳройи Кабирдаги қум доналарини санаб бўлмаганидек, юлдузларни ҳам ҳисоблаб бўлмайди. Юлдузларнинг сўнги ҳаддига етганиндан сўнг ҳам яна янги юлдузлар олами бошланади... Ва яна, яна... Буни илгашга тафаккур ожизлик қилади.

Мен ҳозир тикилиб ётган бу сўлим юлдузли кеча эса мени бундан олтамиш йил олдинги ҳаётимга - болалигим даврига етаклади. Қишлоқ кечалари айниқса фусункор бўлади. Юлдузлар шу қадар равшан порлаб кўринадики, кўлингни узатсанг, гўё кафтингга кўнадигандай, улар бамисоли гулханлар каби ловуллаб, юрагинга нур бўлиб оқиб киради. Аслини олганда, осмон ўша-ўша, юлдузлар ўша-ўша... Фақат Вақт деган буюк тушунча узлуксиз ҳаракатда. У азим дарёдай оқиб ётади. Азал денгизидан бошланиб Абадият уммонига томон тўхтовсиз силжийди. Ҳа, мен болалигим оламига қайтгандай бўлдим бу кеча.

Болалик - одам умрининг мусаффо тонг палласи, айна наврўзий кунлари. Унинг ўзи мўъжиза бир олам. Барча ҳайратлари, ҳаяжонлари, ўйин-қароқлиги, зеҳний тиниқлиги билан ҳар бир инсонга бир «кўниб» ўтadиган ажойиб фасл. Кейинчалик ҳаётда нимага эришадиган бўлсанг, табиатдан, ҳаётдан қандай эҳсонлар оладиган бўлсанг - ҳаммасининг илдири шу даврга бориб тақалади.

Бу давр дунёни, атроф-муҳитни англашнинг энг дилбар, бебаҳо фурсати - ўрганиш, билим жамғариш замони. Бу пайтда одам деярли ҳар

куни бир мўъжизага дуч келади. Олам ва одамнинг янги-янги қирралари унинг кўзи ўнгида бирма-бир очилиб, мурғак тасаввурнинг уфқи қадам-ба-қадам кенгаяборади. Ўзини ўраб турган табиий-жуғрофий борликни, ён-атрофдаги одамларнинг ўзаро муносабатини, оиладаги ҳар бир воқеликни ўзича мушоҳада этиб, билимга билим қўшила-қўшила, ёш инсон сифатидаги тушунчаси шакллана боради. Одамнинг болалик таассуротлари қанчалик бой, ранг-баранг, турли-туман бўлса, воқеа, учрашув, табиатдан баҳрамандлиги қанчалик мўл, рангин бўлса, у шунчалик маънавий кучни ўзида мужассамлантира олади. Табиатга меҳр-муҳаббат ҳам асли шу даврдан бошланади. Масалан, мен ҳозир ҳаёлан болалик йилларимни кўз олдимга келтирсам, унинг кўп воқеалари, хилма-хил лавҳаларини, давраларда бўлиб ўтган гап-сўзларни, қайси кинони қандай томоша қилганимни, ўт ўрган, бошоқ терган, ўтин чопган, мола босган кезларимнинг кўпини жуда аниқ, худди сувратда акс этгандек яққол, барча тафсилотлари билан кўриб тураман.

Болалигинг қандай шароитда, қандай замонда ўтган бўлмасин, барибир уни ширин бир энтикиш билан эслайсан. Тушларинга ҳам кўпинча ўша давр, ўша ҳовли-ю кўча, ўша маҳалла, ўша пайтдаги ўртоқларинг кириб чиқади. Одам соғинади ўша йилларни. Қилган хатоларингни, зиғирчалик яхшиликларингни эслаб, ҳаёлга толасан. Тупроқ кўчалар, ойдин кечалар завқини кўмсайсан. Ариқларда гирдоб уриб оққан ялдам бўтана сувлар, полизлардан таралган қовун хуш бўйи, қудуқнинг яхдай сувидан тайёрланган чалоб таъми, бедазорлардан потилаб учган тустовуқлар, гулхан атрофида давра қуриб, бахши дўмбираси садоларидан сеҳрланиб, Алпомишу Гўрўғлига сирдош бўлганинг олис тунлар, янтоқ чопиб, ўтин дасталаш, «Хўп» ҳайдаб, хирмон янчиш, ўт ўриш ва сомон жамғариш, адирда кўйларни ёйиб ўтлатиш, варрак ва чиллақдан олинган чарчоқ ва сафо... уларни санаб адо қилиб бўлмайди.

Қашқадарёнинг Пўлати деган қишлоғида кечди болалигим. Уйимиз мактабнинг шундоққина биқинида бўлганидан эртаю кеч умрим мактабда ўтар эди. Ўқиш жойимиз ҳам, ўйин ўрнимиз ҳам, кўзни очиб югурадиган манзилимиз ҳам мактаб эди. Кўзни юмиб, ҳаёлга толсам, ўша салкам олтмиш йил олдинги манзаралар зехним кўзгусида бирма-бир гавдаланаверади. Билкиллаган тупроқ кўчалар ҳароратини аниқ ҳис этаман. Симёғочу электр чироқ деган гаплар йўқ. Ягона умидимиз ойдин кечадан. Тўлин ой кўтарилиб, ҳаммаёқни сутдек равшан этаркан, тенгдошлар тизилишиб ўтириб олиб, аввал уёқ-буёқдан пойма-пой суҳбат боради, кейин бекинмачоқ, ҳар хил ўйинлар... Бирорта кўчма кино ёки концерт келиб қолса, бир ойлик гап топилади деяверинг.

Қишлоғимизнинг номи Пўлати. Нега шундай аталиши то ҳануз мени қизиқтиради. Пўлат деган машҳур бир одам номи билан боғлиқ бўлса, қариялар билишарди. Ўзбекларнинг Пўлат, Пўлатчи, Фўладчи уруғиданми дейилса, бу ҳам тўғри келмайди. Ўзбек Қомусида кўрсатилишича, диёримиз худудида бешта Пўлат, Пўлати, Пўлатчи деган қишлоқ бор. Масалан, Хоразм, Самарқанд, Бухоро, Қашқадарё вилоятларида.

Ўзларининг асли келиб чиқишларини арабий уруғлардан деб ҳисобловчиларнинг гапида ҳам жон бор. Минг йиллар мобайнида неча-неча уруғ элатлар табиий бир тарзда макону манзил алмаштириб, яйлову сув излаб силжиб, аралашиб, чатишиб-қовушиб кетиб, яъни Амударё ва Сирдарё оралиғида собиту ўтроқ яшовчи туркий уруғлар билан қўшилган ҳолда ягона ўзбек халқига айланганлиги тарихий ҳақиқат. Наршахийнинг «Бухоро тарихи»да ҳам бу ҳақда аниқ айтилган. Нима бўлмасин, ҳамқишлоқларим ҳам катта ўзбек халқининг бир ирмоғига оид уруғлардан эканлиги шубҳасиз. Тасаввур учун битта муқояса келтирай. Бир олимнинг ҳисоблаб чиқишига кўра, мобоадо, иложи бўлиб, ер сатҳининг йиғирма миллион йиллик ҳаракатини ҳар ўн йил-ўн йилда кино тасвирига

тушириб, уни бир кеча-кундузлик ҳажмда сиқик, шиддатли филм тарзида томоша қилсак, ажойиб манзаранинг шоҳиди бўлур эдик, яъни тоғлар емирилаётган, денгизлар қуриётган ёки аксинча пайдо бўлиш манзараларини кўрардик. Чунки йигирма миллион йиллик ҳаёт бир неча соатга сиғдирилган-да. Худди шундай, инсоният тарихининг сўнги икки минг йиллигини бир йиллик муддатга келтириб, тезлик шитобида кўрсак, халқларнинг аралашуви, қўшилиши, ташкил бўлиши, ажралиши, янги-янги сифат белгиларига эга бўлган этник уюшмалар юзага келишини аниқ кўрган бўлардик. Чунки соф ҳолдаги бирор халқнинг бўлиши мумкин эмас. Ҳар биримизнинг томиримизда олис аждодларнинг аралаш қони оқиб турганлиги аниқ. Турк, мўғул, араб, тожик, туркман, қозоқ, тотор ва бошқалар ҳамиша ўзаро инсоний, ижтимоий мулоқотда бўлиб, бир-бирини бойитган. Эрону арабий уруғлар, сомонийлар, қорахонийлар, ғазнавийлар, чингизийлар, шайбонийлар узоқ асрлар мобайнида хоҳ ихтиёрий, хоҳ зўрлик, хоҳ бошқа йўл билан бўлсин, бир-бирларига аралашиб келганлар. Ҳозирги ўзбек уруғларининг ранг-баранглиги ҳам буни исботлайди. Қорахитой, Мўғулон, Арабхона деган қишлоқлар борлигини эсланг. Ўзбек халқининг ташкил топишида уларнинг ҳам «иштироки» аён гап. Қиз олиб-қиз бериш орқали қуда-андачилик ва қариндошлиқнинг юзага келиши, туғилган фарзандларнинг янги этник ҳислатлар ҳосил қилиши, ёки турли-туман минтақалардан бўлмиш инсонларнинг оила қуриши натижасида юзага келадиган янги сифат ўзгаришлари ҳам миллатни «янгилаб» турадиган жараёнлардир. Гуллар ва дарахтлар ширасини эмиб, уларни бир-бирига чатиштирувчи арилар хизмати ҳам бу ишга мисол бўлаолади. Ёки тил хусусида. Ўзбек тили бағрида қанчадан-қанча арабий, форс-тожикча сўзлар, атамалар яйраб, ўзлашиниб яшаётганлигини биламиз. Навоий асарларининг тили, луғавий бойлиги буни исботлаб туради. Бу тарихий жараённи инкор этувчи шахс ё ҳақиқатдан кўз юмувчи, ёки тарихни ибтидоий тарзда ҳам ҳис этмайдиган одам бўлиши керак.

Қишлоғимизни эслаганда, кўз олдимга энг аввало тенгдош ўртоқларим келади. Улар бир-биридан шўх, бир-биридан дўлвор болалар эди. Худога беҳисоб шукур, уларнинг кўпчилиги барҳаёт. Турли-туман қасбу қор билан рўзгор тебратишади. Шукур, Бозор, Рўзи, Кўчар, Ёвқоч, Хушвақт, Ботир, Дилбой, Тилов деган ўртоқларим билан эртаю кеч бирга бўлардим. Кураш тушиб, кўча чангитиб, мол боқишиб, китоб ўқишиб кундузимизни ўтказсак, кечаси ярим кечагача Равшан буванинг гузариди «Сухбат»ни гуллатардик. Дўстларимнинг ҳар бири ўзига хос бир олам. Ўнта бўлса ўрни бўлак, қирқта бўлса қилиғи деганларидек, кўпинча гапимиз келишмай ҳам қоларди. Рўзи деганимиз анча шум-шаддод, гап келганда отасини ҳам аямайди, Шукур ундан ошиб тушади, Ёвқоч, Ботир - оғир, вазмин. Хушвақт андишали - ҳар бир ҳаракатининг охирини ўйлайди. Энг полвонимиз - Бозор. Ҳар замонда битта гап ташлаб қўяди салмоқлиб. Ботир, Рўзи, Бозор, Дилбой, Ғойибназар деган оғайниларимиз ҳозир орамизда йўқ. Уларни худойим раҳматига олгани рост бўлсин. Ов қилиш илинжида улар билан беҳуда шудгорма-шудгор кезиб, чумчуқнинг кўзини ҳам чиқаролмай, қуппа-куруқ қайтган пайтларимиз кўп бўлган. Яхшим, бирорта ўқимиз бирорта жониворга тегмагани... Яланг, салт отни миниб, ёлидан ушлаб олиб, пойга қилиш, таёқча билан тўп уриб, маррага шамолдай чопишлар, Камолнинг «Гум»и деган чуқур сувга ўзимизни уриб, қий-чув чўмилишлар, рамазон айтиб, оқшом қоронғисида ҳовлима-ҳовли тентиб юришлар... Уша вақтларда «Чапаев», «Биз - Кронштатданмиз», «Ўн учлар» ва Ленин ҳақидаги кинофилмлар ҳар замон - ҳар замонда бўлсаям, мактаб ёки МТС ҳовлисидаги бирорта оқ деворда намойиш этилиб, кўрсатиб туриларди. Бир кинода бўйниларига оғир харсанг тошлар осилган матрослар ўлим олдида «Ватан учун!» дея ўзларини сувга отишарди. Ушаларга тақлид қилиб, Камолнинг гумига сакраб, ўзимизнинг ҳам гум бўлиб кетишимизга озгина қолган пайтлар бўлган.

Айниқса варрак жинниси бўлган кезларимизни эсласам, юрак орқага тортиб кетади. Улар-йитаримизга қарамас эканмиз-да. Икки кўзимиз осмонда. Варракни охири қатимигача қўйвориб, томларнинг уч-учида муаллақ юрардик. Йўлдош бува деган поччамиз бор эди. Холамнинг эри. Шу киши бизларга вариллаб учадиган дардаракли варраклар ясаб берарди. Йўлдош бува узоқ йиллик камоқдан қайтиб келган новча, бечораҳол одам. Чилимнинг додини бериб тортади. Тутунга беланиб ўтирар, устма-уст йўталар эди. Одамларни тўплаб, бошидан ўтганларни гапирарди. Болаларни эркалаб, айтганларимизга кўнар, сийрак, кемтик тишларини кўрсатиб кулиб, нима десак рози бўларди. Нима сабабдан қамалиб келганлигини ўзи ҳам билмасди раҳматлик. Қамоқ жойларини эслаб, тиззасига уриб, фалон жойдан фалон жойга «итоп» бўлганмиз, деб қўярди. «Итоп» дегани нима бало экан? - деб ўйланардим. Китобга яқин бирор сўзмикин? десам мос келмайди, ўзларидан сўрашга ботинолмайман. Кейинчалик билсак, қамоққа олинганларни тўда-тўда ҳайдаб, бир жойдан иккинчи жойга кўчириб, янги манзилларга тикишларини «этап» дейишар экан. Йўлдош бува раҳматлик шу азобларини мароқланиб сўзлар экан, оғзимиз очилиб эшитаверардик. Хотинлари - холамиз Тунуқ момо анча жаҳлдор, жанжалга мойил аёл. Онам раҳматли эса тамом тескариси эди... Шундай қилиб, Йўлдош бува, Очил тоға, Хўжаниёз амаки - энг яқин одамларимиз. Кўнглимизга қараб гапиришарди. Очил тоға-ку елкасида кўтариб, ҳамма инжиқликларимизга кўниб, қаҳ-қаҳ уриб кулиб, нима десак бажаришга ҳаракат қиларди.

Шундай қилиб десангиз, ана шу Пўлати қишлоғида 1930 йилда туғилганман. Пишиқчилик фасли экан. Ўша вақтдаги қайд дафтарларида туғилган куни ва оғи қўйилмас экан. Ўйланиб- ўйланиб 25 октябрни - туғилган куним сифатида танлаганман. Отам - Жаббор Халилов, эскича ёзувни, ўқувни бир қадар билганлари учун тенгдошлари «мулло Абду-жаббор» дейишарди, 1990 йилда 86 ёшларида вафот этдилар. Кўп йиллар қишлоқ шўроси раиси, колхоз фаоли, савдо ходими, бир муддат молиячи вазифасида ишлаган, кейинчалик қишлоғимиздаги кекса боғбонлардан бўлиб, газеталарда сувратлари чиққан ажойиб одам эдилар, раҳматлик. Отам томонидан бобом - Халил бобони, она томонидан - Эшонқул бобони албатта кўрмаганман. Халил бобонинг отаси Эгамберди новвой деган киши бўлган, деб кекса бир қариндошимиз айтиб кетганларини эшитганман. «Новвой» деб ном чиқазиш учун Пўлати қишлоғи кичиклик қилмасмикан? Агар ҳақиқатан ҳам машҳур новвой бўлган бўлса, унда Пўлати юз йил олдин ҳам гавжум бир маскан бўлган экан-да... Гап шундаки, шажарисини, яъни етти пушт олдинги аждодини билганларга ҳавасим келади. Шундай яхши анъана - меросимиз бор. Лекин, минг афсуски, кўпчилик бунга эътибор бермаган, тўғрироғи, ҳафсала қилмаган ёки авлодни ўйлаб, бош қотирмаган. Шу армону афсусимни «Шажара» шеъримда қуйидагича ифода этганман.

Момонинг момоси ким бўлган, билмам,
Билмам, ким бўлгандир бобом бобоси.
Номаълумлик аро ўтмоқ, чекиб ғам,
Наҳотки умримнинг азал савдоси?

Балки новвой бўлган бобойи калон,
Қўй боққан, дон эккан ё қургандир уй.
Мен-ку кенжа бўгин, бугун мавжуд жон,
Аждодим баҳсида сурадурман ўй.

Балки катта момом тўқиган гилам,
Рўзгор ташвишлари ичра кўмилиб.

Сўнгига етмасман ўйлаган билан,
 Хаёл дарёсига шўнғиб, чўмилиб.

Бобом икки бўлган, момом ҳам икки,
 Икки тоғдан оқиб келган қўш ирмоқ.
 Менинг қалбимда бор уларнинг юки,
 Улар ёкқан шамдир дилдаги чирок.

Мен улар умрини этурман давом,
 Отаму онамнинг ривожини бўлиб.
 Менда яшайтир бобом ва момом,
 Тоза қонимдаги бир томчи бўлиб.

Эй, кўнглим, ҳайратда қотмагил беҳол,
 Чигал ўйларингга топмай ниҳоя.
 Ўз-ўзидан унмас оддий бир ниҳол,
 Девор бўлмас экан, бўлмагай соя.

Оҳ, азиз шажара, мавҳум шажара,
 Ҳеч ким рўйхатингни этмади тортиқ.
 Лекин қалбим ичра мавжуд ҳар зарра
 Аждодим умрига албатта боғлиқ.

Онам раҳматли Ражаб момо (Ҳозирги кўз билан қараб уларни «момо» деймиз-да ҳурмат билан) ҳам асли шу Пўлатидан. Қишлоқнинг фаол аёлларидан эди. Қамбар момо, Ўғил момо, Норжон момо, Ойрўшан момо ва яна бир неча опалар биринчилардан бўлиб, очикқа чиққан, нисбатан илғор фикрли аёллардан бўлишган. Улар шу қишлоқдаги турли ташкилотларда баҳоли қудрат хизмат қилишарди. Мен отам ва онамнинг ёлғиз фарзанди эдим. Шунинг учун ҳам маълум даражада эркатойлигим ҳам бўлган. Такдир шундай буюрдики, мен 10-11 ёшда эканлигимда улар ажралишиб, иккаласи ҳам бошқа-бошқа оила қуришиб, кўп фарзандли бўлиб кетишган. Ҳозир барча укаларим ҳаммаси соғ-саломат, қишлоқда ё тумандаги корхоналарда ишлашади. Ҳаммалари оилали, бола-чақали...

Ота-онамдан кўра ҳам, мен жаннати аёл Чинни момонинг бағирларидан ўсдим. Мени жуда яхши кўрарди, раҳматлик. Оппоқ лачагу желаги тик бўйларига ярашиб, ҳассасини дўқиллатиб, мени эргаштириб олиб, гоҳ Пўстхўр, гоҳ Мерганча маҳалладаги қариндошлариникига олиб борарди. Пўстхўр маҳалласида аммамиз Рухсат момо туради. Катта боғлари бор. Тут, ток кўп. Поччамиз - Чўли бобо. Ўғиллари - Турсун, Алим, Суяр, Комил, қизлари - Тошбуви, Тожибуви. Ойдин кечаларда тоқзор ўртасидаги қўлбола чорпояда кечаси билан гаплашиб ётардик. Саҳарда туриб катталарга қўшилиб рўза ҳам тутардик. Дастурхонда нон бўлакларини, узум, чой бўларди албатта. Ҳар ойда энг ками бир марта келиб турардик бу ерга. Бир неча ўртоқларим бор эди бу ерда ҳам. Улар учун гўё меҳмон эдим. Эрганақ эшикли ҳовличалар, эски паҳса деворли уйлари, куми чиқиб ётган кўлмак ариқ, мойжувозли хонадонлар ҳамма-ҳаммаси хануз хаёлимда. Қоронғи хонада ҳарсиллаб жувозни айланаётган отнинг кўзларини кўриб тургандай бўламан. Турмуш қийинчилигини шундан ҳам билса бўлардики, бир неча ҳамқишлоқларим эшакларини миниб, Каттақўрғон томонларга кетиб, харсанг-харсанг тош-тузларни олиб келиб, бозорда арзон-гаровга сотишиб кун кўришарди. Ишқордан ясалган учбурчак совунлар бўларди, чой йўқлигидан беҳи, олималарнинг пўстлоғи, барги дамлаб ичилар эди. Атала-ку энг тансиқ таомлардан. Умар Имомов деган раис тўй қилганда, одамлар палов таъми қанақа бўлишини яна бир бор татиб кўришган. Мерганча маҳалласига борганда, Орзикул

бува деган нисбатан ўзига тўқ, бадавлат қариндошимизникида меҳмон бўлардик. У киши отам билан холавачча бўлишган. Кампирларнинг гурунгига кулоқ солиб, нималарнидир англагандай бўлардим. - Ёмғир нега ёғади? - деб берган саволимга жавобан момом айтиб берган бир ривоят ҳамон эсимда: эмиш пода-пода булутлар Амин дарё (Амударё)дан тўйиб-тўйиб сув ичиб, сўнг осмонга кўтарилиб, қовжираб ётган ерлар устига келиб, ёмғир бўлиб ёғилар экан. Ут-ўлан, боғу роғлар ўшандан баҳра олиб яшнар экан. Мерган овчилар дарё бўйида пойлаб ётиб, булутлардан бир парча ёки мўлроқ отиб келиб, касал ётганларга дори-дармон қилиб беришар эмиш... Бу - момом айтган ривоятларнинг юздан бири. Бухоро томонларда амир деган катта одам, Қаршида бек деган бошлиқлар ўтган деб, тарихдан ҳам сабоқ бериб кўярди, раҳматлик. Орзикул буванинг Бухородаги савдо техникумида ўқиётган Тўра ака деган ўғиллари ўша пайтда мўъжиза ҳисобланган патефонни томнинг устида вараңглатиб қўйиб, ҳаммани қойил қолдирарди. Халима Носироваю Карим Зокирий ашулаларини илк бор ўшанда эшитгандим.

Ҳар йили ёз ойида энг ками бир марта шифобахш Кўтирбулокқа бориб турардик. У Қаршининг биқинидаги Кўнғиртоғ этагида. Кечаси ёки тонг-сахар йўлга чиқиларди от аравада. Ҳар ҳолда йўл олис-да, офтоб куйдирмай етиб олган маъқулроқ. Кўтирбулокнинг суви шўр. Бир газча қазилса милдираб чиқиб, ўраси тўлади. Ярим белигача сувга кириб, чўмилиб ётган аёлу эркак, ёшу қари кўпдан-кўп. Яра-чақадан халос қилади деб ихлос қилинади. Бу ердан чиқиб Хўжаи Жарроҳ деган жойга бориб, ҳамма бор бўйига кумга кўмилиб, иссиқда обдон пишади. Ё товба, одамзод чидайверар экан-да. Бу хил муолажалардан сўнг, чорбоғда сайил бўлади. Хуштак, ҳалво, майда-чуйдалар сотилади... Бизга эса гирт томоша, ҳайрат тўла олам. Дунёни «кашф» этиш уфқларимиз тобора кенгайиб, отам мени Бухорою Самарқандга ҳам олиб борганлар. Бу - 1939-1940 йиллардаги гаплар. У вақтларда бундоқ сафар энг ноёб ҳодиса ҳисобланарди. Тезкор «улов»лар йўқ пайтқи тасаввур этинг. Вой-бў, Бухорою Самарқандга бориш-а! Бу шаҳарлардаги салобат ва гўзалликдан оғзим очилиб томоша қилганман. Азамат бинолар, мадрасаю миноралар мўъжиза эди. Ким қурган бу биноларни? Қандай усталар ишлаган нақшини? Қачон бунёд этилган? Саволларим, ҳайратларим чексиз эди. Отам алоҳида бир фахр ва билимдонлик билан : Амир Темур деган пошшо даврида қурилган, беш юз йил олдин! - деб тушунтиришдан зерикмасди.

Мактаб ёнидаги ҳовли-уйимиз - бу қишки манзилимиз. Баҳор келиб, қуялар исиши билан дала-боғимизга кўчардик. Кўпчилик ҳамқишлоқлар ҳам шундай қиларди. Гиламу шолча, идиш-товок, кўрпа-ёстиқни эшакка ортиб, боғимизга жўнаймиз. Боғ катта, этаги анча жойгача боради. Дарахт кўп. Тут пишаётган маҳалда чуғурчуқлар чуғуридан, жизиллоқлар «жиз-бизи» дан кулоқлар батанг. Қаранг, ўша пайтлар ҳам «дача» деганга ўхшаган гаплар бор экан-да. Дача дегани «дала чайла» деган ўзбекча иборанинг бош бўғинларидан ясалган сўз эмасмикан? деб юраман ҳалиям. Ҳа, яна боғимиз тасвирига қайтсам :

Ўрта бир ерда қалин сояли гужум. Бир-бирига қовушиб кетган учта катта тут. Таги шира бўлиб ётади. Албатта шу дарахтнинг энг учигача чиқиб тут ейишимиз керак. Йиқилиб ўласан, дейдиган одам йўқ. Боғ этагида беш-олти терак, боғ гули деган сап-сарик ёввойи атиргул ўсади. Ҳидига чидаб бўлмайди. Ажиналар бўлади дейилгани учун, ёлғиз боришга кўрқамиз. Шафтоли, ўрик анча. Жийданинг тагидан ўтишга ҳам юрак йўқ. Токлар ер бағирлаб ўсади. Бодринг, қовун-тарвуз экишга жой етарли. Ариқ рошларида ажирик, лойқа сув ларзон уради... Эҳ-ҳе, яна нимасини айтай... Халиям ўша боғимиз бор. Укаларимдан бири туради, оиласи билан. Бошқалари алоҳида жой қилиб чиқиб кетишган. Ҳали-ҳамон ўша боғни туш кўраман. Хаёлимда кезиб юраман олмазор оралаб... Совуқлар

тушиши билан яна ҳовлига қайтамыз. Ҳовли сатҳини ҳар хил янтоқ, шувокдан тозалаб, супур-сидир қилинади. Мен учун энг яхши томони - яна мактабимнинг, севимли мактабимнинг ёнига келиб олишим. Дарсларни, ўртоқларни соғинардим-да. Бир йилда бир ёки икки марта қишлоқ шўроси идораси олдидаги узун супани саҳна қилиб, Қаршидан ё олисдан келган артистлар концерт кўйишади. Бир кучоқ эски латгани копток қилиб, керосинга бўктириб, ёқиб кўйилса, ловиллаган машғала бўлади. Шаҳрисабзнинг Қайнаридан чиққан Абдулла шоир оппоқ соқоли кўксини тўлдириб, курсида ўтириб олиб, дўмбирасини чертиб-чертиб хўроз ва тулки қиссасини айтиб берарди. Чиройли аёллар муқом қилиб ўйнарди. Эркаклар кўшиқ айтарди. Қечқурунлари мактабимиз синфларида чирок ёқишиб катталар - ота-оналар ўқишарди. Бу ўқишларнинг отини ч/с ва с/б дейишади. Ч/с - чаласоводлиғни битириш курси бўлса, с/б - саводсизликни битириш курси. Оналаримизга эргашиб бориб, бу гапларни ҳам эшитамиз.

Шундай қилиб, 1937 йилда, 7 ёшимда уйимизнинг рўпарасидаги мактабнинг биринчи синфига ўқишга кирдим. Асли-ку олти ёшимдан борганман, лекин синфга расман қабул қилишмаган, ёш деб. Шарипов деган ажойиб муаллим мени деразанинг рафига ўтказиб кўярди, кулоғи, кўзи дарсларга пишисин деб. Бир йилдан сўнг Ҳамро опа деган ўқитувчимиз доскага бўр билан «1937 йил» деб ёзгани эсимда. Ўша йиллар қандайдир бесаранжом йиллар эди. Кимда урчуқ бор, кимда пахта йиғирадиган чарх бор, тортиб олинарди. Аллақандай катта бир сайловга ҳам тайёргарлик борар эди. Эсимда, кунлардан бир кун мактабимиз ён-веридаги хонадоннинг ташқи ҳовлиси милиса кийимидаги одамлар билан тўлиб кетди. Одамларнинг юз-кўзида кўркинч, ноаниқ бир изтироб ҳоким эди. Билсак, 12-13 кишини, яъни чаласавод, бечораҳол, колхозчи деҳқонни уй-уйидан суриб келиб, қамокқа олишибди. Халқ душманлари деб. Айблари - «Тева»дан келган катта бир раҳбар пахта даласига ўтлаб кириб қолган 5 - 6 кўйми, эчкини кўриб қолган. Бўлди қиёмат. Уларни ҳукуматга, давлатга қарши мислсиз исёнчи сифатида айблашган. Халқ душмани деган тушунчанинг ўзи нималигини ҳам билмаган шўринг қургурлар шу ҳолича «борса-келмас»ларга бадарға бўлиб, йитиб кетишган. Шулардан биттасигина 10-12 йилдан сўнг нимжон-ногирон бўлиб қайтиб келган, холос...

Бу гапларнинг туб моҳиятини биз асосан кейинчалик англадик. «Ўзинг ёш бола бўлатуриб ташвишли йиллар изтиробини қаёқданам била қолдинг? - деб ҳайратланувчиларга жавобим шу: Амакимнинг отамга шивирлаб айтган: «Ака, уч киши бир уйда чирок ёқиб гаплашиб ўтириши мумкин эмас эмиш» ёки «фалончиларнинг уйдан пахта йиғирадиган чарх чиқибди» ёки «эскича китоби борларни қамокқа олармиш» деган гапларини бола бўлсам ҳам ўз кулоғим билан эшитганман-қу!

Умуман олганда, Пўлати - Қарши билан Косон ўртасидаги кўп қишлоқлардан бири. Қашқадарёдан келадиган икки катта ариқ Пўлати, Бўлмас, Губалак, Ушоқ тепа, Дарча, Шербек каби қишлоқларни ўзаро бирлаштириб туради. Қишлоғимиз маркази -атрофи ҳар хил дўкон, магазин, бозор жойи, қишлоқ шўроси идораси, почтаҳона, чойхона, ошхона, МТС уйлари билан қуршалган айлана майдон. Бозор куни биз учун катта байрам: тўйиб ёнғоқ ўйнаймиз, туҳум уриштирамиз. Қишлоғимизни туман маркази бўлмиш Косондан кейинги иккинчи йирик манзил, деса бўлади. Чунки бу ерда бир сиқимгина бўлса-да ишчилар синфи - МТС бор. Қишлоқлараро матлубот жамияти /СелПО/, дўхтирхона, новвойхона ва яна қандайдир майда-чуйда устахоналар бор. Косонга ёки Қаршига асосан эшакда қатналади. Уч-тўрт кунда битта пачоқ юк машинаси юриб

қолса, осмонбўйи чанг кўтарилади. Қаршида ўша даврнинг биз учун мўъжизаси бўлмиш музқаймоқ ейиш ва лимонад суви ичиб роҳатланиш мумкин. Мен учун энг муҳими - Қаршидаги театр эди. Чинакам ажойибот. «Ёрилтош», «Фарҳод ва Ширин», «Даврон ота», «Офтобхон» каби томошаларни кўриб, ҳайратларга шўнғиб юрардим. Саҳнада жонли одамларми ёки кинога ўхшаш нарсами? - дея отамнинг тинчини бермасдим. Отам эртага уларни сенга албатта кўрсатаман, деб тинчитарди мени. «Фарҳод ва Ширин»да саҳнада Ёсуманнинг ёвуз қилиқларини кўриб, «дод» деб бақириб юборганим эсимда. Мени ташқарига олиб чиқиб кетишган, ҳалақит бермасин деб. Тақдирнинг тақозосини кўрингки, кейинчалик ўнинчи синфни тугатаётганда шу саҳнадан туриб вилоят олимпиадасида «Қашқадарёмсан менинг» деган шеъримни ўқиганман ва шу ердан «оқ йўл» олиб, Тошкентга - республика олимпиадасига келиб, шу шеърни жуда эътиборли саҳнадан ўқиб, иккинчи ўринни олишга муваффақ бўлганман... Кейинчалик эса, ушбу театр (ҳозир Мулла Тўйчи Тошмуҳаммедов номидаги Қашқадарё вилоят театри) саҳнасида бир неча йил «Ўжарлар» ва «Тўйдан олдин томоша» пьесаларим ўйналиб келди. Кўра-япсизми, бу жонажон театр мен учун энг мўътабар устозларимдан ҳисобланади. То ҳануз унинг қошида таъзим бажо қиламан.

Қаршидаги китоб магазинларида тимирскиланиб юришни яхши кўрардим. Нималарнидир сотиб олардим, албатта. Ассосан шеърый китоблар бўларди улар. Шеърлардаги қофия жаранги, мусиқий жило, маъно товланишлари, равлонлик мени мафтун этарди. Бу қандай мўъжиза? Қандай сеҳр бор шеър деган қудратда? Нега оддий гаплардан бунчалик фарқ қилади? Худди майин шаббода қанотида сузиб кетаётгандай завқ сезасан вужудингда? Шуларни тинмай ўйлардим. Қаршида кўрган- билганларимни тенгдошларимга худди Ойга бориб келган одамдай ҳикоя қилиб берардим. Бу энди 30-йиллар охири, 40-йиллар бошларидаги гаплар.

Ҳамид Олимжон, Уйғун, Миртемир шеърларини газеталардан ўқиб, сўзнинг мўъжизавий сеҳрини илғаётгандай бўлардим. Айниқса «Зайнаб ва Омон» достонидаги ўта равлонлик ва мусиқавийликдан завқланиб, уни беихтиёр ёдлаб олардим. Ўша пайтларда ёдлаб олганим, йўқ-йўқ, бир ўқишдаёқ қалбимга ўрнашиб қолган Миртемир шеърларини ҳамон тугилмай айта оламан. Бу энди ёшликдаги хотиранинг тиниқлигидандир, албатта. «Муқанна» ва «Жалолиддин Мангуберди»нинг ажойиб сўзлари-чи?! Уларга тақлидан ўзимиз ҳам нималарнидир ёзиб, театр шаклида кўлбола саҳнада гавдалантирардик. Консерту пьесага ҳам журъат этганмиз. Бозор жойларига афишалар ёпиштириб, том устида дафу най янгратаиб, одамларни гуё томошаларимизга даъват этардик. Ҳамзанинг «Тухматчининг жазоси» ёки «Паранжи сирлари» дан лавҳалар жонлантирганмизни ҳали-ҳамон одамлар эслашиб юради. Тарих китобимиздаги Амир Темурга оид қисқа маълумотлардан фойдаланиб, бир дафтарни тўлдириб «пьеса» ёзганман. Қаршидан келган бир маориф раҳбари уни ўқиб чиқиб:

«Дуруст, лекин пьесанинг охирини инқилобий руҳ билан тугатилса маъқулроқ бўларди» қабалида фикр билдирганини ҳам эслайман.

Кўзимни юмиб, бир ўйларга чўмсам, мактаб давримизда ҳам ғалати воқеалар, учрашувлар кўп бўлган экан. 5 ёки 6- синфларда ўқиб юрган кезларимизда бўлса керак, кечга яқинроқ пайт эди янглишмасам, мактабимизга бир киши келди. Қурч гавдали, устида оддий пахталик - фуфайка, бошида соябонли эски кепка, оёғида оддий ботинка. Келган одам профессор эмиш деган овоза ёйилди ўқитувчилар орасида. Бизлар ҳам буни дарҳол эшитдик. Профессор! Осмондан келган одам дегандай бир маънони англатарди биз учун ўша пайтлар... Профессор - ғайритабиий, ҳатто худога яқинроқ кишидай эди бизнинг бола тасаввуримизда. Бешолти аълочи болани, жумладан, мени ҳам ўқитувчилар хонасига тақлиф

этишди. Аллақандай ҳайқиш, ҳаяжон билан бир-биримизнинг пинжизмига тикилишиб ўтирибмиз... У киши бизга синчковлик билан боқиб, ҳар хил сўзлар, ибораларни айттириб кўрди. Ўзбекчани жуда яхши билладиган бу рус киши оғзимизга кўз тикиб турар, айтган сўзларимизни дафтарига тез-тез ёзиб олар, устма-уст саволлар берар эди. Масалан «лайлакнинг тумшуғи», «қушнинг оёғи», «дарахтнинг барги» каби сўзларни қандай талаффуз этишимизни диққат билан эшитарди. Маълумки, «лайлакди», «қушди», «дарахти» деб айтардик. Кейинчалик билсак, бу киши машҳур тилшунос олим, йирик туркшунос профессор Боровков экан!!

Қишлоғим ҳақида ўйларканман, энг аввало баҳор оғушида яшнаган кўм-кўк адирлар, сою-қирларнинг узлуксиз зумрад тўлқини, беҳад дала-ларнинг сокин ва улуғвор манзараси, узумзор боғлар, полизлар, бедазорлар ҳаёлимда гавдаланади. Унинг сут дарёсидай жимиллаган оппоқ тонгларини, қизғалдоқдан чаман бўлган алвон кенгликларини соғинаман. Лекин минг таассуфлар бўлсинки, яйловнинг бу гўзаллиги вақтинчалик. Ўша сою қирларимизда баҳор кўпи билан бир ойча меҳмон бўлиб, ёнбошлаб, ҳаммаёқни яшил ранга бўяб, қушлар шовқинига тўлдириб, оламини гулистон қилади-да, жавзо-ю саратон келиши билан сарғайиб кетиб, яна тандирга айланади. Кўзигуллар, тарғилбошлар, яна кўпдан-кўп ўсимлик дунёси қовжираб, ҳансирайди. Чанқаган кийиклар ўзларини қудуқлар атрофига уришади... Бу кийикларни кейинчалик абжир овчилар отиб ташлаб йўқотишди, азаматлар.

Шу ўринда Она-Еримизнинг буткул салобатини кўз олдимга келтириб, лирик чекинишми ёки лирик олдинга кетиш маъносидами, бир юрагимни бўшатиб олгим келяпти:

Она-Ер! Биз унинг фарзандларимиз. Уни безаб турган табиатнинг ардоқли бир бўлагимиз. Такдир бизни Она-Ерга мафтун бўлиб, ундан баҳраманд бўлиб яшаш учун яратган. Биз уни меҳру муҳаббатимиз билан, меҳнатимиз билан янада яшнатиш учун дунёга келганмиз. Унинг қайси қисмида, қайси бўлагида, қайси қитъасида яшамайлик, у бизга бирдек азиз ва муқаддас. Ҳаммамиз учун битта Осмон, битта замин, битта Қуёш, битта Ой мавжуд. Оддийгина қилиб айтганда, у бизнинг ўз уйимиз, хонадонимиз, қошонамиз, ҳаёт беланчагимиз.

Табиат - бизнинг дунёимиз. Ҳаётимизнинг илк дақиқаларидан тортиб умримиз сўнгигача биз унинг қўйнидамиз. У бизнинг яшаш тарзимиз, ризку рўзимиз, кийим-кечагимиз, борлигимиз. Мева тўла боғлар, азамат чинорлар, тўлғаниб оққан анҳору сойлар, нуқра чўққили мовий тоғлар, осмонни тўлдириб учган неча хил қушлар, юлдуз тўла осмон, далаю даштларимизга кўрк бўлган сурув-сурув чорва, кўмкўк бедазорлар, оппоқ пахтазору турли-туман ўт-ўланлар - ҳамма-ҳаммаси бизники. Ҳалқ тили билан айтганда, ўн саккиз минг тусли олам, аслида эса, ундан ҳам ўн-юз баробар мўлроқ бўлган махлуқот, наботот, мавжудот олами инсон учун яратилган. Унинг равнақиға, камолиға хизмат қилади. Уни кийинтиради, овқатлантиради, яшнатади, яйратади. Бу улуғ жараёни ҳаракатга келтирувчи куч инсоннинг ақли, меҳнати, фаолиятидир.

Шу ўринда мен ёшлик йилларим таассуротларини беихтиёр эсга оламан. Кўм-кўк бедазорларга чиқардик. Айниқса баҳору ёз фаслларида бу сўнгсиз яшиллик ором, завқ, юксак кайфият бағишлаб, кўнгилларни яшаш орзусига тўлдирарди. Камалак патли тустовуқлар ҳар лаҳзада пориллаб учиб, қанчалик қувонтирар эди одамни! Шу ажойиб жаннати қушларни отиш мумкин деган мудҳиш ҳаёлни ақлга сиғдириб ҳам бўлмасди. Ёки бепоён дашту яйловларимизда гала-гала кезган кийикларнинг сувсираб, қудуқлар ёнига келиб чанқоқ қондиришини томоша қилиш гаштини айтмай-сизми? Улар одамлардан ҳайиқмас ҳам эдилар... Кейинчалик... кейинчалик тараққиёт деган улуғ тушунчани юзаки англаб, табиатга кенг

кўламда ҳужум бошлаб юбордик. Милтиқ кўтариб, учқур машиналарда барча жониворларни қувлаб, ҳолдан тойдириб, отавериб, уларни деярлик йўқотиб юбордик. Кийик, жайрон, оҳу, қуралай, марол, гизол деб минглаб ғазалларда улуғланган гўзаллик тимсоли бўлган ажойиб ҳайвонот шундай барҳам топаборди. Бу ҳақда машҳур ёзувчимиз Чингиз Айтматов ўзининг «Қиёмат» («Кунда») романида таъсирчан ва ҳаяжонли ҳикоя қилиб берган. «Табиатдан марҳамат кутиб ўтирмаймиз, уни куч билан ўзимизга бўйсундираемиз!» деган сохта, машъум шиор остида, афсуски, кўпдан-кўп беъманиликлар қилинди. Боғлар бузилди, чашмалар қуритилди, сувлар исроф қилинди, табиатнинг мувозанати аста-секин бузилаверди. Пахтапарастликка берилиб кетиш оқибатида далаларимизда ранг-баранглик йўқолди, жуда кўп ноёб экинлар бадарға қилинди. Энг оғир оқибат эса - бугунги Оролимиз фожеасидир.

Баъзан ўйлаб қоламан: жайронларни, бургутларни, кушларни, филларни, товусларни, ҳаттоки илонларни қафасда тутиб, ҳайвонот боғида сақлаб, томоша қилиш, бечора жонзотни эркин учишдан, югуришдан, ўрмалашдан маҳрум қилиб, нотабиий шароитларда яшашга маҳкум этиш - инсоний ахлоқ-одоб талабларига қанчалик мос бўлиб тушар экан?! Улар ҳам ўзларига ато қилинган ҳаётларини ўзларича яшашга ҳақлидир-ку, ахир?! Термиздаги ҳайвонот боғида бўлганимда, бечора тужкушнинг қафасдаги талпинишини, ўзини сим тўрға уравериб, кўкси, тумшуклари ярачақа бўлиб кетганлигини кўриб, нохуш ҳаёлларга бордим. Қаердан бунча бағри тошлик?! Табиатни шу зайлда ўрганиш шунчалик керакмикан?! Бундай мисоллар эса жуда кўп. Турли-туман захарли дорилардан хасталаниб кетган заминимизнинг тақдирини сиз билан биз ўйламай ким ўйлайди бугун?

Табиатда ҳамма нарса ўз шаклу шамойили, мутаносиблиги билан гўзал. Бир нафас тасаввур этинг, дейлик, тоғлар бўлмасин. Нақадар қашшоқланган бўларди бу дунё. Дарёларсиз ўйлаб кўринг ҳаётимизни. Бундан ортиқ бахтсизлик бўлмас. Ўрмонлар, боғлар, тоза ҳаво, мавжудотларнинг барчаси ҳақида шундай гапларни айтиш мумкин. Масалан, дарёларни олиб қаранг. Улар чегара билмайдилар. Айниқса йирик дарёлар бир неча мамлакатлар бағридан оқиб ўтиб, кўпгина халқлар учун ҳаёт манбаи бўлиб хизмат қилаверадилар. Мен Дунай дарёси бўйлаб катта кемада йигирма кун мобайнида саёҳатда бўлганман. Шу фурсат ичида Болгария, Руминия, Чехославакия, Венгрия, Югославия, Австрия каби мамлакатларда меҳмон бўлдик. Уларнинг ҳаммаси учун Дунай - ягона ҳаёт йўли, тириклик таянчи, ифтихор, гўзаллик олами! Ё Амударёимизни олиб кўринг. Тожикистон, Ўзбекистон, Туркменистон, қорақалпоқ диёри уни она дарё деб атайдилар. Қўшни Афғонистон учун ҳам Амударё бағоят қадрли. Буюк Волга қанчадан-қанча элатларни ўзининг ҳаётбахш неъматлари билан баҳраманд этиб келади. Ёки денгизларни кўринг. Уларнинг ҳар бири қанчадан-қанча мамалакатлар соҳилида мавж уриб, инсониятга хизмат этади! Худди шундай илиқ меҳр тўла миннатдорлик сўзларини азамат тоғларимиз, мовий кўлларимиз, ям-яшил ўрмонларимиз ҳақида ҳам айтавериш мумкин. Булар бари Она-Еримизнинг ўз фарзанди бўлмиш инсонга аталган бебаҳо ҳадяси, беминнат армуғони!

Бир нафасга сиз ўзингизни улкан Чотқол ёки Курама тоғ тизмалари бағрида ёки Зомину Бахмал чўққилари оғушида ҳис этинг. Сиз бунда мана шу қудратли тоғлар билан, боринги Буткул коинот билан ҳаёлан гаплашасиз. Бу ерлар бировлар айтмоқчи, катта оламдан узилган, ҳаётсиз, гунгу карахт бир гўша эмас. Йўқ! Бу азим тоғлар Она-Еримизнинг авж нуқтаси, ҳаяжонли ва туганмас ҳикояти, баланд ва мағрур сийнаси. Бу сийнада қуёшдай оташин, забардаст қалб уриб турибди. Фақат уни ҳис эта билиш, эшита билиш, тушуна билиш керак. Инсоният ҳаминша тоғни эъзозлаб келган. Тоғдай таянчим, кўкси тоғдай баланд, деган иб-

ралар бежиз айтилмаган. У менга она кўксини эслатади. Унинг чўққиларидан таралган минглаб кумуш ирмоқлар улуғвор дарёларга айланиб, инсониятни боқади. Тоғ - жонсиз харсанглар, қурч қоялар, соқов тепаликлар йиғиндиси эмас, у мехр, ҳарорат қошонаси, буюк ижодкорлик қорхонаси. Унинг остия усти чексиз хазиналар олами. Қанчалик кўп ва ранго-ранг жониворлар яшарди бу кўркем заминда. Кийиклар, какликлар... тоғ эчкилари, архару айиқлар... Улар камайиб кетди. Отишди ноинсофлар. Бу ердаги ўт-ўланнинг, шифобахш набототнинг, зираю анзурнинг, мумиё асилнинг баҳоси бор эканми?! Тоғ яшайди, нафас олади, сўзлайди, бўзлайди, яратади. Фақат унинг дардини, тилини, дилини тушуна билиш керак.

Қалбингиз изҳор этинг, тоғлар, менга,
Гувраниб оққувчи ирмоқлар, менга.

Мақсадим йўлида йўлдошсиз мудом,
Сўзланг, эй қайрилма сўқмоқлар, менга.

Сирли оламдан ҳикоятлар қилур,
Шўх шивирлаб, турфа япроқлар менга.

Бағрингизда неча ҳикмат жам эрур,
Ҳайкиринг нур қони чакмоқлар менга.

Дилраболик, тоза қалб достонидир,
Бу само, бу сою ирмоқлар менга.

Олмаотада бўлиб ўтган катта бир йиғинда фазогир-космонавт шундай деди: «Самодан қаралганда, мамлакатлар аро чегаралар кўринмайди. Улар аслида йўқ нарсалар. Уларни табиатнинг ўзи инкор қилади. Улар одам ўйлаб топган сунъий, тахминий, шартли нарсалар. Ер шари - ягона уйимиз. Уни асрашимиз керак. Бегона жойи йўқ. Оролми, Помирми - ҳамма-ҳаммаси ўзимизники!» Жуда тўғри, ҳаққоний, адолатли гаплар...

Бир қатра булганса Гангда ё Нилда,
Африкада ўқдан учса бир дарахт,
Ёвуз хуруж қилса олис бир элда,
Бир умр биноси дарз кетса бевақт,
Бир кўлнинг тақдири қил узра қолса,
Бир севги бағрига урилса ханжар,
Оламдан бир қувонч изсиз йўқолса,
Бир гулшан баногоҳ қолса бесамар –
Сен эса қилт этмай турсанг субҳу шом,
Юрагингта булар солмаса дард-чўғ,
Демак, қачонлардир ўлгансан тамом,
Демак, бу дунёга келганинг ҳам йўқ.

Баъзи-баъзида мунча минг тонна кўмир, мунча минг тонна нефть, газ, мунча ёғоч тайёрладик деган оғизга сиғмайдиган рақамларни эшитганимизда, ўқиганимизда ёки кўкракка уриб мақтанганимизда одамни ич-ичидан нимадир ўртаб кетгандай бўлади. Демак, қанчадан-қанча ўрмон кесиб ташланди, ернинг мағзи-бойлиги суғуриб олинди, дарёларнинг йўли ўзгартирилди, табиатга катта озор берилди. Биламиз, буларнинг бари керак, япаш учун, одамлар учун зарур! Буни инкор этиш - тараққиётни тушунмасликка ўхшаган гап. Лекин шунинг ишларнинг ҳаммасида қандайдир маъно, тежамкорлик, ўрнига ўрин беришдай адолатли бир фикр ётмоғи ҳам

зарур. Масалан, ҳали қанчадан-қанча табиий қувватлар - қуёш ҳарорати, тўлқинлар қудрати, шамол кучи ва яна кўпдан-кўп ишлатилмай ётган манбалар борки, фан ва техникамиз, олимларимиз шу ишларни қанча тезлаштирсалар, шунча яхши бўлур эди. Бу - она-еримизни янада бой, янада гўзал қилиб асрашда муҳим омил бўлиб ҳисобланарди.

Мана шуларни ўйлаб туриб, -юрагингдан ҳали қофияга солиб улгурилмаган шундай сўзлар отилиб чиқиши табиий:

Табиат миллиард йиллаб эринмасдан ишлади,
Токи замин инсонга бўлсин дея қошона,
Минг хил сувлар яратди, кўм-кўк ҳаво яратди,
Олам уйи одамга бўлсин деб тахт, остона ...
Қушларни ҳам сайратди унга оҳанг бўлсин деб,
Юлдузлар, камалаклар бўлсин дея унга зеб.
Тоғлар, қоялар, сойлар, шаршаралар, дарахтлар,
Уммонлару ўрмонлар, Арктика музликлари
Ва Саҳройи Кабирлар- кўзларин яйратсин деб,
Булбулдай сайратсин деб.
Бебаҳо бойликлардан бўлсин дея баҳравор!

Табиатшунос олим Асомиддин Саидовнинг «Она табиатни асраймиз» китобчасида кўпгина ташвишли фактлар келтирилади. Сайёрамизда ҳар йили 20 миллион гектар унумдор ер хўжалик таъсирида бузилиб, ишлаб чиқаришдан мосуво қолмоқда. Ўрмонлар ҳар дақиқада 30-33 гектарга камаймоқда. Ҳар куни ер қуррасидаги ҳайвон ёки мавжудотларнинг бир тури, ҳар ҳафтада битта ўсимлик тури йўқолмоқда. Кейинги 150 йил мобайнида Оврўпада яшайдиган қушларнинг 50 дан ортиқ тури тамоман йўқ бўлди... Ишлаб чиқариш кучларини сайёравий микёсда ривожлантириш кейинги 103 йил мобайнида атмосфера таркибига 600 минг тонна рух ва сурма, 900 минг тонна кобальт, бир миллион тоннадан кўпроқ никел, бир ярим миллион тоннадан кўпроқ маргимуш каби заҳарли унсурларнинг қўшилишига сабаб бўлди. Ҳар йили инсон 100 миллиард тоннадан кўпроқ тоғ жинсларини техника элагидан бир неча марталаб ўтказяпти... ва ҳоказо.

Кўряпсизми, нақадар ташвишли рақамлар ва фактлар! Булар ўн беш йил олдин чиққан бир китобдан олинди. Ундан бери офатлар нечоғлик ўсганини бир тасаввур этинг! Булар бизни лоқайд қолдирмаслиги зарур. Чунки, табиатнинг фақат истеъмолчиларигина эмас, балким, энг аввало унинг ҳимоячилари ҳам - ўзимиз. Буни бир лаҳзага бўлса-да унутиб бўлмайди. Ўзбекистонимиз эса гўзал Сайёрамизнинг гоят кўркем, жаннати бой гўшаларидан бири. Диёримизнинг бетакрор гўзаллиги хусусида фикр суриб, ифтихор ҳисларига тўлиб кетасан, киши. Ифтихор - бу масъулият дегани.

Бутун дунёни кўриш керак - етти икклими, олти қитъани, жаҳондаги етти мўъжизани, осмонўпар шаҳарлару поёнсиз уммонларни, урф-одати, тили, дини, дили турфارانг элларни, беҳиштий боғу бўстонларни, дарёо диёрларни бирма-бир, эринмай, севиб, роҳатланиб, ҳурматини бажо этиб, сеҳрланиб кўриш керак - токим Ўзбекистонимизнинг гўзаллигини янада чуқурроқ, янада ёркинроқ ҳис этмоқ учун! Унинг бетакрор Гўзаллигига яна бир карра имон келтирмоқ учун!

Ана шундай катта, улугвор, жаҳоншумул масала хусусида барчамиз огоху хушёрлик билан ҳамийша ўйлашимиз керак, азиз дўстларим.

Телевизорда бир мультфильм кўрган эдим. Улкан сойга катта бир қувурдан лойқа-ахлат ва ёғ-мой чиқиндилари гувиллаб тушяпти. Соҳилда ўтлаб юрган сигир сойга тушиб, чанқоқлик билан сувни шалолатиб, яйраб-йайраб ичяпти, гўё ... Сигирни уйда соғишди. Бир челақ бензин - сут

тушди. Ҷша суюкликни «Запорожец» машинасига солишган эди, мотори потиллаб ўт олиб кетди. Мана сизга томоша! Ҳа, мана шу томошаларни кўриб, шу туйғуларни ҳис этаркансан, беихтиёр айтгинг келади:

Кечир... Она замин, сенга етказилган озорлар учун узр сўраймиз. Ўтлардан, булутлардан, қушлардан, бургутлардан узр сўраимиз. Сувдан, ҳаводан узр сўраимиз. Заминни захарлаганимиз, ўзимиз сув ичиб турган чашмага тупураётганимиз учун узр сўраймиз. Куртлардан, кумирсқалардан узр сўраймиз. Орол учун, Сир ва Аму дарёларимизга, чўллар, саҳролар, тоғлар, боғлар, Дашнобод анорларига етказилган озорлар учун - узр. Кийиклар, тустовуқлардан - узр.

Табиатнинг уч фарзанди бор: Инсон, ҳайвонот, наботот. Албатта, инсон - табиатнинг гултожи. Лекин дарахтлар, ўтлар, сувлар ва ҳайвонот олами ҳам яшашда тенг ҳуқуқли. Фақат ёлғиз айби - гапиролмаслигимиз? Дарахтлар, қушлар ҳам йиғлайдилар, яйрайдилар, яшашга интиладилар. Барча табиатга хос хусусиятдир бу. «Ирмоқлар тоғларда йиғламасайди, қаҳқаҳа солмасди дарада сойлар» деган гап жуда тўғри айтилган. Шу туйғу, шу фикрларимга жавобан, Она-Ернинг бизга қарата айтган нидосини ҳам эшитгандай бўламан:

- Ассалому алайкум, азиз болажонларим, бутун вужудим билан Мен - Сизникиман. Аллоҳим томонидан Мен Сиз учун яратилганман. Дарёларим, тоғларим, водийларим, воҳаларим, барча хазиначиларим Сизга аталган. Барча фаслларим Сиз учун. Айниқса дилбар, севимли қизим Баҳоройни сизларга алоҳида меҳру муҳаббат билан ҳада этурман. Сиз унинг ташрифини муборакбод айлаб, яйранг, роҳатланинг, лаззатланинг. Менга бир кафт дон сочсангиз, бир дунё хирмон этиб қайтараман. Бир дона ниҳол эксангиз, бутун бошли бир боғ бўлиб, ширин-шакар меваларим билан хурсанд этаман Сизни. Ёлғизгина тилагим: бир-бирингизга пайванду пайваст бўлиб, яхшилик йўлини тутинг. Она юртингизни обод этиб, аҳилликда, тотувликда яшасангиз, мен шод бўламан. Мени ҳар қандай ғаламислар хуружидан ҳимоя этинг. Мендан меҳрингизни аяманг. Мен сиз дилбандларимни ҳамиша огоҳу ҳушёр кўришни орзу қиламан. Мен сизнинг олтин беланчагингиз, олтин бешигингизман. Уйингизман, юртингизман, сайёрангизман! Яйранг, болаларим!

Ёшлигингда қандай юксак манзилларни кўзлама, сен оёқ кўйиб турган замин - асосий пойдеворинг бўлади. Инсон қаёқдан келмоқда-ю, қайси нуқтада турибди ва қаён бормоқда? Бу абадий фалсафий саволларга аниқ жавобинг бўлиши керак. Биз олис ва мураккаб тарихлар бағридан келмоқдамиз. Теран илдиэларимиз бор. Қадам кўйиб турганимиз Она-Заминдан худди Ер ўғли Антейдек куч-қувват олиб турибмиз. Кўз тиккан масканимиз ҳам аниқ. Фақат унга элтувчи йўллар биздан равшан ақл, жасоратли меҳнат талаб этиши табиий. Бу йўл мураккаб ва зиддиятли бўлишини ҳам англаймиз. Бу ҳар бир фуқарога тегишли ҳолат...

Энди тарихимиз ҳақида икки оғиз сўз.

Қишлоғим бағридан туриб, тўрт тарафни жуғрофий маънода тасаввур этаман. Бир томон - қадимда Нахшабу Насаф деб аталган Қарши шаҳрим. Йигирма чақиримга етар-етмас масофа. Ундан ўтиб Шаҳрисабзу Китобларга кириб бораемиз. Буюк Соҳибқиронимиз Амир Темур ҳазратлари ана шу жойда - Хўжа Илғор қишлоғида туғилган. Ва шу ердан дунёга парвоз этган. Китобдан, Мингчинор оромгоҳидан, Тахти Қорача довони оша Самарқандга тушиб борилади, ундан Тошкент ва Туркистон томонларигача... Кунботар томонда - Косон ва Муборак кенгликлари оша дунёдаги бешта муқаддас шаҳарнинг бири - Бухоройи шарифга борилади. Дунёдаги бештагина шаҳар олам аро шарифлик мақомига муяссар бўлган: Мозори шариф, Қуддуси шариф, Шоми шариф, Тоифи шариф... Офтоб чиқишига пешвоз юрсангиз - бепоён Чўли Маликка чиқиб кетасиз. Алачабоб, Раҳимсўфи, Пистали, Тошли, Узунқудук, Яккасарой, Некўз,

Бовурдоқ каби ўнлаб кишлоқларни кўрасиз. Қарши билан Косон ўртасида Ерқўрғон деган қадимий шаҳар қалъаси қолдиқлари ҳамон буюк бир салобат билан ер бағирлаб бўртиб турибди. Ҳажмининг катталиги билан одамни ҳайратга солади. Очиқ осмон остидаги музей дейилса муболага эмас.

Мана шу бепоеън кенгликлар ва ундаги манзаралар қадимийлиги ҳақида ўйлаганимда, сеvimли шоиримиз Абдулла Ориповнинг «Қадим сардобаларда кўмилиб қолди дардим» деган мисралари ҳаёлимни забт этади. Унинг «Қарши кўшиғи» достони шу чўллар, шу йўллар фалсафасини ўзида катта нафасли асар сифатида мужассам этган. Асрлар қаъридан келаётган ажодлар нидоси кимнингдир сиймосида, кимнинг мислсиз кўшиқларида ўз ифодасини топиши муқаррар эди. Мен Абдулла Орипов ижодиётига яхлит бир тарзда назар солганда, бу ижоднинг сарчашмаларида - ўша олис ажодлар қисмати ва улғуворлигини кўраман. Бу дунёда ҳеч нарса изсиз йўқолмайди. Армонлар бир кун эмас бир кун амалга ошади, орзулар ушалади. Миллён-миллён ҳаёлий нурли толалар ажодлару авлодларни ўзаро боғлаб туради. Абдулла Орипов шеърларидаги фожеийлик ва мардона рух, парвоз ва теранлик, тарих ва ҳозирги замон ҳисси, самимий ҳазил ва ўткир, ёндирувчи ҳажв, лирик кайфият ва самовий аржумандлик, висол қувончи ва ҳижрон азоблари минг киррали жавоҳирдай мазкур ақида-ни исботлаб туради. Абдулла Орипов ана шундай танҳо, ўзига ҳос, буюк ижодкор. Унинг шеърлари замиридаги қудрат нимада эканлиги ҳақида олимлар ва мутахассислар кўп гўзал ва ҳаққоний фикрлар айтишган. Лекин ҳар биримиз - ҳамкасблар ва мухлислар ҳам бу ҳақда ҳаминша ўйлаймиз. Менимча, томчида куёш, заррада буюк тоғ акс этганидек, Абдулла Орипов шеърлятида ўзбек халқи тараққиётининг тарихий бурилиш нуқталари, эрку озодлик йўлидаги олис курашлар тарихи, изтироб ва зиддиятларга тўла ҳаёти, бунёдкорлик даҳоси ва донишмандлиги акс этиб, зоҳирий бир куч ила намоён бўлишидир. Яна бунинг устига, ташқи кўринишда жисман ихчам ва ниҳолдек туюлган бир вужудда жуда катта фикрий алпик ва туйғулар олами мужассам топганлигидир. Яна бунинг устига, юксак бадийий тафаккур ва унинг бой ифода воситаси бўлмиш ўзбек тили барча кўркамлиги, лугат фаровонлиги, нозик қочиримлари ила унда чамбарчас бир уйғунлик билан бирлашганидир. Шоир истеъдоди ана шундай манбалардан қувватланиб, табиий равишда юзага чиқди. Айниқса, XX асрдаги халқимиз ҳаёти унинг шеърлятида ўз акс садосини кўришни истади. Ва бу ҳолат мукамал бир манзара - барча зиддиятлари, галаёни ва нозик жиҳатлари билан кўринди ҳам. Умакай сайхонликларида, Мингчинорнинг зилол оғушида, Шаҳрисабзу Қаршида, Самарқанду Бухорода, Фарғона водийсида, Қорақалпоғу Хоразмда, қардош диёрларда бўлиб ўтган юзлаб учрашувлар, қизгин мушоираларда, умумхалқ меҳру муҳаббатини қозонган илоҳий шеърят бу фикрни исботлаб туради. Бундан ташқари Абдулла Орипов мафтункор шахс. Одамларни ўз атрофига жалб эта олиш қобилияти баланд. Минглаб инсонлар унинг суҳбатини орзу қиладилар. Шўхликларини ҳам чин юракдан қабул қиладилар... Бу бепоеън кенгликларга бокиб, ундан таралаётган майин, сирли садоларда Нормурод Нарзуллаев, Икром Отамурод ва Исмоил Тўхтамиш каби нозиктаъб дўстларимнинг дилбар шеърляти оҳангларини ҳам хис этаётгандай бўламан...

Сўзимиз аввалига қайтсак, бу ерлар қадимда Ксениппа деб аталган. Академик Э.Ртвеладзе ва А.Саъдуллаевнинг «Ўтган асрлар ёдгорликлари» (Тошкент, «Ўзбекистон нашриёти, 1986 йил) китобида ва яна кўпгина тарихий манбаларда шундай дейилади. Машҳур саркарда Искандар Макдуний бу қалъани ҳам забт этишга хўб уринган. Ксениппа бўйсунмаган ва Спитамен аскарларига бошпана бўлиб хизмат этган. Бу қалъа-қўрғон Сўғдиёнанинг Мароканддан кейинги иккинчи катта шаҳари бўлган. Қадим-

ги юнон тарихнависи Арриан ҳам шундай ёзиб қолдирган. Бу қалъа эра-миздан олдинги IX-VIII асрларда бунёд этилган бўлиб, бора-бора қатта шаҳарга айланган. Қирқ гектарга яқин ҳудудни эгаллаган. Грек-юнонча талаффуздаги Ксениппа сўзи ҳозирги Косонга тўла тааллуқли. Ксен - Косон бўлса, форсий «об-сув» қўшилиб Косоноб бўлган дейилади. Хусусан қадимшунос олим Ш.С.Камолитдиновнинг «Жанубий Сўғд ва Тоҳаристоннинг тарихий жуғрофияси...» китобида ҳам шундай таъкидланади. Бу ҳам бир илмий фараз, албатта. Бу ҳақда академик Э.В.Ртвеладзе-нинг ўзлари билан ҳам суҳбатлашиб, фикрларини олганман. Самарқанддан кейинги иккинчи қатта шаҳар деган фикр ҳам илмий исботланган. Ерқўрғон Косоннинг эски ўрни бўлган. Сўнг... турли сабабларга кўра, масалан сув излаб, деҳқончиликка мос ерлар қидириб, одамлар Косон-нинг ҳозирги ўрнига кўчиб боришган. Бу воқеа эрамининг дастлабки биринчи асрида рўй берган. Демак, Косон - икки минг йиллик тарихга эга. У неча-неча тарихий воқеаларнинг гувоҳи бўлган шаҳар. Араблар ҳам, чингизийлар ҳам, сомонию қорахонийлар, шайбонию аштархонийлар ҳам бу заминдан от ўйнатиб ўтишган. Яна шундай бир тахмин мавжуд. Яъни косонликларнинг бу манзилга келиб қолиши Наманган вилоятидаги косонсойликлар тақдири билан боғлиқлиги. «Тарихнинг турли эврилишлари бу «кўчки»га асос бўлганлиги бор ҳақиқат, - деб ёзади косонлик мактабдош дўстим Нурқул Муҳамедов ўзининг Қаршидаги «Насаф» нашриётида 1997 йилда чоп этилган «Косон: тарих саҳифаларида» деган рисоласида, - яна бир нақлга кўра, - деб давом эттиради муаллиф, - бир гуруҳ кишилардан иборат косонсойликлар Шоҳ хўжа Эшони Калони Косоний сарбонлигида Хусам ота (ўша даврда кичик Ҳаж учун макон бўлган)га ҳажга келганларида Эшон Косоний шу ерда вафот этган. Ҳазрати Эшонга сўнги манзил бўлган ҳозирги Косон қўрғонида ва унинг атрофларида косонсойликлар ўтроқлашиб қолганлар. Улар Эшони Косоний қабристонини зиёратгоҳга айлантирганлар. Дололатномаларга кўра, X-XI асрлардан буён косонсойликлар вафот этган (шу авлодга мансуб) кишиларини шу қабристонга дафн қиладилар. (Нима, атайлаб келиб ўлишадими ёки маййитларни атайлаб олиб келишадими?! Буни билолмадим). Бундан маълумки, - деб ёзади муаллиф улар ўзларининг қадимий урф-одатларини ханузгача(?) эъзозлаб келадилар». Бу ўринда тилшева, урф-одат, ташқи қиёфа ўхшашлиги, ўзаро борди-келди борлиги асос қилиб кўрсатилади. Мана, кўрдингизми, икки хил талқин мавжуд. Бирини - Ксениппа, иккинчиси - Косонсой. Бирини эрамининг I асрида, иккинчисиди - X-XI асрлар кўрсатилади. Ҳар иккаласи ҳам ақлга тўғри келади. Балки булар ўзаро давомийликка боғлиқдир. Буни, албатта, олимларимиз янада аниқлаштириб беришар...

Мана шу Қашқадарё кенгликларидан туриб, бутун Ўзбекистонимизни қафтдагидек аниқ кўраман, яққол тасаввур этаман. Қорақалпоғимнинг номдор фарзандлари бўлмиш Тулепберген ва Иброҳим билан энг долзарб бир мавзуда сўзлашиб тургандай бўламан. Фарғона водийси бағридан ажойиб дўстларим - қаҳқаҳасидан тоғлар титраган адиб ва шоир Йўлдош Сулаймон, унинг ёнида сал қимтиниб, бир ғалати сўзни айтишга шайланиб турган, ўзбек кўшиғини жаҳон саҳналарига олиб чиққан Охунжон Ҳаким ва яна қанча дўстларим, Андижондан Олимжон Холдор, Тўлан Низом ва Қамчибек Кенжа каби соҳиби қаламлар суҳбатини эшиттаётгандай бўламан. Намангандан гўзал шоир, пурхикмат дўстим ва укам Ҳабиб Саъдулло, Хоразмдан файласуф шоир Матназар Абдулҳаким, Ошиқ Эркин ва Комил Аваз, Сирдарё Гулистонидан «Умр ўтмоқдадир» деб бонг ураётган доною дарвеш Тўра Сулаймон, Жиззахдан Шарофат ва Шахло сингилларим, Самарқанддан донишманд Душан Файзий ва зуваласи шеър билан йўғрилган Ҳосият Бобомуродова, Бухородан ташқи кўринишида сокину лекин жўшқин шеър соҳиби Тошпўлат Аҳмад ва Садриддин Са-

лим, Термиздан Шафоат Раҳматулло ўгли, ўзимизнинг Қаршимиз бағрида эса Исмоил Тўхтамиш каби ўнлаб ижодкор биродарларим айни шу лаҳзаларда бир-бирлари билан эзгу туйғуларини ўзаро баҳам кўраётганини юрак-юрагимдан ҳис этаман. Мазкур дўстларимнинг юзлаб фазилатларидан ташқари ўзларига ярашиб тушадиган ғалати-ғалати «қилиқлари» ҳам борки, айтаверсам дафтарлар тўлиб кетади. Биттасини мисол қилиб келтирмасам кўнглим тўлмайди. Ҳабиб Саъдулла билан Намангани айланиб юрган кезларимда, бир даврада, гапнинг омадиси келиб, улуғ инглиз ёзувчиси Бернард Шоу айтган бир гапни тилга олдим. Яъни Бернард Шоу бирор даврада ўзи ҳақида гап борса, бошидан шляпасини олиб турар экан. - Нега бундай қиласиз? - деб сўраганларга улуғ одамга ҳурмат юзасидан шундай қиламан, деяр экан, ўзини кўзда тутиб. Шу гап, денг, Ҳабибхонга яхши таъсир қилган эканми, қаерга борсак, Ҳабиб ҳақида мобода гап очилиб қолса, бу киши ҳам бош кийимларини қўлга олиб эшитадиган бўлиб қолдилар. «Улуғ кишига ҳурмат юзасидан» эмиш... Мазкур дўстларим ишларига омадлар тилайман. Зеро, биз пайванду пайваст тақдирли, ягона мақсад - буюк мустақил Ўзбекистонимизни тараннум этишга сафарбар бўлган эл фарзандларимиз.

Мамлакатимиздаги ҳар бир вилоятнинг ўз жозибаси, ўз кўрку салобати, ранго-ранглиги ва гўзаллиги чамбарчас бирикиб ягона Ўзбекистонни ҳосил этади. Биз ҳар биримиз киндик қонимиз тўкилган қишлоғу шаҳарни бошга кўтариш билан бирга, энг аввало барча вилоятларимизни, бутун диёримизни ягона, яхлит Ватан сифатида севамиз, ардоқлаймиз. Аждодларимиз униб ўсган, тариху тақдиримиз бўлган Ўзбекистонимизни кўз қорачигидек эъозлаймиз. Буни Ватан туйғуси дейдилар. Бу улуғ тушунча кўпдан-кўп мураккаб маъноларни ўзида жам этади. Яъни, дейлик ўзимиз Қашқадарё ёки Наманган ёки бошқа вилоятдан бўлсак-да, Хоразмда бир дарахтнинг пайхон бўлгани, Фарғонада бир чашма кўзининг бекилиб қолгани, Термизда бирон тарихий обидага зарар етказилгани, Сирдарё ё Жиззахда табиий офатдан озор топган эл изтироби бизни ларзага солмас экан, биз ўзимизни тўла маънода Ўзбекистон фуқароси, Ватан фарзанди, миллат ўғлони деб аташга ҳаққимиз йўқ. Ўзбекистондаги ҳамма бойлик ва гўзалликлар сенинг ўз мулкинг туйғусига айланмас экан, сен садоқат давосини қила олмайсан.

Миллий ғурур, Ватанни севиш - бу - ўз халқининг тарихини яхши билиш ва у билан фахрланиш, қадимий обидалар, муҳташам иморатлар, аждодлар яратган бой моддий ва маънавий меросни жисму жонингда асраш, бугунги кунлар ва келажак учун жон фидо қилиб ишлаш, Ватаннинг гўзал табиятини, Она-Еримизнинг остки ва устки бойликларини халқ фаровонлиги йўлида оқилона ишлатишга ўзингни сафарбар этиш, эҳ-ҳе, яна қанчадан-қанча эзгуликлар силсиласи... Ватанни севиш унинг бойликларига бойлик кўшиш, кўркига кўрк бағишлаш, шаъни дахлсизлигини асраш. Истиқлолу эркини барқарор этиш учун курашчан бўлиш ҳам демакдир. Биз бу гўзаллик ва бойликларни аждодлардан мерос олганимиздан кўра ҳам, уни келажак авлоддан қарзга олиб турганлигимизни унутмаслигимиз керак.

Энди Пўлати номининг мазмунига назар солсак, бу ерда ҳам турлича тушунишлар бор. Тойлоқ Рўзимуродов, Элмурод Райхонов ва Собир Ҳамроев деган ҳамқишлоқ укаларим ёзган «Тақдир сўқмоқларида» рисолада бу сўзнинг арабча «Балади» (шаҳар, шаҳарли) деган иборани бузиб талаффуз этишдан «Пўлати» бўлиб қолган, деб кўрсатилади. Бу гап, таниқли тарихчи олим ва адиб Поён Равшановнинг Муродилла Саидов билан биргаликда ёзган «Жейнов тарихи»дан олинган. Аслини олганда эса, XII асрда яшаган ва ўтмиш воқеаларини ёзиб қолдирган аллома Самъоний ўзининг «Китоб ан-насаб» номли асарида ўша даврларни анча аниқ кўрсатиб берган ва шундай фикрни ишро этган. Поён Равшанов

ана шу манбага асосланиб, юқоридаги талқинни тақдим этади. Демак, Қарши ё Бухоро томонидан бир гуруҳ шаҳарли кишилар бу ерга келиб, ушбу хуудни ўзлаштириб, манзил-макон тутганлар. Боз устига Х-асрдаёқ бу ерда Муҳаммад ибн Аҳмад Ал-Баладий каби йирик олим, яна бир неча ҳадисшунос ва дунёвий билимлардан хабардор инсонлар ўтган бўлса, бу тарихий илдиэларимиз нечоғлик теранлигини кўрсатадиган катта гап-ку! XVIII асрда Пўлатида машҳур Абдурахмон халифа деган киши жуда кўркам, мунаққаш айвонли хонақоҳ курдиргани, яна бозоржойи ёнидаги тепалиқда савлатли масжид, сардоба борлигини ҳисобга олсак, юқоридаги тахмин анча ойдинлашади. Журналист ва шоир Носир Муҳаммаднинг 2001 йилда Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида босилган «Насаф ва Кеш алломалари» рисоласида ҳам Қашқадарё воҳасида ўтган салкам юзга яқин алломалар тилга олинади. Буюк муҳаддис Азизиддин Насафий, Сайидо Насафийлар номини ким билмайди дейсиз. Агар шундай экан, яъни Пўлатининг ёнгинасидаги шаҳарларда шунча номдор инсонлар ўтган бўлса, нега энди Пўлатида ҳам катта олим яшамаган бўлсин?! Ёки пўлатилик машҳур уста Бегали тақдирини олиб кўрайлик. Кўли гул бу инсон улуғвор бинолар тиклашда ғоятда моҳир бўлган. Мозори Шариф ҳокими Азимиддин ҳожи ибн Абумуслим ўз шаҳрида катта ҳаме масжиди барпо этиш ниятида (у вақт Мозори Шариф шаҳри Бухоро амирлиги тасарруфида бўлган) музофотнинг турли шаҳарларидан машҳур усталарни бу ишга жалб этган. Гишт теришда ҳам, дурадгорликда ҳам яхши ном қозонган пўлатилик уста Бегали Рўзибой ўғли ҳам қурилишга тақлиф этилган. Бир неча йиллик ушбу қурилишда масжид гумбази гишгларини тераётганда уста ерга қулаб тушган. Ҳокимнинг куш овига берилиб кетган эрка ўғли ўн икки ёшлик Карамалининг эҳтиётсизлик билан отган ўки ногаҳонда устага теккан эди. Уста ҳалок бўлади. Қайғуга тушган ҳоким хун тўлаш мақсадида устанинг етим қолган икки ўғлини ўқитиб, яхши одамлар қилиб етказишни бўйнига олади. Шундай қилиб, марҳум уста Бегалининг ўн ёшли катта ўғли Тошмуҳаммад ва олти ёшли ўғли Шермуҳаммад махсус биркитилган мударрис раҳнамолигида дарсларни кунт билан ўргана бошлайдилар. Мозори Шариф мадрасасидан сўнг икки ўғил Қарши мадрасасига ўтказилдилар. Қаршида тўрт йил таҳсил олишгач, ислом илмини янада мукамалроқ эгаллаш мақсадида Бухорога - Мир Араб мадрасасига ўқишга кетдилар. Тошмуҳаммад домла қишлоққа қайтиб, қишлоқ масжидида имом хатиблик қилабошлади, Шермуҳаммад домла эса Қарши мадрасасининг мударриси бўлди...

Мулло Тош охун ва Мулло Шер охун деб ном чиқарган бу инсонларни ўз кўзим билан кўрганман. Айниқса Мулло Шер буванинг сиймоси, кўксини тўлдирган оппоқ соқоли, синчков нигоҳи кўз олдимда туради. Ана шу киши қишлоғимиздан чиққан биринчи филология фанлари доктори, профессор, фан арбоби, таниқли тилшунос олим Аъзам ака Шерматовнинг оталари бўладилар. Аъзам аканикига борганда кулимсиб, ўйчан боқиб турган бу зотни бир неча бор учратганман. Бу гапларни айтишдан ягона бир мақсад - қишлоғимизнинг ўзига хос кирраларини, узун тарихи, кўпдан-кўп яхши одамлари бўлганлигини, атрофдаги Губалак, Бўлмас, Дарча, Бойтерақ, Саёт, Шербек, Некўз каби манзиллар, яна бир неча чўл қишлоқлари билан тарихан чамбарчас боғланиб кетганлигини таъкидлаб ўтишдир. Қишлоғимизда фалончилар афғон тўдасидан, фалончилар урганжий уруғидан деган гапларни ҳам эшитасиз. Бунда ҳам тарих нуқталари бор, деб ўйлайман. Яна бир маҳалламиз номидан ҳайратланиб юраман. Қорабўйин маҳалласи, дейилади. Ўзбекларнинг шундай уруғи борлиги маълум. Худди шундай қишлоқчалар Фарғона, Андижон, Сурхондарё вилоятларида ҳам бор. Ёки арабчада қишлоқни қарийатун дейишади. Шаръун қаравийюн дегани эса қишлоқ кўчаси дегани. Балки шу сўз «Қорабўйин»га айланиб кетгандир? Нима бўлгандаям бу хил номлар ифодасида тарихнинг ажиб жилваларини кўрамиз.

Узр, азиз ўқувчи, ижозатингиз ила яна қишлоғим мавзуга қайтаман. Мен учун ҳаммадан муҳими - қишлоғимнинг меҳнатсевар, камтарин, аҳил кишилари дирки, уларнинг меҳру муҳаббатини қалбимда ардоқлаш билан бахтиёрман. Уларни ўша даврдаги болалик кўзи билан идрок этаман. Дунёни кўрган Муқим полвоннинг кўк чой симириб сахаргача давом этаган суҳбатлари, полвонлик ва чавандозлик тарихида амир эътиборига ча кўтарилгани, хонадонида биринчи бор радиокарнай ўрнатиб, ҳамма-ни хайратта солган кекса муаллим, юз ёшини нишонлаб, оламдан ўтган Мулла Раҳмон буванинг сўзлари, қишлоқ оқсоқоли салобатли инсон Умир Тошбадалов, раис Умар Имомов, ғайрати ичига сиғмаган тадбиркор раҳбар Тўра Орзикулов, одамларга қийин вақтларда кўп яхшиликлар қилган Усмон Зоиров, таниқли арбоб Ўсар Суяров, машҳур Очил милиса, Бобо Асобов деган деҳқон, содда ва камтар Ғаффор бобо, Мирза Қобилов ва бошқалар. Булар қишлоғимизнинг оқсоқоллари, отамнинг оғайнилари эди, аслида. Айниқса Шермат ака деган содда бир деҳқон гузарда суҳбатлашиб ўтириб, Тошкентга - 5 йиллик ўқишга кетганимни эшитиб, (у пайтда бундай «сафар» ноёб ҳодиса эди) «Беш йил - а! Вой бўй, унгача ким бору ким йўқ», деб ёка ушлагани ва мени рағбатлантириб, «демак, ўқишни битириб газета ёзадиган инжинор бўлар экансан-да» деган самимий «башорат»лари асло хаёлимдан кетмайди. Пўлатимизнинг доврўгли кишиларидан бўлмиш хушовоз санъаткор, республикада хизмат кўрсатган артист Баҳром Камолов (Ўзбекистон халқ артистлари Фароғат Раҳматова ва Суръат Пўлатов у кишини устозим деб ҳамон хурматлашади), ва Тожикистоннинг таниқли давлат ҳамда жамоат арбоби даражасига ча кўтарилган Алиқул Имомовлар номи билан фахрланардик. Бизнинг бола назаримизда қишлоғимизда учта зўр одам бор эди: биринчи ўринда - колхоз раиси Умар Имомов, иккинчи ўринда - Очил милиса, учинчи ўринда - МТС бошлиғи Исоқов деган чатаноклаб юрадиган, сочлари чўткадай диккайган, қозок юзли, дум-думалок, семиз киши. Шу уччаласи дунёни ушлаб турадиган энг «катталар»! Одамлардан шундай эшитганмиз... Улар томдай-томдай келадиган, сағриси йилтиллаган жийрон ё саман йўрғаларда кўчалардан ўтишса, кўпчилик ҳайиққанидан ўзини панага оларди. Хурмат шунақа эди. Фақат Исоқов эски, шалоқ юк машинада важоҳат билан кўриниш берарди...

Дарвоқе, Алиқул Имомов. Мен у кишини шахсан кўрган эмасман. Фақат 1958 йилда Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчилари конференцияси ўтганида Тожикистоннинг маданият вазири сифатида шу республика адиблари билан келганларини биламан. Алишер Навоий номидаги академик Катта театримиз олдида худди акалари Умар Имомовга юз-кўзлари ўхшаб кетадиган барваста, кўзлари кўкимтир кишини кўрдиму, сиз фалончи эмасмисиз, деб сўрамабман ёки тортинчоқлик қилиб ўзимни таништирмабман. Ҳалигача афсусланаман. Ёшлик чоғлари Раҳмонқул Курбонов билан ўқиганларини эшитганман, холос. Шу ўринда «Такдир сўжмоқларида» деган китобчадаги маълумотлардан фойдаланаман. Пўлати қишлоғининг ўтмиши ва бугунги кунига бир назар маъносида ёзилган қизиқарли бу рисолада Алиқул Имомов ҳақида шундай ёзилган: 1910 йилда Бешкўтон қишлоғининг Чуқурқишлоқ маҳалласида таваллуд топди. У қишлоқда тўлиқсиз ўрта маълумот олгач, Қарши шаҳридаги педагогика техникумига ўқишга кирди. Ушбу билимгоҳни тугаллагач, шу ернинг ўзида директор ўринбосари бўлиб ишлай бошлади. 1934 йилда Тошкентдаги маданият қурилиш институтини муваффақиятли тамомлаган Алиқул Имомов собиқ ВКП (б)нинг Ўрта Осиёдаги бюроси уни Тожикистон Республикасига йўлланма билан ишга юборди. Деярли ярим аср мобайнида Алиқул ака Тожикистонда яшайди ва меҳнат қилади. Дастлаб у Исфара ва Файзобод туманларида партия кўмитаси котиби, сўнгра Тожикистон Республикаси партия марказий кўмитасининг бўлим мудир, Вазирлар Кен-

гашида Ишлар бошқармаси бошлиғи бўлиб ишлайди. 1946 йилда ВКП (б) Марказий Кўмитаси қошидаги олий партия мактабини тугаллаб қайтач эса, партия марказқўмида бўлим мудирини, кейин Вазирлар Кенгаши Раисининг биринчи ўринбосарини, 1954 йилда Марказий Кўмита котиби даражасигача кўтарилди. Шу ишлардан сўнг саккиз йил Тожикистон маданият вазири бўлиб, яна олти йил Вазирлар Кенгашининг бўлим мудирини бўлиб ишлаб, сўнг нафақага чиқади. 74 йил умр кўрган бу ажойиб инсон неча бор Тожикистон Олий Кенгашига депутат бўлган. Умуман олганда, қардош Тожикистонда катта обрў топиб, ўша ерда дафн этилган...

Нечоғлик салоҳият ва раҳбарлик қобилиятига эга бўлган эди бу инсон. Қишлоқдошлар катта ҳурмат кўргузиб, ўрта мактаблардан бирига у кишининг номини беришган.

Эсимни таниганимдан бери азиз дўстим бўлиб келаётган Хушвақт Қўйбоқаров ҳақида ўйлаганимда ҳам фикрим, қалбимни ёруғ ҳислар чулғайди. Биз бир кўчада ўсганмиз, биринчи синфдан ўқишни бошлаб, ўнинчи синфни ҳам бирга тугатганмиз. Кўп қийинчиликларни бирга кечирдик. Яримта нону битта майизни бўлишиб едик. Ўн беш чақиримлик мактабга - район марказига пиёда қатнаб, Рўдасой сайхонлигида бир ҳафтага мўлжаллаб уйдан берилган тўрт-беш жўхори нондан бирини таваккал қилиб, гулханда иситиб еб, яхши замонларга етармиз, деб ният қилганларимиз ҳам ҳақиқат. Эшқул Пўлатов ва Хўжа Қурбонов деган жонажон ўртоқларимиз ҳам бу йўлда тақдирдош эдилар. Хушвақт, ўнинчидини битиргач Самарқандга йўл олиб, у ердаги қишлоқ хўжалиғи олий ўқув юртини тугаллаб, моҳир мутахассис бўлиб, ўзини Қашқадарё чўллари, йўллари, обод қилиш ишига бағишлади. Агроном бўлиб, дала тилини обдон ўрганди. Область партия кўмитасида бўлим мудирини, обком котиби лавозимларида ишлади. Сўнг Қашқадарё области ижроия кўмитаси раиси бўлди. Янги тузилган Касби (Улянов) районининг биринчи раҳбари бўлди. Сўнг эса, Тошкентга - Қишлоқ хўжалиғи вазирининг биринчи муовини лавозимига ишга таклиф этилди. Икки йилча ишлагач, Ўзбекистон Тайёрлов вазири бўлиб ишлади ва шу ердан нафақага чиқди. Бир неча бор Республика Олий кенгаши депутати, Марказқўм аъзоси бўлиб сайланди... Айниқса, Қашқадарёга борсангиз, унинг Қарши қанали қурилишидаги жонбозликларини миннатдорлик билан гапирадилар. Асосий гап, унинг ишчанлиғи, билимдонлиғи, шогирдлар етиштиришдаги қобилияти ҳақида. Шундай бир гап юради: уни уйқусидан ярим кечада уйғотиб, ногаҳонда сўрасалар ҳам, Ўзбекистондаги қайси шаҳар, қайси вилоят умуман олганда ва жон бошига қанча нон, қанча дон истеъмол қилишини аниқ айтиб берар экан. Бу гап ҳақиқатлиғига ўзим ҳам ишонч ҳосил қилганман. Абди ва Ботир Умировлар бизнинг ёшлиқдан бирга ўсган ажойиб, унутилмас оғайниларимиз эди. Уларнинг ҳар бирини бир китоб қилса арзийди.

Ўнта бўлса ўрни бўлак, қирқта бўлса қилиғи, деганларидай, айрим қишлоқдошларимнинг баъзи қилиқларини эслаб, ўзимча жилмайиб қўяман. Қишлоғимизда Аваз ака деган баҳайбат гавдали, ёши катта бўлишига қарамасдан шўху шаддод, девонасифат шофер киши бор. Ичишни ҳам баланд мақомда олиб боради. Кўчасидан ўтган, кўзи тушган одамни қариқартанглиғи, номозхон эканлиғига ҳам қарамай, зўравонлик билан «мехмон» қилади. Кўпчилик унинг кўчасидан ўйлаб ўтади. Чунки узр-маъзур кетмайди. Тўқмоқдай муштани кўтариб, пўписа қилади. Кунлардан бир кун отам билан яна бир кекса кишини уйига мажбуран киргизиб, яшиғина «зиёфат» қилибди... Отам ширакайфдан ҳам ортиқроқ бир киёфада, деворга суйкалиб уйга қайтаётса, кўшнилариимиздан бири кўриб қолиб:

- Ҳа, Жаббор бува, бу аҳволда қаердан келяпсиз? - деб сўрабди ҳайратланиб. Отам жавоб қилибдилар:

- Аваз шопир ўлган экан, ўшанинг фотиҳасидан.

Яна бир ўқитувчимиз - Яраш ака. Сўкиб гапиришнинг жонини киргизади. Урушдан ярадор бўлиб қайтган, ажойиб киши. Бизга ҳарбийдан дарс беради. Яраш домланинг яхши одати бизларни сафга тизиб ҳовлисига бошлаб бориб, бузилган иморатнинг кесакларини ташитиб, кун бўйи ишлатарди. Умримда кимдандир бир шапалоқ еган бўлсам, шу одам урган. Сафда валдираб кетаётган бир ўртоғимни тартибга чақираман деганлару у чап бериб қолган ва шапалоқ менга «насиб» этган. Шунини эслаб доим ноқулайлик сезиб юрарди. Мен эсам ҳазилга олиб «ўша кесак ташиганимизнинг ҳақи эди-да», деб кўнгилга олмас эдим.

Яна бир соддадил ўқитувчи, отларини айтмай кўяқолай, мактаб оморборчасидаги қоплардан ён чўнтақларини тўлдириб арпами, буғдойми ўмариб, шошма-шошарликдами, саросимаданми чўнтагидан олиб кўйган ҳужжатларини ўша жойда қолдириб кетибди. Эртасига одамлар роса кулишган. Ўғрининг бу қадар ҳалол ва пок бўлиши камдан-кам... Амманнинг ўгли Очил Мўмин эса жуда очик, афандиваш, кўнгилчан одам. Ҳар бир қилган иши, ҳар бир гапи антиқа бир латифа. Қизиқ ҳангомалари билан давраю суҳбатларга жон киргизади. Тўю томошалар Очил Мўминсиз қизмайди. Бирор воқеани гапириб берса, ўша воқеани айнан кўриб тургандай бўласиз. Фикрини табиий ўхшатишлар, тақлидлар билан «бежаб», жонли ҳикоя ясайди. Ашулани айтганда, унча-бунча артистлар ўзини ноқулай сезади. Чунки Баҳром Камолов деган хушовоз машҳур артистимизнинг таълимини ҳам олган. Гапнинг пўст калласини айтади. Расм ҳам чизади, бинойидек устачилиги ҳам бор. Қишлоқдаги шийпонларни безашми, пештоқларга шиорлар ёзишми, келган меҳмонларни кутиб олишми, ширин таомлар билан уларни сийлашми - ҳаммасини қойилмақом қилиб бажаради. Қадрдон кепкасини бостириб кийиб, юзига ярашиб тушган шинамгина, бежирим бурнини жийириб келаверса, ҳамма узокдан ҳам танийди. Ҳурматини жойига кўяди. Қишлоқдош укаларим ёзган «Тақдир сўқмоқларида» деган китобчадан бир воқеани шу ўринда келтириб ўтишни лозим топдим. Қишлоққа, яъни жамоага қандайдир обрўли бир комиссия келадиغان бўлибдию Очил Мўминга лотоклар ва шийпонларга ғоявий жиҳатдан етуқ, шаклан кўрқам, дабдабали шиор, даъвату чақириқлар ёзиш вазифаси топширилибди. Ўзбекчани мутлақо билмайдиган бир молдован рассом шу ерларга келиб, ишлаб юрган экан, Очил ўша кишини шу ишга жалб қилибди. Дунёнинг бўёғию алвонини сарф қилишиб, уч-тўрт кун мобайнида кўп ишлар бажарилибди. «КПССга шон-шарафлар», «СССР - буюк Ватанимиз», «Оқ олтинни олтин қўллар яратади» деган шиорлар ёзилиши керак экан. Очил шумлик қилиб, рассомга ўзи тузган матнларни берибди. Молдован рассом эса Очил Мўмин таклиф этган шиорларни астойдил меҳр билан ёзибди. Комиссия келиб қараса, айвон тепасига «Бизнинг айвон сизнинг айвон эмасми», боғнинг дарвозасига «Узумини енгу, боғини суриштирманг», Шийпонга: «Меҳнатдан бой бўлса, ҳўкиз бой бўларди» каби шиорлар ёзиб кўйилган эмиш. Комиссиядагиларнинг ярми қорнини ушлаб кулиб қотган бўлса, ярмининг кўзи кинидаң чиқиб, юрагини ушлаб, ўзидан кетибди...

Қишлоғим ҳақида ўйлаганда, ҳар хил қиёфа ва феъл-атвордаги ажойиб инсонларим кўз ўнгимдан бирма-бир ўтаверади. Кўчани тўлдириб шанғиллаб гапириб келаётган тарашадай қотма Санам момони ҳам, девдай одам Карим Кароматни ҳам, боладай содда Пирмат Бобоқулни ҳам, дўконини обод қилиб ўтирган Эргаш Сафарни ҳам, камгапу камтар Тонготар бувани ҳам, одамларга қайишадиган Маҳмуд дўхтирни ҳам, Шодмонкул Омон, Шукур Аваз, Ҳайит Мамадали каби ўзларини мактаб ишига - фарзандлар тарбиясига бағишлаган устодларни ва яна ўнлаб унутилмас кишиларни аниқ кўриб, улар билан хаёлан суҳбатлашаман. Уларнинг кўплари ҳозир йўқ. Борлари омон бўлсин, йўқларининг арвоҳи шод

бўлсин. Мен жонажон қишлоғимга, юртдошларимга бўлган бу меҳру муҳаббатимни «Она-Ер кўшиғи», «Куёш юрти» деган дostonларим ва ўнлаб шеърларимда баҳоли кудрат ёзганман.

Ўрни келиб қолганида қуйидаги воқеани айтмай, ўзимни билмасликка олиб ўтиб кетсам инсофдан эмас. Сиздан бекитадиган сиримиз йўқ. Қишлоғимда яхши одамлар, ажойиб тақдирли кишилар, бақувват хонадонлар, қўли гул, меҳнаткаш инсонлар борлигини ҳамиша, ҳамма жойда фахрланиб тилга оламан. Пастариқ тепасидаги бир неча хонадондан иборат Тошбадалов тўпори - катта оила. Умир бува Тошбадалов номини бутун Қашқадарёда яхши билишади, ҳурмат қилишади. Ўзбекистоннинг кўп вилоятларида ҳам у кишининг дўсту ёронлари бўлган. Машхур Чўли Бегимқулов деган афсонавий зот билан елкадош саналади. Шу кишининг ўғиллари Абди ва Ботир Умировлар ҳам номдор, катта хўжаликларни бошқарган омилқор одамлар бўлишган.

Яна Тўра Орзикуловлар хонадони борки, бу хонадон аҳли ҳам ақлу фаросат, ишбилармонлик, ғайрат-шижоат, тадбиркорлик бобида кенг танилган. Айниқса Тўра Орзикулов жамоага раис бўлиб ишлаган йиллари дадил ўзгаришларни амалга оширди. Ерларни кафтдай қилиб текислаштириб, катта экин далалари очилишини таъминлади. Қишлоқни режали тартиб асосида кўчаларга бўлиб, уларга замонавий тус берди. Янги боғлар, дарахтзорлар, тутзорлар яратди. Эски, қинғир-қийшиқ, тупроғи ўйнаб ётган кўчаларни асфалтлаштиришни йўлга қўйди. Кўчаларнинг икки чекасида шаҳарчасига шаклланган уйлар қурилди. Қудуқлар қазилди, зовурлар ўтказилди. Умуман олганда, янги ҳаёт тарзига асос солинди. Тиниб-тинчимаган Тўра ака катта режаларни, истиқболни кўзлаб иш қиларди. Лекин бу ишлар ҳеч қачон силлиқлик билан битган эмас. Кимнингдир эски, мевали боғи бузилган, кўп йиллик яшаш манзили ўзгарган, кимнингдир иззат-нафсига зарар етказилган. Бу табиий, албатта. Буни тўғри тушунганлар ва айни замонда тушунмаганлар ҳам бўлган. Бундай пайтда... биласизки, ўртага «учинчи одам»лар сузиб киради. Мансаб таллашиш деган асоссиз ғояни байроқ қилиб, улар икки хонадонни - Тошбадаловлар ва Орзикуловлар хонадонини бир-бирига зид, душман ҳолатига келтиришадди. Яъни «сен зўрми, мен зўрми?!» қабилдаги сохта обрўю манманлик хуружи авж олдирилади. Ўртада борди-келди йўқ, қиз бериб, ўғил уйлантириш йўқ ва ҳоказо. Шекспирона драматизм вужудга келади. Икки оиланинг оқсоқолидан тортиб чақалоғигача бир-бирига гўё душманлашиб қолади. Бундай пайтда, табиийки, қишлоқ ҳам гўё иккига бўлиниб, ярми ул томон, ярми бул томон бўлади. Ва натижада қирқ йилдан ошиқ давом этган низолар, гоҳ ошқора, гоҳ пинҳоний тарзда қишлоқни эговлай бошлайди. Оталар ўртасидаги ихтилоф болаларга ўтади. Оқибатда оддий одамлар озор чекади, қишлоқ қарама-қаршилик гирдобидан қутула олмамай, бир неча йиллар орқага тисланади. Аслини суриштириб, масаланинг ич-ичига кириб, маъною мағзини чақаман десангиз, қўлга илашадиган салмоқли бир сабаб йўқ. Бор гап шулки: «сен зўрми, мен зўрми?!» Кейинчалик бу «жанжаллар» босилди, совуди. Лекин мазкур оилалар авлодлари ҳаётида чандиқлар қолган бўлиши, табиий. Албатта, вақт-замон ўтиши одамларни тўғри йўлга бошлайди. Бу беш кунлик дунёда одамлар бир-бирига дўст, инोक, меҳрибон бўлиб яшашлари керак деган буюк ҳақиқат кўзларни очиши керак. Улуғ шоиримиз Алишер Навоийнинг:

«Олам аҳли, билингизки, иш эмас душманлиғ,
Ёр ўлинг бир-бирингизгаки, эрур ёрлуғ иш!»

деган доно сўзлари сиз билан биз учун ҳам айтилган эмасми, азизлар. Бу икки оиланинг одамлари ҳам мен учун кадрдон кишилар. Қобилият-

ли, истеъдодли, ўз ишига берилган кишилар. Қишлоқдошларим билан, ёки бу ишдан огоҳ бўлганлар билан суҳбатлашганда, улар бу можарони минг афсус билан тилга оладилар. Агар бу икки куч - икки оила тadbиркорлари яхши ниятда бирлашиб иш олиб боргандами, қишлоғимиз ўн чандон кўркамлашган, маъқеи ҳам анча юксалган бўлур эди, деб тўғри гапни айтадилар...

Бу воқеани бир мисол сифатида келтирдим, холос. Қишлоғим аҳли ўзининг ҳалол, покиза йўлидан ҳамиша тўғри борган. Шундай нохуш воқеалар асло тақдорланмаслигини истабгина, гапнинг келишини айтдим, холос. Ҳозир бу гаплар ўтмишда қолиб кетган. Эски ярани очиш, кимнидир камситиб, кимнидир ёнини олиш деган ақидадан, худога шукур, юз минг чакирим наридаман.

Хўш, деганидай, болалигим уруш йилларига тўғри келиб, анча оғир кечди. Ҳамма йигитлар, ишга яроқли инсонлар уруш майдонига жўнатилган. Қаердадир қиёмат қойим жанглар, бу ерда бир бурда нон азоби, аёллар ва қариялар елкасига тушган оғир, заҳматли меҳнат. Машоқ те-риб кун кўришнинг ўзи неча можаролар билан боғлиқ. Мен ўша вақтда кўрганам ҳорғин, маъюс, укубатларга дош бериб, озиб-тўзиб кетган азиз инсонларимни асло унутолмайман. Улар тушларимга кириб чиқади. Жанг-гоҳдан қора хатлар келади. Ярадор бўлиб қайтганлар, қочоқ бўлиб юрганлар ҳам анча.

Ўғил момо деган аёлнинг тўрт ўғлидан дом-дарак йўқ. Яна кўп оила фарзандларидан «қора хат»лар келган. Булар ҳали мен билганларим. Қишлоқдаги барча янгаларимиз тирик бева. Кунжара еб, шишиб ўлган аёлларни кўрдим. Биз, мактаб ўқувчилари далаларга чиқиб кетиб тошбақа терардик. Қоп-қоп тошбақа. Ўша йиллари негандир шу жониворлар жуда кўпайиб кетган эди. Қабул пунктига топширардик. Селпо ҳовлисида улар сўйилиб, фронт учун консерва қилиб жўнатиларди. Яна кўп одам Оккудук, Тошли чўлларига чиқиб кетиб, янтоқда ҳосил бўлувчи шакарни таёқ билан силкитиб, қоп тўлдириб уйга келтиради. Жуда ширин нарса. Ундан ҳар хил ҳалволар тайёрланади. Эрта баҳор бўлиши билан так-так деган бошоқли ўт ўсади далаларда. Уни ёввойи арпа дейиш мумкин. Исмалок чиқади. Чучмома, ерёнғоқ ковлаймиз. Тирикчилик бироз енгил тортгандай бўлади... Мана шу оғир кунларга дош берган қишлоқдошларимга таҳсинлар айтаман. Уларни ҳурмат билан эслайман. Уларнинг олдида ўзимни негандир гуноҳкордай сезаман. Ҳа, айтмоқчи, уруш бораётган ўша йиллари қишлоғимизга СССРнинг ғарбий районларидан кўчириб келтирилган оилалар ҳам бир талай эди. Улар кўп хонадонларни тўлдиришиб, бизга шерик бўлишган. Уларга халқимиз бағридан иссиқ жой бериб, борини баҳам кўрди. Улар бор касб-хунарларини ишга солиб, анча аралашиб кетишди. Бири сартарошхона очган, бири новвойхонада, бирлари ўқитувчи, магазинчи. Броня деган ёш аёл бизга немис тилидан дарс берди, опаси Феня 300-400 граммдан карточка билан бериладиган қоп-қора нон дўкони соҳибаси. Узундан-узун навбатлар. Менинг ҳам Люсия ва Арон деган ўртоқларим бор. Улар Мулла Раҳмон буванинг ташқарисида туришади. Жуда хушмуомила йигитчалар. Булардан олдин Мидхат, Комил деган дилкаш ўртоқларим ҳам бор эди. Рўзиқул деган оғайнимиз билан уйни қоп-қоронғи қилиб бекитиб, қўлбола кино ҳам кўярдик. 3-4 болага билет ҳам сотамиз. Худди Косондаги клубда бўладиган кинокўрсатувларга ўхшатиб. Мактабда драмтўғарагимиз ҳам «ишлаб турарди». Консерт, пьеса кўямиз ўзимизча. Бу ҳаммаси - қишлоғимизга ҳар замон-ҳар замонда келиб турадиган артистлар консертига ҳавасланиб қилинадиган тақлидлар, албатта. Лекин биз буни юракдан берилиб бажарардик, жуда жиддий қиёфадаги «Санъаткорлар» бўлиб юрардик... Гапираверсанг гап кўп. Мен бу йиллардаги туйғуларимни «Гулшан» ва «Қишлоқдаги ҳайкал» деган дostonларимда, «Болаликка қайтиш» деган шеъримда ифода этишга интилганман...

Эслаيمان, қишлоқ магазинида носвой, калиш, кир совун сотиладиган ғариб хонтахталарда аҳён-аҳён пайдо бўлиб қоладиган, тасодифий келтирилган китобларни ютоқиб қўлга олардик. «Табиатшунос ҳикоялари», Андерсен эртақлари, «Миклуха Маклай», «Том Соьернинг саргузаштлари» ва «Гекл Берри Финнинг саргузаштлари», «Йўлбарс териси ёпинган паҳлавон» ва Б.Житковнинг «Менинг кўрганларим» каби китобларни, Ўзбек халқ дostonларини, ўша йиллардаги газета, журналларда чиққан шеър ҳикояларни берилиб ўқирдим. Муқанна ва Жалолиддин монологларини ёд олардик. Сўнг... Ойбекнинг «Кутлуг қон» ва «Навой» си менга янги бир олам очгандай бўлди. Ҳаёт деган тирикликнинг қават-қаватларида кўпдан-кўп сир-синаотлар ётишини ҳис эта бошладим гўё. Гулнор ва Йўлчи қисмати, элас-элас бўлса-да, Навоий даҳоси мени сеҳрлай бошлади. Кейинчалик катта тилчи олим бўлиб танилган ҳамқишлоғим марҳум Аъзам ака Шерматов билан бу соҳадаги баҳсларимиз сўнгсиз эди. Иккаламиз бир-биримизни яхши тушунардик, руҳимиз, интилишларимиз мос тушар эди. У кишининг билимдонлигига, тарихни, тил илмини чуқур идрок этишига қойил қолар эдим. Аруз вазнида қалам тебратишга мойиллиги бор эди. Муқимий ва Фурқат ғазалларини обдон ўзаро таҳлил этишиб, ўзимиз ҳам кўпгина тақлидий нимарсаларни тизиб ташлардик. Узоқ ёз ойлари, таътил маҳали ягона эрмагимиз шу эди-да. «Аламини» шеърдан олардик. Агар дунёда «биринчи» деган яхши маъно мавжуд бўлса, Аъзам акага тўла тааллуқли. Чунки у киши қишлоғимиздан чиққан биринчи фан доктори, биринчи профессор, биринчи фан арбоби эди. Минглаб шогирдлари у кишини бошига кўтариб ардоқларди. Мен ҳавас билан, фахрланиб боқар эдим бу ажойиб инсонга. Фавқулудда бир хасталик билан орамиздан бемаҳал кетиб қолди... Муқимий, Фурқат шеърларини чуқурроқ англашга интилдим. Хулосан калом, ҳар бир китоб мен учун бир олам эди. Афсуски, мунтазам бир кутубхонамиз йўқ, қўлга тушгани билан қаноатланамиз. Шуларнинг таъсирида бўлса керак, кечаси эски сим қаравотда чўзилиб ётиб, тўлини ой сузиб бораётган ойдин кечага тикилиб:

Осмонда ой сузар, атроф ёп-ёруғ,
Тўкиларди ойдан нур гўё оқ-сарик,

ёки:

Бизнинг жойда учиб унинг қутлари,
Муз ғажиган немис-фашист итлари,-

каби мисраларни шивирлаб, қўлбола деворий газетамизда чиқариб, ҳаяжонланиб юрган кезларим кўп бўлган.

Юлдузларга ошноликни қарангки, бора-бора фалакиёт сирларига мафтун бўлиб қолдим. Шу соҳадаги мақолаларни кўп ўқирдим. Унинг синфни битириш имтиҳонида Саяхов деган муаллимимиз менга осмоний жисмларни шеър билан таърифлаб ёзиб чиқсанг, астрономиядан «беш» баҳо қўяман, деб вазифа топширди. Мен ёздим. Катак дафтарнинг бир неча саҳифасини эгаллаган энг ками 200 мисрали шеър тайёр қилинди. У шундай бошланарди.

«Кўёш дебон олибди исм,
Демак кўёш энг иссиқ жисм.
Таркибида ёнар аланга,
Шуъла сочиб замин, замонга»...
Хулқар қизлар қурибди давра,
Шўх қулишар, юзида нози.
Ху, нарида яна учавлон,
Йўқ, янглишдим, улар тарози... ва ҳоказо.

Шу мафтунлик умр бўйи йўлдошим бўлди, шекилли, буюк мунажжим, улуғ ватандошимиз Ал-Фарғоний ҳақидаги опера либреттосини ёзишда яйраб-ййраб ишладим, десам бўлади. Қизимнинг отиниям бекорга Юлдуз кўймаган эканман-да деб севинаман ичимда. Шу мавзуда «Юлдуз» деган шеърим ҳам бор. Дорилфунун йилларим ҳақида уйларканман, талабаликнинг бутун бир салмоқли дostonи барча лавҳалари билан кўз ўнгимдан бирма-бир ўтаверади. Эллиқдан ошиқ талабани ўз бағрига олган шовқинли катта ётоқхона, узлуксиз баҳслар ва шахмат жанглари, китоб ва мутולה завқи, сирли бир келажакка интилиш иштиёқи, стипендия чиққанда иккитадан шинилик бўғирсоқни еб, роҳатланиш бахти, озик-овқат танқислигини ўз вужудингда ҳис этиш азоби, уйқудан кечиб, бир парча қора нон учун тонготар навбатларда туришлар, пахта теримидаги сал кам уч ойлик изтиробли «жасорат» ва ҳоказолар - ўзи бир дунё. Агар чиптасиз қолиб, вагон томида Тошкентга келиб, ёғоч-фанер чамадон билан вокзалда оёқ яланг дийдираб турган пайтлар ёки 8 тийинлик помидордан ясалган аччиқ-чучук билан қаноатланган кунларни ҳам жамланса, манзара мукамалроқ бўлади. Ўзбекистоннинг барча манзилларидан жам бўлган биз ёшлар бир оиладек яшар эдик ётоқхонада. Геолог, тарихчи, тилчи, математик, юрист - бўлажак касбларимиз ҳам ранг-баранг, интилишларимиз ҳам хилма-хил. «Маған», «саған» деб гапирувчи чимкентлик, сайрамлик, туркистонлик ёшлар ҳам анчагина эди. Узимиз билган-билмаган ҳолда биз бир-биримизни маънавий бойитишимиз - бор гап эди. Шунинг учун ҳам, ўқишга кирмоқчи бўлган ёшларга қараб, агар чинакам билим оламан десанг, ўзингни аввало ётоқхонага ур, деб маслаҳат бераман. Ётоқхонадаги билимни бошқа жойдан ололмайсан. У пайтлар, яъни биз ўқиган қирқинчи ва эллигинчи йилларда дорилфунунимиз ҳозирги Амир Темури хибони доирасидаги икки катта ғиштин бинода жойлашган бўлиб, айрича бир салобат билан тоғдай юксалиб турарди. Олис қишлоқдан келган мендай болалар учун - бу ҳайрат маскани эди. Эски шаҳардаги Пушкин боғи, янги шаҳардаги Горький боғи ҳам сўнгсиз ҳайрат эди. Бу ердаги орасталик, осмонга бўй чўзган азамат чинору тераклар, гулзорларнинг чаман гилами, истаган манзилинга етказувчи трамвай - ҳаммаси ҳайрат эди. Урушдан кейинги, чангу тупроғи тиззага урган хароб қишлоқдан сўнгги бу мухташам манзаралар - шахсан мен учун жонли эртак эди! Қалин дарахтлар соясида имтиҳонларга тайёрланардик. Тошкентдаги заводлардан бирида ишлаб, Кўкчага яқин жойдаги бир ҳовлида ижарада турадиган ҳамқишлоғимиз Пирмат Бобоқуловникига бориб қолиб, Меҳринисо янганинг қўлидан бир косадан картошка шўрва ичиб келсак, катта хурсандчилик эди. Бу ерга райондан тоғам ва янгам ҳам нима ишлар биландир йилда бир марта келиб туришарди. Шундай келишларнинг бирида янгамнинг жияни Шамсия ҳам эргашиб келган. Ўрта мактабдаги илк изҳорларимиз шу ерда яна бир янгича куч билан ёлқинланиб кетган.

Алқисса, биз мазкур дорилфунун даргоҳида илк бор Фафур Фулом, Ойбек, Собир Абдулла, Лоҳутий, Садриддин Айнийларни кўриб, сўзларини эшитдик. Бундай бебаҳо учрашувларнинг ҳар бири ҳақида соатлаб сўзлаш мумкин. Ойбек домла ўша пайтларда ноёб ҳодиса бўлмиш Покистон сафаридан қайтиб, таассуротларини биз талабаларга гапириб берганлар. Фафур Фулом сахна тўрида савлат тўкиб ўтираркан, ёнидаги Собир Абдуллани бизга таништириб - Мана бу дераза орқасидан (кўзойнақдан) қараб турган ажойиб киши «замонамизнинг энг буюк суҳандони, яъни «воизи замона»дур. Бу кишим шеър ўқиб ёки нутқ айтганларида боғда булбуллар ҳам тиниб, гулдираб оқаётган ариқчалар ҳам таққа тўхтайдилар, деб айтганларини бутун вужудимиз диққатга айланиб тинглаганмиз. Ҳолбуки, кейинчалик билсак, кўзойнақ таққан, сокингина Собир Абдулла домла оғзаки гапга нўноқроқ эканлар-у, Фафур Фулом киноя ила

лутф этмоқда эканлар. Алишер Навоийнинг 500 йиллиги юбилейига ташриф буюрган Лоҳутийнинг жўшқин сўзлари ҳамон қулоғим остида жанглар туради. Ёки бўлмаса, устоз Фафур Фулом билан бўлган бир учрашувда у кишига бахшида этиб ёзилган «Тонготар куйчисига» деган шеъримни ўқиб берганимдаги ҳаяжонли ҳолатимни унутиб бўлар эканми?

Саида Зуннуова, Лазиз Қаюмов, Восиқ Маҳкамов, Анвар Шомақсудов, Сами Раҳимлар билан курсдош эдим. Саида опа Андижондаги икки йиллик ўқитувчилар тайёрлаш институтини битириб келган, илк китобчаси - «Қизингиз ёзди» шеърый тўплами босилиб чиққан, биздан 4 - 5 ёш каттарок, элда танилиб қолган шоира эди. Бу нафис қалбли, оқила шоира билан ёндош ўқиётганимиздан фахрланиб, у кишини «опа» деб эъозлар эдик, чиройли газалларига мухаммаслар боғлаб, фикрларини олар эдик. Бу даврда университетимизда Пиримқул Қодиров, Озод Шарафидинов, Эркин Юсупов (биздан бир босқич тепада), Шоислом Шомухамедов, Суюмаҳон Фаниевалар ҳам таҳсил олишарди. Сал кейинроқ Одил Ёкубов ҳам шу даргоҳ толиби бўлганди. Пиримқул аканинг қурувчилар ҳаётига бағишланган илк очерклар китоби ҳам шу даврда нашр этилган. Умуман олганда, дорилфунунда мавжуд бўлган қизгин бир ижодий муҳит урушдан сўнгги авлод бўлмиш биз талабаларни ўз гирдобига тортгани аниқ. Бунинг устига Ёзувчилар уюшмасида бўладиган ўша пайтдаги гоят қизгин мажлису мунозаралар, ашаддий найзабозликлардан олинган таасуротлар биз учун жудаям қизик, ўта мароқли эди. Уларнинг баҳсларидаги маънолар мағзини чақишга интилиб, ўзимиз ҳам баҳслар билан яшардик. Хуллас, биз ёш филологлар учун адабий муҳит бор эди. Ёш шоирлар гурунгига қўшилиб, Рамз Бобожон ёки Шукрулло ака ўтказадиган мушоирада битта-яримта шеър ўқиб қолсак, бизни гўё бутун дунё бирдан билиб қолгандай, кечаси билан ухламай чиқардик.

Университет йилларини эслар эканман, азиз ва муҳтарам, асло унутилмас устоз - домлалар қиёфасини ҳамиша ёнимда ҳис этаман. Улардан бири Зикриё Мирҳожиев. Адабиёт назариясидан дарс берарди. Ҳамма қизларни Ойниса, ҳамма ўғил болаларни Мамадали деб чакирарди. Тез-тез гапирар, фавқуллода саволлари билан шошириб ҳар лаҳза ҳушёр туршимизга ундарди.

Биринчи курснинг биринчи синовидаёқ мендан илкис сўраб қолдилар: «Адабиётнинг асосий вазифаси нима?» Мен ҳам дарҳол: «Синфий онг ва синфий мафқурани образлар орқали акс эттириш» деб жавоб қилдим, қайси бир китобдан ёдлаб олганим жумлалар билан. Дафтаримда «беш баҳо» ярқиллади. Кўпчилик синовдан йиқилди. Шунақа услуби бор экан домланинг, қайта-қайта ўқитиш маъносида. Бутун вақтини собиқ Максим Горький истироҳат боғида шахмат ўйнаб ўтказарди, раҳматлик.

Тоҳирий домла психология - руҳият фанидан сабоқ берарди. Ажойиб, кенг феъл, хушмуомала, салмоқланиб гапирувчи меҳрибон домла. Ҳар бир фикрни ҳаётий мисоллар билан тасдиқлаб, таъкидларди. «Сен болада бир гап бор» деб кўнглимизни кўтариб ҳам қўярди. Фаниев домла эса қизғин соқолли, фаришталик, мадраса кўрган кекса муаллим. Араб тили ва грамматикасидан дарс ўргатарди. Доска-тахтани тўлдириб араб имлосида калималар ёзиб, бирма-бир уқтирарди. Бир куни доска тўла арабий хатни дафтаримизга айнан кўчиришни вазифа этдилар. Хатим яхшироқ бўлганлиги ва болаликда отамдан айрим ҳарфларнинг қандай ёзилишини билиб юрганим учунми - ўша хатни чиройли қилиб айнан кўчирдим. Домла дафтарни кўлларига олиб, ўғлим, сиз арабча имлодан хабардорга ўхшайсиз, акс ҳолда бу қадар тўғри кўчирилмасдингиз, дедилар. Бу гап мени руҳлантириб юборди. Кейинги курсларда, ҳадеб машқ қилавериш, бутун-бутун сабоқларни араб имлосида ёзадиган бўлиб, қўлим анча келишиб қолди. Хатолари бўлса бордир, ҳарҳолда машқим ошиб

бораётганини сезардим. Оғойи домла форс тилидан ўқитардилар. Миллати эроний ё афғон эди. Урта бўйли, озгин, қорамағиздан келган. Зўр форсий талаффуз билан гапирарди. Ҳазил-ҳузулга мойиллиги борлигидан антиқа латифалар ҳам айтарди. Жалол Бобоев домла - фалсафа асосларидан муаллим. Сўзларни чертиб- чертиб салмоқлиниб айтиб, мураккаб тушунчаларни ҳам содда бир услубда баён этарди. «Дунёқараш» деган гапни негадир «кўзқараш» деб айтишни яхши кўрарди. Мисол: Гегелнинг кўз қараши бўйича... Ҳамид Сулаймон домламиз - бир дунё. Баланд бўйли, овози гулдуракдай ларзақор, қўллари сертук, бармоқлари узун-узун. Оппоқ кўйлақлари ўзларига ярашиб, дарсхонага кирарди. «Окаси» деб тошкентча талаффуз билан гапирардилар бизга мурожаат этиб. Домламиз маърузаларини эшитиш иштиёқида бошқа факультетлардан ҳам талабаю домларлар дарсимизга тиқилишиб киришарди. Ғарб адабиётидан сабоқлар бераркан, Шекспиру Данте, Байрону Бальзак, антик адабиётдаги афсонаю ривоятлардан тортиб то Гейнегача бўлган гўзалликларни юксак нутқ маданияти ила юракларимизга куяр эди. Домланинг ҳар бир дарси - оддий дарс эмас, бир спектакл даражасида мароқли бўларди... Во ажаб! Кейинчалик «космополит» деган тамға билан раҳматлик домламизни ҳам (1950 - 1951 йиллар бўлса керак) биздан жудо этдилар. Йиллар ўтиб, домламиз ҳибсдан чиқиб келиб, Алишер Навоий ижодиёти билан теран шуғулланиб, катта кашфиётлар қилдилар. Навоийнинг «Ҳазоинул маъоний»сини тўла тиклашдаги хизматлари оламшумул иш бўлди...

Айюб Фулом домламизнинг ҳам салобатлари ўзгача! Ўзбек тилининг улкан билимдони бўлган бу ажойиб инсон чиройли, қип - қизил анор юзли, кулимсиб турган қиёфали, алп қомат эди. Бу устознинг дарслари ҳам жудаям ўзига хос. Хона эшигини туткичидан ушламай, тепароғидан қўл тегизиб очиб кирар ёки чиқарди. Доска олдида бўрни қоғозга ўралган ҳолда ушлаб, сўнгра ёзарди. Ниҳоятда озодавашлиги, ҳар бир сабоқни нозик тимсоллар ила жонлантириб гапириши, талабчанлиги билан ажралиб турардилар. «Трамвайга беш болали аёл чиқди» деган гапни олиб қарайлик, дерди домла. Хўш, айтинглар-чи, беш боласи бор аёлми, ёки беш нафар болалик аёлми? Ёки қишлоқ сўзини олиб кўрайлик. Бу - қишлайдиган, бошпанаси бор жой, дегани. «Қиш» сўзидан олинган. Яйлов эса, «ёз» сўзидан ҳосила бўлиб, ёзлаб, яйраб, ёйилиб яшайдиган жой маъносини англатади. Ё бўлмаса, «чит кўрпа» билан «кўрпалик чит» деган иборалар ўртасидаги фарқни қаранг. «Чит» сўзи бир ўринда сифат, бир ўринда от бўлиб келиб, маъно ўзгариши рўй бермоқда! - дея бизни сўзлар, ибораларнинг ич-ичига олиб кирарди. Тилимизнинг бойлигини, гўзал маъно товланишларини, сўз ўйинларини онгимизга сингдиришдан толиқмасди. Қисқа бир муддат ичида бўлсам, бизга Алишер Навоий бадииятидан умр бўйи эсдан чиқмас сабоқлар берган Шайхзода домланинг ҳар бир ҳаракати, ажойиб сўзлари шунчалик сеҳрли, самимий ва дилкаш эдики, биз, эй худо, дарс кун бўйи давом этсин-да, деб, энтикиб тинглар эдик.

Кичкина бир лирик чекиниш: Инсон ҳаётини ич-ичидан ёритиб турувчи, кўзга кўринмас нур манбалари бўлади. Алишер Навоий номи ва ижодиёти ҳам халқимиз учун ана шундай абадий нур манбаидир. Бу номни айтганда, одамнинг маънавий олами бирдан ёришиб кетгандай бўлади. Бу нур манбаидан нечоғлик баҳраманд бўлабилиш - ҳар кимнинг ўз иқтидори, имконияти даражаси билан боғлиқ, албатта. Мен улуғ устозга («улуғ», «буюк» сўзлари Навоий даҳосини таърифлашда жуда кичиклик қилади) бўлган меҳру муҳаббатимни кейинчалик қуйидаги тўртлигимда изҳор этганман :

Нега тугилдим деб, дўстим, ема ғам,
Қалбингни эзмасин минг дарду рўё.
Навоий борлигин билмоқ учун ҳам
Бир келиб кетишга арзир бу дунё.

Гап шундаки, ҳар ким ўз умрининг маълум бир фаслида бу улуг қудратга дуч келади. Бу учрашув қанча барвақт бўлса, шунча гўзалдир. Навоий «Хамса»сининг лотин имлосида Садриддин Айний томонидан моҳирлик билан қисқартириб, соддалаштириб, насрий баён билан тақдим этилган нусхаси борлигини яхши биламиз. Шу китобни қайта-қайта энтиқиб ўқиш ва лотин имлосидаги «Чордевон» ғазалларининг айримларини тушуниб ўқишга интилиш менга ғалати туйғулар бахш этгани эсимда. Чунончи :

Зулфинг ечилиб, орази дилжў била ўйнар,
Хинду бачаким, шўх дурур су била ўйнар,-

ғазалидаги манзара, ҳолат, ўхшатиш, мусиқийлик ғоятда сеҳрли эди. Бу - мактаб даврим таассуроти. Кейинчалик эса, Ойбек домланинг «Навоий» романини ўқийбошлагач, бу ҳақдаги тасаввурларим уфқи янада кенгайиброқ бораётганини сезардим.

Вақт ўтиб, ўн йилча кейинроқ, Шайхзода домламиз билан Хоразм ва Чимкент заминида ижодий сафарларда кезганимда, устознинг ажиб фазилатларидан янада баҳраманд бўлдим. Алишер Навоий дунёси ҳақидаги мумтоз фикрларни неча бора эшитдим. Хоразмдаги давраларда домла бу қадимий замин тарихи ҳақида жўшиб сўзларкан, аҳли мажлис бу олий билимдонликка маҳлиё бўлиб, жон қулоғи билан тингларди. Қайси тарихий воқеанинг қайси аср, қайси ою йил, қайси соатда содир бўлганлигини шундай аниқлик билан исботлаб айтардиларки, худди ўша воқеаларни ҳозиргина ўз кўзлари билан кўриб қайтгандай... Жалолиддин жасоратининг асил маъносини, Нажмиддин Кубро, Рашиддин Ватвот каби улуғларнинг исми шарифларини ҳам, очиги, ўшанда илк бор эшитганман. Бу - 1961 йилдаги гап. У пайтда бу ному бу ҳақиқатлар ҳали кўпчиликка маълум эмаслигини бир тасаввур этинг. Ёки Чимкент меҳмонхонасида бир хонада турганимизда, домла дераза олдида, кўчага боқиб, электр машинкада соқол оларканлар, менга қараб: - мулла Жуманиёз, кўчага қаранг, бир кишини абадий манзил томон олиб кетмоқдалар. Бориб қарадим. Уша куни якшанба - дам олиш куни эди. Домла яна қўшимча қилдилар: - Дам олиш куни битта биродаримиз астойдил дам олмоқчи бўлибди-да, раҳматлик. Бу фалсафий гаплар мазмунини кейинроқ англадим.

«Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас, онинг ҳаққин адо юз ганж ила»,

деганларида буюк мутаффақир шоиримиз Алишер Навоий кўп ҳикматларни назарда тутганлар. Бизга сабоқлар берган барча босқичдаги устозларим ҳақида ўйлаганда, шу сўзлар қулоғим остида жаранглаб туради. Абдурахмон Саъдий, Фулом Каримов, Хомил Ёқубов каби бетакрор устозлар ҳақида ҳам дафтар-дафтар юрак сўзларимни ёзсам озлик қилади. Ҳар бир домланинг ўзига хос талабчанлиги ва «кўнгли бўшлиги» бўлади. Шум талабалар буни яхши биладилар. Профессор Абдурахмон Саъдий гўштдор япалоқ қизил юзли, кекса бўлишига қарамай, боладай беғубор инсон эди. Ўзбек адабиёти тарихидан сабоқ берарди. Маълум бир мавзуларни, масалан, қадимий халқ термаларини ё ўйнаб, ё қўшиқ қилиб айтиб тушунтирарди. Ўрхун-Енисей тошбитикларидаги маъноларни артиста ўхшаб қўл-оёқ ҳаракатлари билан таъкидлаб, уқдирарди. «Кўнгли бўшлиги» томонлари шунда эдики, имтиҳон ё синов пайтида «Профессор Абдурахмон Саъдий фикрича бу асар талқини ундоқ эмас, бундоқ» деб айтсангиз, олам гулистон. Баҳонгиз аъло бўлади. Уйларига имтиҳон топширгани борганимда, бундай ҳолни ўз бошимдан ўтказдим.

Сизнинг ёшлик туғилган кунингизни эсимизда тутишимиз керак. Сизнинг ёшлик туғилган кунингизни эсимизда тутишимиз керак. Сизнинг ёшлик туғилган кунингизни эсимизда тутишимиз керак.

Х

Саволларига жавоб бераётиб: «Бу масалани академик Радлов бундай изҳор этади, бунинг акси ўлароқ профессор Абдурахмон Саъдий мана бундай назарияни олдинга суради ва бу энг тўғри, илмий тушунчадир» деганга ўхшаш гап айтдим. Имтихондан яхши ўтиб кетдим. Дарвоқе, ўрни келганда айтиб ўтай: «Сенга бевосита дарслар берган азиз домлаю мударрислардан ташқари, ўз билим дунёси ёки китоблари орқали зехнинга кучли таъсир ўтказган инсонлар ҳам бўлади. Шундай сиймолардан бири - ҳақиқий донишманд олим Иззат Султондир. У кишининг «Адабиёт назарияси» китоби ёшликдаги билимларимиз сарчашмаси бўлганлиги ҳеч кимга сир эмас. Тўқсон ёшга етганида ҳам домла ижодий иш билан банд бўлдилар. Шу ўринда Иззат ака билан бўлган сўнгги учрашувимизни тилга олгим келади. 1999 йил. Августнинг охириги кунлари. Поликлиникамизга борган эдим. Кенг йўлакдаги ўриндиқ - ором курсиларидан бирида хаёл суриб ўтирсам : «Ёш йигитчаларга ким кўйибди шифохоналарда юришни!» деган гапни эшитдим. Қарасам, Иззат ака. Сакраб ўрнимдан туриб, саломлашдим. Бир неча лаҳза ижодий мавзуда суҳбатлашдик. Ушбу суҳбат мазмунини «Кундалиқлар»имдан айнан кўчираман:

- Ҳозир столим устида иккита пьеса бор. Ёзиб бўлинган, - дейди тўқсон ёшли адиб, - биттасини Ҳамза театрига берган эдим. Ёқубжон Аҳмедов (директор)нинг юраги довламай турибди. Оилани сақлаб қолиш муаммоси кўтарилган. Пахта иши билан ноҳақ камалиб кетган одамнинг аёли гўё бошқа бир киши билан «юриб» кетади. Эри, ниҳоят, азоблардан кутулиб қайтади. Қайтиб келиб кўрасаки, аҳвол шунақа. Хўш, нима қилиш керак? Оила бузилиб кетсинми ёки уни сақлаб қолиш керакми? Шу саволларга жавоб берганман. Иккинчи пьесам юз эллик саҳифа атрофида. «Гулистон» журнали қабул қилиб олди, насиб бўлса, ўқирсиз. Ҳозирги куннинг гаплари, муаммолари. Уни фақат қисқартириб сахналаштириш мумкин. Келаси йил тўқсон ёшга тўламан. Энг камии уч жилдлик асарларим жамланиб кўйилган. «Шарқ» нашриёти билан гаплашиб турибмиз...

Домла ёзган янги асарлар мазмуни ва бадиий даражасидан хабардор эмасман, албатта, лекин хайратга солувчи нарса, ёспирай, 90 ёшли, кичик жуссали бу инсондаги ғайрат, яшашга ташналик ва умидворликнинг сўнгсизлиги...

- Иззат ака, Сиз ХХ асрни деярли мукамал кўриб келяпсиз. Агар хотира китоби ёзсангиз, Илья Эренбург ёки Садриддин Айний асарлари-дек қимматбаҳо китоб бўларди-да, - дейман.

- Мен бу ишни бошлаб, анча-мунча ёзиб ҳам кўйганман, - дейди домла, - буни поёнига етказиш керак. Агар биз ўз асримиз қандай бўлганлигини ёзиб қолдирмасак, бу ишни ким қилади? Мураккаб замоннинг сувагини ҳар биримиз ўз имкониятимизча чизиб қолдиришимиз шарт. Хўш, ўзингиз-чи, ўзингиз, - дейди Иззат ака, - нималар қиялпсиз ҳозир?

Озгина ўз ишларимдан гапириб берган ҳам бўлдим.

- Сиз ёшсиз, кўп ишлар қилишингиз керак, - дейди домла. Мени ўзларига нисбатан ёш деб ўйлайдилар-да, албатта. - «Адабиёт назарияси» китобимни қайта ишланган тарзда нашр эттириш ниятим бор. Ҳозир шу ҳақда ўйляпман, дейди ва бирдан «Сиз янги бир опера либреттоси, тўғрироғи, шеърий драма ёзганингиздан хабарим бор, газеталардан ўқидим. «Ал-Фарғоний»даги асосий мотивларни, ёхуд Шайх Санъон тақдирига ўхшаш ҳолатни нима асосида ёздингиз, деб бирма-бир сўрайди... Умуман олганда, бу суҳбатдан кўп маънолар уққандай бўламан.

Шундай хаёллар билан уйга қайтсам, кечкурун телефон кўнғироғи жиринглаб қолди. Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Раҳимова сўзляптилар: - Ассалом. Яхшимисиз? Юрибсизми от ўйнатиб? Менми, худого шукур, яхшиман, ёшларга янги рақслар ўргатапман, шеър ҳам ёздим. Фалон-фалон ташкилотларга боришим керак. Ўлгир оёғим оғрияпти-да, ха,

майли, ўтиб кетар. Энди нимаям бўлардик, беш минути кам тўксонни уриб қўйдик. Тўксон ёшнинг биқингинасида туриб, шундай бўляптию ҳали қариганимда нима бўлади, деб ҳазиллашди опа, қаҳ-қаҳ уриб...

Бир пасдан сўнг улкан тилшунос олим, 90 ёшли Отақўзи ака Азизов ҳам худди олдиндан келишиб қўйгандай телефон қилиб қолдилар:

- Мулло Жуманиёз, бу улфатчилигимиз нима бўляпти? Анча соғинишиб қолдик-ку. Мени чақириш эсларингдан чиқмасин.

Ана шунақа... Мен бу кунни «90 ёшлилар билан суҳбат» деб ёзиб қўйдим кундалигимга. Чунки бундай мулоқотларни атайлаб ҳам уюштириб бўлмайди. Бу ҳам худодаимнинг улуғ бир неъматидир.

Гапнинг равиши шундаки, бу азиз инсонлар ҳам ҳаёт йўлидаги устозларимдир. Худога минг шукурларки, шундай ажойиб инсонларни кўп учратди менга.

*Жуманиёз Жабборов,
Ўзбекистон халқ шоири.*

Университет бағрида ёш ижодкор - ҳаваскорлар бўлиб, таҳсил олиб юрарканмиз, Ойбек - биз учун олам ичра алоҳида бир олам, Фафур Ғуллом - сирлар тўла бир дунё бўлиб, ёш қалбларимизни забт этган номлар эди. Фафур Ғуллом украинча ироқи кашталиқ шоҳи қўйлақда, кенг пешонаси узра дўпписини дол кўндириб, дўстлари ва шогирдлари қуршовида кўчадан ўтиб қолса, антикиб, довдираб, анча жойгача эргашиб ҳам борардик. Устод шеърларини ютоқиб ўқирдик, фалсафий маъноларини тушунишга интилардик. «Шуҳрат қолдирмоққа Геростратдек», «Жавондан Мопассан томи йўқолса», «Бир куни Ҳимолай тоғига чиқиб, шунча ожизманми депти Тагуро» каби сатрларда қандай мазмунлар бекинганини билиб олиш учун ўзига хос илмий изланишлар керак эди-да. Устоз ижодиётига бўлган бу маҳлиёлик ва мафтунликни «Тонготар куйчисига» шеъримда ифодалаб, ўзлари қатнашган бир учрашувда ўқиб берганимни юқорида айтиб ўтганман. Университетни битиришдаги диплом ишимга ҳам «Фафур Ғуллом - тинчлик куйчиси» деган мавзунини олиб, шу баҳона устоднинг ижодий дунёсини ўзимча «таҳлил» этишга киришганим бежиз эмас. Шакл ранг-баранглиги, сўз ўйинлари, салмоқ ва бағрикенглик, кўкрак тўлдириб айтиладиган қўйма сатрлар, фикр ҳарорати мени ўз оғушига олар эди. Куйидаги шеърий бандга назар солинг. Ишлатилган ўттиз бешта сўзнинг бирортаси ҳам ўзаро қофиядошлиқдан холи эмас:

Жондан ёзмоқ иштиёқи юракка берур мада,
Шеър шундай шўх шанлансин, бўлолмасин ўхшаши.
Фикр кундай равшанлансин, қоролмасин қуёши,
Кондан қазмоқнинг мароқи тилакка бўлурму сад,
Ғўзал қўшиқ синалади булбулнинг оҳангида,
Бу галги ишқ товланади кизил гулнинг рангида.

Ушбу банддаги сатрлар - маҳорат гулханидан сачраган оташин зарралар эди, назаримда! Бу - қофиябозлик эмас, сўз санъатининг сеҳрли намоиши эди. Худди шундай, Ойбек домла шеърятини ўқийтиб, оламни ҳис этишнинг бўлакча, антиқа манзараларини кўра бошладим. Айримларини таъкидлаб ўтишни истар эдим, чунки уларни ҳар гал ўқиб, мафтун бўлишдан толиқмайман:

«Буралиб, кўкатлар ичидан чопар
Узилган марварид ярқирашлари» (ирмоқ).
«Олтин сепкилли қоп-қора кеча»(юлдузли кеча).
«Оташ илон сингари чакмоқ».
«Бужур қоялар».

«Кечани олароқ тақимга
 Савайди шиддатли бир ёмғир».
 «Жийдазор ёнади кумуш тутунда».
 «Абадият ва умр сингари оқади сув».
 «Кўзларида сачрар қора, кучли нур».
 «Дарахтларнинг булути қалин».
 « Япроқ нам ерни ўпди».
 «Қирларда лолалар гўёки машғал».

Табиатни Ойбек домла қадар ҳеч ким бунчалик нафис, теран ва ин-гичка ҳис этмаса керак. Уйғун, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Яшин асар-ларини ҳам бошқача кўз билан ўқийбошладик. Бу даврда биз учун Аб-дулла Қодирий ва Чўлпонлар ижоди ҳали очилмаган кўриқ эди. Лекин «Ўтган кунлар»нинг қандайдир эски бир нусхасини талабалар ёстиклар тагида пинҳон тутиб, ҳайкиб, қўлма-қўл ўтказиб ўқиб чиққанлигимиз рост.

Талабалик йилларимиздаги ижтимоий-маънавий мураккаблик, балки фожеий ҳолат яна шунда эдики, ўзимиз ўзбек тили ва адабиёти филоло-гиясида ўқиймизу лекин жону дилимиз бўлмиш ўзбек тилининг эртанги тақдирини қандай ҳал бўлади? Буни тушунолмасдик. «Халқлар доҳийси»-нинг «Марксизм ва тилшунослик масалалари» «асари»да қатъий «башо-рат» ила белгилаб берилишича, ўзбек тилининг ҳам гўё келажаги йўқ эди. Бу мавзуда баҳслашишни худо кўрсатмасин! Кимга шак келтираяп-сан?! деган қақшатғич калтак дари дунёнгни чил-парчин этиши муқар-рар эди. Ё товбангдан кетай, унда нега бўлмаса мумтоз адабиётимизни, улуғ Навоиймизнинг ўлмас дурдона асарларини, замондош адибларимиз китобларини меҳру муҳаббат билан ўрганамиз? Келажакда қандайдир бошқа улуғвор тилларга кўшилиб, ўзлигини йўқотиб, «эриб», ем бўлиб кетадиган она тилимизга шунчалик эътикод заруратми? Алишер Навоий ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ўзбек тилини осмони фалакка чиқа-риб қўйсину биз ношуд бандалар ҳалокатли фикрларга бориб ўтирсак! Лекин, гапнинг индаллосини айтганда, олис келажакни хира бир тусда тасаввур этиб, доҳийнинг сўзлари беҳуда айтилган, шунчаки галат гап эмас, балки чуқур ўйланган ҳақиқат бўлса керак, деб самимий ишонар-дик. Баъзида ўйлайман, Вақт машинаси ҳаракатланиб, олти юз йил орқа-га кетиб қолсаю, дейлик, ўша пайтдаги Хиротта бориб қолиб, оломон-га аралашиб: «Карвонсарой қаерда?», «Бозорга қандай борса бўлади?» деб сўрасам, ҳеч шубҳасиз, улар айтган жавобларини ҳозиргидай тушу-навераман. Ёки, аксинча, беш юз йил кейинги даврга бориб қолсам, яна шундай аҳвол юз бериши табиий. Чунки ўзбек тилимиз ана шундай худо берган буюк абадий ҳодисалардандир. Биз шаккок кимсаларнинг гуноҳини ўзинг кечиргайсан, ё Раббано! Биттагина «шамол» деган сўзнинг маъносини, унинг турли шаклу ҳолатини ўн хил товланишда, яъни Ша-мол, Ел, Шаббода, Насим, Эпкин, Сабо, Бўрон, Аёз, Изгирин, Буюк, Гармсел, Гирдибод, Довул, Самум, Уюрма, Куюн, Тўфон каби кўриниш-ларда акс эттира оладиган бой, қудратли тилимизга, ёки бир сўз билан ўн хил маънони ифода эта оладиган буюк тилимизга нисбатан шундай фикрларга борганлигимиз гумроҳлик эмасми? Ўша кунларнинг ўтиб кет-ганлиги рост бўлсин! Ҳолбуки, ўзбек тили минг йиллар бағридан улуғ-вор дарёдай оқиб келмоқда. Шеваларни уюштириб, кенгайиб, бойиб, жил-валаниб, янада гўзаллашиб... Унинг йўлини кўп бошқа - ғайри тиллар тўсиб чиқиб, ўрнига ўзлигини ўрнаштирамоқчи бўлишди. Масалан, араб тили. Ўзбек тили эса арабий тил бойликларини ўзига сингдириб, янада бойиди. Сўнг форс тили ҳам шундай ишни қилди. Лекин ўзбек тили форсийнинг ҳам барча гўзалликларини ўзига сингдириб, олға интилишда давом этди. Сўнг... рус тили. Бу тил ҳам ўзининг энг яхши томонлари

билан ўзбек тили имкониятларини бойитди, халос. Чунки ўзбек тили замирида мангу барҳаёт ўзбек халқи мавжуд! Бу дарё эса асло сўнишни, тинишни билмас!

Дунёнинг ишларига қараб, улар ҳақида ҳаёлу тафаккурга шўнғиб, ҳайратга тушасан. Мана бу кўчаю майдонларни тўлдириб юрган миллион-миллион кишилар, Худо ҳар бирининг умрини узоқ қилсин, юз йилдан кейин тамоман бўлмайдилар. Ҳозир эса, ҳар каллада ҳар ҳаёл дегандай, қудратли бу оқим минг хил турмуш ташвишлари билан банд ҳолатда, катта ҳаёт дарёси сифатида мавж уриб ҳаракатланиб ётибди. Ўн саккиз минг оламини яратган қудратли Оллоҳ бу хилдаги сонсиз оқимларга ички бир маъно, ўзаро чамбарчаслик бахш этиб, Тириклик дунёсини яратган... Демак, юз йилдан сўнг бошқа хил одамлар келишади. Икки юз йилдан сўнг яна бошқа бир авлод кўчаларни тўлдиради. Беш юз йилдан кейин яна бошқа ва бошқа инсонлар ҳаётни давом эттираверади. Лекин миллий рух, урф-одат, тил ва удумлар авлоддан авлодга табиий ўтаверади. Албатта бойиш, ўзгариш, силликланиш, сайқалланиш, айрим янгиланишлар бўлиши шаксиз. Бироқ асосий ўзак, негиз ўзгармайди. Шу боисдан ҳам мобода Навоий давридаги Хиротга бориб қолсам, ҳозирги ўзбек тили-мизда бемалол тиллаша оламан деб ўйлайман. Бу жараёни сунъий равишда ўзгартиришга интилишлар қандоқ фожеалар билан тутаганидан хабаримиз бор. Сунъий равишда «янгича» одатлар киритиш, бегона қилиқлар, ёт ҳаёт тарзини зўрма-зўраки олиб киришларни ҳаётнинг ўзи инкор этди. Мен учун «Тил» хусусида бир ҳайрат нуқтаси: Қашқадарёнинг олис бир қишлоғида қандоқ сўзланилса, Фарғона ё Хоразмнинг олис бир қишлоғида ҳам айнан шу сўзлар билан ўз фикрларини билдирадилар. Ҳолбуки қадим замонда улар бир-бирларини кўрмаганлар. Яъни ҳозирги коммуникация - радио, телефон, телевизор, машина алоқаси воситалари бўлмаган. Демак, буюк тил қонунияти табиий, силсилавий равишда қондан қонга, жондан жонга ўтиб, яшаб келаверади. Тилнинг бу даражадаги ўз «оёғи» билан доира-доира ёйилабориш қудрати - бу гоятда ўзига хос жараён...

Умримнинг баҳорий фасллари ҳақида ўйлар эканман, кўнгил уйига бирдан гуркираб кирган ва унда абадий жой олган ғалати бир туйғудан ҳали-ҳамон ширин энтикиб кетаман. Орадан эллик йилдан ошиқ салмоқли фурсат ўтибдики, мен то ҳануз шу сеҳрли туйғунинг мафтуниман. Уруш йилларининг оғир ва машаққатли гирдобидан арабг сирғалиб чиққан қишлоғимизда ўрта мактабнинг тўққизинчи синфигача ўқитиларди, холос. У ҳам бўлса номига, иримига. Шунини битириб, туманимиз маркази Косонга - ўнинчи синфни тугаллаш учун келдим. Мендан уч синф куйироқда ўқиётган Шамсия исмли қиз билан тез-тез, ҳаяжонли, сирли, дўстона самимий учрашувларимиз шу манзилдан бошланган. Аслини олганда, биз Шамсия билан болалик йилларидан таниш эдик. Унинг аммаси меҳрибон аёл Рисолат ая менинг уруш майдонларидан кўкси тўла нишон билан қайтган, «юз гармм»ни жон-дилдан севадиган тоғам билан турмуш қурган бўлиб, туман марказида яшардилар. Болаликда онамга эргашиб, тоғамникига тез-тез келиб турардик. Шу ерда бир гуруҳ қиз-ўғил болакайлар югуришиб-ўйнашиб «катта» бўлганмиз. Қизалоқлар ичида кўнглимга энг яқини Шамсия эди. Бирга сувратга тушганмиз, бекинмачоқ, оқ тарагу кўк тирак ўйнаганларимиз кечагидай эсимда...

Бундан ташқари... Шамсиялар хонадони ўша вақтдаги ўзига тўқ, илғор оилалардан бўлиб, оёғим, неғадир, шу томонга тортаверарди. Косон марказидаги кутубхона мудираси - бўлажак қайнонам Малика ая китобга хушторлигим учун ўз боласидай яхши кўрарди. Басавлат, бағри кенг, Косон ободлиги учун кўп меҳнатлар қилган қайнотам Эшонкул Зубайдуллаев анча таниқли, ҳурматли киши эдилар. Хуллас, бу оила менга болалигимданок жуда қадрдон эди.

Алқисса, ўнинчини битириб, мен Тошкентга - дорилфунунга ўқишга кетдим. Ўзаро дўстона мактуб алмашувлар, таътилга келганимда турли баҳоналар билан учрашиб туришлар давом этди ва бора- бора... кунларнинг бирида усиз яшай олмаслигимни ҳис этдим. 1951 йилнинг август ойида, яъни 5-босқич талабаси эканлигимда тўйимиз бўлиб, ўшандан бери эллик йилдан ошиқ умр йўлини биргаликда босиб ўтмоқдамиз. Севғими, муҳаббатми, ишқми деб аталувчи ўша лаҳзалар бошланишини «Она-Ер кўшиғи» достонимда шундай тасвирлаганман:

Улғаярдим... кўксимда ногоҳ
 Тўлқинланди ширин бир туйғу.
 Бир қудратдан этдию огоҳ,
 Кўзларимдан йўқолди уйқу.
 Бу нима куч? Бу қандай сеҳр?
 Билолмасдан лол эдим жуда.
 Сўнги борми бу дарднинг, ахир,
 Ҳаловатдан бўлдим-ку жудо.
 Шу яйловнинг эрка дилбари,
 Бирга- бирга ўйнаб ўсган қиз
 Бир ўт бўлиб қараган сари
 Юрак-бағрим ёнарди жиз-жиз.
 Аввал сира қилмасдим парво,
 Кўзи кўкми, қора?- билмасдим.
 Бўлмагандим асло маҳлиё,
 Ҳатто баъзан кўзга илмасдим.
 О, кейин-чи? Уни кўрганда
 Бир «лов» этиб бўлар эдим чўғ.
 Жаранг солиб, нозли кулганда,
 Лабин гулга ҳеч қиёси йўқ.
 Рўмолини эслатар кўк қир,
 Тунлар эса қора кўзини.
 Табиат ҳам бўлгандай асир
 Оёғига отмиш ўзини...

Оила қурганимизнинг эллик йиллигини ўзимизча нишонлаб, яқинда қиз-ўғиллар, неваралар (Дарвоқе, эваралар ҳам кўрдик!), келин-куёвларни бир жойга тўпласак, худога минг шукурлар бўлсинки, ҳовлимиз тўлади. Болаларимиз ҳаммаси оилали, эл хизматида, турли ташкилотларда ишлашади. Ёшлари - талабалар, ўқувчи авлод. Буларнинг ҳаммасига яна бош сабабчи- рафиқам Шамсия! Озми-кўпми барча ижодий, ҳаётий ишларимнинг асосий таянчи, илҳомчиси ҳам - рафиқам! У ҳаёт йулларининг барча бурама ва равон сўқмоқларидан мен билан бирга юриб, мураккаб ва қувончли дамларни бирга баҳам кўриб, шу ёрқин кунларга етишдик. Улуғ устоз Алишер Навоийнинг: « То тирикдурмен, менга ишқу муҳаббат чоғидур», деган ҳикматларига амал қилиб яшашга интиламан. Минг шукур.

Давоми бор.

Александр ГЕНИС

Қалб фотографияси

Филологик роман теварагида

Адабиёт танқиддан фарқ қилади. Бу фарқ кеманинг олисларга сузиши билан каботаги сузиши ўртасидаги фарққа ўхшайди. Брокгауз ва Ефрон қомуси жимжимадор услубда каботаги сузишига изоҳ беради — бу соҳил бўйидаги бир бурундан иккинчи бурунга сузишдир, у фақат кеманинг ўзидаги навигацион асбоблар ёрдамида амалга оширилади ва астрономик воситалардан фойдаланишни талаб қилмайди. Каботаги сузиш, албатта, жўнроқ, бехатарроқ. Очиқ денгизда йўқолиб қолиш осон, лекин Американи фақат очиқ денгиздагина очиш мумкин.

Чатоғи шундаки, улуғ кашфиётлар даври аллақачон ўтиб кетди. Харита аллақачон чизиб бўлинган, уни тузатмоқ учун Достоевскийнинг асаридagi гимназия талабаси каби ҳаддан ташқари ўзига бино қўйган бўлиши керак (ёдингизда бўлса керак — “Ака-ука Карамазовлар” романининг қаҳрамони биринчи марта юлдузли осмон харитасини кўради-ю, эрталаб унинг тузатилган нухасини кўтариб келади). Бутун минглаб романлар номлар ва шароитларни қартадек чийлаб, айнан бир хил воқеаларни такрор ва такрор ҳикоя қиладилар. Биз воқеаларни ортиқ тўқиб чиқармаяпмиз, балки бошқалар айтиб берган воқеаларни қайтариб айтиб бермоқдамиз, холос. Бадий тўқима — адабий ўғирлик бўлиб қолди, унинг муваффақияти китобхон ёки муаллифнинг нодонлик даражасига боғлиқ.

Бир хиллик, яқранглик кишини зериктиради. Бу муқаррар тарзда оригиналликка ишгиёқ туегиради. Шунинг ўзи ўзича олинганда оригиналликдир. Янги воқеаларга муштоқлик — белгидир. Янги замон белгиси. Санъат ўз ҳаётининг катта қисмида эски, одатда жуда эски воқеаларга — инжил воқеаларга қаноат қилиб ўтган. Ҳаммага таниш универсал сюжетларни муаллиф тўқимасига алмаштириб, адабиёт одамлар ўртасида шу қадар шуҳрат топдики, бир неча аср мобайнида воқеаларнинг чекланган заҳирасини тамом қилиб бўлди. Китоб босадиган машиналарнинг даъватига жавобан модернизм вужудга келди. Агар реалист воқеаларни ҳикоя қилиб берса, модерн санъаткор воқеаларни қандай ҳикоя қилиб бераётганини ҳикоя қилиб берарди. Модернизмдан кейинги давр санъаткори ортиқ воқеаларни ҳикоя қилмайди, балки улардан парчалар келтиради, холос.

Бадий тўқимага асосланган адабиёт тугаб-битгани ҳақида унинг буюк вакиллариёқ гапира бошлаган эдилар. Лев Толстой Лесковга зорланган эди: “Ўзи йўқ одамлар ҳақида ёзсанг виждонинг қийналиб кетади. Улар сен тасвирлаётган ишларнинг ҳеч қайсисини қилган эмас. Нечукдир бўлмағур ишлар қилипмиз. Билмадим, бадий шакл тугаб битганми ёки қиссанинг умри битдими, ёхуд мен ўзим тугаб битяпманми? Томас Манн ҳам уни такрорлагандай бўлади. У китобхонларга Музильнинг “эссе билан эпик комедия ўртасида турадиган” “Ҳоссасиз одам” деган ғайриодатий китобини тақдим этар экан, шундай деб ёзган эди: “Танс Гретани қандай қилиб қўлга киритишни ва умуман, қўлга киритиш-киритмаслигини тасвирлаб, сенинг қизиқишингни қондириш учун ёзилган одатдаги романларнинг умри битди. Умуман, ҳозир ҳам

одатдаги романларни ўқиб бўладими? — деб сўрайди Манн ва бунга ўзи жавоб беради: Энди ортиқ бунинг имкони йўқ. Қизиқарлилик тушунчаси анчадан бери инқилоб ҳолатини кечирмоқда. “Қизиқарли”дан кўра ортиқроқ даражадаги зерикарли нарса йўқ”.

Бу танқиднинг хулосасини Сэмюэль Беккет чиқарди. Унинг “Уч диалог” деган эстетик манифести бор. Бу асар ҳам унинг қалами остидан чиққан бошқа ҳамма асарлари каби гоётада ўзига хосдир. Беккет “кишини диққинафас қилиб юборадиган ўша йўлдан яна жиндай бўлса-да олға бораоладиган бўлиб кўришига уринавериш толиққан санъат”ни ҳимоя қилди.

Бутун анъанавий ёки таъбир жоиз бўлса — романий адабиётнинг таназулли унинг ишлаб чиқариши ҳаддан зиёд ошиб-тошиб кетганида кўринади. Ҳеч қачон ҳозиргидек кўп китоб босилмаган эди ва ҳеч қачон улар ҳозиргидек бир-бирига ўхшаган бўлмаганди. Оригиналлик танқислигини ниқоблаб адабиёт сюжети ҳаракат билан алмаштириб, ўзини янгилик яратаётгандай қилиб кўрсатади. Абжирлик билан яратилган бестселлерлар муаллифи Жон Гришам муваффақиятларининг сири шундаки, унинг асарларида ҳар бир абзацда нималардир содир бўлади. Воқеа нима билан тамом бўлишини билиб қўйиш иштиёқда биз навбатдаги китобнинг саҳифаларини варақлаймиз. Шунинг ҳам айтиш керакки, баёндаги фаолликнинг фабуланинг ривожига бевосита алоқаси йўқ. Бу — бир жойда туриб рақс тушгандай гап. У бизни хотимага яқинлаштирмайди ва унинг олдида тўхтатиб ҳам қолмайди. У ўз-ўзича муҳим. Сеҳргар кўзойнакли илонни аврагандек, ёзувчи ҳам узлуксиз ҳаракат билан китобхонни сеҳрлаб қўяди.

Москвадаги нашриётлардан бирининг муҳаррири менга айтиб берган воқеани фақат шу билан изоҳлаш мумкин. Метрода муҳаррир бир йилгичага рўпара келипти. У муқовасида яланғоч хотинларнинг сурати ишланган олди-қочдилар тўғрисидаги қалингина китобни берилиб ўқиб кетмоқда экан. Китобга берилиб кетган йилгича қаттиқ акса уриб юборипти-да, дастурмолини тополмай, китобнинг охиридан ҳали ўқилмаган бир саҳифани йиртиб олиб, шунга бурнини артипти. Асарга шундай муомала қилинган экан, билингки, бу асар тайинлироқ композицион қурилишдан маҳрум асардир.

Моҳиятан олганда бунинг ортиқ адабиёт деб бўлмайди. Бунақа асарлар адабиёт қаторидан тўкилиб, бошқа ёндош санъатлар қаторига ўтиб кетади. Бу санъатлар кўпроқ видеотимсоллар билан боғлиқ. Сирасини айтганда, бундай асарлар аслида кинематографнинг таъсирида туғилган. Кинематограф эса ўзининг табиатига кўра қимирлаган нарсаки бор — ҳаммасини бағрига олаверади. Кино талабларига мослашишга мажбур бўлган адабиёт матни фақат муайян вазифаларни бажаришга мўлжалланган бўлиб қолади. Бундай китобларнинг ҳаммаси жўн ва қулай тилда ёзилади. Жипга ўхшаган пишшиқ ва даъвоси юксак бўлмаган бу тил китобхонни бир ҳаракатдан иккинчисига олиб ўтаверади. Бензинни “энергиябардор” деб ёки усти ялтироқ журналларни “рекламабардор” деб атаганлари каби, бунақа китобни “сюжетбардор” деб атаса ҳам бўлаверади.

Бутунги кунда китобнинг фильмга қарамлиги шу даражага етдики, китобни фильм учун хомашё деса ҳам бўлаверади. Америкада бу жанрнинг энг йиллик усталари — Жон Гришам, Стивен Кинг, Том Клэнси романларини аввал бошданоқ ҳам китобхонга, ҳам продюссерга мўлжаллаб ёзади. Ҳатто уларнинг қаҳрамонлари ҳам Голливуднинг муайян юлдузларига мўлжалланган. Баркамол бестселлерда ҳаммавақт Гаррисон Фордга ёхуд Брюс Виллисга аталган роллар бўлади.

Россияда кинематограф молиявий таназулдан халос бўлгандан кейин бизнинг ватанимизда ҳам шунга ўхшаш воқеалар содир бўлади деб тахмин қилиш мумкин. Ҳарҳолда китоб бозорининг энг пешқадам муаллифи бўлмиш Виктор Пелевиннинг китоблари шундоққина “мени экранлаштириш” деб туришти. Унинг матнлари фильмларнинг конспектига ўхшайди. Муаллиф билан китобхоннинг онгидан лип-лип ўтган лентани режиссер ҳатто саҳнага қўйиши керак эмас, балки қайта тиклаш керак, холос.

Ёзувчи билан телевизор ўртасидаги иттифоқ янада самаралироқ кўринади. Ҳозир Россияда Акуниннинг асарлари ҳаддан ташқари жуда ҳам қўлма-қўл бўлиб кетган. Уларнинг асосида бемалол жуда яхши ретро-детективлар қўйиш

мумкин. Юқорида зикр этилган Пелевин ҳам мистик тириллерлар бобида шуҳрат қозонмоғи мумкин. Уйлайманки, унинг шуҳрати бутун дунёда машҳур бўлиб кетган америка сериали “Икс-файл”нинг шуҳратидан кам бўлмайди. Петрушевская Мексика сериалларининг ўрнини босиши мумкин эди. Сорокин қора жанрда — кинояси даҳшат фильмлари борасида ўзини намоён қилмоғи мумкин эди. Буларнинг намунаси сифатида унинг ўзининг “Москва” деган сценарийи хизмат қилиши мумкин. Толстойнинг асарлари асосида жуда нафис, энгил, маҳзун кайфият билан суғорилган фильмлар яратса бўлади.

Буларнинг барида мен адабиётни камситадиган бирор нарсаи кўрмайман. Экранга етиб борган беллетристика ҳеч нарса йўқотмайди, аксинча, кўп нарсага эга бўлади. Ҳаммадан аввал, лўндалик, мухтасарлик ва зичлик касб этади. Бу на фақат жангари фильмлар сингари хашакироқ жанрга тааллуқли. Доктору ва Апдайк каби атоқли ёзувчиларни ҳам қўшганда тобора кўпроқ адиблар бутун кинематограф билан телесериаллар уларнинг ҳунарларини тузукроқ уддалаётганига кўниб қолмоқдалар. Доктору билан Апдайкнинг икковлари ҳам яқинда “Нью-Йорк таймс”да ёзганларидек, сюжетни “сюжетга жойлайдиган” роман вазифасини бутун (аслида эса кечаги кундаёқ) узил-кесил кино ўз зиммасига олиб бўлган (Бироқ бу кинематографни ўғирликдан халос этаётгани йўқ — “Ошиқ Шекспир” фильми шунини кўрсатдики, одамлар ўртасида муваффақият қозонган фильмларнинг энг машҳурлари ўғирлик бензинида ишлар экан).

Шундайми-йўқми, ҳарҳолда бутун янги бир ғоя билан чиққан муаллиф бўлса, ё унинг ўзи бу ғоясини кинога кўтариб боради, ёки у беҳабар қолаверадияю, бу ғоя кинога бориб қолади. Шуниси ҳам борки, бу унга, яъни ғояга фойда келтиради. Елизавета замонларида мароқли воқеалардан фожеалар яшарди, XIX асрда улардан роман чиқаришган, бутун эса фильмлар ясашади. Таниқли кино арбоби Спилбергс ўзини режиссёр деб эмас, воқеаларни ҳикоя қилиб берувчи ровий деб атайди.

Беллетристиканинг катта ва кичик экран билан иттифоқи адабиётнинг ўзи учун ҳам мутлақо ҳалокатли эмас. Аксинча, у адабиётни бошқа бирон соҳа билан жуфтлашиб яшаёлмайдиган саное нафиса учун бўшатиб беради. Модомики “бадий адабиёт ўзининг анъанавий йўлларида кундошлардан халос бўла олмас экан, ёзувчи ўзини адабиётга олиб борадиган айланма йўллари ахтаришга мажбур бўлади. Бу йўллар эса, кўпинча ноадабий йўллар бўлади (шуниси ҳам борки, ноадабий нарсаи на биров ўқийди, на биров ёзади). Ҳақиқатда эса, бу маъносиз сифатловчи инглиз тилидаги — “non-fiction” деган формуланинг ўрнини босади. Бу формула эса адабиётни иккига бўлиб ташлайди. Бунга на фақат илмий-оммабоп асарлар, фалсафий рисолалар, йўл хотиралари, сиёсий дастурлар ва кулинария рецетплари киради, балки, айтайлик, лирик шеърлар ҳам шуларга мансуб ҳисобланади (“Хотирамда мунис лаҳзалар” бу икки тоифадан қай бирига тааллуқли?) шунингдек, нафис санъат ҳисобланса-да, беллетристикага кирмайдиган жанрлар ҳам шу тоифага киради. Булар эсселар, кундаликлар, мактублар, гуманитар наср — унинг ҳисобида турли-туман “роман-эсселар”, “ёлгон аралашмаган романлар” бор — уларни “филологик романлар деб аташ менга кўпроқ ёқади. Саное нафисанинг икки тури ўртасида етарли даражада аниқ чегара ўтказиш имконини берадиган ягона меъёр — персонаждир. Айни ана шу персонажнинг йўқлиги адабиётни тўқимадан маҳрум этади. Тўқима эса адабиётни “бадий” қиладиган омидир.

Охир-оқибатда масала айланиб бир муаммога келади — моҳият эътибори билан персонаж инсондан нима билан фарқ қилади? Жавоб аниқ мақсад ва қисмат билан.

Борхес “Баёний санъат ва сеҳру жоду” деган эссесида ёзади: “Мен сабабнатижа алоқаларининг икки турини фарқлашни таклиф қиламан. Биринчиси — табиий — у ниҳоясиз турфа хил тасодифиётларнинг оқибатидир. Иккинчиси эса сеҳрли, маҳлуд ва аёндыр, унда ҳар бир детал бирон нарсадан башоратдир. Менимча, романда ана шу иккинчи турдаги алоқаларгагина ўрин бермоқ жоиз”. Борхеснинг кетидан биз ҳам персонаж деб умумлаштириб, тиғ даражасига кўтарилган, тартибга солиниб саришта қилинган, ташкил қилинган шахсни айтмоғимиз керак. Бу шахс ҳаётнинг зулматли қозонидан ажратиб олиниб, санъатнинг жонсиз нурига рўпара қилинган бўлади.

Персонаж — хаос дунёсидаги тартибли водийдир. Персонаж дунёсида тасодифларга ўрин бўлмаслиги керак. Бундаги ҳар бир чехра ўрнига тушган бўлмоғи шарт. Муаллифнинг бадиий ниятига бўйсунган ҳолда у комил ишонч билан асарда ўз ўрнини эгаллайди. Персонажда ҳаммаша мақсад бор ва у ҳаммаша бирор ролни бажаради. Инсон ҳақида ҳам, муаллиф ҳақида ҳам бу гапни айта олмайсиз. Айлананинг квадрати чикариб бўлмагандай, ёзувчи ҳам ҳеч қачон тўлалигича ўз адабиётига сингиб кета олмайди. Шу сабабдан ҳатто энг сермахсул адибларда ҳам кундалик тутишга йўқ қилиб бўлмайдиган эҳтиёж пайдо бўлади. Афтидан, бадиий асарларнинг муаллифлари ўз асарларидан кўнгиллари тўлавермаса керак.

Ахир, ҳар қандай ёзилган китоб ёзмоқчи бўлиб ният қилинган китобга ўхшайди, холос. Шунинг учун ҳам ёзувчи кўпинча ҳатто ўз-ўзидан ҳам яширин ҳолда бевосита айтилган ҳалол ва хусусий сўз ёрдамида ёзишни ният қилган гапларни тўла-тўқис ифодалашга халақит бераётган омиллар тўғрисида бирон жўяли гап айтармиканман деб умид қилади. Сирасини айтганда, у ҳақ. Бугун ёзувчининг кундалик қайғулари романлардан қизиқарлироқ кўрилади.

Сўнги йилларда ўқиб чиққанларим орасида энг яхшиларини ажратар эканман, даставвал Кафка кундаликларининг тўла нашрини, Шварцнинг “Телефон китоби”ни эслайман, лекин улардан ҳам аввал Олешанинг “Видолашув китоби” деган ажойиб асарни тилга олишни истардим. Унда адиб сюжетнинг мустаҳкам қолигидан ўзини халос этиб, шундай бир эркин жанр учун йўл очадикки, бу жанр поэзия билан наср ўртасидаги, ҳужжат билан тўқима, фалсафа билан автобиография, актуаллик билан мангулик ўртасидаги чегарага хотима беришга қодирдир.

Бундай “қоришиқ” адабиёт зотдор араб аргумоғидай, қонининг тозалиги билан, бегона нарса аралашмагани билан ажралиб туради.

Уни на ўз сўзларинг билан айтиб бериб бўлади, на бошқа санъат тилига кўчириш мумкин. Ўз қобилига ўралиб олган сўз санъати ўз бағрида шундай бир ноёб нарсани асраб қоладики, бу нарсани қалбакилаштириб бўлмайди. У — дастхатта ўхшаш бетакрор адиб овозидир.

Ҳамма нарсадан ҳам кўра бизга шу овоз қадрли, бугун бизни кўпроқ асарнинг ноёблиги эмас, балки ижодкор шахсининг ноёблиги ҳаяжонга солади. “Ижодкор шахси” деганимиз зиддиятларнинг майда қисмларга ажратиб бўлмайдиган тажассумидир; у ўзида ижодий тажрибанинг қаймоғини тўплаган бўлади. Шу тарзда биз чинакам дурдона асар эмас, балки унинг муаллифидир деган хулосага келамиз.

Уни, ана шу муаллифнинг ўзини топмоқ жанрнинг специфик вазифасидир. Менинг назаримда, айниқса, ҳозир бу жанрнинг имкониятлари ғоят жозибали кўринмоқда. Гап “филологик роман” деб ном олган жанр тўғрисида бормоқда. Унинг бундай деб номланиши унчалик муваффақиятли эмас. “Филологик термин” деган атаманинг ўзи ғоятда шартлидир. Бугунги адабий жараёнда адабий жанрнинг ўзига хос шу тури имтиёзли вазиятга эгадир деб оёғимни тираб туриб ололмайман. Аммо ўзим шу жанрда китоб ёзиб, унинг турли жиҳатлари тўғрисида ўйлаб кўриш имконига эга бўлдим.

Ўз вазифамни бажаришга киришишдан аввал, филологик роман биографик романдан фарқли эканини таъкидламоғим лозим. Акс ҳолда, бадиий адабиёт билан поп-fictionнинг чатишувидан қурама бир нарса майдонга келарди. Биографик роман китобхонни қахрамоннинг хати билан таништиради, унинг фикрлари, туйғулари ва асарларини ўз сўзлари билан гапириб беради. Ана шу фаройиб соҳада муваффақият қозонмоқ учун, муаллиф ё ўз қахрамони билан барабар бўлмоғи, ёхуд ундан юқорироқ турмоғи талаб қилинади. Униси ҳам, буниси ҳам ғоятда кам учрайди. Филологик роман бошқача тарзда иш юритади — у муаллиф бу қадар маҳорат билан, катта ғайрат сарфлаб тўқиган гиламни қайтадан тўзитади юборди.

— Нима учун?

Бугун кўп ҳолларда шундай бўладики, бунақа саволларга жавобни Фарбдан кўра Шарқда тезроқ топиш мумкин. Сўнги йилларда умуман, Фарбда ва хусусан, Америкада Шарқ ва Фарб поэтикасини бир-бирига таққослайдиган компаративистик тадқиқотларга қизиқиш кескин кучайди. Бу тамойил биз юқори-

да тилга олган адабий таназулни теран ҳис қилиш билан боғлиқдир. Сийқаси чиқмаган йўлларни қидирар экан, адабий тафаккур янги, ҳали ўзлаштирилмаган назарий бойликка — мумтоз Шарқ эстетикасига рўпара келмаслиги мумкин эмас экан.

Ғарб ва Шарқ поэтикалари ўртасидаги тафовутнинг моҳиятини шундан иборат деб белгиламоқ мумкинки, уларнинг биринчиси метафорага, иккинчиси эса метонимияга таянади. Бунинг маъноси шуки, ғарб санъати образ теварагида қурилади, шарқ санъати эса из теварагида қурилади. Агар ғарб муаллифи бу нарса — бошқа нарса деса, шарқ муаллифи, қисмини бутун деб кўрсатади. Ана шундай — метонимик — фикрлаш тарзининг намунаси сифатида қуйидаги хитой мақолини кўрсатиш мумкин: “Битта япроқ узилиб тушса, бутун дунё куз бошланганидан бохабар бўлади”.

Икки бадиий тизимнинг бу даражада кескин бир-биридан тафовут қилишининг сабабини Шарқ ва Ғарб адабиётларини бир-бирларидан ҳаммадан ҳам ортиқроқ ажратиб турадиган нарсадан — иероглифли ёзувдан ахтармоқ керак.

Хитой ривоятларига кўра иероглифни Сари императорнинг донишманд вазири кашф этган. Донишманд бу ёзувни жониворларнинг ва қушларнинг изларига қараб туриб топган экан. Излар унга дастлабки белгиларнинг шакллари айтиб берган. Ривоятда хитой ёзувининг пайдо бўлиши табиий характерга эга экани таъкидланади. Хитой ёзуви инсон нутқини қайд этмайди, балки табиат томонидан берилган белгиларни қайд қилади. Ҳарф — бизнинг топқирлигимизнинг маҳсули бўлмиш шартли ифодадир. Иероглиф эса белги эмас, балки нарсанинг онгдаги изидир. Шу изда уни қолдирган нарса тўғрисидаги хотира муҳрланган. Унинг шартлилиги чегарасиз эмас, негаки из ўзича исталган шаклда бўлмоғи мумкин эмас, уни ихтиро этиб бўлмайди. Иероглиф — табиатнинг бизнинг маданиятимиздаги муҳридир. Демак, ҳар икковиға ҳам мансуб бўлган бир нарсадир. Иероглиф гапираётган одамнинг соқов одам билан учрашган жойи, жонли нарса билан жонсиз нарсанинг, онгли нарса билан онгсиз нарсанинг бир-бирига рўпара келган ўрнидир. У қўлда чизилган сурат эмас, фотосуратдир, у уни туғдирган нарса билан алоқасини сақлаб қолади. Атрофимизни қуршаган забонсиз нарса билан бизни бирлаштира экан, бу билан у овоздан маҳрум нарсанинг гапиришига имкон беради.

— Ғарбда, — деган эди Фуко, — ёзув нарсага мансуб эмас, нутққа мансубдир. Шунинг учун тил ўзининг сон-саноқсиз инъикослари орасида адашиб юради. Иероглиф эса кўзга ташланиб турадиган шаклларда нарсаларни ўзи белгилайди. У дунёни нутқ воситасида тасвирламай, нарсалар билан бизнинг орамиздаги масофани қисқартиради, “нарса — сўз — ёзув белгиси” деган занжирдаги ўрта ҳалқани чиқариб ташлайди.

Деррида Ғарбнинг “сўзпарастлик” анъанасини Шарққа қарама-қарши қўяди. Бу анъанага кўра, матннинг чинлигига жуда юқори баҳо берилади: китобхон ёзма тилдан оғзаки тил сари боради ва ундан ички монологга ўтади. Монологда эса гўёки ҳақиқий хабар ёхуд мактуб — шоирнинг фикри мавжуд бўлади. Шарқ бундай саёхатга муҳтож эмас — унинг нутқини четлаб ўтган ёзуви менинг ичимдагини борини айтишимга имкон бермаса, бутун дунёнинг дардини ифодалашга йўл очади.

Бу умумэстетик қондалар амалда қандай қилиб рўёбга чиқарилиши тўғрисида хитой классик лирикаси ҳаммадан кўра яхшироқ далолат беради. Бу лирикани “нон-фиешн”нинг намунаси деб ҳисобласа бўлади. Гап шундаки, иероглифлардан таркиб топадиган шеърларда шоирнинг лирик ўзбошимчалиги бўлмайди. Лирик ўзбошимчалик нарсалар зиммасига бизнинг уларга муносабатимизни юк қилиб ортади. Иероглиф билан боғлиқ шеърлар нарсаларни қандай бўлса, шундайлигича кўрсата олади, шу жумладан, биз уни кўзимиз билан кўриб турганда бўлса-да, рўйирост кўрсатаверади. Бизнинг онгимизга қоришиб кетган нарса ўзлигидай қолаверади. Хитойчасига ёзилган шеър — бизнинг тилимизга таржима қилинмаган “ўз ичидаги нарсалар” силсиласидан иборатдир. Бу шеър қолдирган издан борган китобхон изқуварга айланади. Изларнинг нақшлари — шеърнинг сюжетини ташкил қолади. Муаллиф уни бизга ҳикоя қилиб бермайди, балки ўзини кўрсатиб қўяқолади, тўғрироғи, шу шеърни таркиб топишига ёрдан берадиган омилларга ишора қилади. Шоирнинг қаёққа бораётганини англамоқ учун китобхонлар унга эргашиб, орқасидан

бормоғи ва шоир тўхтаб ўтган жойларда улар ҳам тўхтаб ўтмоғи лозим бўлади. Муаллиф қайси нарсанинг ёнида тўхтаб ўтган бўлса, ўша нарса ўзига тегаран эътиборни талаб қилади. Негаки, биз бу нарсанинг муаллифга нималар деганини англаб олмағимиз лозим. Бу жараёнда шуни қатъий билмоқ керакки, муаллиф унинг айтганларининг бир қисмини эшитади, холос.

Иероглиф — шеърлар — ечиш лозим бўлган жумбоқлардир. Бу жумбоқларни ҳал қилиш калити муаллифда эмас, балки у ўз шеърлари учун нарсаларни қардан олган бўлса, ўша ерда, яъни бизни ҳам, муаллифни ҳам қуршаб олган дунёдадир. Шоирнинг санъати — танлаб ола билмоқдир. Яъни у нарсалардаги ҳар қандай ортиқчаликларни топиб, уларни олиб ташламоғи лозим, токи нарсалар бир-бирларини қисиб қўямасин. Энг баркамол мухтасарлик, матннинг энг олий даражада маънодорлиги — услубий восита эмас, конструктив усулдир. Бу ғарб ҳикматларига хос мухтасарлик эмас — ғарб ҳикматларида кўп сўзлар билан айтиш мумкин бўлган нарсани кам сўзлар билан айтилади. Бу — японларнинг танкаси ва хоккусининг мухтасарлигидирки, унда олам ҳақидаги тасаввур берилмайди, балки оламнинг ўзи янгидан яратилади-қўйилади. Манделъштам ўз замонаси учун ҳайрон қоларлик зийраклик билан шундай деб ёзган эди: “Атомистик санъатнинг сеvimли шакли бўлмиш танка миниатюрадай эмас, унда қўлам йўқ, чунки унда ҳаракат йўқ. У дунёга ҳеч қандай муносабатда бўлмайди, чунки унинг ўзи дунёдир”. Шарқ шеърляти воқеликни кўз ўнгида мана мен дегандай яққол кўрсатиб беради ва уни бир лаҳзада идрок этишга имкон беради. Моҳиятан бу шеърлят забонсиз иш тутишни ўрганиб олган.

Яна бир марта шуни таъкидлаш муҳимки, шарқ шеърлятида бошқа воқеликларга рамзий нарсалар йўқ. Теварак-атрофдаги буюмлардан олинган табиий моддийлик истиоралар уммонига чўмиб йўқ бўлиб кетмайди. Аксинча, буюк шоирнинг нигоҳи остида йириклашади. Бир нарса бошқа нарса билан таққосланмайди, балки улар натюрмортдагидек ёнма-ён турадилар. Уларни сабабий-натижавий алоқалар эмас, ассоциатив алоқалар бирлаштириб туради, бу эса шеърга “елпигич каби очилишга” (Манделъштам) имкон беради. Сўзлар яна қайтадан буюмга айланиб қолади — шеърда бу буюмлар декорациядай хизмат қилади.

Шоир шеър учун керакли буюмларни танлар экан, кундалик ҳаётнинг тажрибасидан фойдаланади. Бу ҳаётда биз онгли ва ғайришуурий танланган таасуротлардан яшаб ўтилган куннинг яхлит образини яратамиз. Шу маънода шарқ шеърляти ўзича олинган қабул қилишга тақлид қилади. У фақат бир нарса қаршисида таҳлил қилиш ва тасниф жараёни олдида, ўз материалларидан дунёнинг тугалланган манзарасини яратиш жараёни олдида тўхтайдди. Ҳолбуки, у айни ана шуларни деб яшаётгандай кўринади. Ғарбда шоир сабабий-натижавий алоқаларни белгилайди, дунёга маъно бағишлайди, хаосга шакл бахш этади. Истиора — буюмни сўзга айланттириш, сўзни эса рамзга айланттиришдир: уларнинг бири иккинчисини билдиради. Аммо шарқ шеърлятида буюм сўзга айланттирилмайди, буюмнингича қолавереди. У ҳам ғоя, ҳам истиора, ҳам рамз сифатида хизмат қилади. Лекин ўзлигини йўқотиб қўймайди. Бундай шеърлар китобхоннинг муаллифга муносабатини тубдан ўзгартиради. Истиоралар шеърляти дунёни шоир ҳаёлида бир-бирига боғлайди. Буюмларнинг метонимик шеърляти китобхонга бир тўда буюмларни тақлиф қилади — китобхон улардан ўзи бутун бир нарсани яратиш олоғи керак бўлади. Буюмлар ва туйғулар ўртасидаги сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган алоқани фақат китобхонгина белгилай олиши мумкин. Шарқда шоир тилга кўчмаган нарса ҳақида гапирмайди, балки ифодалаб бўлмайдиган нарсани тилга олмай шундай қолдиради-ю, фақат унга ишора қилади, холос.

Америка синологи Стивен Оуэн Ғарбда шарқ эстетикасининг энг яхши талқинчиларидан бири ҳисобланади. У ёзди: “Хитой шеърляри деразага ўхшайди — олисдан қоронғи кўринади, яқиндан эса ёришиб кетади. Хитой шеърлятининг қаҳрамонлари — товушлар ва соялардир. Улар бизни шеърнинг “ғойиб бўлган манбаи” сари етаклайдилар.

Бундай шеърлят бизга айтилмаган нарсани эшитиш имконини, изоҳланмаган нарсани билиш имконини берар экан, у онгимизни бойитишга интилайди, балки уни ўзгартиришга интилади. Шоир бош қаҳрамоннинг ўрнини

бўш қолдиради-ю, онгнинг ёришиш мизансценасини куради. Қахрамоннинг роли китобхонга берилган. Шунинг учун хитой шеърлари мажҳул кўринади. Аммо бу ўринда “муаллифнинг ўлими” тўғрисида гапирмоқ керак эмас, балки шоирнинг ўзи яратган, янада аниқроқ айтганда, унинг томонидан тузилган манзарада сингишиб йўқ бўлиб кетганини айтмоқ лозим. Шеърлар теранлик қаърига сакрашга шароит яратади ва бизни одам ёлғиз ўзи кириши керак бўлган эшик остонасига олиб бориб, ўзи тинади.

Шеърдаги ҳар бир буюм бизни керакли йўналиш сари судрайди-ю, лекин у йўл белгиси каби муайянликка эга эмас. Йўл кўрсатар экан, буюм ўзининг битмас-туганмас ва баён қилиб бўлмайдиган ҳаёти билан яшайдан тўхтамайди. Айни ана шу метафизик қолдиқ шоирга дунёнинг донолигини ўзи тушунмайдиган бир тилда айтиб беришга имкон беради.

Бу шундай бир эстетик чўққики, унга (бошқа томондан) бизнинг эстетика ҳам интилади. Ғарбнинг улуғ санъати нафислашиб ва теранлашиб билишнинг сўнгги сарҳадига етиб бориб, айтиб бўлмайдиган нарса олдида фожеона сукут ичида туриб қолади. Ҳозирги замоннинг том маънодаги янги санъати бу тўсиқни енгиб ўтишга интилар экан, ё онгли равишда Шарқ тажрибасига мурожаат қилади ёки ғайришуурий тарзда унинг изидан боради. Ҳозирги замон санъаткори изҳор этилмаган нарса ҳақида гапирмайди, балки унга ишора қилади, у тушуниш мумкин бўлмаган нарсани ифодалашга ҳаракат қилади, у нарсалар ҳақида уларнинг тилида ҳикоя қилади, у дунёни тасвирлашни ўрганмайди, балки ўзини унутиб, у билан қўшилиб кетишга ҳаракат қилади. Негаки, инсон унга ғарб анъанаси томонидан инъом этилган “табиатдан устуворлик мақоми”дан воз кечмагунча, яна қайтадан ҳамма мавжуд нарсанинг хўжайини эмас, “борлиқнинг султони” бўла олмайди.

Ўтган асрнинг кетидан унга бир қур назар ташлашнинг ўзидаёқ бир нарсани пайқамасликнинг иложи йўқ; Шарқ Ғарбни четлаштиришга муваффақ бўлди. Аммо Шарқ эстетикаси Ғарбда долзарб аҳамият касб этмоғи учун у Оврўпа анъанасига сингишиб кетмоғи даркор эди.

Бизнинг эстетикамиз ўзининг санъат ҳақидаги тушунчалари остига қурган фалсафий ҳавозалар Ғарбдаги ҳамма нарса каби Афлотун ғояларига таянади. Дунёнинг бу идеал образлари санъатнинг қўли етмайдиган метафизик фазода жойлашгани учун Уйғониш даврининг санъаткорлари Афлотун таълимотини жиңдай ўзгартириб, бузишга мажбур бўлишган эди. Улар ўз санъатларини оқлаш ниятида гўзаллик инсонга ғоялар салтанатига кириб боришга имкон беради деб таъкидлади. Санъат қуёш нурига ўшаган нарса: албатта, нур қуёш эмас, лекин у бизда қуёш нурунинг баркамоллиги ҳақида тасаввурлар туғдиради. Санъатда кўзга кўриниб турган дунё тасвирланар экан, бунда фақат битта мақсад бизни кўзга кўринмайдиган оламга етаклаб бориш мақсади кўзда тутилади. Маърифатпарварлик фалсафаси ғоялар масканини билиш ҳудудидан ташқарига чиқариб қўйди. “Ўзида нарсалар”га олиб борувчи йўлни Кант категориялари бутунлай тўсиб қўяди — бу категориялар дунё аслида қандай бўлса, уни шундайлигича кўришга имкон бермади. Лекин модернистик эстетика пойдеворини яратган Шопенгауэрда санъат яна ғоялар оламига кириб борадиган бўлди. Санъаткор — фақат санъаткоргина — ўзининг субъективлигини бир чеккага йиғиштириб қўйиб, оламга тўппа-тўғри қарай олади, шундай қарайдики, бу қарашнинг эгаси санъаткорнинг ўзи экани сезилмай қолади.

Шарқда Афлотун ва Арастулар бўлган эмас. Бу ерда на ғайбдаги метафизик фазода жойлашган ғоялар концепциясини билишган, на мимесседан, яъни табиатга тақлид назариясидан воқиф бўлишган. Кўринадиган ва кўринмайдиган дунё улар учун Мебуис тасмасидаги ҳалқа қилиб қўйилган икки саҳифанинг томонлари бўлган. Шарқ Ғарбдаги каби Худо ва инсон оралиғида ётган тубсиз жарликни билган эмас, Шарқ оламнинг ҳеч нарсадан барпо этилганига ишонган эмас, шунинг учун Шарқда шоирга Ғарбдагига қараганда бошқачароқ роль ишониб топширилган. Афлотун йўқликдан борликка ўтишни туғдирадиган ҳамма нарсани ижод деб атаган эди. Шундай қилиб, санъаткор ўзининг асари билан биринчи дунёни Яраттанинг шаклу шамойили ва нухасига ўхшатиб иккинчи табиатни яратади. Шарқда санъаткор табиатга тарқалиб кетган уйғунликни аниқлаб, табиатда иштирок этади. Бунда унинг ўзи ҳам шу уйғунликнинг ажралмас бир қисми сифатида намоён бўлади.

Шарқда санъат асари санъаткорнинг ички табиати билан унинг теварагини куршаган табиат ўртасидаги оҳангдошликни намоён этади. Бу — субъект билан объект ўртасида дўстона ҳамжиҳатлик ҳукм сурайдиган дунё билан ўзаро алоқа қилишнинг тажрибасидир. Уларни бир-бирига боғлаш орқали шеърят дунёни муросасиз яхлит бир нарсага айлантиради. Ҳар бир санъат асари дунёнинг яхлитлигини тасдиқловчи манифестдир.

Ғарблик муаллиф бошқа йўлдан борди. Бизнинг адабиётимизнинг манбаида театр ётади. Театр инсон шахсиятини ҳар хил роллларга, ниқобларга, кўғирчоқларга ажратиб ифодалашга имкон берган. Биз бунга шу қадар кўникиб қолганмизки, фикрлар ва туйғуларимизни тўқиб чиқарилган маҳлуқларга ишқониб топшириб қўйишни табиий деб ҳисоблаймиз. Улар яхшироқ ғояларни ва сара туйғуларни ифодалайди. Шарқда бу иш билан кўпроқ муаллифнинг ўзи шуғулланади. “Поэзия” деган сўз юнончада “ясамоқ”, “қисмоқ”, “яратмоқ” деган маънони билдиради. Унинг этимологияси шундан далолат берадики, шоир истагига, хоҳишига, иродасига мувофиқ тарзда тилдан бир нарсалар ясайди. Биз ёзувчининг асарини унинг ўзидан кўра муҳимроқ деб ҳисоблаймиз, чунки у умрининг энг яхши дақиқаларини асарига бағишлаган. Бироқ Ғарб поэтикасидан мутлақо мустақил равишда ривожланган Шарқ поэтикасида поэзиянинг мақсади ички дунёни ташқи воситалар ёрдамида ифодалашдан иборат деб ҳисобланган. Уларнинг орасида тўғридан-тўғри; бевосита алоқа мавжуд деб айтиб бўлмайди: ташқи воситалар ички нарса тўғрисида баралла гапирмайди, балки унинг ҳақида у-бу нарсани шипшитади, холос. Донишманднинг вазифаси, — деб ўқтирган эди Конфуций — ташқи нарсалар орқали ички нарсани билишдир. Ички ва ташқи нарсаларнинг ўзаро алоқаларини тадқиқ қилиш жуда бой эссе навислик анъанасини вужудга келтирди.

Сўз санъатига шарқона ёндашувнинг ўзига хослигини тўлақонли тарзда баҳоламоқ учун, шунини билмоқ керакки, хитойларда адабиёт тушунчасига “Вэнь” деган иероглиф кирилади. Вэнь иероглифи дастлабки даврларда бутун танасига турли суратлар ишланган одамнинг тасвирини англатарди. Бу — ибтидоий маросимларнинг олис акс-садолари бўлиб, инсон танасининг бўялиши табиат кучларига дахлдор бўлиш маъносини билдирадир. Аммо “Вэнь” ўзининг қадимги келиб чиқишини унутиб қўйгандан кейин ҳам бетакрор ва кетказиб бўлмайдиган нақш сифатидаги маъносини йўқотмади. Классик Хитойнинг шоирлари ва мунаққидлари тасаввурида сўз санъати айнан ана шундай бетакрор ва кетказиб бўлмайдиган нақшни англатарди.

Буни эсда сақлаш муҳим аҳамиятга эга, негаки хитой шеърятини қалбни тўла-тўқис очиб ташлайдиган шеърдир. Асар поэтик мулоҳазаларнинг натижалари ҳақида ҳикоя қилиб беришга кўп ҳам ошиқмайди, у бирламчи, ҳали тўла англаб етилмаган турткини сақлаб қолишга интилади — ҳаммаси шу турткидан бошланган ва шеърят китобхонни шу турткига қаратади. Ундаги энг муҳим нарса — муаллифнинг руҳий ҳолатини бутун тўлалитича муҳрлаб қолишдир. Яъни шоир айтмоқчи бўлган гапнинг ўзинигина, балки унинг хоҳишидан қатъи назар намоён бўлган нарсани, намоён бўлмаслиги мумкин бўлмаган нарсани ҳам ифодалашдир, негаки бу нарса муаллиф шахсиятининг муайян мақсадга йўналтирган қисминигина эмас (биз буни муаллифнинг иродаси деб атаймиз), бутун муаллиф шахсиятининг қаймоғини ташкил қилади.

Бундай шеърят — муаллифнинг етти уқлаб тушига кирмаган нарсаларни ҳам айтиб беради. Айтайлик, шоирни унинг эътиқодларини ифодаловчи ғоялар қош қилмайди, балки, унинг авра-астарини ҳар қандай самимий тавба-тазаррудан кўра холисроқ очиб берадиган қофиялар қош этади. Бундай шеърлар лаҳзага қўйилган ёдгорлик бўлиб хизмат қилади. У ўз ичига лирик кечинманнинг бетакрорлигини қамраб олган бўлади. Бу ўринда сўзлар худди пуфак ичиндаги ҳаводаги сезилмайдиган поэтик материя учун абадий қобиқлик вазифасини ўтайди, холос. Саное нафиса — шундай бир транспорт воситасидирки, унинг ёрдамида муаллифнинг ғайриихтиёрий фикри мамлакатлар, тиллар ва авлодлар оша кўчиб юради. Адабиётнинг мўъжизавий қудрати шундаки, у инсоннинг сўзда ифодалаб бўлмайдиган, нимгалаб ташланмаган, юракдек субстанционал қисмини китобхонга етказиб беришга қодирдир. Агар шу қисми бўлмаса, биронта ҳам муаллиф бошқасидан ҳеч қайси жиҳати билан ажралиб турмас эди.

Биз тилнинг муҳибларимиз. Сўз қаршисида бош эгиб, сажда қиламиз, лекин Шарқда сўз, юқорида айтилганидек, матнни унинг муаллифига қайтарувчи йўлни кўрсатади, холос.

Албатта, структурализм ва деконструкция бизни муаллифнинг ғойиб бўлиб кетаётганига ишонтирди; филологик роман уни излаб топиш имконини беради. Бу жанр бизнинг давримизга оҳангдошдир. Биз ўзимизнинг қизиқувчанлигимизни абстракциялар билан ногирон қилиб бўлдик. Бугун биз худди филофига солиб қўйилган қарталардек бир хил ғоялар йиғиндисини изламаймиз, балки уларнинг ноёб бир тарзда териб қўйилганига, муаллиф онтида умумий ғояларнинг нақшлардек ажиб кўринишларда жойлашганига маҳмиё бўляймиз. Унинг қат-қатларига кириб бормоқ учун биз тескари қироатхонлик йўсинини қўлламоғимиз керак — у сатрни нафақат туғилиш дақиқаларига, балки ҳомила сифатида шаклланиш сонияларига ҳам қайтаради. Китоб филологик роман учун шундай бир далилдирки, унинг ёрдамида адабиёт уни туғдирган гуноҳқорни топиб олади.

Гап муаллиф ижодидаги муаллифнинг ўзи воқиф бўлмаган, унинг учун ғайришуурий тарзда пайдо бўлган теранликлар ҳақида кетар экан, одатда, синфий манфаатлар ёхуд сексуал сифатларга ўхшаш аллақандай ёқимсиз нарсалар назарда туғиладигандек туюлади. Бироқ ҳар қандай кучли таъсир қиладиган таҳлил — ҳамма айбни тузук одам учун тузатиб бўлмайдиган оқибатларга олиб келувчи алкогольга ағдарувчи эски бир қолдиқдир. Фрейдизм ёхуд марксизмдан фарқ қилароқ, филологик роман муаллифдан унинг яширин сирларини суғуриб олмайди, балки уларга уларни кашф этишда ёрдам беради. Нутқдаги туғма иллатларни билингирмаслик вазифаси зиммасига юкланган филологик роман муаллиф услубининг нўноқлигини қироатхонликдаги синчковлик билан тўлдирди.

“Ёзаман” деб ният қилинган китоб шарга ўхшаган бир нарса бўлади, ёзилгани эса чизгичдай гап. У қабарик бир ниятнинг икки ўлчамлик зуҳуриятидир.

Филологик роман китобда ёзувчи яратган образларни эмас, балки ёзувчи қолдирган изларни кўради. Образдан из ўзининг ихтиёрсизлиги ва муқаррарлиги билан ажралиб туради. У — бизнинг бу дунё бағрида бўлганимизнинг натижасидир; биз бу дунёда депсиниб юриб, ҳеч қанақа из қолдирмаслигимиз мумкин эмас эди. Из — чинлик хусусиятига эга, бу чинлик реал воқелик мавжуд эканидан далолат беради, лекин у реаликнинг айнан ўзи эмас. Из фақат бу ерда воқелик мавжуд бўлганини кўрсатади, холос.

“Одамларда китобларга нисбатан такрорийлик кўпроқ”, — деган эди Бродский. Аммо адабиётнинг ҳам такрорланишга суяги йўқ. Тўғриси айтсак, бадан билан матн ораллигида жойлашадиган қалб бағоят ноёбдир. Филологик роман унинг изини муҳрлаб қолдиришга ҳаракат қилади. Бу уни ҳужжатли жанрнинг кўринишларидан бири деб ҳисоблашга, яъни қалб фотографияси дейишга имкон беради.

Бу мақола Япониянинг Саппоро шаҳрида 2000-йилнинг 14-июлида Хоккайдо университетида бўлиб ўтган “Рус адабиёти янги аср бўсағасида” деган халқаро симпозиумда маъруза сифатида ўқилган.

“Звезда” журналининг
2000 йил 9-сонидан олинди.

АЗИЗХОН таржимаси.

Муҳаббат БАҚОЕВА

Машҳур бўлишни истамаган шоира

Катта иқтидор ва қобилият эгаси бўлса-да, машҳур бўлишни истаймай, яширин ижод қилиб оламдан ўтиб кетган адиблар ҳам бор. Эмили Дикинсон ана шундай ижодкорлардан биридир.

Эмили Дикинсон /1830-1886/ Америка адабиёти тараққиётига муносиб ҳисса қўшган шоирлардан. Умуман, Америка адабиётига назар ташласангиз, унинг равнақиға аёл адибалар сезиларли улуш қўшганини кўрасиз. Жумладан, Анна Бредстрит, Мэри Роулэндсон, Энн Ҳачинсон, Энн Коттон, Сара Кембл Найт, Филлис Уитли, Сюзанна Роусон, Ҳанна Фостер, Жудит Саржент, Отис Воррен, Маргарет Фуллер, Эмили Дикинсон, Лидия Чайлд, Энжелика Гримке, Сара Гримке, Элизабет Кейди Стенсон, Сожорнер Труф, Ҳарриет Бичер Стоу, Ҳарриет Жейкобс, Ҳарриет Уилсон, Мэри Уилкинс Фримен, Сара Орн Жуитт, Эдлен Глазгоу, Уилла Кэсер, Марианна Мор, Зора Нил Керстон, Силвия Платт, Анна Секстон, Элизабет Бишоп, Эми Клэмпит, Ники Жовани, Майа Ангелуо, Юдора Уэлти, Тони Моррисон каби Америка адиба ва шоиралари ижодининг ҳар бири ўзига хос бир олам. Афсуски, ҳозирча Ҳарриет Бичер Стоудан бошқа Америка адибаларининг асарлари ўзбек тилига таржима қилинмаган ва шу боис улар аксар ўзбек китобхонлари учун нотаниш. Адабиётшуносларимиз, таржимашуносларимиз ва таржимонларимизни бу соҳада улкан ишлар кутмоқда.

Юқорида номлари санаб ўтилган аёл ижодкорлар ичида жаҳон адабиётида энг ёрқин из қолдиргани Эми-

ли Дикинсондир. XIX асрда яшаб ижод этган бу Америка шоирасининг ҳаёти ва ижодини бошқа бирон адиб ёки адибанинг ҳаёти ва ижодига ўхшатиб бўлмайди. Унинг тили ва услуби ҳам нодир ва сирлидир. Шоира ижодининг ажиб хислатлари унинг ўзига хос ҳаёт йўли билан ҳам белгиланади.

Эмили Дикинсон ҳаёти ва ижодини ўрганган олимларнинг таъкидлашича, у Америкадаги Масачусетс штатининг Амхерст қишлоғида туғилган. Бутун ҳаётини шу ерда танҳоликда ўтказишга ҳаракат қилган: турмушга чиқмаган, ёзган шеърларини яширин тутган, 35 ёшдан бошлаб эса ташқи ҳаёт билан алоқаларини деярли узган ҳолда кун кечирган. Эмили Дикинсон ўз даврининг зиёли аёлларидан бўлиб, хотин-қизларга олий маълумот беришга мўлжалланган Аёллар семинарияси-ни тугатган эди. Лекин бошқа қалам соҳибларидан фарқли ўлароқ, уни бадиий адабиётни кўп ўқир эди деб таъкидлаб бўлмайди. Ван Спэккерен Кэтриннинг ёзишича, Эмили Дикинсон бадиий адабиётдан Шекспир асарларини, мумтоз афсоналарни ва Инжилни жуда яхши биларди. Бу камтарин, камсуқум, ибולי қишлоқ аёли XIX аср Америка адабиётдаги энг буюк шеърятнинг каттагина қисмини яратган эди. Шоиранинг услуби кам сўз ишлатиб, катта маънони баён этишга қаратилган. У ҳеч қачон бир сўз ишлатиш кифоя бўлган жойда икки сўзни ишлатмасди. У камтарликни манманликка қарши қўйди, шоншарафдан кўра танилмай ўтишни афзал кўрди.

Шоира табиатидаги ўзига хос хусусиятлар унинг шеъриятида ҳам ўз ифодасини топган. Мисол учун, ўзининг “Мен ҳеч кимман! Сиз кимсиз? (I'm Nobody! Who are you?)” шеърида у ўзининг “Ҳеч ким” лигини, унга ўхшаган кишиларни атрофидагилар тушунмаслиги туфайли бу ҳақда оғиз очмаслик кераклигини ёзади. Манманлик билан шуҳрат орттирадиганларни ботқоқларни хушнуд қилиб, сайраб вақт ўтказадиган қурбақаларга ўхшатади.

Жаҳон адабиётида Эмили Дикинсон ўта камгарин, шуҳратпарастликка тамоман ёт табиатта эга бўлган аёл тимсолида намоёндыр. У яратган 1775 шеърдан фақат бир нечтасигина унинг руҳсатисиз ҳаёт пайтида чоп этилган. Шоира истамаган шуҳрат вафотидан кўп йиллар ўтгандан кейин 1955 йилда уни излаб топди. Шу йили унинг уч жилдлик шеърлар тўплами чоп этилди ва улар адабий танқидчилар томонидан турлича баҳоланди, шундан кейин Дикинсон Америка ва хорижда тез танилиб, машҳур бўлиб кетди.

Эмили Дикинсон шеърияти билан танишар экансиз, ўзингизни ажиб бир сирли даргоҳга кириб қолгандек ҳис этасиз. Хасталикка чалиниб, у дунёни кўп ўйлаганиданми, ташқи дунё билан кам алоқада бўлганиданми, унинг шеъриятида борлиқнинг ички моҳиятига эътибор жуда кучли. Машҳур инглиз шоири Ж.Г. Байрон ўзининг “Чайльд Ҳарольд зиёратлари” асарида инсон танҳо қолганда, денгиз у билан суҳбат қилишга қодир дейди, яъни табиат инсонни ёлғизлаштириб қўймайди деган фикрни илгари суради. Шу фикрнинг исботи Эмили Дикинсон ижодида инъикос топган. Шоиранинг аксар асарларида қайноқ ҳаёт эмас, сукунат ҳукм суради. Бу сукунат табиат ва атрофдаги муҳит мавқеини кучайтиради. Шоира ўз асарларида астагина эсан елни меҳмон қилади (“Аста эшик қоқди шамол гўё чарчаган одам” — “The wind Tapped like a Tired man”), мотам маросими сукунатини қандайдир ўзгача ранглар билан тасвирлайди (Қар-

шимдаги ҳовлида таъзия бўлди” — “There’s been a Death in the opposite house”), хаста кишиларнинг ҳаётга бўлган муносабатини нодир ранглар билан баён қилади, ўлим дақиқаларини тасвирлайди (“Ўлаётиб визиллашни эшитдим” — “I heard a Fly Bizz when i died”), (“Бу ўлиммас, ўрнимдан турдим” — “It was not Death, for I stood up”), (“У яшаган охириги кеча” — “The Last Night that She Lived”), табиатдаги жонзотлар хатти-ҳаракатида бошқалар учун пинҳон бўлган маънони илғайди (“Ерга қўнди қандайдир қушча” — “A Bird came down the Walk”), осий бандаларнинг қилмишлари ҳақида хаёл суради (“Биз Худодан авф этмоқни сўраймиз” — “Of God We Ask One Favor”), ўткинчи дунё ҳақида фалсафий мушоҳада юригади (“Янги оёқлар кезар менинг боғимда” — “new Feet Within My Garden Go”). Бу шеърлар ўқувчини ўйлашга мажбур этади, воқеа-ҳодисаларга муаллифнинг кўзи билан қарашга ундайди.

Шоира асарларининг тузилиши ҳам ўзига хос, тақрорланмас. Баъзида у инглиз шеър тузилиши қонуниятларини бузади, тиниш белгиларидан орфография қоидаларига хилоф равишда, фақат пауза яратиш учун фойдаланади. Шу тарзда унинг асарларида шакл тасодифийлиги мазмун тасодифийлиги билан уйғунлашади.

Хуллас, Эмили Дикинсон XIX асрда яшаб ижод этган бўлса-да, асарлари XX асрда чоп этилган, ўзига хос нодир услубга эга бўлган машҳур Америка шоирасидир. Ҳозирча бу умри боқий шеърлар яратган шоиранинг асарлари ўзбек тилига ўтирилмаган. Шунинг учун унинг шеърларидан бир нечтасини услубий тажриба сифатида ўзбек тилига таржима қилиб, журналхонлар эътиборига ҳавола эта- миз.

БИЗ ХУДОДАН АФВ ЭТМОҚНИ СЎРАЙМИЗ

Биз Эгамдан бир нарсани —
Авф этмоқни сўраймиз доим,
Чунки бизга пинҳон гуноҳимизни
Ёлғиз ўзи билар Худойим.

Ўтказамиз бутун умримиз
Қамалганча сирли зиндонда,
Биз эришган бахт, шууримиз
Само билан баҳсдир риндона.

АСТА ЭШИК ҚОҚДИ ШАМОЛ

Аста эшик қоқди шамол
Гуё чарчаган одам,
“Киринг” дедим мезбон мисол —
Кирди хонамга илдам.

Бу оёқсиз меҳмонимни
Яхши сийлай олмадим,
Ўтиргани мос ўриндиқ
Таклиф қила олмадим.

У ўтирмас — суяги йўқ —
Бир ўринни этса банд,

Сўзи — шохдан гурр учган
қушлар

Париллашига монанд;

Юзи мавжли, тўлқинсимон;
Елаётиб у черғди.
Ва шишалар тигроғидан
Ажиб куй бунёд этди.

Хонамда у анча кезди,
Сўнг ийманиб — жуда тез —
Тиқиллатиб — ғойиб бўлди,
Мени қолдириб ёлғиз.

МЕН ҲЕЧ КИММАН. СИЗ КИМСИЗ?

Мен ҳеч кимман. Сиз кимсиз?
“Ҳеч ким”ми ёки сиз ҳам?
Унда бир жуфт эканмиз,
Зинҳор бировга айтманг.

Кимдир бўлмоқ қандай маълул —
Ёзда ботқоқларни масрур —
Этиб номин қуруллаган
Қурбақалар — қандай машҳур.

Абдулла АЪЗАМ

Ўрта Осиё мумтоз илмий мероси: истифода муаммолари

Ўрта Осиёдан етишиб чиққан олимлар томонидан жаҳон илм ҳазинасига қўшилган ҳиссанинг нақадар буюклиги фан тарихчилари томонидан қайд этилган, жамиятшунослар, публицистлар, журналистлар томонидан эса мунтазам тарғиб қилиб келинади. Лекин ана шу буюк ҳисса конкрет нималардан иборат деган саволга жавоб, тор доирадаги мутахассисларни ҳисобга олмаганда, кўпинча умумий мулоҳазалардан иборат бўлади. Бу ҳолат ҳатто дарсликларда ҳам кузатилади. Масалан, физика дарслигида Беруний, Ибн Сино каби олимларнинг таржимаи ҳоллари ҳамда илмий фаолиятлари ҳақида қомуслардан олинган умумий маълумотлар илова тарзида баён қилинади-ю, аммо ҳар бирининг муайян фан ривожига қўшган ҳиссаси илмий факт сифатида асосий мактабга сингдирилмайди. Қиёс учун тасаввур қилайлик: Ньютон буюк табиатшунос аталиб, таржимаи ҳоли берилса-ю, аммо механиканинг асосий қонунлари унинг номи билан аталмаса?! Буюк аждодларимизнинг фан тараққиётидаги ҳиссалари дарсликларда конкрет тарзда баён этилмаслиги эса уларнинг илмий ихтиролари номларидан ажралган ҳолда ўқитилади ва ҳолат шу тарзда авлоддан авлодга ўтаверади.

Мазкур номувофиқликнинг сабаби нимада? Ўрта Осиё мумтоз фани ютуқларининг истифодаси қониқарсиз ҳолда қолиб келаётганини қандай изоҳлаш мумкин? Тўғрироғи, бу ҳолатни тузатиш учун қандай чоралар лозим?

Муаммони ойдинлаштириш мақсадида яна конкрет фан соҳаси — математикага мурожаат этайлик. Бу фан тараққиётида Ўрта Осиё олимларининг ўрни бус-бутун босқични ташкил қилиши бугун ҳар бир маълумотли кишига маълум. Лекин на ўрта мактаб, на олий мактаб дарсликларида ана шу олимларнинг номи билан аталадиган теорема, лемма ёки формулани учратмайсиз. Ҳолбуки, улардан аввал яшаган юнон олимлари номи билан боғлиқ фактлар (Фалес леммаси, Пифагор теоремаси, Герон формуласи ва б.), улардан кейинроқ яшаган европалик салафлари номи билан боғлиқ фактлар (Виет теоремаси, Паскаль учбурчаги, Ньютон биноми ва б.) дарсликларга албатта киритилади. Таъкидлаш лозимки, юнон олимларига нисбатан ҳам, европалик математикларга нисбатан ҳам бу тамойил тўғрилигига шубҳа йўқ. Лекин тарихий адолат тўла бўлиши учун ана шу фактлар қаторида Шарқ олимлари ихтиро этган илмий фактлар ҳам уларнинг номи билан дарсликлардан ўрин эгаллаши лозим. Қолаверса, Виет теоремаси қадимги бобилликларга, Паскаль учбурчаги қадимги хитойликларга маълум бўлган, Ньютон биномидан эса Улугбек илмий мактабининг вакиллари исталган даражали илдизларни тақрибий ҳисоблашда фойдаланишган.

Бу мавзуда сўз юритилса, “алгоритм” атамаси Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий нисбасидан олингани албатта далил қилиб кўрсатилади. Шарқ олимларига нисбатан бу ноёб, балки ягона истиснодир. Умумий қоидадан истисно

мавжудлиги эса ўша қонданинг умумийлигини инкор этмай, балки аксинча, уни тасдиқловчи далил бўлиши яхши маълум.

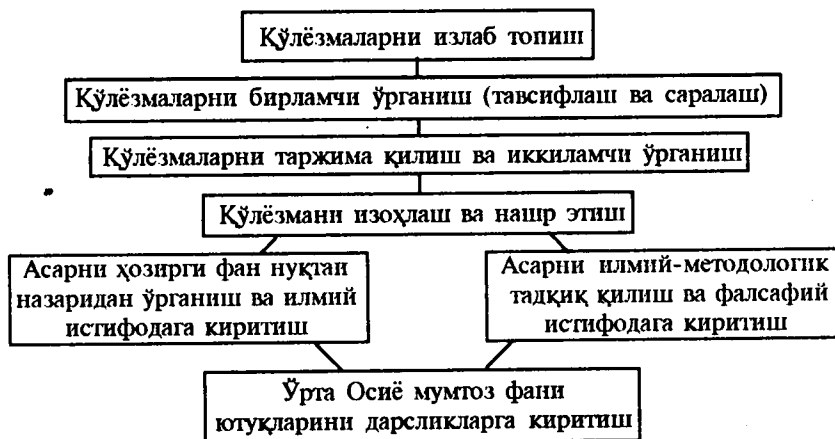
Ўрта Осиё олимларининг фан тараққиётига қўшган ҳиссаларини илмий истифодага киритиш муаммоси деганда уларнинг ижоди маҳсулидан иборат фактларни илмий муомалага, ўқув дастурларига, дарсликларга киритишни тушунамиз. Бизнингча, мазкур муаммо биринчи марта конкрет шаклда академик О.Файзуллаев томонидан кўтарилди. Бу мақолада уни ҳал этиш бўйича таклифлар жамоатчилик эътиборига ҳавола этилади.

* * *

Шарқ фани ютуқларини илмий истифодага киритиш мураккаб муаммо бўлиб, уни ҳал этиш муайян тизим асосидагина тўла ҳал этилиши мумкин. Бу тизимни лўнда тарзда қуйида тасвирланган схема билан ифодаласа бўлади.

Унинг ҳар бир ҳалқаси устида батафсилроқ тўхталайлик.

1. Шарқ олимларининг дунёдаги турли оммавий ва хусусий кутубхоналарда, музейларда сақланаётган қўлёзмаларини излаб топиш ва каталогларга киритиш фаолиятини давом эттириш муҳим. Бу борада қандай имкониятлар мавжудлиги шундан ҳам кўринадики, 1973 йилда— ал-Хоразмий таваллудининг 1200 йиллиги нишонланганда олимнинг атиги 6 тагина асари маълум эди. Оралдан кўп ўтмай унинг аввал номаълум бўлган асарлари ёки улардан парчалар топила бошланди. Бугунга келиб бундай асарлар сони 16 тадан ошди. Хусусан, унинг математика, астрономия ва географияга оид машҳур китобларидан ташқари асбобсозликка (астурлоб ва қўёш соатлари ясашга) доир асарлари топилди, тарих, этнографияга оид китобларидан парчалар нашр қилинди. Хоразмийшуносликда яна янги ихтиролар имконияти мавжуд. Қолаверса, ал-Хоразмий номини абадийлаштиришга сабаб бўлган арифметикага оид асари (шартли равишда “Ҳинд ҳисоби ҳақида китоб” ёки “Арифметика”) ҳозиргача топилган эмас. У мусиқа ҳақида ҳам асар ёзган деган фараз мавжуд. Берунийнинг 150 дан ортиқ асарларидан мутлақ кўпчилиги ҳозиргача топилмаган. Проф. А.Аҳмедов Аҳмад Фарғоний таваллудининг 1200 йиллиги муносабати

билан уюштирилган экспедиция давомида Дамашқ, Қоҳира каби Яқин Шарқдаги қадимий шаҳарлар китоб хазиналарининг каталогларида “Хоразмий”, “Фарғоний”, “Бухорий” каби нисбали ўнлаб муаллифларнинг номларини учратган. Одатда кичик ҳажмли қўлёзмаларнинг бир нечасини бир китоб тарзида муқовалаш расм бўлган. Ана шундай китоблар таркибида машҳур ватандошларимизнинг ҳали номаълум асарлари ҳам бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Сўнгги йилларда Истанбулдаги Тўпқопи музейи кутубхонасидан ҳали ўрганилмаган қўлёзмалар кўп топилаётгани ҳам шундан дарак беради. Олий Мажлиснинг шарқшунос олим Н.Иброҳимов раҳбарлигидаги махсус комиссияси олиб бораётган изланишлар ҳам бу борада умидбахшиликка асос беради.

Бундай топилмаларнинг ҳар бири фан оламида катта воқеа бўлишини назардан қочирмаслик керак.

2. Топилган ёки мавжуд қўлёзмаларни бирламчи ўрганиш, хусусан, унинг манба сифатида тавсифини бериш муҳимлиги билан бирга мураккаб вазифадир. Гап шундаки, узоқ йиллар алғов-далғовли замонлардан ўтиб келганлиги боис, қўлёзмалар, айниқса, уларнинг энг қимматли асл ва эски нусхалари камдан-кам ҳолда бешикаст сақланган. Кўпинча улар муқовасиз, бошидан ва охиридан бир неча саҳифалар йўқотилган бўлади. Қўлёзма, унинг муаллифи, кўчирган хаттот ҳақидаги маълумотлар, одатда, айнан мана шу саҳифаларда бўлиши ҳисобга олинса, уни дастлабки ўрганишнинг қийинчилиги ҳақида тасавур ҳосил қилиш мумкин.

Қўлёзманинг муаллифи ким? Қачон ёзилган? Қайси манбаларга асосланган? Муаллифнинг таржимаи ҳоли ва ижодига оид қандай маълумотлар сақланган? Қўлёзма қачон, ким томонидан, кимнинг буюртмаси бўйича кўчирилган? Аслидан қай даражада фарқ қилади? — каби саволларга жавоб ахтариш ўзига хос (палеографик) илмий талқиёт талаб этади. Қўлёзма ва унинг муаллифи ҳақидаги маълумотлар қай даражада тўлиқ ёки тикланиши мумкинлигидан қатъи назар, асарнинг мундарижаси, мавзуси ва мазмуни билан танишиб, тегишли аннотация тузиш ва бу маълумотларни китоб хазиналари каталогларига, фихристларга киритиш унинг кейинги тақдири учун муҳимдир.

3. Табиийки, қўлёзма мазмунига баҳо бериш, жумладан, унинг фан тарихидаги аҳамиятини белгилашда дастлабки танишувнинг ўзи кифоя қилмайди. Айниқса, қўлёзма оригинал асар бўлиб, унга яқин бошқа китоблар аввал учрамаган бўлса, китобнинг мазмуни билан батафсил танишиб чиқилмагунча, унинг аҳамияти ҳақида якуний хулосага келиш қийин — қўлёзма ўта ноёб, ҳатто фан тарихи соҳасида улкан илмий ихтиро даражасидаги асар бўлиши ҳам ёки, аксинча, деярли илмий аҳамиятга молик бўлмаган нусха бўлиб чиқиши ҳам мумкин.

Шарқ олимлари асарларининг қўлёзмалари асосан араб ва форс тилларида ёзилганини ҳисобга олсак, уларни ўқиб чиқиш моҳиятан ўзбек, рус ёки бошқа жаҳон тилларидан бирита таржима қилишдан иборат бўлади. Бу жуда зарур ва хайрли, лекин айни пайтда ўта сермашаққат юмушдир. Чунки математика, астрономия, медицина каби фанларга оид асарларни таржима қилиш учун араб ёзуви ва тилини билишнинг ўзи кифоя эмас, бундан ташқари, бу фанларнинг ўзидан ҳам хабардор, имкони бўлса мутахассис бўлиш лозим. Кўпинча бу ҳам камлик қилади — тегишли фан соҳасининг асар ёзилган даврида қўлланган атамаларини, баён ва мушоҳада услубини билиш ҳам талаб этилади. Мисол учун, астрономияга оид асар таржима қилинадиган бўлса, таржимоннинг олий маълумотли астроном бўлиши кифоя қилмайди — таржимон Птолемейнинг “сайёралар Ер атрофида айланади”, деган ғоясига асосланган геоцентрик астрономияга оид тушунча ва мушоҳадалар билан иш кўришига тўғри келади.

4. Қўлёзманинг фан тарихидаги ўрнига баҳо берилгач, ана шу баҳога асосланган ҳолда уни нашр этиш — навбатдаги муҳим вазифадир. Техникага оид қўлёзмаларнинг оригиналини китоб ҳолида нашр этишни ғоят қулайлашгирди. Лекин бундай нашр кўпроқ асарни тарихий ёдгорлик сифатида кўпайтириш учун қўлланади. Навоийнинг Султонали Машҳадий томонидан кўчирилган “Илк девони”нинг факсимил (фотонусха) нашри бунинг намунаси. Бундай усул, шунингдек, асарни таржима қилиш ва нашрга тайёрлашда мураккабликларга йўлиқилган ҳолларда ҳам қўлланиши мумкин — факсимил нашр қўлёзма билан тезроқ шарқшунослар танишувига имкон яратеди.

Ҳозирги шароитда Шарқ мумтоз фани ёдгорликлари таржимасини жорий ёзувда нашр этиш уни илмий истифодага киритишда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Албатта, мумтоз асарларни шунчаки таржимада нашр этиш ҳам етарли эмас.

Нашр асар муаллифи ҳамда унинг қўлёзмасини ўрганиш тарихига онд етарли маълумотлар берувчи сўзбоши ҳамда шарҳлар (изоҳлар) билан таъминланса, унинг қиймати ортади. Бугун библиографик маълумотларни жамланда Интернет, нашрга тегишли чизма ва иллюстрацияларни илова қилишда эса компьютерлашган наشريёт тизимлари ишчи анча енгиллаштирмоқда.

Қайд этиш лозимки, ҳозиргача Ўрта Осиё мумтоз фанининг энг нодир ёдгорликлари ўзбек, рус ва европа тилларига ўтирилиб, нашр этилганига қарамай, ҳали бу соҳада амалга оширилиши лозим бўлган ишларни тоққа қиёсласа бўлади. Қолаверса, “Қонуни Масъудий”, “Зижи жадиди Кўрагоний” каби фан тарихида буюк мавқега эга асарларни қайта, дастлабки нашрга нисбатан мукамалроқ тарзда босиб чиқариш уларни илмий истифодага киритиш учун зарур. Масалан, 1994 йилги нашр камёблиги ва проф. А.Аҳмедовнинг батафсил изоҳларига қарамай, баённинг ўта мураккаблиги билан, ундаги илмий ихтироларни истифодага киритиш амалга ошмай келмоқда. (Тан олиш лозимки, бу асарни ҳозир шарқшуноснинг ҳам, профессионал астрономнинг ҳам ўқиб тушуниши оғир.) Ҳолбуки, Ньютоннинг “Табиат фалсафасининг математик негизлари” асари ҳозиргача лотин тилидан инглиз тилига уч марта таржима қилиниб, нашр этилган, Аристотель, Платон асарларини қайта таржима қилиш ҳамон давом этмоқда.

5. Хуллас, қўлёзманинг наشري Шарқ мумтоз фани ютуқларини амалда илмий истифодага киритишнинг яна бир муҳим босқичига замин тайёрлайди: улар тегишли соҳа мутахассислари томонидан ўқиб-ўрганилиш, мумтоз фан алломасининг шу фан тараққиётига қўшган тайин ҳиссасини аниқлаш ҳамда рисоаларга, дарсликларга киритиш учун имконият яратади.

Бу иш муайян даражада бевосита манбашунослар томонидан ҳам амалга ошириладиган ҳоллар мавжуд. Масалан, Б.А.Розенфельд (АҚШ) ал-Хоразмийнинг қуёш соати ясашга бағишланган рисоласида кутб координатлари системасидан фойдаланилганини исботлашга муваффақ бўлди. Шарқ мумтоз фани манбаларини ўқиб таржима қила оладиган ва айни пайтда замонавий илму фан билан параллел шуғулланган олимлар ҳам йўқ эмас (математика соҳасида, масалан, голланд олими Б.Ван дер Варден). лекин бундай мутахассислар дунё миқёсида ҳам бармоқ билан санарли, чунки ҳозирги ўта ихтисослашган фан замонида бир-биридан йироқ икки соҳада барабар муваффақиятга эришиш мушкул. Аслида тарихий манбаларни ҳозирги фан нуқтаи назаридан таҳлил эта оладиган мутахассислар ҳам кўп эмас. Ана шундай мутахассислардан бири, МДУ профессори А.П.Юшкевич 1966 (!) йилда ўтказилган Халқаро математика конгрессидаги маърузасида ўрта асрлар Шарқ математикасининг оригиналлиги ҳақида сўз юритар экан, ислом мамлакатлари олимларининг ҳозир олий математика дастурига кирган бир қатор ихтироларини санаб ўтган (Қ. “Физико-математические науки в странах Востока”, выпуск 2, Москва, “Наука”, 1969). Лекин бу ихтироларнинг кўпчилиги истифодага киритилмаган, айримлари эса (Кеплер тенгламасини тақрибий ечиш, илдиэни тақрибий ҳисоблашда қаторга ёйиш усули, экстремумни аниқлашнинг дифференциал ҳисоб гоёсига асосланган усули) ўзбекистонлик фан тарихчилари томонидан ўрганилаётгани ҳам йўқ.

Биз замонавий фан билан шуғулланувчи олимларимиз Ўрта Осиё мумтоз фани илмий меросига бутунлай бефарқ, деган фикрдан йироқмиз. Лекин ҳозирча бу мероснинг илмий истифодаси эпизодик табиатли бўлиб қолаётганини таъкидлаб, бу муаммо комплекс тарзда ечилиши зарурлигига эътибор қаратмоқчимиз, холос. Айтайлик, мазкур илмий мерос университетлар ўқув курсларидан пухта ўрин эгаллаганидан сўнг, орадан маълум йиллар ўтгач — мана шу дарсликлардан таълим олган талабалар мутахассис бўлиб етишиб, мактаблар учун дарслик ёзишга киришса, мумтоз фанимиз умумтаълим дастурларидан ўзининг муносиб ўрнини эгаллай бошлайди. Лекин бу анчайин узун жараён. Уни қисқарттиришнинг реал йўлларида бири — табиий фаолар бўйича дарсликларнинг муаллифлари гуруҳига албатта Ўрта Осиё мумтоз фани тарихи бўйича

тегишли мутахассис мажбурий тарзда қўшилгани лозим. Чунки ҳозир нашр этилаётган дарсликларнинг аксари асосан собиқ СССР давридаги ёки хорижда нашр этилган дарсликлар, хусусан, европацентризм руҳида ёзилаётганини қўлаб далиллар билан исботлаш мумкин.

Шундай қилиб, юқорида саналган объектив ва субъектив сабабларга кўра Ўрта Осиё мумтоз фани ютуқларини замонавий фан нуқтан назаридан таҳлил қилиш, баҳо бериш, сўнг шу асосда илмий истифодага киритиш тизмининг ҳалқасида узилиш рўй бермоқда. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, гарчи Берунийнинг “Қонуни Масъудий”, Жамшид Кошгийнинг “Муфтаҳ ул-ҳисоб”, Улуғбекнинг “Зижи жадиди Кўрагоний” асарлари асосан чоп этилган бўлса-да, лекин бу асарлар республикамизнинг профессионал математиклари томонидан ўрганиб чиқилган, уларнинг ихтиролари эса дарсликларга машҳур алломалар номи билан киритилган, деёлмаймиз. Ҳолат, агар янглишмасак, бошқа аниқ фанлар соҳасида ҳам шунга яқин (Ибн Синонинг “Тиб қонунилари” балки истиснодир).

Масалани ойдинлаштириш учун мисол тариқасида математикадан барчага яхши маълум мисолга мурожаат этайлик. Ал-Хоразмий “Алжабр ва алмуқобаладан қисқача китоб” асарида квадрат тенгламаларни таснифлаб, олгита қаноник кўринишга келтиради. Улардан учтаси содда (чала квадрат) тенгламалар, учтаси эса тўла квадрат тенглама. Сўнгги уч тоифа тенгламадан икки хилини ечиш усули ал-Хоразмийдан анча олдин, қадимги Бобил, Хитой ва Ҳиндистондаёқ маълум бўлган, Эвклиднинг “Негизлар” асарида ҳам шунга мисоллар бор. Лекин учинчи тоифани ташкил этувчи ($ax^2 = bx + c$ кўринишидаги) тенглама ал-Хоразмийгача давр математикасида учрамайди. Бу тенгламани ечиш қоидаси биринчи марта “Алжабр ва алмуқобаладан қисқача китоб”да исботлангани тан олинади. Чунки, ўша даврда манфий сонлардан фойдаланилмагани учун, учинчи тоифа тенгламани ечиш қоидасининг исботи бошқа икки тоифаникига қараганда анча мураккаб. Шунинг учун квадрат тенглама илдизлари учун формулани ал-Хоразмий формуласи деб аташ ва шу ном билан дарсликларга киритиш адолатдан бўлади.

Яна бир мисол — ал-Фарғоний леммасидир. Бу лемма ўрта асрларнинг асосий астрономик кузатув асбоби бўлган астролябия назариясида қўлланилган стереографик проекция хоссасини исботлаш учун қўлланилган. Бу хоссанинг ўзини Птолемей топган, аммо исботи сақланмаган ва Аҳмад ал-Фарғоний тиклаган, шу мақсадда леммани топган. У мазмунан мактаб геометрия дастурининг ўхшаш шакллар, айланага ички чизилган бурчаклар мавзуларига тўғри келади. Бошқа мамлакатлар дарсликларининг мазмуни уларнинг муаллифларига ҳавола, аммо бизнинг мактабларимиз учун ёзилган дарсликлардан “Фарғоний леммаси” ўрин олиши керак.

Худди шунингдек, тилга олинган Птолемей теоремаси ҳозир университетлар математика факультетларининг ўқув режасидаги “Комплекс ўзгарувчанли функциялар назарияси” фанида (ҳеч кимнинг номи билан боғланмай) эслатилади. Дарсликда бу теорема албатта “Птолемей теоремаси, Фарғоний исботланган”, дея қайд этилиши мақсадга мувофиқ.

Геометрия юнон олимларининг ихтироси бўлса, тригонометрия асосан Ўрта Осиёлик математиклар ихтироси эканлиги фан тарихчилари томонидан эътироф этилади. Аниқроқ айтганда, асосий тригонометрик функциялар — синус, косинус, тангенс Шарқ олимлари — ал-Хоразмий, Беруний, Абул Вафо, Насриддин Тусий ва бошқалар томонидан киритилган, уларнинг қатор хоссалари исботланган, юқори аниқликдаги жадваллари тузилган, геометрия ва астрономия масалаларига татбиқ қилинган. Дарсликларда бу умумий тарзда қайд этилади холос. Бизнингча, фақат умумий қайд билан чекланиш тўғри эмас — тригонометриянинг қайси формуласи қайси олим томонидан истифодага киритилгани (имкони борича) аниқ кўрсатилиши лозим.

Бундай мисолларни бошқа фанлардан ҳам исталганча келтириш мумкин. Масалан, Ер қобиғи плиталарининг ҳаракати назарияси Беруний томонидан

мукамал тарзда исботланган (бу фактга геологларнинг диққатини 1974 йилда фан тарихи бўйича ўтказилган халқаро конгрессда рус геологи Н.И.Леонтьев тортган. (Қ. “XIII Международный конгресс по истории науки”, Москва, 1974). Шунга қарамай мазкур назария XIX асрда яшagan геолог олим Вегенер номи билан “Вагенер гипотезаси” дея аталиб келмоқда. У ҳеч бўлмаганда “Беруний-Вагенер назарияси” (ёки фарази) деб юритилса, тарихий адолатга мувофиқ бўлар эди.

Ўрта Осиё олимларининг илмий тафаккур тараққиётидаги хизматларини ҳозирги замон фани нуқтаи назаридан таҳлил қилиш баробарида уларнинг ижодий меросини фалсафий-методологик нуқтаи назардан ўрганиш ҳам долзарб вазифа. Аслида бу ҳам ана шу меросни истифодага киритишнинг яна бир муҳим йўлидир. Ўрта Осиё олимлари юнон, ҳинд олимлари эришган натижаларни ўзлаштириш баробарида, фанни бутунлай янгича ёндашувлар, оригинал ғоялар билан бойитгани борасида далиллар етарли. Илмий ҳақиқат излашда фаол эксперимент қўллаб бошлангани, Ер куррасининг қобиғи ҳаракатдаги геологик объект эканлиги, диалектика таълимоти шулар жумласидандир.

Бу йўналишнинг ҳам ўзига хос мураккабликлари мавжуд. У нафақат Шарқ олимлари асарларини чуқур ўрганиб чиқишни, аynи пайтда Ғарб фалсафасининг ўрта асрлардан то бутунги кунгача бўлган ривожини давомида кўтарилган ғояларнинг генезисини билан танишишни ва қиёсий таҳлил қилишни талаб этади. Аynи пайтда жаҳоннинг ўнлаб йирик илмий марказларида қўллаб шарқшунослар Ўрта Осиё мумтоз фанини ўрганиш, хусусан, фалсафий-методологик ва қиёсий таҳлил қилиш бўйича чуқур тадқиқотларни амалга ошириб келмоқдаларки, улар ҳам муҳокама қилинаётган муаммони ҳал этишда муҳим роль ўйнаши мумкин.

Ўрта Осиёнинг мумтоз фанини истифодага киритиш соҳасида айнан мана шу бўгин — фалсафий-методологик таҳлил муайян натижаларга эришилаётганини қайд этиш лозим. Олий ўқув юрглари учун фалсафа дарсликларида Ўрта Осиё мумтоз фалсафаси вакиллари таълимотларни баён қилишга кенг ўрин берилди бошлади. Яна бир муҳим амалий иш — республикамизнинг бир гуруҳ етакчи олимлари томонидан “Ўрта Осиёнинг мумтоз фани ва ҳозирги замон жаҳон цивилизацияси” рисоласи нашр этилди (қ. “Классическая наука Средней Азии и современная мировая цивилизация”, под редакцией П.К.Хабибуллаева и А.Ф.Файзуллаева, Ташкент, “Фан”, 2000). Рисола Ўрта Осиё мумтоз фани натижаларини ҳозирги замон нуқтаи назаридан баҳолашга бағишланган. У гарчи ягона ғояга асосланиб тузилган бўлса-да, мазмунан деярли мустақил мавзуларга бағишланган мақолалардан таркиб топган. Мақолалар республикамизнинг таниқли фан арбоблари — математика, физика, кибернетика, биология, медицина, фалсафа, тарих фанлари вакиллари томонидан ёзилганиёқ унинг аҳамияти ҳақида тасаввур беради. Рисолага академиклар Г.А.Путаченкова ва Э.В.Ртвеладзе тақризлари илова қилинган.

Рисоланинг мумтоз фанимиз истифодасидаги аҳамиятини тўғри баҳолаган проф. О.Шарафиддинов уни тақриз ва тарғиб қилиш зарурлигини уқтиради. Бу ўринли, албатта. Аммо рисола мундарижасининг кенг қамровлилиги яхлит тақриз қилишга имкон бермайди ҳар бир боб шу соҳа мутахассислари томонидан тақриз қилиниши мумкин. Бу ерда рисола йўналишидаги тадқиқотларни давом эттириш долзарб ва зарурлигини назарда тутиб, рисолада етарлича акс этмаган айрим масалаларга эътибор қаратишни лозим топамиз.

Масалан, алгебранинг пайдо бўлишидан ҳозирги рижоланиш даражасини баён қилишга ўтишда унинг ал-Хоразмийдан кейинги тадрижий тараққиёт йўлини ҳам ёритиш фойдали бўлар эди. Шунингдек, нафақат алгебра, балки тригонометрияга ҳам тўлалигича Ўрта ва Яқин Шарқ олимлари томонидан асос солинганини ҳам мана шу каби рисолада таҳлил қилиш пайти келди.

XVIII асргача алгоритм фақат арифметик ҳисоблашлар қоидаларини ифодадалаган, XX асрга келиб эса у компьютерлаштиришнинг математик таъмино-

тида ҳал қилувчи роль ўйнаши рисолада анча кенг очиб берилган. Бизнингча, XX асрнинг сўнгги чорагидан алгоритм тушунчаси яна бир янги сифат касб этди — инсон тафаккурининг ассоциатив, индуктив, аналитик ва ҳ.к. услублар қаторида яна бир, янги, ўзига хос алгоритмик мушоҳада услубига айланди. Аввал у фақат математикларга хос, XX аср ўрталарида ахборотларни қайта ишлаш соҳасида муҳим роль ўйнаган бўлса, компьютер ва дастурлаш саводхонлиги тушунчаси пайдо бўлиши билан универсал умуминсоний тафаккур унсурини ташкил этмоқда. Бу, шубҳасиз, чуқур фалсафий-методологик таҳлил талаб этувчи мавзу.

Рисоланинг 6-бобида Урта Осиёлик олимларнинг астрономия, геодезия, картографияга қўшган ҳиссалари анча батафсил баён қилинган, лекин бу бобда Фарғоний, Беруний ва Улугбек гоёлари фаннинг кейинги тараққиётига, жумладан, ҳозирги ҳолатига қандай таъсир кўрсатгани ўз аксини топмаган.

Рисоланинг полиграфик сифати, айниқса, ундаги формулалар терилиши ҳозирги талаб даражасида чиқмаганини ҳам қайд этиш лозим. Зеро, бундай асарлар имкони борича инжиқлик билан таҳрир қилиниши ва замонавий полиграфик сифат билан нашр этилиб, дунёнинг йирик илмий марказларига тарқатилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўйлаймизки, рисолада бошлаб берилган хайрли иш янада кенгроқ ва чуқурроқ давом эттирилади ва Урта Осиё мумтоз фанининг ютуқлари дарсликлардан ўз муносиб ўрнини эгаллашига олиб келади.

Морис ДРЮОН

Шато-Гайар асираси

Роман

ҚАТНАШУВЧИЛАР

ФРАНЦИЯ ВА НАВАРРА ҚИРОЛИ

Мижгов номи билан машҳур бўлган *Людовик X*, Филипп IV Чиройли ва Жанна Наварскаянинг ўғли, Людовик Муқаддаснинг эвараси, 25 ёшда.

УНИНГ УКАЛАРИ

Филипп, граф Пуатье, Франция пэри, 21 ёшда.

Карл, граф де ла Марш, 20 ёшда.

АМАКИЛАРИ

Карл, Константинополь императори унвонли граф Валуа, Франция пэри, 44 ёшда.

Людовик, граф д'Эвре, 41 ёшларда.

УНИНГ ХОТИНИ

Маргарита, Бургунд герцогининг қизи, Людовик Муқаддаснинг набираси, 21 ёшда.

УНИНГ ҚИЗИ

Жанна, Франция ва Наварра тахтининг меросхўри, 3 ёшда.

УНИНГ ҚАЙЛИҒИ

Бланка, Карл де ла Маршнинг хотини, Бургунд ва Маго графи ва графиня Артуаниннинг қизи, 19 ёшларда.

ЛЮДОВИК МУҚАДДАСНИНГ УКАЛАРИДАН БИРИДАН ТАРҚАЛГАН АРТУАЛАР АВЛОДИ

Робер III Артуа, сенъор Конша, граф Богон-ле-Роже, 27 ёшда.

Маго, графиня Артуа, унинг аммаси, Франция пэри, 40 ёшда.

*Раҳматилла
ИНОҒОМОВ
таржимаси*

Морис Дрюон XX аср француз ва жаҳон адабиётининг кўзга кўринган намояндаларидан биридир. Унинг кўплаб роман ва қиссалари, пьеса ва эсдаликлари, ҳикоя ва публицистик асарлари китобхонлар томонидан севиб ўқилади. "Оғзи катталар" трилогияси ёзувчи номини кенг ўқувчилар оммаси ўртасида машҳур қилди.

М. Дрюон ижодида "Европаликнинг мактуби" публицистик китоби, "Бировларнинг бахти" ҳикоялар тўплами, "Зевснинг хотиралари" мифологик дилогияси, "Сўнги бригада", "Ҳокимият", "Ўлик жонлар талвасаси", "Дўзахдаги учрашув" сингари роман ва қиссалари алоҳида ўрин тутди.

"Лаънати қироллар" деб номланган романлар туркуми эса, айниқса, ёзувчига катта шуҳрат келтирди. Туркумга кирган романларда Франция тарихидаги турли қироллар ҳаёти, тахт учун курашлари, давр зиддиятлари, қаҳрамонларнинг мураккаб ва фожиали сиймолари ҳаяжонли ҳикоя қилинади. Ёзувчи асарлари дунёдаги кўпгина халқларнинг тилларида таржима қилинган.

Ўзбек тилига илк мартаба таржима қилиниб, сиз, азиз журналхонларга тақдим этилаётган ёзувчи асарларидан намуна — "Шато-Гайар асираси" қироллар ҳақидаги туркумга кирази. XIV аср Франция ҳаёти тўғрисида мазкур асар сизларга манзур бўлади деган умиддамиз.

ЛЮДОВИК МУҚАДДАСНИНГ БОШҚА НИКОҲИДАН ТАРҚАЛГАН АНЖУ-СИЦИЛИЙ АВЛОДИ

Мария Венгерская, Неаполитан қироличаси, қирол Карл II Неаполитанский-нинг беваси, қирол Роберт Неаполитанский ва Карл Мартел *Венгерский*нинг онаси, 70 ёшларда.

Клеменция Венгерская, унинг набираси, Карл Мартелнинг қизи, Венгрия қироли Шартобернинг синглиси, 22 ёшда.

АКА-УКА МАРИНЬИЛАР

Ангерран, Қирол Филипп Чиройлининг коадьютори, қироллик ҳукмдори, 52 ёшда.

Жан, Санск ва Париж архиепископи, 35 ёшларда.

ГАРОВХОНА СОҲИБЛАРИ

Спинелло Поломеи, Парижда ўрнашиб қолган спеналик банкир, гаровхона ширкатларининг беш капитани, 60 ёшларда.

Гуччо Бальони, унинг жияни, 18 ёшларда.

Синьор Бокаччо, Бардидаги гаровхона ширкатларининг савдо ишлари бўйича ишончли вакили.

ДЕ КРЕССЭ ОИЛАСИ

Элиабель хоним, сэр де Крессэнинг беваси, 40 ёшларда.

Пьер ва Жан, унинг ўғиллари, 20 ва 22 ёшда.

Мари, унинг қизи, 16 ёшда.

ЮГ ДЕ БУВИЛЛЬ

Марҳум қирол Филипп Чиройлининг биринчи камергери.

ЭДЕЛИНА

Людовик X нинг маъшуқаси, 32 ёшларда.

АЛЕН ДЕ ПАРЕЙЛЬ

Камончилар капитани.

ЖАК ДЮЭЗ

Порто епископи, 70 ёшда.

РОБЕР БЕРСЮМЕ

Шато-Гайар қалъасининг комендант.

РОБЕРТО ОДЕРИЗИ

Неаполитан рассоми, Джоттонинг шогирди.

Мазкур иштирокчиларнинг барчаси, шунингдек асар воқеаларида қатнашадиган баронлар, легистлар, камергерлар, Кенгаш аъзолари, канцлерлар, Сен-Дени қавми аббаби, йирик амалдорларнинг барчаси тарихий шахслар, ҳаётда бор одамлардир. Иккинчи даражали персонажларнинг айримлари, жумладан, Робер Артуанинг хизматкори, Монфор-ль Мори превоси сингари айрим персонажларгина бадиий тўқима маҳсули. Уларнинг изларини тарихий манбалардан топишнинг иложи бўлмади.

Д Е Б О Ч А

1314 йилнинг 29 ноябрида кечки ибодатдан икки соат ўтгач, Франция давлати тимсоллари туширилган қоп-қора либосдаги йигирма тўрт чавандоз Фонтенбло қасридан чиқиб, отларига қамчи урганларича, ўрмон ичкарисига кириб кетишди. Йўлларга қор ёққан, бадқовоқ осмон қорадан қора кўринарди. Ҳаммаёқни қоплаган қоронғилик худди кечадан бери тинимсиз давом этаётгандек.

Йигирма тўрт отлиқ то саҳаргача ҳеч ерда тўхтамай от суришди, бу эртасига ҳам, индинита ҳам давом этди. Ким Фландрияга, бошқаси Ангулем ва Гиенга, кимдир Конте графлигидаги Долга, яна бошқа бировлари Рени ва Нант, Тулуза, Лион, Эг-Морт, Марселага от чоптиришар, кечаси бўлса-да, маҳаллий ҳокимият вакилларини уйқудан уйғотишиб, Француз давлатининг аҳоли яшайдиган ҳар бир даҳасида қирол Филипп IV Чиройли вафот этганини эълон қилишни буюриб, ўз йўлларида давом этишарди.

Отлиқлар йўлга равона бўлишлари биланоқ, қўнғироқлардан мотам бонги урила бошларди. Бонг тўлқини қоронғиликни тилиб ўтиб чор атрофга тара-

лар, Франциянинг шимол, шарқ ва жанубдаги чегараларига боргандагина бу овоз борлиққа сингиб кетарди.

Мамлакатта йигирма тўққиз йил мобайнида ҳукмдорлик қилиб, Темир лақабини олган, маълумият нималигини билмаган қирол қирқ олти ёшида мияга қон қуйилишидан қазо қилди. Унинг қазоси Куёш тутилиши билан баробар келиб қолганлиги туфайли одамлар Франция давлатини қуюқ соя қоплади дея бошланди.

Шундай қилиб, бундан саккиз ой муқаддам тириклигин гулханга ташланган Тамплиерлар орденининг буюк магистрининг охириги, учинчи қарғиши урди.

Мағрур, ақлли, қатъиятли ва ҳеч кимга сирини айтмайдиган Филипп Чиройли ўз ҳукмдорлиги даврида шунчалик ишларни амалга оширдикки, у вафот этган оқшомда бутун қиролликнинг юраги тўхтаб қолгандай бўлди. Лекин қанчалик улуғ бўлишидан қатъий назар, бир одамнинг ўлиши билан миллат тамом бўлмайди. Давлатнинг гуллаб-яшнаши ва инқирозга учрашини бошқа қонунлар белгилайди. Филипп Чиройлининг номи французлар хотирасида ўз душманларини гулханларда ёққан, Франция тангасидаги олтин миқдорини камайтирган қирол сифатида қолди. Лекин жуда тез орада оқсуяқларнинг ҳуқуқларини чегаралаб қўйгани, тинчликни сақлашга ҳаракат қилгани, қонунларни қайта ишлагани, Франция ҳудудини душман ҳужумларидан сақлаш учун қўрғонлар қургани, чет вилоятлар ҳуқуқларини оширгани, фикрларини эшитиш учун қироллик йиғинларига шаҳарликларни ҳам чақиргани, барча чоралар билан Франциянинг мустақиллигини сақлаб тургани кўпчилиكنинг ёдидан кўтарилиб кетди.

Марҳумнинг жасади совир-совумас, Темир иродасининг кучи ҳали кетаркетмас шахсий манфаатларини шиддатли ўйини, нафсонияти таҳқирланганларнинг жанги, унвон ва мол-дунё кураши авж олиб кетди.

Икки партия бир-бири билан ҳокимият талашиб, ёвузларча жанг бошлади. Бир томонда Константинополь императори унвонли граф Валуа — Филипп Чиройлининг укаси бошчилигидаги реакцияон баронларнинг уруғ-аймоқлари, иккинчи томондан марҳум ҳукмдорнинг биринчи вазир ва коадьютори Ангерран де Мариньи бошчилигидаги юқори амалдорлар ўртасида тизгинсиз кураш муқаррар бўлиб қолди.

Фақат кучли ҳукмдоргина узоқ ойлардан бери бошланиши муқаррар бўлиб қолган жанжалга йўл қўймаслиги, унга бутунлай барҳам бериши мумкин эди. Отасининг тахти мерос бўлиб қолган Наварра қироли, йигирма беш ёшлик Людовик бу ишнинг улдасидан чиқа олмасди. Икки ўртада ёқимсиз гўсхўр эр номини, Мижғов лақабини олгани қолди.

Унинг хотини, эрига хиёнат қилганликда айбланиб, қалъага ташланган Маргарита Бургундская ҳаёти рақобатдаги партиялар ўртасида ўзига хос гаровга айланиб қолди. Лекин бу курашларнинг бутун оғирлиги ҳеч нарсага эга бўлмаган ва эга бўлишни орзу ҳам қилолмайдиган бечора халқнинг елкасига тушди. Устига-устак, 1314-15 йилнинг қиши бахтга қарши ниҳоятда совуқ келди, очарчилик авжига чиқди.

БИРИНЧИ ҚИСМ

ҲУКМДОРЛИК ТОНГИДА

Б И Р И Н Ч И Б О Б

ШАТО-ГАЙАР АСИРАСИ

Шато-Гайар қалъаси ёнбағрида Пти-Андели шаҳарчаси жойлашган, кўриниши худди темир тепкини эслатадиган бўрли тоғ қоясига жойлашганди. Бу қоя бугун Юқори Нормандияга қўр тўкиб турарди.

Икки қирғоқни қуюқ дарахтзорлар қоплаган Сена дарёси худди шу жойда ёйилиб ва буралиб оқарди. Шато-Гайар бамисоли посбон сингари дарёнинг

юқори ва қуйи қисмларига қараб тургандек. Тоғ қоясига қурилган мазкур қалъа харобалари ҳали-ҳамон одамлар эътиборини ўзига тортади, таажжубини оширади. Шато-Гайар қалъасини Ливандаги Крак де Шевелье ва Босфордаги Румели Гиссар қалъалари сингари ўрта асрлар ҳарбий меъморчилигининг ноёб ёдгорлиги дейиш мумкин.

Ўзлаштирилган ерларни ҳимоя қилиш ёхуд қўшнилари юрагига ваҳима солиш ниятида қурилган бундай иншоотларни кузатар экансан беихтиёр кўз ўнгинга биздан ўн беш-йигирма авлод аввал яшаган, бу қўрғонларни бунёд этган, уларда яширинган ёхуд яшаган, ё бўлмаса метиндек бу қасрларни бузган авлодлар келади.

Асар воқеалари тасвирланаётган даврда Шато-Гайар қуриганига атиги бир юз йигирма йил тўлганди. Мазкур қалъа қирол Ричард Шерюрак буйруғи билан шу жойдан Франция қироллигига таҳдид солиш учун қурилганди. Тик қоя тепасига ошпоқ гиштлардан қурилган, атрофи икки қатор мустаҳкам девор билан ўралган, ўн учта бир хил минора ва асосий икки қаватли минорадан иборат бўлган ҳаво очик пайтларда узоқ-узоқлардан йилгиллаб шўхчан кўзга ташланувчи бир иншоотга дастлаб қараганда Ричард “Қандай қувноқ қалъа!” деб хитоб қилган экан. Қалъанинг номи шундан Шато-Гайар¹ деб атала бошлаган.

Орадан ўн йил ўтгач Филипп-Август бошқа норманд ерлари билан бирга Ричарддан унинг сеvimли қалъасини ҳам қайтиб олади.

Ўша даврдан бошлаб Шато-Гайар ҳарбий қалъа вазифасини ўтамай қўйди, уни қироллик қамоқхонасига айлантиришди.

Бу ерда озодликдан маҳрум этилган давлат жиноятчилари сақланарди. Кимнинг орқасидан қалъага кўтариладиган темир кўприк олиб ташланса, унинг ҳолига воӣ — умрбод шу ерда яшашга маҳкум, ёруғ дунёни кўрмайди.

Кун бўйи минора тепасида кузғунлар чарх уради, қиш кечаларида пастроқда бўрилар увиллайди. Бандилар фақат ибодат пайтларидагина қоронғи хоналарини тарк этишар ва кичик бутхонага чиқишарди. Ибодат тутагач, яна ўлим кутаётган ўз хоналарига қайтишарди.

Эндиликда 1314 йил ноябр ойининг сўнги тонгида Шато-Гайар қалъасининг бутун соқчилари икки маликани хушёрлик билан кўриқлашарди. Икки амакивачча маликанинг бири йигирма бир ёшда, иккинчиси ўн саккиз ёшда эдилар. Филипп Чироӣли ўғилларининг собиқ хотинлари Маргарита ва Бланка Бургундскаялар ўз эрларига хиёнат қилишда айбланиб, Францияда мисли кўрилмаган жанжалга сабаб бўлиб, умрбод бандиликка ҳукм қилингандилар.

Кичик ибодатхона иккинчи ҳалқа деворнинг ичкарасида бўлиб, шундоққина қояга қурилганди. Ғира-шира ёруғлик тушиб турган икки-уч тешикчаси бор бўлган бу хона ниҳоятда совуқ ва шипшийдан девордангина иборат эди.

Меҳроб олдида бор-йўғи учта ўтиргич қўйилганди, уларнинг иккитаси маликаларга, ўнтроқдаги биттаси қалъа комендантга мўлжалланганди.

Бу тонг ибодатхона ичкарасида камон тақиб олган соқчилар саф тортди. Уларнинг юзларида қандайдир лоқайдлик аломатлари зуҳр этиб турарди.

— Қардошлар, — деди руҳоний, — бутун яратганга алоҳида ихлос ва муҳаббат ила ибодат қиламиз.

У йўталиб қўйди, оз сонли ибодатчиларга етказмоқчи бўлган муҳим хабар ўзини ҳам саросимага солаётгандай бироз жим бўлиб қолди:

— Оллоҳ сеvimли қиролимиз Филиппни ўз хузурига чорлабди. Бутун қироллик улуг қайғу ва чексиз ғам-алам билан қошланди, — гапини бошлади у.

Иккала қиролчча бир-бирларига ярқ этиб қараб қолишди.

— Кимки марҳумдан гина-кудурати бўлса тавба қилсин, юракдан кечирсин, — давом этди руҳоний, — мабодо ундан норози бўлса ҳам дуоӣи-фотиҳага қўл очсин, зеро, инсон хоҳи подшоҳ, хоҳи гадо бўлсин Яратган олдида тавбага, дуоӣи-фотиҳага муҳтож...

Қиролчалар ўз қувончларини ошкор қилиб қўймаслик учун тиззалаб ўтирганча бошларини эгишди. Улар ҳозир совуқни сезишмас, кўрқув ва аламларини ҳам унутишганди: қалбларини тизгинсиз умидлар тўлқини чулғаб ол-

¹ Бу франпузчала “қувноқ қалъа” маъносини билдиради.

ганди. Бандилар ҳозир худога истиғфор қилган тақдирларида ҳам мустабид ҳукмдор қайногаларидан қулулганларига шукроналар айтишган бўларди. Шато-Гайяр қалъасида бандиликда ўтаётган етти ой мобайнида ташқаридан биринчи мартаба бундай хушxabарни эшитишлари эди.

Ибодатхона ичкарироғида гуж бўлиб турган соқчилар шивир-шивир қилишар, бир-бирларига савол беришар, бундай пайтга муносиб бўлмаган шовқин-сурон кўтаришарди.

— Қутилмаганда ҳаммамизга бир тангадан пул бериб қолишмасмикин?

— Қирол ўлганлигининг хурсандчилигигами?

— Менга шундай удум бор дейишди.

— Хомтама бўлма, ўлганга ҳеч нарса беришмайди, подшоликка янги кўтарилишни хогамтойлик қилса бўлак гап.

— Янги қиролнинг номи нима экан?

— Людовик Муқаддас ҳисоб бўйича тўққизинчи эди, бундан чиқди янгиси Людовик X бўлади-да.

— Ишқилиб буниси уруш бошлармикин? Бу каталакда ўтиравериш жонга тегди-ку!

Қалъа коменданти охириги гапирган соқчига ўтирилиб, қўполлик билан буйруқ берди.

— Ибодат қилинсин!

Комендантнинг ичини ҳам ит тирнарди. Зеро, унга қўриқлаш учун топширилган бандиларнинг каттаси эндиликда тахта ўтирган Людовик Наварский жаноби олийларининг қайлиги эди. “Ҳозир мен Франция қироличасини қўриқлаяпман”, ичида шивирлади қалъа коменданти.

Қирол хонадони аслзодаларини қўриқлашнинг ўзи бўлмайди. Комендант Робер Берсюме апрел ойининг охирларида сочлари тақир қилиб олинган мана шу банди қиролгчаларни Алэл де Перейл бошчилигидаги юзлаб камончилар қўриқчилигида устига қора мато тортилган аравада бу ерга келтирилган дамларни ҳаётининг энг оғир дақиқалари деб биларди. Қанча ташвишу бесаранжомлик келтирди бу воқеа унга. Ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган, ғоят гўзал бу қироличалар қандай гуноҳ қилганликларидан қатъи назар, одамнинг раҳмини келтиради. Етти ой мобайнида улар билан ҳар куни учрашиб туриб лоқайд қолиш қийин эди. Соқчиларнинг бирортасини йўлдан уришса ҳам, қалъадан қочиб кетишса ҳам, охири ўлим билан тугайдиган бирор оғир касалликка чалинишса ҳам, ёхуд фавқулодда бирор ҳолат рўй берса ҳам (сарой фитначиларидан ҳар нарсани кутса бўлади) — барча ҳолатларди барибир у айбдор бўларди. Ё уларга нисбатан ҳаддан ташқари қаттиққўллик қилгансан, ё бўлмаса бўш тугтансан дейишади. Ҳамонки, бу ойимтилалар ҳибсада экан, лавозимда кўтарилишни орзу қилмаса ҳам бўлади. Ахир у худди руҳоний, бандилар ва соқчилар сингари Сена водийси тепасида, атрофини доимо туман қоплаб турадиган, шамол бадан-баданингдан ўтиб кетадиган худо қарғаган жойга қурилган қўрғонда бир умр ўтказадими? Ҳатто урушлар ҳам четлаб ўтадиган, икки минг аскарга мўлжалланган бу қўрғонда ҳозир юз элликка яқин одам яшарди.

“Франция қироличасининг қамоқ назоратчиси деган ном етмай турувди”, — деди ичида комендант.

Ҳеч ким ибодат қилмасди, лекин ўзини тақводор қилиб кўрсатар, ичида ўзи ва келажаги ҳақида ўйларди.

— Оллоҳ, унга мангу ором бер... — деди руҳоний худди куйлаётгандай.

Руҳонийнинг худди шу дақиқаларда Париждаги Биби Марям ибодатхонасининг янғроқ акс-садо берадиган баланд гумбазлари остида дафн ибодатини бажо келтирётган серҳашам либосларидаги ҳамкасбларига ҳасади келди. Бир вақтлар Улуғ инквизиторлик мансабига кўз тиккан, кейинчалик подшо газабига учраган доминиканлик ўз умрини қалъа руҳонийси лавозимида тугатаётганди. У ҳам янги қироллик даврида бахтсиз қисматим яхши томонга ўзгарармикин деб хаёл сурарди.

— Эй, қодир худо, — комендант руҳоний хаёлини давом эттиргандай ўйлади. Дафн маросими олдида от ўйнатиб бораётган қирол камончиларининг калитгани бахтиёр Алэн де Перейл кўз ўнгида гавдаланиб, ҳасади келди.

— Эй, худойим-эй... Бу воқеа муносабати билан бир қадахдан шароб қуйиб беришмайдимиз? — Семиз Гийом деб юритиладиган соқчи комендант Лалэннинг ёрдамчиси сўради.

Икки асира қироличалар эса ўзларининг чексиз қувончларини ошкор қилиб қўймаслик учун лом-мим дейишмасди.

Табийки, шу кунни Франциянинг жуда кўп черковларида талай одамлар қирол учун чин юракдан аза тутдилар. Лекин кўпчилик кўзларидан оқётган ёшнинг маъносини, айни дамларда қандай туйғуни бошдан кечираётганликларини айтиб беролмасди. Улар шунчаки қиролни кўмишар, шу қирол ҳукмронлиги даврида яшашганини, ёшликлари ўтганини билишарди.

Лекин бундай туйғуларни Шато-Гайяр қамоқхонасида ҳозир бўлганлардан кидириш фойдасиз эди.

Ибодат тугаши биланоқ Маргарита Бургундская комендантга яқинлашди.

— Жаноб Берсюме, шахсан сизга ҳам алоқадор бўлган муҳим бир масала устида гаплашишни истайман, — деди у комендантнинг юзига тикилиб.

Маргарита Бургундская ҳар сафар ҳозиргидай тикилганда ўзини гоят ноқулай сезар, ҳозир эса бу туйғу, айниқса, кучлироқ билинди.

Берсюме кўзини беихтиёр аёлдан олиб қочди.

— Қалъа постларини айланиб, қоровулларни алмаштирганимдан сўнг гапнингизни эшитаман, — деди у.

Кейин ўз ёрдамчиси Лалэнга қироличаларни яна ўз хоналарига элтиб қўйишни буюрди, овозини жуда пасайтириб, гоят эҳтиёткор бўлишни тайинлади.

Маргарита ва Бланка учун қамоқ вазифасини бажараётган минора бор-йўги учта катта хонадан иборат эди. Бир-бирига ипидан-игнасигача ўхшайдиган бу хоналар устма-уст қурилганди. Хоналарга камин ўрнатилган, уларнинг шифтини саккизтадан устун кўтариб турарди. Ҳар бири бир қаватни ташкил этадиган бу хоналарни айланма зина ўзаро бирлаштирарди. Пастки қаватда соқчилар навбатчилик қилишарди. Олти соатда алмаштириб турилиши лозим бўлган бу соқчилардан капитан Берсюме доимо хавотирланиб яшарди. Зеро, улар гўзал аёлларнинг макрига учиб, хоҳлаган пайтда алданиб қолишлари ҳеч гап эмасди. Маргаритани иккинчи қаватда, Бланкани учинчи қаватда сақлашарди. Кечасилари қироличалар ётоқхонасига чиқиладиган зиналар ўртасидаги мустаҳкам эшик қулфлаб қўйиларди, кундуз кунлари эса эшик очилиб, бир-бирлари билан гаплашишларига имкон бериларди.

Лалэн маҳбусларни то минорага олиб боргунгача ҳам қироличалар лом-мим дейишмасди. Уларнинг ҳар иккаласи Лалэннинг қадам товушлари тинишини, қулфларнинг шарақлаб беркилишини кутиб туришарди.

Капитан ёрдамчиси узоқлашиб, ҳаммаёқ тинчигач, улар беихтиёр бир-бирларининг кучоқларига отилишди.

— Улди! Улди! — уларнинг лабларидан ана шундай шодиёна ҳайқирик отилиб чиқди.

Уларнинг қувноқ кулгилари ўпкаси тўлиб йиғлашга қўшилиб кетди. Азбаройи қувонганларидан қичқаришар, бир-бирларини кучоқлашар, ўйнашар ва: Улди! Улди! — деб тинмай қайтаришарди.

Кейин жинлари суймайдиган каноп қалпоқчаларини юлқиб олганча ярим йиллик ҳибс вақтида ҳали сочлари ўсиб улгурмаган бошларини силкитиб қўйишди. Маргаританинг лаблари атрофида қора доирачалар пайдо бўлди. Бланканинг бошини сомон рангидаги унчалик текис ўсмаган қуюқ соч қоплаганди. У кафти билан пешонасига осилиб тушган соч толаларини орқага итариб қўйди-да, шеригига савол аломати билан қараб хитоб қилди:

— Кўзгу! Мен энг аввало кўзгуга қарашни истайман. Менга айт-чи, Маргарита, ҳамон чиройлиманми ёки йўқми?

Бланка ўзини гўё бирор дақиқадан кейин озодликка чиқариб юборишади-ю эндиги энг муҳим иш ўзига оро беришдан иборатдай тутарди.

— Ҳамонки, шундай савол бераётган экансан, демак, мен ҳам анча қариб қолибман-да! — хўрсинди Маргарита.

— Йўқ, йўқ, — эътироз билдирди Бланка, — сен ҳамон аввалгидек чиройлисан.

Бланка бу сўзларни самимий ва ишонч билан айтаёттанди: биргаликда чекилан изгироблар шеригининг ташқи кўринишидаги ёмон асоратларни кўришга йўл бермасди. Маргарита унинг бу гапига эътироздай бошини сарак-сарак қилди. Бланка янглишаётганини у билиб турарди.

Машғум баҳордан бери бошларидан ўтган барча воқеалар — ҳаётларининг масъуд дамларида Мобюиссонда рўй берган фожиа, қиролчалар ишгирокида уларнинг маъшуқалари устидан ўтказилган суд-чексиз қийноқлар, Понтуазнинг бош майдонидида уларнинг қатл этилиши, бутун йўл мобайнида ҳақоратловчи қичқириқларнинг тинмаслиги, ярим йиллик қамоқ азоблари, даҳшатли шамолнинг тинимсиз шувиллаб туриши, ёз пайтида тошларни ёндириб юборгудай иссиқ азоблари, кўзгудаги баданни тешиб юборгудай совуқ, жонга тегиб кетган, маржумакдан тайёрланадиган жири йўқ ёвфон, икки ойда бериладиган жандадек қўпол кўйлак, ҳар қанча уринганинг билан у ёқдан-бу ёққа юриб турган камончининг бошидаги каскасидан бошқа нарсани кўриб бўлмайдиган, ўқ отиладиган тешикдай кичкина ойна — буларнинг барчаси юракда ўчмас из қолдиришини, бутун қиёфаси-ю руҳиятига муқаррар таъсир этишини Маргарита яхши англади...

Эҳтимол, ҳайратомуз энгилтабиат, қарийб болаларча беғам, бирпасда чексиз ғам-аламлар гирдобига ғарқ бўлиб, бирпасда тизгинсиз орзуларга бериладиган, деворнинг нариги томонида ўтирган қушчага кўзи тушса ҳар қандай ташвишни унутиб, ҳали кўриб улгурмаган кўзёшлари билан: “Маргарита, қуш овозини эшитаяпсанми!...” дея оладиган, эртадан кечгача тасбех ўтириб ўтирадиган баъзи аёллардек кун бўйи орзулар дарёсига ғарқ бўладиган ўн саккиз ёшли Бланка қамоқдан қутулса аслига қайта олар, аввалги хусн-тароватини тиклар, лекин Маргарита ҳеч қачон бундай бўла олмайди.

Қамоқнинг биринчи кунидан бошлаб бирор маротаба бўлсин у кўз ёши тўкмади, шу билан бирга тавба-тазарру ҳам қилмади, айбига иқроор бўлиб, виждони қийналиб афсус-надомат ҳам чекмади.

Уни истиғфорга келтиришга жалб этилган руҳоний ҳар куни яккаш ўз гуноҳини бўйнига олишга тихирлик қилишига амин бўларди.

Маргарита бир дақиқага бўлсин бошига тушган кўргиликларга ўзи айбдорлигини ҳаёлига келтиришни истамасди. Людовик Муқаддаснинг набираси, герцог Бургундскийнинг қизи, қиролчи Наварская ўзига ўйнаш қилиб отбоқарни танлагани, уни қайлигининг кўргонида қабул қилгани, ҳамманинг кўз ўнгида уни совға-саломлар билан сийлагани, бундай хавфли ишда фақат аёллик номуси эмас, балки озодлиги ҳам гаровда эканлиги тўғрисидаги ҳақиқатни тушунгиси келмасди. Ўз ҳаракатларини севмаган кишисига турмушпа чиққани, эрининг ҳар бир яқинлашиши унда жирканиш ва кўркув уйғотгани билан изоҳларди.

Бу ўйинда ўзини гуноҳкор ҳисобламасди, ютқазиниша сабаб бўлганларни отбоқар билан алоқасини қиролга ошкор қилган қайнсинглиси инглиз қиролчасини, уни азобларга дучор қилган Франция қироллиги хонадонининг аъзоларини, ёнига тушишмаган ўз қариндош-уруғлари — Бургунд герцогларини, бутун Француз қироллигини, аччиқ қисматини, ҳатто худонинг ўзини ҳам қоралар, ғазаби уларга қаратилганди. Акс ҳолда бу қалин деворлар орасида асира бўлиб ўтирмадан янги қирол билан давру-даврон сураётган, ҳукмдорликнинг фароғатларидан баҳраманд бўлаётган бўлармиди? Шуларни ўйлаганда шу кунларига сабабчи бўлганларга ғазаби, улардан ўч олиш истаги янада кучайди.

Бланка Маргаританинг бўйинини мулоғимгина силаб қўйди.

— Ҳаммаси орқада қолди, — деди у. — Барча бахтиқароликларимиз туганига ишонаман.

— Агар биз тез ва чаққонлик билан ҳаракат қилсак, бу бахтиқароликлар тугайди, — гап қотди Маргарита.

Ибодат маҳалида унинг калласида баъзи режалар пишиб етилди. Гарчи бу режалар пировард-натихада қандай тугашини аниқ тасаввур эта олмаса-да, сўнгги кунларда рўй берган ҳодисаларни ўз фойдасига буриб юборишни кўзларди.

— Лапашанг Берсьюме бу ерга келган вақтда бизни ҳоли қолдир, — муро-

жаат этди у Бланкага ва қўшиб қўйди: — Мана шу тавиянинг бошини унинг елкасида эмас, найзанинг учида кўрсам ўзимни бахтиёр ҳисоблардим.

Худди шу дақиқада биринчи қаватдан ҳалқаларнинг овози, эшик лўкидонининг сурилгани эшитилди.

Иккала қиролича қалпоқларини тезгина бошларига кийгилди. Бланка хонанинг бурчагига бориб турди; Маргарита эса ўзига улугворроқ тус бериш мақсадида ягона курсичада виқор билан ўтирди. Залга қалъа комендантти кириб келди.

— Илгимосингизга биноан келдим, хоним, — деди у.

Маргарита унинг юзига тик қараб, гапнинг бошланишини атайин орқароққа чўзди.

— Жаноб Берсюме, — ниҳоят гап бошлади у, — қалъангизда ётган асира эндиликда кимлигини биласизми?

Берсюме кўзини ундан олиб қочди ва гўё фақат ўзигагина кўринадиган қандайдир нарсани топмоқчи бўлгандай хонани кўздан кечирди.

— Биладан, жаноби олиялари, биладан, — жавоб берди у, — Крикберф ва Руанга ошиқайтган чопар уйқудан уйғотган дақиқадан бошлаб шу ҳақда ўйлашман.

— Мана, етти ойдирки бу ерда асираман, ҳозиргача на кўйлак, на стул, на чойшаб бор, камончиларингиз ичакётган бўтанадан тирикчилик қиляшман, камин кунига бир соатдан ошиқ ёнмайди.

— Жаноби олиялари, мен жаноб Ногарэ буйругини адо этаман, — жавоб берди Берсюме.

— Жаноб Ногарэ ўлди.

— У менга қиролнинг фармойишини юборган.

— Қирол Филипп ўлди.

Комендант Маргарита гапнинг нишабини қайси томонга бураётганини дарҳол фаҳмлаб, эътироз билдиришга шошилди:

— Лекин жаноб Мариньи соғу-саломат. Қиролликдаги барча соҳалар каби суд идоралари ва қамоқхоналар ҳам унинг ихтиёрида. Мен буткул унинг измидаман.

— Эрталабки чопар менга алоқадор бирор буйруқ келтирмадимми?

— Келтиргани йўқ, жаноби олиялари.

— Сиз тез орада бундай буйруқни оласиз.

— Кутаман, жаноби олиялари.

Шу дақиқадан эътиборан улар миқ этмай бир-бирларига тикилиб туришарди. Робер Берсюме, Шато-Гайарнинг комендантти ҳозир ўттиз беш ёшда, айни етилган вақти эди. Унинг характеридаги серташвишлилик ва вайсақилик сингари хусусиятлар мансаб шиллапояси сари ингилаётган хизматчи учун жуда қадрланар ҳамда вақт ўтган сари булар табиатининг таркибий қисмига айланиб кетарди. Берсюме одатда қалъани бўри терисидан тикилган қалпоқ кийиб эски, ҳаддан ташқари кенг совутга ўралган ҳолда айланарди.

Асирликнинг дастлабки кунлари Маргарита уни йўлдан уришга, номусини сотиб бўлса-да, комендантни ўз иттифоқдошига айлангиришга тайёр эди. Лекин содир бўлиши эҳтимол кўнгилғашликлардан қўрқиб комендант ўзини тутди. Лекин у ҳозиргача Маргарита ҳузурда ўзини қандайдир ўнғайсиз сезар, юрагида унга нисбатан адоват сақларди. Асира қироличанинг комендантга паст назар билан қарашини ҳеч кечира олмасди. Ҳозир ҳам комендант унга қараб хаёлидан: “Мен француз қироличасининг ўйнаши бўлишим мумкин эди-я” деган фикр ўтди. Ҳаддан ташқари ҳалол ишлаганим, қироличага қиё боқмаганим мансабда кўтарилишимга ёрдам берармикин ёки ҳамма нарсани барбод этармикин деган ташвишли саволни ўзига-ўзи берарди.

— Хоним, гапимга ишонсангиз, аёллар билан, устига-устак, сиздак олийнасаб аёллар билан қўпол муомала қилишим менга ҳам осон бўлмаган.

— Гапнингизга жудаям ишонаман, — жавоб берди Маргарита, — кўринишингиздан аёлларга нисбатан қўлланадиган оғир буйруқларни унчалик хушламайдиган мард одамга ўхшайсиз. Қишлоқ темирчиси ва кичик руҳонийнинг кизи оиласида туғилган қалъа комендантга қироличанинг мард сўзи жуда хушқўди.

Тишларим кўмирдек қорайиб кетмаслиги учун пайраҳа чайнаш, териларим совуқдан ёрилмаслиги учун бериладиган ёвгонларнинг устидаги ёғини йиғиб қўлларимга суртиш жонимга тегиб кетди.

— Тушунман, хоним, тушунман.

— Бундан буён мени совуқдан, очликдан ҳимоя қилсангиз сиздан гоётда миннатдор бўлур эдим, жаноб.

Берсюме ерга қаради.

— Бу тўғрисида ҳеч қандай буйруқ олмаганман, хоним, — жавоб берди у.

— Ҳибсга олинишимга қирол Филиппнинг менга нисбатан нафрати сабаб бўлган, холос. Унинг ўлимидан кейин ҳамма нарса ўзгарди, — деди Маргарита. Тўқиб чиқарилган бу ёлгон шунақанги табиий чиқдики, унга Маргаританинг ўзи ҳам ишона бошлади. — Демак, мен учун қалъа эшиklarини очиб юбориш ҳақидаги буйруқни олмагунингизгача кутиб, ўшандан кейингина менга зарур ҳурматни кўрсатар экансиз-да? Ўзингизни бундай туғишингиз келажатингизни барбод қилиши мумкинлигини ўйламайсизми?

Аксарият ҳарбий одамлар табиатан қатъиятсиз бўладилар, баайни шунинг учун ҳам ўзгалар иродасига кўпинча буйсунишади ва шу боисдан жанглари бой беришади. Берсюме катталарга иттиҳорликда қанчалик тезкор бўлса, масалани ўзи ҳал этаётганида шунчалик сусткаш эди. Қўл остидагиларга тарсаки тортиб юборишга, бўралаб сўқишга доим тайёр бу одам қўлланмаган вазиятларда керакли ва ягона тўғри қарорга келишга эҳди катталиқ қиларди.

Ҳозир, у, аёлнинг сўзларига ишониладиган бўлса, эрта-индин қиролликда чексиз ҳокимиятга эга бўлиши эҳтимол тутилган қиролчанинг иродасига буйсуниши керакли ёхуд бутун бутун ҳокимиятни ўз қўлида ушлаб турган жаноб де Мариньининг газабидан ҳайиқиш лозими — ҳозир худди шу нарса тизликда ҳал қилиш лозим эди.

— Мен, шунингдек, Бланка хоним билан иккимизни кунига бир-икки соатдан қалъа ташқарисига чиқаришингизни талаб этаман, — давом этди Маргарита. Зарур ҳисобласангиз, сизнинг кузатувингиз остида чиқсак ҳам майли. Деворларга тикилиб қамончиларнинг каскаларига қараб ўтириш жонга тегди.

Қиролчица шошқалоқлик қилиб меъеридан ошириб юборди. Берсюме аёл тузоқ қўяётганини фаҳмлаб қолди. Асиралар силлиққина қўлдан чиқиб кетишининг йўллари ахтаришаётганди. Демак, уларнинг ўзлари ҳали-бери саройга олиб келинишларига ишонишмаётганди.

— Ўзингиз қиролчица бўлатуриб, қиролликка сидқидилдан хизмат қилаётганим учун мени гуноҳкор қилмасангиз керак, деб ўйлайман, — деди донадона қилиб. — Менга берилган буйруқни бузишга ҳеч қандай ҳуқуқим йўқ.

Комендант шу сўзлардан кейин ўзига ёқимли бўлмаган суҳбат давом этишидан хавотирланиб, минорани тарк этишга шошилди.

— Кўппак! — хитоб қилди Маргарита Берсюме орқасидан эшик ёпилгач. — Вовуллаш ва тишлашдан бошқа нарсага ярамайдиган қоровул ит!

Маргарита нотўғри қадам ташлаб қўйганини сезди. У энди ташқи дунё билан алоқа боғлаш, сўнгги янгиликлардан хабар топиб туриш, хат юбориш, бу хатнинг ҳар нарсага қодир Мариньини четлаб ўтиб, керакли одамга етказишининг йўлини топиш устида бош қотирарди. Қиролчица худди шу дақиқаларда Шато-Гайярга элладиган йўлда бу томонга қараб Франция қироллигида биринчилар қатори баронликка тайинланган чопар унга қизиқ келишув таклиф этиш учун от чоғириб келаятганини у ҳали билмасди.

И К К И Н Ч И Б О Б

РОБЕР АРТУА ЖАНОБЛАРИ

Берсюме қиролчицалар сақланаётган минорадан пастга тушиб келаркан, ҳалидан: “Ҳамонки, пешонанга қиролчанинг қамоқ назоратчиси бўлиш ёзилган экан, ҳамма нарсага тайёр тур”, деган фикр ўтди. Юраги безовта эди, ичини норозилик туйғуси кемирарди. Табиийки, Франция қиролининг ўлимидек муҳим ҳодиса туфайли эртами кечми Париждан Шато-Гайярга чопар

юборилиши муқаррар. Шу туфайли Берсюме томоғини аямай қичқирар, буйруқлар берар, бамисоли кўрикка тайёрланаётгандай ўзига топширилган гарнизонни чиннио чироқдай қилишга интиларди. “Лоақал шу томондан тихирлик қилишларига асос қолмасин”, — ўйларди у.

Кун бўйи қалъада югур-югур, қий-чув давом этди. Ричард Шерюрак замонидан бери бундай югур-югур бўлмаганди бу ерда. Тозалаш мумкин бўлган барча нарсалар йилтиллағудай тозаланди, энг чекка жойлар ҳам супурилиб, саранжом-саришга қилинди. “Эй, камончи, ўқдонингни қаерларда тушириб қолдирдинг? Дарҳол жойига осиб ол-чи! Нега совутинг занглаб кетди? Ялтиллағунча кум билан ишқа, бўлақол тезроқ!”

— Де Парейль жаноблари бу ерга ташриф буюргудай бўлсалар у кишининг ҳузурда қаердаги қаланги-қасанги одамларнинг раҳбари сифатида намоеън бўлишни истамайман! — шовқин соларди Берсюме.

Коровулхонанинг барча бинолари ҳам қиртишлаб тозаланиб, обдон ювилди, қалъага кўтариладиган осма кўприкнинг занжирларигача яхшилаб мойланди. Ҳатто қозонлар ташқарига олиб чиқилиб, худди душман кўрғон деворлари яқинига келиб қолгандай қатрон қайнатилди. Имиллаб ҳаракат қилганларнинг шўри қуриди. Бир пиёладан қўшимча шароб ичишга умидвор бўлган Семиз Гийом лақабли аскарнинг орқасига бир тепки тушди. Комендантнинг ёрдамчиси Лалэн тили осилиб қолгудай елиб-югурди.

Эшиклар тез-тез очилиб ёпилар, Шато-Гайар қалъаси ҳозир байрам олди тайёргарлиги кетаётган тинч аҳоли яшайдиган жойга ўхшарди. Қиролччалар секингина жуфтакни ростлаб қолишлари ҳеч гап эмасди, бундай қулайроқ пайтни топиш амри маҳол эди. Бундай тўс-тўполонда уларни пайқамай қолишлари мумкин эди.

Кечга бориб Берсюменинг овози чиқмай қолди, қалъа деворларини кўриклаётган соқчилар бутун тунни мудраб ўтказишди.

Йўлни кузатувчилар келаси кунни эрталаб қуёш чиқиши биланоқ Сена дарёси бўйлаб байроқдор суворий бошчилигида бир тўда отлиқ шитоб билан Париж томондан келаётганини хабар қилишди. Комендант ичида ўзининг эҳтиёткорлиги ва кеча амалга оширган ишларидан мамнун бўлди.

У тантанали пайтларда кийиладиган кийимини, энг яхши этиги — борйўғи беш йил аввалги этигини кийди, у дюйм шипорни кийимига тақди, мўйнали шапкани темир шлемга алмаштирди-да, ташқарига чиқди. Қандайдир хавотир ва ифтихор билан одамларига разм солди. Улар кечаги югур-югурлардан кейин обдон ҳолдан тойиб оёқда зўрға туришган бўлса-да, кийим-кечаклари-ю қурол-аслаҳалари қиш куёшининг дастлабки нурларида ялтиллаб кўринарди.

“Умид қиламанки, одамларимизнинг ташқи кўринишини ҳеч ким айбиситолмайди. Энди менга юборилаётган маошнинг озлигига, одамларимизни боқиб учун жўнатиладиган маблағ ҳар сафар кечикаётганига бемалол шикоят қилишим мумкин”.

Тик қоя яқинида чавандозларнинг карнайлари янгради, от туёқларининг тош йўлдаги тарақа-туруқ товушлари қулоққа чалинди.

— Панжаралар кўтарилсин! Кўприклар туширилсин!

Йўғон занжирга осилган кўтарма кўприк ғижир-ғижир қилиб жойига тушиши биланоқ қироллик тамгалари кўриниб турган ўн беш суворий отда виқор билан ўтирган қирмизи кийимидаги басавлат чавандозга яқинроқ юришга интилиб, бўрондай бостириб киришди-да, қоровулхоналар ёнидан ўтиб, Шато-Гайар ҳовлисида пайдо бўлишди.

“Кутилмаганда қирол ўзининг хос кишилари билан ташриф буюрган бўлса-я. Эй худойим! Уз қайлигининг орқасидан келса келаверади-да”, келганларнинг истиқболига шошилаётган комендантнинг хаёлидан шундай фикр ўтди.

Азбаройи ҳаяжонланганидан нафаси тиқилиб қолай деди, ниҳоят нафасини сал ростлагач, олдинда келаётган буқа қони рангидаги суворийга яхшилаб разм солди. Суворий эса бу дақиқалар ичида отдан илдам сакраб тушиб, шериклари ҳамроҳлигида комендант томон йўналди. Ниҳоятда савлатли бу одам кумушлар билан зийнатланган мўйна, духоба ва терили либосларда эди.

— Қироллик хизматиданмиз! — деб хитоб қилди басавлат одам қироллик

муҳри урилган ўрама хатни Берсюменинг бурни олдида очиб. Комендант хатнинг бир мисрасини ҳам ўқишга улгурмади. — Мен гарф Робер Артуааман.

Ўзаро саломлашиш узоқ вақтни олмади. Робер Артуа ўзининг кексайган одам эмаслигини намоён қилиш учун бўлса керак, забардаст қўли билан комендантнинг елкасига уриб қўйди-да, ўзи ва шерикларига илитилган шароб сўради. Комендант эгилиб кетай деди. Графнинг момақалдиروقдай овозига минораларнинг тепасидан ўрин олган дозорчилар чўчинқираб қараб қўйишди. Меҳмоннинг ҳар бир қадам қўйишидан гўё ер титраётгандай эди.

Берсюме қирол элчиси сифатида Шато-Гайарга ким келишидан қатъи назар, нафратда қолмаслик чораларини ўйлаб қўйганди. Пойтахтлик меҳмон наздида намунали кўрғоннинг намунали бошлиғи сифатида намоён бўлиш, муқаррар равишда уни эслаб қолишлари ва рағбатлантиришга эришишни мўлжаллаганди. У табрик нутқини тайёрлаб қўйганди, лекин афсуслар бўлсинки, даб-дабали сўзларни айтишнинг иложи бўлмади.

Бир дақиқадан кейин Берсюме столга ҳурматли меҳмон талаб қилган шаробни келтирди. Комендантга шу дақиқаларда ўзининг оғзидан чиқаётган хушоматли сўзлари жуда заиф эшитилди, асосий минорага тугаш тўрт хоналик турар жойи мана бу маҳобатли одам остонадан ичкари кириши биланоқ қандайдир торайиб кетгандай туюлди. Граф Артуа ўрнидан тургач, қадаҳдаги шаробни шошилганча бўшатиб, унинг орқасидан асиралар турадиган хоналарга элтадиган қоронғу зиналарга интилди. Бугунги кунгача Берсюме ўзини басавлат эркак ҳисобларди, ҳозир эса ўзига-ўзи жуда пакана кўриниб кетди.

Қироличалар тўғрисидаги гап жуда қисқа бўлди.

Артуа фақат биргина савол берди:

— Улар бу ерда қандай яшашяпти?

Берсюме ўз нодонлигини лаянатлаётгандай:

— Ташаккур, жудаям яхши, жаноби олиёлари, — деб жавоб берди.

Комендантнинг ишораси билан Лалэн титраётган қўллари билан қулфни очди.

Маргарита ва Бланка залнинг ўртасида қирол элчисини кутиб туришарди. Уларнинг ҳар иккаласи аъбаройи ҳаяжонланганликларидаги оқариб кетишди, эшик фирчиллаб очилганда эса беихтиёр равишда бир-бирларини кучоқлаб қўлларини ушлаб олишди.

Артуа ўткир нигоҳини уларга қаратди. Қариндошларини яхшироқ кўриш учун ҳатто кўзларини қисиб тикилди. Унинг маҳобатли гавдаси эшик ўрнини бутунлай эгаллаб турарди.

— Сизмисиз, қариндош! — хитоб қилди Маргарита.

Робер саволга жавоб бермай, ўзи туфайли ҳозирги ночор аҳволга тушган икки аёлга ҳамон синчиклаб тикилиб тураркан, Маргарита гапини яна давом эттирди. Аввалга аёлнинг овози қалтираб чиқди, кейин ўзини босиб олиб қатъий гапира бошлади:

— Бизларга яхшилаб қаранг, ҳа, ҳа, синчиклаб тикилинг! Бизни қандай кўнларга солганларингиз эсингизда турсин. Маргарита ва Бланкаларнинг аҳволи аввалги сарой ҳаётига ҳеч ўхшамайди-а? На чойшаб, на қўйлак, на овқат бор. Ҳатто сиздай барвақта одамни ўтиришя тақлиф этиш учун курсича ҳам йўқ!

“Улар билишармикан, йўқмикан?” — ўйларди Артуа қироличаларга оҳиста яқинлашаркан. Уларнинг ҳозирги аянчли қисматида у ўйнаган рол, Бланканинг онасига нафрати, қасос олиш истаги, инглиз қироличасига булар учун тузоқ қўйишга кўмаклашгани ва булар шу тузоққа лақ этиб илинишганини билишармикан?

— Айтинг-чи, Робер, сиз бизнинг озод бўлганлигимиз ҳақидаги хабарни олиб келдингизми?

Лабларидан шундай нола отилиб чиққан Бланка қўлларини чўзиб маҳобатли одам томон интилди. Аёлнинг кўзларида умид учкунлари ёнарди.

— Йўқ, улар ҳеч нарса билишмайди, — деган қарорга келди Робер, — бу нарса ҳозир менга жудаям қўл келади”. Бланканинг сўзига жавоб бермай комендант томонга кескин бурилди.

— Берсюме, бу ерда печка ёқилмайдами? — сўради у.

— Йўқ, жаноби олийлари. Мен олган фармонга кўра...

— Дарҳол печкага олов ёқилсин! Нега мебеллар йўқ?

— Чунки, жаноби олийлари, мен...

— Дарҳол мебел келтирилсин. Мана бу қақир-кукурлар ташлаб юборилсин. Кроват, юмшоқ ўриндиқлар, деворларга қоқиладиган гиламлар, шамчироқлар олиб келинсин. Менда бундай нарсалар йўқ деган гап хаёлингга ҳам келмасин. Уйингда ҳамма нарса ачиб-сасиб ётибди, буни ўзим кўрдим. Ана ўшалардан олиб келишаверади.

Робер комендантнинг тирсагидан ушлаб, ташқарига улоқтиргудай бўлди.

— Овқат ҳам... — қўшиб қўйди Маргарита. — Бизни чўчқалар ҳам ичмай-диган ёвгон билан боқётган жонажон кўриқчимизга айтиб қўйинг, хизматчиларига бизни яхшироқ боқишларини буюрсин.

— Ҳа, албатта, овқат ҳам! — гапни илиб кетди Артуа. — Паштет ва қовурдоқ, янги сабзавотлар, мураббо, қишки ноклар, фақат яхшисидан бўлсин, берилсин. Шароб эрдан чиқмасин, Берсюме, кўпроқ берилсин!

— Лекин, жаноби олийлари... — хўрсинди комендант.

— Ўзимга қараб нафас олма, — дағдага қилди Артуа, — сендан от ҳиди келятти.

— У бечора Берсюмени залдан итқитиб юборди, орқасидан оёғи билан эшикни ётди.

— Азиз қариндошларим, — гапни бошлади у. — Ўтироф этишим керакки, мен бундан ёмонроқ ҳолатни кутган эдим. Бу маскандаги мудҳиш асираллик Франциянинг энг гўзал икки аёлига ёмон таъсир кўрсата олмайди.

Шу сўзларни айтаётиб бошидан шляпасини олди. Қироличаларга эгилиб таъзим қилди.

— Ҳозирча амаллаб ювиниб турибмиз, — деди Маргарита. — Сув етиб турибди, лекин ҳар сафар музни майдалашга тўғри келади, чунки тоғорани бу ерга олиб келишайётганда яхлаб қолади.

Артуа курсичага ўтирди, лекин у ҳамон асиралардан кўзини узмасди. “Эй, менинг қушчаларим, — ўйларди ичида тантана қилиб, — Робер Артуа меросидан бир сиқимини олишга кўз тутган, ҳатто қиролнинг ҳоли не кечишини энди кўрасиз”. Робер асираларнинг кўпол кийимларига тикилиб тураркан, илгариги қад-қоматларини сақлаган-сақламаганларини ўйларди. Граф Артуа шу дақиқада сичқонтуттичга илинган сичқон билан ўйнашишни хошлаётган баҳайбат мушукка ўшарди.

— Айтгинг-чи, Маргарита, сочларингиз ўсиб қолдимми? Улар илгаригидай қуюқми?

Бу сўзлардан кейин Маргарита Бургундскаянинг аъзойи бадани титраб кетди, юзлари докадай оқарди.

— Урнингиздан туринг, жаноб Робер Артуа! — ғазаб билан қичқирди у. — Сиз мени ночор бир ҳолатда учратган бўлсангиз ҳам мен тик турганда ҳузуримдаги эркакнинг ўгиришига тоқат қила олмайман.

Робер дик этиб ўрнидан турди, бир дақиқа уларнинг нигоҳи ўзаро тўқнашди. Маргарита кўзини ундан олмади.

Робер қиш кунининг тешикдан тушиб турган ёруғида Маргаританинг юзига эндигина яхшилаб тикилди. Бу юзлар қироличанинг эмас, ҳақиқий асираларнинг юзи эди, илгариги гўзаллигини йўқотган, кўзлари киртайтиб қолганди. Авваллари ўзига ярашиб турган ёқимли кулгичлари йўқолиб, унинг ўрнида икки ажин пайдо бўлганди. “Қаранг-а, — ҳайрон бўлди Артуа, — яна тимда-лайман дейди. Хўп, майли, шуниси яхши, қизикроқ бўлади”. У очиқ жангги хуш кўрарди, осонгина эришиладиган ғалабани эмас, ғалабага олиб борадиган курашни ёқтирарди.

— Қариндошгинам, сизни ҳақорат қилиш хаёлимга ҳам келгани йўқ, мени нотўғри тушундингиз, шекилли. Мен шунчаки сочингиз етарли даражада ўсдим, йўқми, одамлар орасига чиқа оласизми, йўқми, билмоқчи эдим, холос.

Маргарита одамларга, нарсаларга қанчалик шубҳа билан қарашга одатланган бўлмасин, “одамлар орасига чиқа оласизми” деган сўзларни эшитиб, сакраб юборгудай бўлди.

“Демак, мени бу ердан чиқариб юборишади. Бундан чиқди, мени афв этиш-

ган. Мени Франция тахти кутаётир. Йўқ, бундай эмасдир. Агар шундай бўлганда Артуа дарҳол айтган бўларди...”

Бу фикрлар Маргаританинг хаёлидан лип этиб ўтди ва ўзини қанчалик ушлаб туришга ҳаракат қилмасин, кўзларидан ёш куйилди.

— Робер, мени қийнаманг, — деди у. — Илгариги одатларингиз ўзгармабди. Тошбағир бўлманг, айтақолинг. Менга қандай хабарни етказиш топширилган сизга?

— Қариндошгинам, мен шу нарсани сизга етказиш билан бахгиёрманки...

Бланка бу сўзлардан кейин чинқириб юборди, Роберга у ҳозир эсини йўқотиб қўядигандай туюлди. Лекин у иккала асира қармоқдаги балиққардек тигирчилашаётганини кўриб, сўзини тутатишга шошилмади.

— ...шу мактубни, — қўшиб қўйди у.

Аёлларнинг гўзал юзлари сўлгинлашиб, аччиқ нола чеккаларида ҳам ҳузур қилди.

— Кимдан ўзи бу мактуб? — сўради Маргарита.

— Қайлигингиз Людовик, Франциянинг ҳозирги қирolidан. Шунингдек, у кишининг муҳтарам амакилари Валуа жаноби олийларидан. Лекин мен сиз билан ҳоли гаплашмоқчи эдим. Эҳтимол, Бланка бизни ёлғиз қолдиришга рози бўлар.

— Албатта, албатта, — итоаткорона сўз қотди Бланка, — мен ҳозир чиқиб кетаман. Лекин мен аввало... қайлигим Карл қандай юрганини билмоқчи эдим.

— Қиролнинг ўлимидан у чуқур қайғуда.

— Мени эслайптими ўзи? Мен тўғримда гапиряптими йўқми?

— Билишимча, гуноҳингиз туфайли анча азият чеккан бўлса-да, барибир сизга раҳми келади. Понгуазда рўй берган ҳодисадан кейин ҳеч ким унинг юракдан кулганини бирор маротаба ҳам кўргани йўқ.

Бланка кўзёши қилди.

— Сизнингча, у мени кечира олармикин? — сўради у.

— Кечириб ёки кечирмаслиги кўп жиҳатдан мана бу қариндошингизга боғлиқ, — Артуа Маргаритага ишора қилиб сирли жавоб берди.

У Бланкани остонагача кузатиб борди-да, эшикни беркитди.

Кейин Маргарита томонга ўтириди:

— Гўзалим, аввало мен сизни содир бўлган вазият билан таништириб қўяй. Сўнги кунларда, қирол Филип ҳолатиразм бўлиб ётганда қайлигингиз Людовик ўзини жуда йўқотиб қўйди. Шахзода мақомида уйқута кетиб, қирол бўлиб уйқудан уйғониш жуда катта синов эканлигини ўзингиз ҳам билсангиз керак. Маълумки, у Наварранинг формал қироли эди, аммо усиз ҳам у ердаги иш дуруст кетаётганди. Лекин сиз, ахир у йигирма беш ёшга кирди, бундай ёшда бутун мамлакатни бошқариш мумкин деб эътироз билдиришингиз мумкин. Лекин сиз ҳам худди мен сингари Людовикда бунинг учун қатъият ва соғлом фикр етишмаслигини яхши биласиз. Шу боисдан қиролликнинг дастлабки даврларида давлат ишларини бошқаришда унга амакиси Валуа билан Мариньи ёрдам беришяпти. Бахтга қарши мана шу икки забардаст арбоб бир-бирларига ит билан мушукдай тескари. Бирининг йўлига иккинчиси ҳеч қачон юрмайди. Аҳвол шу зайлда кетаверса охири бахайр бўлмайди деган фикрлар бор. Ахир мамлакатни ўт билан сувдай бир-бирига душман икки одам бошқара олмайди-ку.

Бу баландпарвоз сўзларни Артуа гап бошлаётгандаги оҳангдан бошқачароқ оҳангда гапирди. У аниқ ва дона-дона қилиб жиддий сўзларди, Маргаританинг хаёлига Робернинг олдинги сўзлари шунчаки бир ўйин экан-да, деган фикр келди.

— Мен шахсан жаноб де Мариньини унчалик хуш кўрмайман, ўзимга қилган ёмонликларини унута олмайман, — давом этди Робер, — дўстим ва иттифоқдошим, бунинг устига, қариндошим бўлган Валуа ўзаро баҳсда голиб чиқишини чин юракдан истайман.

Маргарита Робер айтаётган бу зиддиятнинг таг маъносини англашга қийналар, етти оғлиқ ҳибсда эканлигида гафлатда қолиб кетганини, ўзини эндигина уйқудан уйғонаётганини ҳис этарди.

Ўз ҳўжалигидаги нарсалардан баъзиларини асиралар хонасига кўчириш

ҳақидаги Берсиюменинг бақриб берган буйруқлари қалин деворлар орқасидан эшитилиб турибди.

— Людовик ҳамон мени ёмон кўради-а, шундай эмасми? — сўради Маргарита.

— Ҳа, жудаям ёмон кўришини сиздан яшириб ўтирмайман! Ёмон кўришига асоси борлигига ҳам тан бераверинг, — жавоб берди Артуа. — Унинг пешонасида сиз туфайли пайдо бўлган иккита гурра туфайли у қироллик тожини киёлмапти. Унинг ўрнида мен бўлсам-у сиз шундай гуноҳга қўл урсангиз бутун Франция давлатига жар солиб юрмасдим. Шунақанги савалатардимки, бундай саргузаштларга иштиёқингиз бутунлай сўнарди, ёки...

У Маргаритага шунақанги ўқрайдики, аёл қўрқувдан беихтиёр титраб кетди.

— Ё бўлмаса ўзимни шундай тулардимки, шаънимга доғ туширишга қўймасдим. Лекин марҳум қирол, сизнинг қайнотангиз бошқа йўл тутди, ҳозирги ҳолат юз берди.

Ўзи бошлаган жанжал ҳақида таассуф билан гапириш учун одам қанчалик сурбет бўлиши керак.

— Қирол вафотидан кейин Людовикнинг калласига келган биринчи, тўғрироғи, ягона фикр (чунки у бирданига бир неча фикрга эга бўлишга қодир эмас), сиз туфайли тўқилган шаънини ювиш бўлди.

— Людовик нимани истайди ўзи? — сўради Маргарита.

Артуа савола жавоб бермай ердаги қандайдир тошни тепмоқчидай баҳайбат оёғини силгади.

— У ўрталарингдаги никоҳни бекор қилишни талаб этапти, — жавоб берди Робер, — бу ишни гоят тезкорлик билан амалга оширмақ мақсадида мени бу ерга юборди.

“Демак, Франция қиролчаси бўлиш пешонамга ёзилмаган экан”, — ўйлади Маргарита. Кечадан бери хаёлида гўжгон ураётган орзулари бир зумда кулдай учиб кетди. Етти ойлик узоқ ва машаққатли асиралик давридаги умидлари сароб бўлиб чиқди.

Шу дақиқада икки соқчи хонага бир қучоқ ўтин ва бир бойлам шохшабба олиб кирди. Улар печкага ўтин ёқиб, чиқиб кетишгач, Маргарита гап бошлади. Унинг овозида ҳорғинлик сезиларди:

— Хўп, майли, у никоҳни бекор қилишни талаб этапти, деяйлик, мен унга қандай ёрдам беришим мумкин?

Маргарита шундай деб ўчоқда чарс-чурс қилиб ёнаётган оловга қўлини тутди.

— Эҳ, қариндошпинам-эй, қўлингиздан жуда кўп нарса келади. У сиз учун унчалик қийин бўлмаган ишорангизни кутаяпти. Бундан у жуда миннатдор бўларди. Биласизми, эр-хотиндан бирининг хиёнат кўчасига кириши никоҳни бекор қилиш учун етарли асос бермайди. Бу қанчалик бемаъни бўлмасин барибир факт. Сиз бир ўйнаш ўрнига юзлаб ўйнаш тутсангиз, Франция давлатининг барча эркаклари билан айш-ишрат қилсангиз ҳам, барибир худо қовуштирган одамнинг қаллиғи ҳисобланаверасиз. Буни руҳонийдан сўрайсизми, хоҳлаган бошқа одамдан сўрайсизми, барибир шу жавобни оласиз. Черков ишларига менинг унчалик ақлим етавермайди. Лекин менга тушунтириб беришларича, етарли асослар бўлмаган тақдирда никоҳни бекор қилиб бўлмас экан. Мени эшитаяпсизми?

— Ҳа, эшитаяпман, — жавоб берди Маргарита.

Энди гап давлат ишларида эмас, унинг тақдири ҳақида кетаётганди, шу боис ҳар бир сўзни жон қулоғи билан эшитар, эсида сақлаб қолишга ҳаракат қиларди.

— Шунинг учун, — гапида давом этди Робер, — Валуа жаноби олийлари ўз жиянини қийин аҳволдан қутқаришнинг қуйидаги йўлини ўйлаб топти.

У гапидан тўхтаб, йўталди.

— Сиз, қизингиз, малика Жанна Людовикдан туғилмаганлигини, шунингдек, эрингиз сизга яқинлашиб истагини билдирганда ҳаммавақт рад этганлигини тан олишингиз керак. Шундагина ўртангиздаги никоҳ ҳақиқий никоҳ ҳисобланмайди. Бу гапингизни мен ва руҳоний хузурида эътироф эта-сиз, руҳоний сизнинг гапингизни ўз имзоси билан тасдиқлайди. Собиқ хиз-

маткорларингиз орасидан бу гапларга гувоҳ бўладиганларини топиш қийин эмас, шекилли. Шундай қилиб никоҳларингиз ҳақиқий эмас деб топилиб, бузилади.

— Бу ёлгонлар эвазига менга нималар ваъда қилинади? — сўради Маргарита.

— Бу илтифот эвазига сизга қуйидагилар таклиф этилади, — жавоб берди Робер Артуа, — сизни Бургунд герцоглигига элтиб қўйишади, у ерда никоҳ тўла ва расман бекор қилгунгача истиқомат қиласиз, сўнгра эса худо йўлида ибодат қиласиз ё бўлмаса ўз ихтиёрингизча яшайсиз.

Маргарита шу дақиқадаёқ: “Майли, мен розиман, сизларга нима лозим бўлса, шуни айтишга, барча қорозга қўл қўйишга розиман, фақат шарти шуки, мени дарҳол бу ердан озод қиласизлар”, — дейишга тайёр эди. Лекин Артуа ўзини зимдан кузатаётганини, ташқи қиёфасига унчалик мос тушмаган гамхўр ва кўнгилчан кўринишга ҳаракат қилаётганини фаҳмлади. Маргарита қандайдир ички бир туйғу билан бу нарсалардан ягона мақсад уни гафлатда қолдириш эканлигини сездди. “Мен-ку, қўл кўярман, лекин улар барибир бу ердан чиқаришмайди”, — ўйлади у.

Иккиюзламачи кишилар ҳаммавақт ўзларидан ҳам шубҳаланишга мойил бўладилар. Лекин бу сафар Артуа соф ҳақиқатни айтганди. У ҳақиқатан бу ерга асирга битим таклиф этиш, лозим топилган барча шартларга кўнгудай бўлса қиролчани ўзи билан бирга олиб кетишга буйруқ олган эди.

— Ахир мени кечирилмас гуноҳга қўл уришга мажбур қилишаятги-ку, — нола қилди Маргарита.

Артуа хахолаб кулиб юборди.

— Қўйсангиз-чи, қариндош, — хитоб қилди у, — сиз ўз ҳаётингизда анчагина гуноҳ қилгансиз, лекин ҳеч қачон виждонингиз заррача қийналмаган.

— Мен ўзгариб қолгандирман, тавба қилгандирман. Бирор қарорга келишимдан аввал мен яхшилаб ўйлаб кўришим керак.

Баҳайбат Артуа лаблари буришиб, юзлари галати бўлиб кетди.

— Қариндош, майли, сиз айтгандай бўлақолсин, лекин огоҳлангириб қўяй-ки, тезроқ ўйланг. Мен эртага Парижга Биби Марья монастирида бўладиган дуойи фотиҳага етиб боришим керак, — деди у. — Йигирма уч миля ҳазилакам йўл эмас. Йўлни кесиб чиққанимда ҳам то етгунча бўларим бўларди. Айниқса, ҳозир — қуёш кеч чиқиб, эрта ботадиган, лой отнинг эгаригача чиқадиган пайтда йўл азоби — гўр азоби. Мантеда отларни алмаштиришга ҳам кўп вақт кетади. Имирсилаб юргудай бўлсам, ҳаммаси бекор кетади, маросимга кечикаман. Хаёр. Мен бирор соат мизгиб оламан. Кейин сиз билан овқатланаман. Ниҳоят, сизни рисоладагидек тушлик билан сийлашадиган шундай мўътабар кунда овқатингизга шерик бўламан. Ишонаманки, сиз зарур қарорга келасиз.

Робер шу сўзлардан кейин Маргаританинг зиндониди қандай шиддат билан пайдо бўлган бўлса худди шундай кўздан ғойиб бўлди. Зеро, у саҳнада бирдан пайдо бўлишни ва кутилмаган пайтда саҳнадан тушиб кетишни ёқтирарди. Зинапояда эса каттагина сандиқни терга ботиб инқиллаб-синқиллаб кўтариб чиқётган Семиз Гийомни йиқитиб юборай деди.

Робер Артуа бир дақиқадан кейин комендантнинг қарийб бўшаб қолган хонасига отилиб кирди-да, бу ерда қолган ягона ўринга ўқ еган одамдай ўзини ташлади.

— Берсюме, дўстгинам, бир соатдан кейин тушлик тайёр бўлсин-а, — деди у. — Ҳозир эса қаердадир, эҳтимол отбоқарлар орасида ивирсиб юрган хизматкорим Лормени чақириб юбор, уйқумда безовта қилишларига йўл қўймай тепамда ўтирсин.

Ҳеч нарсадан тап тортмайдиган бу маҳобатли одам қуролсиз ҳолда душманлар қўлига тушиб қолишдангина хавфсирарди. Ўзини қўриқлашни қуролбардор ёки отбоқарларга эмас, балки фақат қаерга борса орқасидан соядай эргашиб, ёмғирпўш ва шляпасини кўтариб юрадиган тажрибали ва садоқатли хизматкорига ишонарди. “Робер жаноб олиёлари”ни ҳимоя қилиш учун ҳамма нарсасага тайёр Лорме элликка кирганига қарамай, ниҳоятда бақувват эди. Кўри-нишидан кучли ва бағоят хавфлилиги мутлақо сезилмасди. Хўжайин ёқтир-

майдиган одамларни яшин тезлигида ва изсиз йўқотишнинг ҳадисини олганди, унинг эҳтиёжи учун қизларни, қасқдаги қаланғи-қасанғи хизматкорларни топишга ҳам устаси фаранг эди. Бу жинойий ишларни табиатан шундай бўлганлиги учун эмас, балки хўжайинига бўлган қўлларча итоаткорлик ҳиссидан бажарарди. Вазмин қотил Роберни худди эпигадай асраб-авайларди.

Ўзини гўлликка солишда ҳеч ким табиатан айёр Лормега тенг келолмасди, хўжайиннинг кўз-қулоғи вазифасини ҳам ўрнига қўярди. Ака-ука д'Онеларни қўлга туширишда ўрни катта бўлди. Улар Робер Артуанинг тузоғига Нельск минораси эшиги олдида иланишди.

Мабодо Лормедан граф Артуага бунчалик боғланиб қолганлигининг сабабини сўрашгудай бўлишса, у елкасини қисиб, тушунтира бошларди: “Ахир унинг ҳар бир эски ёмғирпўшидан ўзимга иккигадан тиктириб олишим мумкин”. Лорме комендантнинг уйига кириб келганда Робер баҳайбат қўл-оёқларини керганча бамайлихотир ухларди. Бу баҳайбат одам ҳар бир нафас олганда унинг маҳобатли қорни оҳиста кўтарилиб тушарди.

Робер бир соатдан кейин уйғонди, улкан йўлбарсдай керишди, мириқиб дам олган одамдай ўрнидан дик этиб туриб кетди.

Юмалоқбош Лорме ханжарини тиззасига қўйганча Робернинг тепасида табуреткада ўтирар, хўжайинининг уйғонишини кузатарди.

— Энди сен ётиб дам ол, азизим Лорме, лекин аввал менга руҳонийни чақириб юбор, — деди Артуа.

У Ч И Н Ч И Б О Б

ҚИРОЛИЧА БЎЛИШНИНГ СЎНГИ ИМКони

Қувғиндаги домиканли графнинг чақиривига дарҳол етиб келди: унинг ҳаяжонланаётгани шундоққина сезилиб турарди — ахир уни шундай таниқли амалдор шахсий суҳбатга чақирган эди-да.

— Қардошим, сиз Маргарита жаноби олияларини яхши биласиз. Фикрингизча, унинг энг заиф жойи нимада? — мурожаат этди унга Артуа.

— Танаси, жаноби олийлари, — жавоб берди руҳоний унга қараб.

— Буни ўзимиз ҳам анчадан бери биламиз! Унинг туйғуларига таъсир этадиган, қироллик ва қиролчица манфаатларига мос тушадиган бирор фикрни миясига қуйишга ёрдам берадиган бирор нозик жойи бормикин? — деб сўрагилман-да.

— Буни сезмадим, жаноби олийлари. Кузатишимга қараганда, юқорида мен эслатган нарсадан бўлак унинг заиф жойи йўқ. Маликанинг юраги Дамашк шамширидан ҳам қаттиқроқ. Ҳатто қамоқ ҳам унинг иродасини бўшашига олмайди. Бундай юракни ҳатто тавба-тазарру билан ҳам юмшатиб бўлмайди.

Руҳоний узун устки кийимлари ичидаги қўлларини қовуштириб кенг пешонали калпасини эҳтиром билан эгтанча қироллик элчиси олдида ўзини тақводор, лекин чаққон одам қиёфасида кўрсатишга уринарди. Анчадан бери қайчи тегмаган сочи бошида парга ўхшаб осилиб турарди.

Артуа ўйланиб қолди, сўнг юзини қашиди. Руҳонийнинг сочи анчадан бери соқолини олмаганлигини ёдига туширди.

— Сиз гапирётганг анани нарса... — сўзини бошлади Артуа, — табиатнинг энг асосий кучларидан бирини сиз шундай атаётган бўлсангиз... малика бу ерда ўзининг ўша истагини қондириш имконига эга бўлмадимикин?

— Билишимча, йўқ, жаноби олийлари.

— Берсюмечи, у бирор маротаба ҳам Берсюме олдида узоқроқ қолиб кетмадимми?

— Ҳеч қачон, жаноби олийлари. Бунга кафолат бераман.

— Ҳўш... ўзингиз-чи?

— Нималар деяпсиз, жаноби олийлари! — Руҳоний шундай деб хитоб қилганча чўқиниб кўйди.

— Вой-бўй! — унинг сўзини бўлди Артуа. — Бунақа ишлар ҳар қадамда учраб турибди. Муҳтарам ҳамкасбларингиз ридоларини ечишганда барча эр-

каклар қатори одам эканликларини биламан-ку. Сирасини айтсам, буни қораламоқчи ҳам эмасман, аксинча мақташим мумкин, холос. Маликанинг шериги-чи? Эҳтимол, хонимлар ўзаро бир-бирлари билан...

— О, нималар деяпсиз, жаноблари! — руҳоний кўрқиб кетган киши бўлиб хитоб қилди, — сиз истиғфор келтириш сирларини аён қилишимни талаб этаёпсизми?

Артуа суҳбатдошининг елкасига мушт туширди, руҳоний нариги деворнинг ёнига учиб кетди.

— Жаноб руҳоний, бўлмаса бундай ҳазил қилманг, — таҳдид қилди Артуа. — Сизни бу ерга қамоқхона руҳонийси қилиб юборишган экан, билган сирингизни яшириш учун эмас, балки зарур пайғида ошкор қилишингиз керак-да.

— Маргарита хоним ҳам, Бланка хоним ҳам бундай гуноҳлари ҳақида менга тавба-тазарру қилишмади, бу нарса уларнинг ҳаёлларига ҳам келмаган, — деди ярим овоз билан руҳоний.

— Бу ҳолат уларнинг гуноҳсиз эканликларини исботлай олмайди, балки эҳтиёткор эканликларидан дарак беради. Ёзишни биласиз-а?

— Албатта, жаноби олийлари.

— Шунақами? — ҳайрон бўлди Артуа. — Бундан чиқди барча руҳонийлар ҳам айтиб юришганидек ғирт гумроҳ эмас эканлар-да... Хўш, бўлмаса руҳоний жаноблари, ҳозир қоғоз, қалам ва ёзиш учун нимаики зарур бўлса барчасини тайёрлайсиз-да, маликалар ҳибсда сақланаётган минора тагида кутасиз. Ишора қилишим биланок тепага кўтариласиз. Фақат тез бўлинг.

Руҳоний таъзим бажо келгирди. Чамаси у нимадир демоқчи бўлди, лекин Артуа плашига ўраниб хонадан чиқди. Руҳоний унинг кетидан ташқарига интилди.

— Жаноби олийлари, жаноби олийлари! — тугилиб хитоб қилди руҳоний. — Мендан марҳаматингизни дариг тутмасангиз, арзимас илтимосим сизга малол келмаса, кулай фурсат топилганда Улуғ Инквизитор, Рено жанобларига мен ҳамон унинг содиқ кули эканлигимни, бу қалъада худонинг иродаси билан ўз вазифамни сидқидилдан бажариб турганлигимни айтиб қўйсангиз. У мени эсидан чиқариб қўймаса, бошқа жойда фойдалироқ бўлсам, ўша ерда менинг лаёқатимни синаб кўрса.

— Ўйлаб кўраман, дўстгинам, ўйлаб кўраман, — Артуа руҳоний учун ҳеч нарса қилмаслигини олдиндан яхши билса-да, шундай деб жавоб берди.

Робер Маргаританинг хонасига кириб келганда маликалар ҳали ювиниб-тараниб бўлишмаганди: аввалига улар ихчам ўчоқча ёнида бугун келтириб беришган кичкинагина совун билан илиқ сувда обдон ювинишди. Эсларидан чиқиб кетган бу лаззатни иложи борича узокроқ чўзишга интилишди, бир-бирларининг бошларига сув қўйиб юборишди. Уларнинг катта сочларидаги сув томчилари ҳамон марварид доналаридек ялтиллаб турарди. Сўнг узун, оппоқ кўйлақларини кийишди. Артуа кўриниши биланок уялиб бурчакка қочишди.

— Эҳ, қариндошларим-эй, чўчиманглар, менга эътибор берманглар. Нима бўлганда ҳам биз қариндошлармиз, кўйлақларингиз ҳам саройда кийиб юрадиган кўйлақлардан қолишмайди. Ҳозир роҳиба аёлларга ўхшаб кетдингиз, холос. Кўринишингиз ҳам аввалгидан яхши, юзингизга қон югурибди. Мен бу ерга келишим биланок қисматингиз яхши томонга бутунлай ўзгариб кетганлигини тан олинг.

— О, ташаккур, қариндошимиз! — хитоб қилди Бланка.

Хона таниб бўлмас даражада ўзгариб кетганди. Артуанинг буйруғига кўра хона папшахонали каравот, стул вазифасини ҳам бажариши мумкин бўлган иккита кутича, суянадиган ҳақиқий стул ва стол билан жиҳозланганди. Столнинг устига идиш-товоқ, пиёлалар ва шароб қўйиб қўйилганди. Буларнинг барчаси Берсюменинг шахсий буюмлари эди. Шамол киравериб баданни тешиб юборгудай бўладиган хонадаги энг катта тешикка латта тикиб қўйилганди. Омборхонадан келтирилган йўгон шам стол устида ёниб турарди. Кеч киришига ҳали анча бўлса-да, хона ичи анча қоронғи эди. Ўчоқда йўгон ғўлалар чирсиллаб ёнарди.

Робернинг кетидан хонага Семиз Гийом ва яна бир сипоҳ ҳамроҳлигида Лалэн кириб келди. Комендантнинг буйруғига кўра улар буги чиқиб турган иссиқ шўрва, думалоқ катта нон, беш фунтдан кам бўлмаган қовурилган қуён ва роз гўштидан тайёрланган паштет, бешта обдон пишган нок келтирилган-ди. Берсьоме бу нокларни Анделидаги бир боғбондан бугун шаҳарчантнинг кулини кўкка совуриб юбораман деган таҳдид билан ундирган эди.

— Бу қанақаси, — қичқириб юборди Артуа, — ҳаммаси шуми? Мириқиб тушиш қилишга арзийдиган овқатлар келтиришни буюрганимни комендант яхши биларди-ку.

— Шу егуликларни ҳам бир мўъжиза билан топдик, жаноби олиёғлари, теварак атрофда очлик ҳукм сурапти.

— Эҳтимол, авом халқ оч қолса қолаётгандир. Чунки улар ишёқмас ва дангаса. Ердан мўл ҳосил олгиси келади-ю, ammo меҳнатга бўйни ёр бермайди. Лекин олиёғ зот кишиларининг оч қолишлари эса бўлмаган гап! — хитоб қилди Артуа. — Онамнинг кўкракларидан ажраганимдан бери бунчалик ночор овқат билан тамадди қилмаганман.

Икки малика столга териб қўйилган ноз-неъматларга оч қолган йиртқичдек тикилишарди. Артуа эса қариндошларининг ҳозирги ҳолатларининг аянгчилигини таъкидлаш учун келтирилган овқатларни атайин ерга урарди. Бланканинг кўзларига ҳатто ёш келди. Уч сипоҳ эса одамга жуда қизиқ туюладиган бу манзарадан сеҳрланиб, улардан кўзларини узишмасди.

Асосан суюқ овқатлар ҳисобига эт қўйиб юборган Семиз Гийом кўпинча овқат маҳалида комендантга хизмат қилиб турарди. Ҳозир ҳам у нонни кесиш учун столга ҳадиксирабгина яқинлашди.

— Ифлос кўларинг билан нонга тегма! — бўкирди Артуа. — Сенсиз ҳам кеса оламиз. Бу ердан улоқтириб юбормасимдан туюқларингни шиқиллатиб қолларинг-чи!

Албатта хизмат қилиб туриши учун Лормени чақирishi мумкин эди. Лекин у шахсий қуриқчисини уйқусидан уйғотишни истамасди. Робер ёруғ оламда ҳурмат қиладиган ягона нарса шу эди. Отбоқарлардан бирортасини чақирishi ҳам мумкин эди-ю, лекин Артуа гувоҳларсиз ўтиришни лозим кўрди.

Сипоҳлар хонадан чиқиб кетишлари биланоқ, у маликаларга мурожаат этди.

— Чамаси қамоқхона ҳаётига оз-моз ўрганиб туришимга тўғри келади, шекилли, — деди у ошхонадан ўз овқатини олиб келишга ва идишини ювишга мажбур бўлган эркатой бой боласидек ҳазиломуз оҳангда. — Билиб бўладими тагин, ажойиб кунларнинг бирида сиз қариндошларим мени қамоқхонага тик-кудай бўлсаларингиз асқотиб қолар.

У Маргаритани хонадаги ягона стулга ўтказди.

— Бланка иккаламиз эса мана бу курсига ўтирамыз, — деди у.

Сўнг келтирилган шаробни қўйиб Маргаритага мурожаат этди:

— Яшасин қиролича!

— Масхара қилманг, қариндош, — деб илтижо қилди Маргарита. — Бу олижаноблик эмас.

— Мен масхара қиладганим йўқ, менинг сўзларимни қандай эшитаётган бўлсангиз шундай қабул қилинг. Сиз ҳозирги кунгача менинг тушунишим бўйича қироличасиз, мен сизга узоқ умр тилайман.

Бу сўзлардан сўнг анча вақтгача жим қолишди. Робердан бошқа истаган одам таомларга бамисоли оч қолган гадойваччалардек очкўзлик билан ташланган хонимларга муқаррар равишда ичи ачитан бўларди.

Маргарита ва Бланка аввалига ўзларини киборларга хос сипо тутишга ҳаракат қилишди, лекин очлик нозик тарбия қоидаларидан ҳам устун келди. Зўр бериб овқат чайнашар, фақат нафас олиш дамларидагина жағлари тинарди.

Артуа қовурилган қуённи ханжарининг учига санчиб олди-да, иситиш учун оловнинг устига тутди. Бу иш билан машғул вақтида ҳам қариндошларига кўз қирини ташлаб турар, кулиб юборишдан аранг ўзини тиярди: “Ҳозир овқатли товоқни шундоққина ернинг устига қўйгудай бўлсам, булар худо ҳақи, чўкка тушиб фақат овқатни эмас, ерни ҳам ялашга тайёр”.

Маликалар фақатгина ейиш билангина эмас, ичиш билан ҳам банд эдилар. Комендант Берсьоме ертўласидан олиб чиқилган шаробдан ичишарди. Ичиш-

ганда ҳам етти ойдан бери чанқоқни фақат сув билан қондириб юришгани эвазига ўзларини мукофотламоқчи бўлишгандай ютоқиб ичишарди. Уларнинг юзлари қизариб кетди. “Бу байрам ҳали бурунларидан чиқади-ёв, бунақада тиррақи бўлиб қолишлари ҳеч гап эмас”.

Лекин ўзининг жағи ҳам сира тинмасди. Унинг ишпахаси тўғрисида бекор-га ривоятлар тўқилмаганди. Ҳар бир луқмасини оддий одам камиди тўртга бўлмасдан ютолмасди. Ҳатто рознинг суякларини ҳам худди бедана гўшгини чайнагандек ютиб юбораверди. У қуённинг суякларини бунақа қила олмаслигидан афсуслангандай аёллардан кечирим сўраган оҳангда гапирди:

— Қуённинг суяклари жудаям қаттиқ. Одамнинг ички аъзоларини тешиб юбориши мумкин.

Очлик нари кетиб, кўнгил анча жойига тушгач, Робер Бланканинг кўзларига маънодор тикилди, бошини билинар-билимас қимирлатиб эшикка ишора қилди. Аёлнинг боши айланиб, оёқларидан дармон кетиб ўринга таппа ташлашни чунонам истаб турган бўлса-да, итоаткорона ўрnidан турди. Робер унга қараб, Шато-Гайарга келганидан бери эҳтимол, биринчи маротаба инсонларга хос туйғуни бошидан кечирди, унга раҳми келди. “Агар ҳозир у совуққа чиққудай бўлса муқаррар равишда таращадай қотади”, хаёлидан ўтказди.

— Уйингизга олов ёқишганмиди? — деб сўради у.

— Ҳа, раҳмат сизга, қариндош, — жавоб берди Бланка. — Бизнинг ҳаётимиз...

Лекин унинг сўзини қаттиқ ҳиқичоқ бўлиб қўйди.

— Бизнинг ҳаётимиз сизнинг шарофатингиз билан ўзгарди. Эҳ, мен сизни қанчалик яхши кўраман, қариндош, асти қўяверасиз. Сиз Карлга уни севишимни айтасиз-а... уни шунчалик севганим туфайли у мени кечира қолсин.

Шу дақиқаларда Бланка бутун инсон зотини жуда яхши кўриб кетди. У ичилган шаробдан маст бўлиб қолди. Тош зинапоядан қоқила-суқила ўз хонасига зўрға кўтарилди. “Айш-ишрат қилишга илгарироқ келмаганим чакки бўлипти-да, — ўйлади Артуа, — буниси унчалик қаршилиқ кўрсатиб ўтирмасди... Хоҳлаган маликангизни яхшилаб ичириб қўйсангиз бас ва ярим соатдан кейин кўчадаги бузуқ аёллардан ажрата олмайсиз. Менимча, бошқаси ҳам тайёр шекилли!”

Робер ўчоққа йўгонгина ғўла ташлади, Маргаританинг стулини олов томонга буриб қўйди, сўнг пиёлага шароб қўйди.

— Хўш, қариндош, — гапини бошлади у, — менинг таклифимни ўйлаб кўрдингизми?

— Ҳа, ўйладим, узоқ ўйладим. Таклифингизга рад жавобини бераман деб кўрқаман.

Маргарита бу сўзларни ўзига хос бўлмаган дағалроқ оҳангда айтди. Чамаси иссиқ ва шароб уни лоҳас қилганди, боши ўз-ўзидан эгилиб кўкрагига туншаётганди.

— Қариндош, сиз жуда аҳмоқона сўзларни айтгисиз! — ажабланди Робер.

— Ундай эмас! Рад жавобини беришимга тўғри келади, шекилли, — қайтарди Маргарита масхараомуз оҳангда сўзларини бироз чўзиб.

Робер бу гапдан тоқати тоқ бўлди.

— Маргарита, гапимга яхшилаб қулоқ солинг, — деди у. — Таклифимга рози бўлиш сиз учун энг фойдали йўл. Людовик табиатан бетоқат одам ва ўзи истаган нарсага эришиш учун ҳамма нарсага тайёр. Ўз мақсадингизга ё ҳозир эришасиз, ё бўлмаса ҳеч қачон эриша олмайсиз. Бундан кейин шундай қулай ҳолатнинг келиши амримаҳол. Сиздан талаб этилаётган нарсани тасдиқланг — бўлди, олам гулистон. Шунда сизнинг ишингиз муфти томонидан муҳокама ҳам қилиб ўтирилмасдан Жан де Мариньи қарамоғидаги Париж руҳонийлар судига оширилади. Ундан эса ишни тезроқ ҳал этишни сўраш унчалик қийин эмас. Натижада уч ой ўтар-ўтмас бугунлай озодликка чиқасиз.

— Шаргларга кўнамсам-чи?

Маргарита қўлларини алангага тутиб сал энгашганча ўчоқ ёнида ўтирарди. Кўйлагининг ўйилган жойини беркитиб турадиган боғичи бўшашиб кетганлиги туфайли йигит аёлнинг бўйни ва унинг пастроқ жойларини бемалол кўриб турарди. Лекин Маргарита чамаси буни пайқамасди. “Бу безори аёлнинг кўкраклари ҳамон таранг”, ўйлади ичида Робер.

— Кўнмасам-чи? — қайтарди Маргарита.

— Акс ҳолда, жонгинам, барибир никоҳингиз бекор қилинади. Чунки қирол никоҳини бекор қиладиган сабабларни топиш унчалик қийин эмас, — деб эҳтиётсизлик билан жавоб берди Артуа. Шу дақиқаларда йигитнинг эшитиб турган нарсаларидан кўра кўриб турганлари кўпроқ хаёлини эгаллаган эди. — Айниқса, янги папа ишга киришгудай бўлса...

— Қанақасига? Демак, ҳозиргача янги папа йўқми?! — хитоб қилди Маргарита.

Артуа ўқинч билан лабини тишлади: у тузатиб бўлмас хатога йўл қўйганини пайқаб қолди. Қанақасига бутун олам эшитган гапни тург девор орасидаги қалъада ётган Маргарита ҳам эшитди деган хаёлга борди ўзи? Климент у вафот этгандан бери папалик тожига даъвогарлик қиладиган номзод ҳали эълон қилинмаганди. Робер ўзи билмаган ҳолда душман қўлига яроқ тутқазганди. Маргарита бу янгиликдан бекорга сергакланиб кетгани йўқ. У кутилган даражада ҳам маст эмасди.

Робер хатога йўл қўйганини сезиб қолгач, уни ўз фойдасига буриб юбормоқчи бўлди, дадил ўйинга киришди. Мушук-сичқон ўйинида эса унча-бунча одам унга бас келолмасди.

— Албатта, бу нарса сизга қўл келади! — хитоб қилди у. — Шунини билдириб қўймоқчи эдим. Бозордаги жаллудлардан ҳам виждонсизроқ бўлган фирибгар кардиналлар ўзаро келишиб, бу масалада бир фикрга келишгач, Людовикка керагингиз бўлмай қолади. У ҳолда қиролнинг ғазабига янада кўпроқ дучор бўласиз, умрингизни шу ерда ўтказишга мажбур этади.

— Ҳа, шундай бўлиши мумкин. Лекин ҳамонки, ҳанузгача папа тайинланмаган экан менинг розилигимсиз ҳеч нарса қилиша олмайди.

— Икки оёғингизни бундай бир этикка тикиб туришингиз бемаънилик.

Робер Маргаританинг ёнига ўтириб бўйнидан кучоқлади, елкасини оҳиста сийлай бошлади.

Бундай бақувват қўлнинг баданига тегишидан Маргарита ҳаяжонланиб кетди. Э-ҳе, қанча вақтдан бери эркак одамнинг қўли баданига тегмаган эди.

— Таклифга кўнишимдан сизга не наф? — сўради аёл.

Артуа энгашди, лаблари аёлнинг қоп-қора гажақларига тегди.

— Маргарита, ахир мен сизни севаман, буни ўзингиз ҳам биласиз, ҳамма вақт севганман. Айни дамларда бизнинг манфаатларимиз бир-бирига мос тушмаяпти. Сиз озодликка чиқишни истайсиз, мен эса Людовикнинг кўнглидаги ишни бажариб, унинг хайрхоҳлигига эришишни хоҳлайман. Кўриб турганингиздагидек, ҳар иккаламиз иттифоқчилармиз. — Робер Франция қироличасининг елкасини тобора дадилроқ кучарди, сўнг ҳеч қандай қаршиликка дуч келмагач, йигитнинг қўли аёлнинг кўкрагига борди. Маргарита бошини қариндошининг бақувват қўлига ташлаганча қандайдир хаёллар оғушига ғарқ бўлгандай тутарди ўзини.

— Шундай ажойиб бадан, нозик ва бекаму кўст қомат табиий инсоний лаззатлардан маҳрум бўлса? Таклифга рози бўлақолинг, Маргарита. Мен ўша кунийёқ сизни лаънати бу қамоқхонадан узоқ-узоқларга ўзим олиб кетаман: аввалига ингизоми унчалик қаттиқ бўлмаган, мен хабар олиб туришим, қуриқлашим мумкин бўлган бирор ибодатхонага жойлаб қўяман... Қизим Людовикдан эмас деган гапни тасдиқлашнинг сизга қандай қийинчилиги бор? Ахир уни ҳеч қачон севагансиз-ку!

Маргарита Роберга ўқрайиб қараб қўйди ва даҳшатли сўзларни айтди:

— Қизимни яхши кўрмаслигимнинг ўзи у эримдан туғилганини исботламайдими, ахир?

Маргарита шу гапдан кейин никоҳини узоқ-узоқларга тикканча жим ўтирaverди. Учоқдаги ёниб турган ғўла гурсиллаб йиқилди. Ғўланинг йиқилишидан ҳосил бўлган учкун бутун хонани бир сония ёритиб юборди. Маргарита кутилмаганда оппоқ майда тишларини кўрсатиб хахолаб юборди. Тили худди мушукларникидек қип-қизил эди.

— Нега кулаясиз? — деб сўради Робер.

— Бу ернинг шифти кулгимни қистатиб юборди, — жавоб берди Маргарита. — Мен ҳозиргина бу бинонинг шифти Нельск минораси шифтининг айнан ўзи эканлигини пайқаб қолдим.

Артуа ўрнидан турди. У аёлдаги ошкора беҳаёлик кўшилиб кетган айёрликдан ҳайратга тушди: “Мана бу аёл!” — деб ўйлади ичида.

Энди Маргарита ўчоқни тўсиб турган меҳмоннинг маҳобатли гавдасига, дуб дарахгининг танасидек йўғон оёқларига синовчан тикиларди. Шуъланинг акс-садоси қизил этиклариди жинваланар, нимқоронги хонада гоҳ этиги пошнасидаги темир тепкида, гоҳ кумуш камарида ялт-юлт қиларди. Шу дақиқаларда ярим йиллик азоб-уқубатлари биров унутилгандай бўлди.

Робер аёлни енгил ҳаракат билан студдан турғизиб, ўзига қаратди.

— Эй, қариндош-эй, — деди у. — Мана менга турмушга чиқишингиз лозим эди. Ҳеч бўлмаганда қаёқдаги мишиқи отбоқар ўрнига мени ўзингизга ошиқ қилиб олмайсизми? Иккаламиз бахтли бўлардик, қисматингиз бунақа оғир кечмасди.

— Сўзингизга ишонаман, — шипшиди аёл.

Артуа Маргаританинг думбасини ушлаганча турарди, йигитнинг наздида аёл бир дақиқа ўтар-ўтмас эсини йўқотиб қўйгудай эди.

— Ҳозир ҳам кеч эмас, — аёлнинг гап оҳангида шивирлади Робер.

— Эҳтимол, сиз ҳақдирсиз, — жавоб берди аёл ҳаяжондан овози қалгираб. Жавоб оҳангида Маргаритага хос бўлмаган итоаткорлик маъносини ўқиш қийин эмасди.

— Келақолинг энди, хатни бир ёқлик қилайлик. Токи бу ҳолат бошқа нарсалар тўғрисида бемалол ўйлашга ҳалақит бермасин. Рухонийни чақирамиз, у пастда кутиб турибди.

Маргарита кескин ҳаракат билан йигитнинг кучоғидан чиқди.

— Пастда ким куляпти? — қичқириб юборди аёл ва кўзлари ғазабдан ёниб кетди. — Эй, қариндош, наҳотки, сиз мени шунчалик аҳмоқ аёл деб ўйласангиз? Чамаси сиз мени эркак кучоғида ҳар мақомга ўйнайдиган аёллар тоифасидан деб фаҳмляяпсиз, шекилли? Лекин сиз бир нарсани — бунақа пайтларда аёллар эркаклардан кучлироқ эканлигини унутиб қўйяпсиз. Ўзингиз ҳам севги бобида устаси фаранглардансиз-ку.

Аёл келишган қоматини ғоз тутиб унга ўқрайиб қаради, нимадир эсита тушгандай кескин ҳаракат билан очилиб қолган кўйлаги ёқасининг ипини боғлади.

Робер Маргарита ўзини нотўғри тушунганини, унинг манфаатини кўзлаётганини англаишга беҳуда уринарди. Уларнинг суҳбати бунақа тескарисига айланиб кетганлигини ўйлаб турганида бирданига зинада совқотиб пойлаб турган рухоний эсита тушди...

Маргарита баҳайбат йигитга кинояомуз ва ним табассум билан қараб турарди. Йигит кутилмаганда аёлни даст кўтариб, унинг ҳар қанча типирчилашга қарамай ўрин томон сургади.

— Йўқ, барибир яқинлашгирмайман! — қичқирарди Маргарита, — унинг бақувват кучоғидан чиқишга интилиб. — Мени куч билан забт этишингиз мумкин. Заифлигим туфайли қаршилик кўрсата олмайман. Лекин мен буни рухонийга, Берсюмега айтаман. Қанақа вакил юборишганини, менинг ҳолатимдан фойдаланиб хиёнаткорона йўл тутганини Мариньига етказаман.

Робер ўз ўлжасини қўйиб юборди, у ғоят жазавга келган, Маргаритага тарсаки қўйиб юборишдан ўзини аранг тийиб турарди.

— Ҳеч қачон, эшитаяпсизми, ҳеч қачон қизим Людовикдан туғилмаганлигини эътироф этишга мени мажбур қилолмайсиз. Зотан, Людовик ўлса, мен буни орзиқиб кутаман, қизим Франция тахтига даъвогар бўлади. Ўшанда барчангиз ҳам қиролчанинг онаси билан ҳисоблашишга мажбур бўласиз.

Артуа бир неча дақиқа нима қилишини билмай турди. “Бу ярамас тўғри мулоҳаза юрияпти, — ўйлади у, — агар ҳаммаси у умид қилаётгандай бўлиб чиқса-чи...” Унинг сўзларига бўйсунгандай жим бўлиб қолди.

Шундай бўлишга қарамай у: — бу эҳтимолдан узоқ, — деб эътироз билдиришга журъат этди.

— Эҳтимолдан узоқми, яқинми, мен бу имкониятни қўлдан чиқаришни истамайман.

— Ихтиёрингиз, қариндош, — Робер шундай деб эшик томон юрди.

Икки томонлама мағлуб бўлганлиги фикридан юрагидаги ғазаб алангалан-

ди. Ўқдай отилиб зинадан пастга интилди, қўйи қават майдончасида совуқдан ўлар ҳолатга келса-да, графнинг ишорасини ҳамон итоаткорона кутиб турган руҳонийга кўзи тушди.

— Жаноби олийлари, Рено қардошга шипшитиб қўйиш яна эсингиздан чиқмасин-а... — деди руҳоний.

— Албатта эсимдан чиқмайди, — Артуанинг жавоби жаранглади, — фирт эшаклигингизни албатта айтаман, жин урсин сизларни.

Сўнг қаттиқ қичқирди:

— Ҳой, отбоқарлар! Отларни эгарланг!

Комендант Берсюме худди ердан чиққандай унинг олдида бирданига пай-до бўлди. Берсюме темир қалпоғини эргалабдан бери бошидан ечмаганди.

— Жаноблари, қандай буйруқларингиз бор? — сўради у.

— Яна қанақа буйруқ бўлсин сенга? Аввалги буйруқларни бажаравер!

— Менинг мебелларим қани?

— Сенинг мебелларингга тушурдим!

Отбоқар Роберга гижинглаб турган ажойиб норманд арғумоғини рўбарў қилди, Лорме отнинг жиловидан ушлаб турарди.

— Тушликнинг ҳақи нима бўлади, жаноби олийлари? — сўрашга журъат этди Берсюме.

— Пулингни жаноб Мариньилан сўрайсан, у хотамтойлик қила қолсин! Тезроқ кўприкни туширинг!

Артуа чаққон ҳаракат билан эгарга ўтирди-да, отни елдириб кетди, мулозимлари унинг ортидан отларини чоғгиришди.

Тез орада отлар тўдаси қоронғилик бағрига сингиб кетди. Фақат қоятошлардан пастга интилаётган отлар туёғидан чиққан учқунларгина чавандозлар кетаётган йўлни билдириб турарди.

Т Ў Р Т И Н Ч И Б О Б

ЯШАСИН ҚИРОЛ!

Пештоқларга қўйилган юзлаб шамларнинг шуғлāси француз қиролларининг мақбарасига нур сочиб турарди. Тош қиёфаларнинг сояси бу нурларга тушганда худди сеҳрли таёқ ёрдамида ухлатилган қатор фидокорлар ёруғ ўрмонда саф тортишганга ўхшаб кўринарди.

Бутун сарой аъёнлари Сан-Денидаги ички қисми қатор устунлар билан бир неча қисмга бўлинган бинога, француз қироллари мақбарасига тўпланишганди. Бутун бу ерда Филипп Чиройлини дафн этиш маросими ўтаётганди.

Капетингларнинг бутун уруғ-аймоқлари дабдабали матом либосларида янги қабрга тикилганча саф тортишганди: бу ерга шахзодалар, пэрлар, юқори насабли руҳонийлар, Кичик кенгаш аъзолари, олий давлат ва диний арбоблар, амалдорлар тўпланишган.

Сарой маросимларини бошқарувчиси бешта сарой аъёни кузагувида Филиппнинг тобути туширилган қабр олдида таянганавор юриб келди-да, қирол хизматларига эҳтиром ва қироллик белгиси сифатида нақшлар билан безатилган ҳассани ташлади. У Франция тахти янги ҳукмдорга ўтганлигини англатадиган анъанавий сўзларни хитоб қилди:

— Қирол ўлди! Яшасин янги қирол!

Унинг кетидан маросимда қатнашаётганларнинг барчаси:

— Қирол ўлди! Яшасин янги қирол! — сўзларини такрорлашди.

Юзлаб одамларнинг кўкрагидан чиқаётган бу ҳайқириқ қатор устунлар ва найзасимон гумбазлар билан бўлиниб турган сарой хоналарида анча вақтгача жаранглаб эшигилди.

Озгин, ботиқ кўкракли, қарашлари синиқ шахзода Людовик X, эндиликда эса қирол Людовик X гўё биров минглаб ниналарни санчиёттандек миясидаги оғриқдан азоб чекканча отасининг қабри тепасида турарди. Фам-ғусса юрагини сиқар, бутун аъзойи баданини канадай сўрарди, шу дақиқа-

ларда эси оғиб қолишдан қўрқарди. У пичирлаб дуо ўқирди, йиқилиб туш-маслигини худодан илгижо қилиб ёлборарди. У ҳеч қачон ҳеч ким ҳақида бунақа дуо ўқимаганди.

Людовикнинг ўнг томонидан иккита укаси: Пуатъе ҳокими Филипп, шаҳзода Карл туришарди. Карлга тегишли улуш ҳали белгиланмаганди. Ўғиллар оталарининг қабридан кўзларини узишмасди. Улар шу дақиқаларда марҳум отасини ер қаърига қўяётган хоҳ камбағалнинг фарзанди, хоҳ подшо фарзандига хос туйғуларни бошларидан кечираётган эдилар.

Янги ҳукмдорнинг чап томонидан эса амакилари — жаноби олиёлари Карл Валуа ва Людовик д'Эвре жой олишганди. Гарчи ҳар иккаласининг ёши қирқдан ошганига қарамай, гоят бақувват, қоядай мустаҳкам кўринишарди.

Граф д'Эврени одатий хаёллар қийнади. “Бундан йигирма тўққиз йил аввал, биз уч ака-ука худди ҳозиргидай ўз отамиз қабри тепасида турган эдик. Назаримда бу ҳодиса худди кечагида рўй бергандай. Мана энди Филиппга навбат етиб келибди. У ошини ошаб, ёшини яшаб бўлибди”, ўйлади у.

У ўз нигоҳини мангу уйқуда ётган Филипп III қабрига қаратди. “Отагинам, — юракдан астойдил шивирлади Людовик д'Эвре, — акам Филиппни ўз даргоҳингизга қабул қилинг, у сизнинг муносиб ворисингиз эди.

Меҳробнинг ёнидаги Людовик Муқаддаснинг қабри орқасида улуг аждодларнинг тош ҳайкаллари саф тортишганди. Уларнинг нариги томонида эса ҳали очилмаган плита ташланган, анчагина бўш жой бор эди. Қачонлардир бир куни бу плиталар очилиб отасининг тахтига ўтирган мана бу йигитни ҳам ўз домига тортади ва аҳвол шу заўлда давом этаверади. Бу ердаги жой яна узоқ асрларгача анча қиролларга етади”, — ўйлади Людовик д'Эвре.

Унинг укаси Валуа эса қўлларини кўкраги устида қовуштириб даҳанини кўтарганча бу ерда ҳозир бўлганларни қирғий қараш билан кузатар, маросим рисоладагидек ўтишини назорат қиларди.

— Қирол ўлди! Яшасин қирол!

Қирол саройи амалдорлари қабр ёнидан ўтишар экан, бу ҳайқирик яна беш маротаба мақбара гумбазлари остида жаранглади. Филиппнинг тобути устига охирги, бешинчи ҳасса жаранглаб тушгач, атрофга сукунат чўкди.

Шу дақиқада Людовик X қанчалик ўзини тутишга уринмасин, барибир қаттиқ йўтал тутди. Заъфарон юзларига қон югурди, Людовикнинг бугун аъзойи бадани қалтирар, ҳозироқ унинг жони чиқиб ота қабрига йиқилиб кетгудай эди.

Маросимда ҳозир бўлганлар бир-бирларига қараб қўйишди, юқори мансабдорлар ташвиш ва ачиниш билан ўзаро шивирлашди, ҳаммаларининг кўнглидан: “Икки-уч ҳафтадан сўнг буниси ҳам ўлиб-нетиб қолса нима бўлади?” деган фикр ўтди.

Совуқдан юзлари қизариб кетган шафқатсиз Маго Артуа ҳақли равишда ўз ўрнини эгаллаганди. У қариндоши маҳобатли Роберга ўқтин-ўқтин қараб қўяр, нима сабабдан марҳумга бағишланган дуои фотиҳа орасида соч-соқоли ўсган, белгача лойга ботган ҳолатда Биби Марям ибодатхонасига кириб келганини билишга ҳаракат қиларди. У қаерга бордйкин, нима қилдйкин? Робер қаерда бўлса, ўша жойда турли фитналар бошланарди. Филипп Чиройли вафотидан кейин Робер кутилмаганда фойдаланаётган илгифотлар графиня учун ҳеч қандай яхшиликдан дарак бермасди. Аёл беихтиёр равишда отасини охирги йўлга кузатаётган янги қиролнинг ўзи ҳам унинг орқасидан ўша ёққа равона бўлса ёмон бўлмасди, деб ўйлади. Қироллик кенгаш аъзолари орасида марҳум қиролнинг асосий маслаҳатчиси ва Франция қироллигининг бош мудири Анггеран де Мариньи жаноблари мотам либосига бурканганди. Бундай либосни саройнинг хос одамларигина кия оларди. У аҳён-аҳёнда укаси Санск архиепископи Жан де Мариньига маъноли қараб қўярди. Жан яқиндагина Биби Марямнинг Париж ибодатхонасида жаноъа маросимини ўтказганди, ҳозир эса олтиндан тикилган мотам бош кийимида қўлида узун ҳассани ушлаганча Парижнинг олий руҳонийлари даврасида улугвор қиёфада турарди. Бундан йигирма йил бурун шунчаки Ле Портъе деб юритилган нормандиялик икки ака-ука инсон тасаввур қилмайдиган даражада обрў-эътибор ва мансабга сазовор бўдилар, каттаси ҳаммавақт укасини орқасидан эргаштириб юрди. Мар-

хум ҳукмдор буюрганидек, ака-ука Мариньилар бутун ҳокимиятни бўлиб олишганди: катгаси бутун халқни ўз измида сақлар, кичиги эса диний соҳаларнинг раҳнамоси эди. Бирлашган ҳолда тамплиерлар жамоасига қирон келтирган ҳам шулар бўлди.

Акаси Ангерран де Мариньи камдан-кам кишиларга насиб этадиган ҳаёт вақтидаёқ тарихга кириб қолди. Зеро, унга ўхшаганларгина тарихни яратишадди. Ҳозир эса у жамиятнинг қанчалик қўйи табақасидан чиқса-да, қанчалик баланд чўққиларга чиққанини эсларкан, хаёлини гамгин ўйлар чулғади. “Ҳукмдор Филипп, менинг қиролим, — хаёлан тобутга қараб мурожаат этди, — мен сизга ҳалол хизмат қилдим. Сиз менга энг улуғ ва масъулиятли вазифаларни топширардингиз, менга беҳад марҳаматлар ёғдирдингиз. Биз кўп нарсалар ҳақида бир хил ўйлардик. Баъзан хатога ҳам йўл қўярдик, лекин биз уни тузатишга ҳаракат қилардик. Иккаламиз жон куйдирган, бунёд этган нарсаларни ҳимоя қилишга, ким халақит беришидан қатъи назар бу ишларни давом эттиришга қасамёд қиламан. Лекин мен нақадар ёлғизман!” Ангерран де Мариньи бекорга сиёсатдонлик эҳтиросларида эга бўлмаганди. У Франция тўғрисида унинг иккинчи ҳукмдоридай фикр юритарди.

Сен-Дени католикларининг руҳонийси Эгидий де Шамбли қабр ёнига чўккалаганча, хоч билан марҳумни сўнгги маротаба чўқингирди. Кейин ўрнидан турди-да, гўрковларга имо қилди, оғир текис тош тўртбурчакли қорамтир тешикни беркигди.

Людовик X энди ҳеч қачон отасининг юракни орзиқтириб юборадиган даражадаги “Жим бўлинг, Людовик!” деган буйруғини эшитмайди.

Лекин шу билан бирга енгил тортиш ўрнига уни қўрқув босди. Худди шу сонияда кимдир унинг қулоғига шивирлади.

— Кетдик, Людовик!

Унинг бутун аъзойи бадани титраб кетди — янги қиролга шипшиган Карл Валуа эди. У кўзи билан имо қилиб қирол олдинга ўтиши кераклигини билдирди. Людовик амакиси томон ўтирилиб шивирлади.

— Отам тахтга ўтирганига гувоҳ бўлгансиз. У нима қилган? Ўша дақиқада нима деган?

— У қироллик ҳокимиятининг бутун оғирлигини бирданига ўз елкасига олган, — жавоб берди Карл Валуа.

“У ўшанда бор-йўғи ўн тўққиз ёшга қараб кетаётганди... мендан бутун бошли етти ёш кичик экан”, — ўйлади Людовик X. Ҳозир бўлганларнинг қизиқувчан нигоҳларини ўзида туйган қирол ирода кучи билан қад-қоматини ростлади-да, мулозимлар олдига тушиб йўл бошлади. Мулозимлар эса қўлларини чакмонларининг енига тикиб, бошларини эгиб қиролнинг орқасидан дуо ўқиб бораётган руҳонийлар эди. Улар йигирма тўрт соатдан бери тўхтамай калима келтираётганликлари учун обдон чарчашган, шу боисдан энди ўқиган ояту калималари оғизларидан тушиб кетгудай ҳолатга келганди.

Мотам кортежи бинодан чиқиб, аббатликнинг катта залига қараб йўл олди. У ерда анъанавий маросимнинг сўнгги тадбири хотирлаш дастурхони тузалганди.

— Подшоҳимиз, — мурожаат этди Людовикка руҳоний Эдигей, ҳукмдор ўтиралиган жойга бормасдан, — биз эндиликда доимо икки дуони ўқиймиз: бу дуонинг бири оллоҳ таоло ўз хузурига чақирган қирол учун, иккинчиси эса парвардигордан бизга юборилган янги қирол учун бўлади.

— Сизга ташаккурлар бўлсин, автиё ота, — жавоб берди Людовик X ишончсизроқ овоз билан.

Кейин у ҳазин хўрсиниб ўзига тайёрланган жойга чўқди, сўнг сув сўради, идишни бир ичишда бўшатди. Бутун овқатланиш мобайнида миқ этмади, таомларга қўл ҳам урмади, лекин тез-тез сув ичиб турди. Аъзойи бадани қақшар, ўзини ҳар жиҳатдан тамом бўлгандай ҳис этарди.

“Қирол жисмонан соғлом бўлиши керак” дерди отаси Филипп Чиройли, кўпинча ўғилларига. Фарзандлари жуда ёшлигида камондан ўқ узиш, қилич-бозлик, чавандозлик бўйича оғир машқлардан шикоят қилган пайтларида шундай деб ўқтиришини қўймасди. “Қирол жисмонан соғлом бўлиши керак”, ичида қайтарарди Людовик X ҳукмдорлиги бошланаётган шу дақиқаларда. У чарча-

ганда жаҳди чиқиб ақли кетадиганлар тоифасидан эди. Унинг наздида ҳамонки сенга қироллик тахтини беришар экан, тахтда мустаҳкам ўтириш учун шунга яраша куч-қувват ҳам ато этишлари лозимдай эди. Дарҳақиқат, паҳлавонларга хос куч-қувватга эга бўлмай туриб, сўнги ҳафтада рўй берган ҳодисаларни кўтариш қийин.

Шавқатсиз расм-русмлар ота тахтига ўтираётган янги ҳукмдордан фавкуллодда янги куч-қувват ва зўриқишни талаб этарди. Людовик отаси сўнги нафасларини олаётганда тепасида турди, ундан “қироллик мўъжизаси”ни қабул қилди, васиятга имзо чекди, Филиппнинг бальзамланган жасади тепасида тановул қилишга тўғри келди. Кейин сув йўли орқали Филипп Чиройлининг жасадини Фонтенблюдан Парижга олиб келишди. Силлани куригадиган юриш, уйқусизлик, мотам маросимларининг барчаси қиш чилласида, отлар қор аралаш лойга ботган, шамол нафас олишга имкон бермаётган, қор юзга уриб, кўз очишга қўймаётган бир паллада рўй берганлиги масалани янада мушкуллашгирди.

Шу боисдан ҳам Людовик Х амакиси Валуага юракдан қойил қолди. У кейинги кунлар мобайнида жиянини бир дақиқа ҳам ёлғиз қолдирмади. Метин иродали, ҳар бир ишга қодир бу одам барча муаммоларни, йўл-йўлакай пайдо бўлган барча баҳсли масалаларни доноларча ҳал қилди.

Чамаси, айни мана шу Карл Валуагагина табиат қироллар учун зарур бўлган гайрат ва куч-қувватни бергандай. Мана у ҳозирнинг ўзидаёқ руҳоний Эгидий билан суҳбатда Людовикка хушбўй мой суртиш маросими тўғрисида бош қотириб ўтирибди. Ҳолбуки, бу маросимга ҳали жуда эрта, келгуси ёзда ўтиши лозим эди. Зеро, Сен-Дони аббатлиги фақат француз қиролларининг даҳмасигина эмас, шунингдек, қирол сафарга отланганда Франция байроғи осиб қўйиладиган жой ҳам эди. Қиролга хушбўй мой суртиш маросимида лозим бўладиган барча ашёлар ва кийимлар ҳам шу ерда сақланарди. Граф Валуа ҳамма ишга аралашарди. Ридони қайтадан тикишга эҳтиёж йўқми? Ҳокимиятнинг рамзий белгилари ҳисобланган салтанат ҳассаси темир тепки ва крест шакли солинган олтин шар солинадиган чиройли қути жойидами? Тож-чи? Заргар шошилинич равишда ишга киришгани, тожини Людовикнинг бошига лойиқ келадиган қилиб қайта созлагани маъқул. Қироллик тожини Валуа жаноби олийларининг ўз бошига қўндиришни қанчалик орзу қилганини билсангиз эди. У худди турмушга чиқишдан умидини узган қари қизлар келин атрофида гирдикапалак бўлганидек, у ҳам ўз жияни теварагида парвона бўларди.

Руҳоний Эгидий Валуанинг буйруқларига эҳтиром билан кулоқ соларкан, ёш қирола ер остидан қараб кўярди. Қиролни яна қаттиқ йўтал тутди. Руҳоний эса ичида: “Хушбўй мой суртиш маросимига тайёргарлик кўриш унчалик вақтни олмайдику-я, лекин қирол бу аҳволда ёзгача омон бўлармикин?”

Мотам зиёфати тутагач, Филипп Чиройлининг биринчи камергер¹ и Юг де Бувилль ўрnidан турди. У Людовик Х олдида ўзининг нақшинкор ҳассасини синдириб ташлаши лозим эди. Бу эса ўзига юклатилган вазифани адо этиб бўлганлигини билдирарди. Семиз Бувиллнинг кўзларига ёш келди, кўллари қалтиради. У худди қиролликнинг олтин ҳассасига ўхшаб кетадиган ўзининг ёғоч ҳассасини синдиришга ҳаракат қилиб кўрди. Бувилль Людовикнинг биринчи камергери лавозимига тайинланган навқирон Матье де Три ёнига келиб секингина унга шипшиди.

— Энди жаноблари, сиз бу вазифани шараф билан адо этишга киришасиз.

Маросимда ҳозир бўлганлар ўринларидан туриб ҳовлига чиқишди. Ҳовлида буларни эгарланган отлар қутиб турарди. Кортеж охириги йўлга тушди. Сен-Дени кўчаларида Людовикни “Яшасин қирол!” деган ҳайқирқиқлар билан қути олувчилар унчалик кўп эмасди. Кеча эса бир боши аббатлик биноси олдида бўлса, охири Париж дарвозаси олдигача чўзилган мотам юришини кўрганни кўчага чиққан одамларнинг бўлари бўлган, совуқ уларнинг бутун аъзойи баданларидан ўтиб кетганди. Бугунги маросимнинг унчалик қизиги йўқ эди.

¹ Камергер — баъзи монархия мамлакатларида сарой аъёнларининг олий унвонларидан бири (тарж.).

Осмондан қор деса қорга, ёмғир деса ёмғирга ўхшамайдиган ёгин ёгилаётганди, кўчага чиққанларнинг кийимлари шалаббо бўлиб нам баданларига ўта бошлади. Шу боисдан кўчаларда ҳозир фақат анқовлару усти панароқ жойларда ёгингарчиликдан жон сақлаётганларгина қолишганди.

Людовик келгусида мамлакат қироли бўлишини билган болалигидан бошлаб ўз пойтахтига тантанавор кириб келишни орзу қиларди. Темир қирол билан номи кетган отаси ҳар сафар уни: “Людовик, бунақа мижғов бўлма ахир!” деб жеркиганда падари бузрукворига ўлим тилар ва ҳаёлида: “Мен ҳокимиятга келганимда ҳаммаси ўзгаради, одамлар менинг кимлигимни кўриб қўйишади” деган фикр келарди.

Мана, Людовикни қирол деб эълон қилишди, лекин унинг ўзи ҳеч қандай ўзгаришни пайқамади. Ўзини янада кучсизроқ сезишдан, ўрганилмаган улғуворликни кўтара олмайётганидан, ўзига ишончсизликдан бошқа ўзгаришни кўрмаётганди. Устига-устак, ҳаётлигида унчалик хуш кўрмаган отаси ҳақидаги фикрлар ҳаёлини тарқ этмаётганди.

У бошини эгиб, аъзойи бадани титраганча, бўм-бўш далалардан от суриб келарди. Қор билан қопланган ошпоқ борликда пичан фарамларигина қорайиб кўринарди. Людовикнинг ҳозирги ҳолати аранг омон қолган саркарда мағлуб бўлган қўшинни ўз орқасидан эргаштириб кетаётганга ўхшарди.

Ниҳоят, Париж чеккасидаги дастлабки уйлар кўзга чалинди, бироздан сўнг кортеж шаҳар дарвозасига етиб келди. Лекин парижликлар янги қиролни Сен-Дени аҳолисичалик ҳам тантанавор кутиб олмади. Очигини айтганда, ким ҳам ҳозир хурсандчилик билан кутиб оларди? Қўшининг ҳар йилгидан эрта бостириб кириши халқнинг озик-овқат заҳиралари таъминлашини ўта мушкуллаштирди, шаҳарда очликдан ўлганлар кўпайиб кетди. Бу йил ҳосил ёмон бўлди, озик-овқат анқонинг уругига айланиб борапти, уларнинг баҳоси эса ошгандан ошаяпти, очлик Париж дарвозаларини қоқаяпти.

Людовик арзимаган нарсага жаҳли чиқадиган, жанжалкаш одам деган гап саройдан шаҳарга тарқалди. Мижғов лақаби ҳам шундан пайдо бўлди. Бирор кимса қиролнинг бирор маротаба бўлсин олижаноб ва оқилона ҳаракатини айтиб беролмайди. Унга шўҳрат келтирган ягона нарса ҳам унинг фойдасига бўлмади. Хотини хиёнат қилган қирол номи билан шўҳрат топди. Бу иши ошкор бўлгач, хотинининг хиёнатига кўмаклашишда шубҳа қилинган бутун югурдакларини оғир қўноқлардан кейин Сена дарёсида чўктириб юборишга амр этди.

“Шунинг учун мени ёмон кўришади, — ўзини ишонтирмоқчи бўларди Людовик Х, мени ҳақоратлаган, бутун дунё олдида юзимни шувит қилган манжалақи туфайли ёқтиришмайди... Ҳечқиси йўқ, ёқтиришмаса ёқтиришмас, куч билан бунга мажбур қиламан. Ҳали ҳаммалари менинг олдимда ўйин тушишади, оғизларидан бол томиб ҳаммалари мени мақташга тушади. Аввало мен, ўзимга янги қайлик топишим, халққа янги қиролича ҳадя этмоғим керак. Шундагина шармандалик доғи ювилиб кетади”.

Лекин афсуслар бўлсинки, граф Артуа Шато-Гайтардан келтирган гаплар бу ишларни тезгина ва хамирдан қил суғургандай ҳал этишга бўлган умидни деярли йўққа чиқаради. “Ҳечқиси йўқ. У билан шундай муомала қилишга, қийнашга буйруқ берманки, манжалақининг рози бўлишдан бошқа иложи қолмайди”.

Атрофга қоронғилик чўка бошлади, ёйандозлар машғалаларни ёқишди. Қирол бу жойлардан ўтаётганда оломонга кумуш тангалар сочармиш деган овоза тарқалганди. Шу сабабдан чорраҳаларда бева-бечоралар, жулдурвақи кийимлар орасидан баданлари кўриниб турган ғариблар тўда-тўда бўлиб йиғилиб туришарди. Лекин ҳеч ким халойиққа бир чақа ҳам ташламади.

Ғамзода кортеж машғалалар ёруғида Шатледан ўтиб Меңял кўприги орқали ниҳоят қирол саройига етиб келди.

Людовик Х отбоқарнинг елкасига қўлини қўйиб отдан сакради. Ҳамроҳлар шу ондаёқ тарқалиб кетишди. Биринчи бўлиб графиня Маго намуна кўрсатди. У ҳамма яхшилаб исиниб олиши ва ҳордиқ чиқариши лозимлигини эълон қилди-да, ўзи Артуа меҳмонхонасига қайтишини айтди.

Ўринли баҳонадан фойдаланган барча барон ва прелат¹лар уйларига жўнаб қолишди. Ҳатто янги қиролнинг укалари ҳам уйларига равона бўлишди. Шундай қилиб Людовик қирол саройига қадам қўйганда унинг орқасидан фақат камончи ва хизматкорлар билан амакилари Валуа ва д'Эвре, шунингдек, Ангерман де Мариньиларгина келишарди.

Улар меҳмонлар йўлагидан ўтиб, ичкарига кириб боришарди. Одам деярли йўқлигидан кенг йўлак янада узун ва ҳайбатлироқ кўринарди. Бугунги савдолари унчалик юришмай катта сандиқларини ёпаётган савдогарлар шапкаларини олиб “Яшасин қирол!” деб ҳайқаришди. Лекин улугвор аркалар остида уларнинг овозлари ажабговур паст эшитилди.

Мижғов аста-секин юриб борар, оғир этик кийиб олган оёқлари унинг измига бўйсунмас, бутун аъзойи бадани титрарди. У ўнг ва сўл томонларга кўз ташлаб, Меровинглардан бошлаб, Францияда ҳукмронлик қилган қирқ қиролнинг ниҳоятда баланд ҳайкалларига разм солди. Бу ҳайкаллар Филипп Чиройлининг буйруғига биноан қирол уйига кираверишдаги девор бўйлаб қўйилганди. Бунинг маъноси ҳар бир одамни ҳозирги қирол парвардигор томонидан ҳукмдорликка юборилган муқаддас сулоланинг қонуний давомчиси эканлигини англашга чақиритди.

Ҳайкалларнинг машғалалар нури остида оқимтир кўринаётган кўзлари маҳобатли тошлардан ясалган аждодларнинг меросхўри бўлган, эндигина тахта ўтирган бахтиқаро-жонли қиролнинг хафачилигини янада оширарди.

Қайсиқир савдогар хотинига қараб шундай деди:

— Қиролимиз кўринишидан унчалик соғлом эмасга ўхшайди.

Совуқдан қотиб қолган қўлларини зўр бериб пуфлаётган қаллиғи эса хотини туфайли иснодга қолган эркаклар шаънига айтиладиган сўзни деди:

— Гусхўр эрга ҳеч бало қилмайди.

Гарчи савдогарнинг хотини унчалик қаттиқ гапирмаган бўлса-да, чор атроф жимжитлиги туфайли унинг гапи аниқ эшитилди. Мижғов орқага кескин ўтирилди, юзлари қизариб кетди, унинг ҳузуридан бундай қалгис гапни дангал айтган дағал одамни кўрмоқчи бўлди. Лекин унинг мулозимлари гўё ҳеч қандай гапни эшитмагандай пастга қарашди.

Кортеж бинонинг зинапоясига етиб келди. Маҳобатли кириш жойнинг икки томонида эса худди уни ўраб тургандай Филипп Чиройли ва Ангерман де Мариньилар ҳайкали жой олганди. Зеро, қиролликнинг бош иш юритувчиси ҳаётлигидаёқ олий шарафга муяссар бўлган, шухрат галереясида унинг ҳайкали қирол ҳайкали билан ёнма-ён қўйилганди.

Ангерранинг ҳайкалини кўргани кўзи йўқ одам битта бўлса у ҳам жаноби олийлари Карл Валуа эди. Шароит тақозоси билан Карл Валуа ҳар сафар бу ерда бўлганда ҳайкалга қарамасликка, иложи борича нарироқдан ўтишга ҳаракат қиларди. Мисли кўрилмаган даражада эътибор қозонган айёр шаҳарликка нисбатан ғазаб нафрати янада алангаланарди. “Фақат унга ўхшаган шайтон ва фитначигина шу даражадаги юзсизликка бориши мумкин. Худди ойисининг уйидай ўрнашиб олганини қаранг, тагипастнинг, — ўйларди Валуа, — ҳечқиси йўқ, жаноб, таг-тугингиз билан сизни бу ердан олиб ташлаймиз. Тез орада айёрлигингизга чек қўйилганига, даврингиз тутаганига ўзингиз ҳам амин бўласиз”.

— Жаноб Ангерман, — деди у овоз чиқариб, виқор билан ўз ҳарифига қараркан, — сизнингча қирол ҳозир оила аъзолари билан бўлгани маъқул-масмикин?

“Оила аъзолари” деганда у жаноб олийлари д'Эвре, Робер Артуа ва ўзини кўзда тутаётганди.

Мариньи ўзини бу ишорани тушунмагандай кўрсатди. Шу паллада жанжал чиқаришни ўзига эп кўрмай ва шу билан бирга унга фақат қиролгина буйруқ бериши мумкинлигини таъкидламоқчи бўлиб баланд овозда қиролга муурожаат этди.

— Зарур ишларим бор эди. Кетишга ижозат беринг.

¹ П р е л а т — католик ва англикан черковларида юқори мансабга эга бўлган руҳоний (тарж.).

Людовикнинг хаёли ҳозир паришон эди. Савдогар хотинининг сўзлари ҳамон кулоқлари остида жаранглаб турарди.

— Бемалол, бораверинг, — мингирлаб қўйди у бамайлихотир.

У хобхонага олиб чиқадиган зинапоядан аста-секин кўтарила бошлади.

Б Е Ш И Н Ч И Б О Б

НЕАПОЛДА ЯШАЙДИГАН МАЛИКА

Филипп Чиройли қироллигининг сўнгги йилларида Ситэ оролидаги саройнинг эски биносини бутунлай қайтадан ўзгартирди. Камтарона ҳаёт тарзини хуш кўрадиган қирол монархия гоёларини улуғлашга хизмат қиладиган нарсалар учун ҳеч қандай сарф-харажатдан қайтмаган. Ўз маҳобати билан атрофдаги биноларни деярли йўққа чиқарган сарой худди Париждаги Биби Марям ибодатхонасига ўхшатиб қурилганди: униси худонинг уйи бўлса, буниси қиролнинг уйи эди. Сарой ички хоналарининг кўриниши ҳам тамомила ўзгарганди: ҳаммаси ҳашамдор ва қорамтир эди.

“Менинг саройим”, — ўйлади Людовик X атрофга разм солиб. Сарой қайта қурилгандан бери бу ерда ҳали яшамаганди. Чунки унинг ихтиёрига Наварра тахти билан онасидан мерос қолган Нельск меҳмонхонаси берилганди. Энди у бу улуғвор кошонада айланарди. Тахтга ўтиргандан бери бу жойлар унинг кўзига бошқачароқ кўринаётганди.

Людовик залворли эшикларни бирма-бир очиб кўрди, улкан залларни кезди: у Тахт қўйилган зални, Адлия зали ва Кенгаш залларидан ўтди. Унинг орқасидан Карл Валуа, Людовик д’Эвре, Робер Артуа ва унинг янги камергери Матъе де Три миқ этмай келишарди.

Хизматкорлар йўлакларда товуш чиқармай юришар, мирзалар у томондан бу томонга ўтишарди. Саройда ҳамон мотам жимжитлиги ҳукм сураб, ҳеч ким гапирмасди. Деразадан кучсизгина нур тушиб турар, тунги қоронғиликда Сент-Шапель ибодатхонасининг ойналари элас-элас кўзга ташланарди.

Тагтанали юриш унча катта бўлмаган, одатда марҳум қирол ишлайдиган хобхона оддида туғади. Бемалол буқа танаси сиғадиган каттакон каминга яхшилаб олов ёқилганди. Мана, ниҳоят, олов олдида исиниш, шалаббо бўлган кийимларни ечиб ташлаб, аланга олдида хотиржам ўтириш мумкин эди. Людовик Матъе де Трига қуруқ қўйлак келтиришни буурди; эгнидаги хўл қўйлагини ечиб камин яқинига илиб қўйди. Амаки ва Робер Артуа ҳам қиролнинг ишини такрорлашди. Тез орада шалаббо бўлган қимматбаҳо кийимлардан буғ кўтарила бошлади. Фақат ички қўйлак ва калта иштонларда қолган тўрт эркак худди даладан уйига қайтган оддий деҳқонларга ўхшашар, улар гоҳ у, гоҳ бу ёнбошларини алангага тутишарди.

Бежирим ишланган учбурчак шаклидаги темир таглик устида шамлар ёниб турар, уларнинг нури қиролнинг хобхонасини сал-пал ёритарди. Сент-Шапель ибодатхонасининг кўнғироқлари тунги ибодатта бонг урарди.

Тўсатдан уйнинг нариги, қоронғи бурчагидан бировнинг уф тортганга ўхшаш, тўғрироғи, нолага ўхшаш овози эшитилди. Ўтирганлар беихтиёр чўчиб тушишди, Людовик X ўзини тутолмай қичқириб юборди.

— Ким у?

Шу дақиқада Матъе де Три қуруқ қўйлак кўтариб олган хизматкор кузатувида кириб келди. Қиролнинг қичқириб юборганини эшитган хизматкор апил-тапил чўккалаб, диван тагидаги този итни тортиб олмоқчи бўлди: баҳайбат ит аччиғи чиққандай жунини хурпайтирди. Унинг кўзлари ёнарди.

— Ломбардец, олдимга чиқ!

Бу марҳум ҳукмдорнинг суюкли ити, банкир Толомеининг савғаси Ломбардец эди. Ана шу ит Филиппнинг сўнгги овида, у тўсатдан ўзидан кетиб қолганда ҳам ёнида эди.

— Ахир итни тўрт кундан бери Фонтенблода қамаб қўйиб сақлашаётган эди-ку, қанақасига бу ерда пайдо бўлиб қолди? — сўради Людовик Мижгов жазаваси тутиб.

Отбоқарни чақирришди.

— Хукмдорим, ит бутун сарой аҳли билан биргаликда қайтиб келди, — тушунтирди отбоқар, — ҳеч кимнинг сўзига кирмаяпти. Одам овозини эшитса қочади, кечадан бери эса қаёққадир йўқолганди, қаёққа кетиб қолганини билмасдим.

Людовик Ломбардецни тезда кўздан йўқотди ва отхонага қамаб қўйишни буюрди. Бахайбат ит тирноқлари билан полни тимдаларди, қирол уни хобхонадан тепиб ҳайдаб чиқарди.

Людовик болалигидан итларни хуш кўрмасди. Бир куни бекорчиликдан қандайдир бир итнинг қулоғини миҳ билан тешди. Ит бўш келмади, шартга қўлини тишлади.

Қўшни хонадан қандайдир овозлар келди. Ярим очиқ эшикдан уч ёшли қизалоқ кўринди. Мотам қўйлаги чамаси унга оғирлик қилаётганди. Энага қизчани қирол томон беозоргина итариб юборди.

— Кириг, Жанна хоним, қирол жаноби олийлари — отангиз билан саломлашинг, — деб шивирлади у.

Тўрт эркак худди команда берилгандек оқишдан келган кўзлари катта-катта қизалоққа, Франция тожининг ягона меросхўри томонга бараварига ўгирилиб қарашди.

Жаннанинг пешонаси думалоқ ва қабариқ эди. Шу жиҳатдангина у онаси Маргарита Бургундскаяга ўхшаб кетарди. Бадани ва сочининг ранги онасидан кескин фарқланарди. Қизча бу ерда ўтирганлар ва йўлида учраган буюмларга суюмли бўлмаган фарзандларга хос шубҳали кўз ташларди.

Людовик Х қўл ҳаракати билан қизини нари итарди.

— Нега уни бу ерга олиб келдинглар? Мен уни кўришни ҳам истамайман, — қичқирди у. — Уни тезда Нельск меҳмонхонасига олиб борилсин. Ўша ерда яшасин. Ҳамонки ўша ерда...

“Онаси ҳамонки, уни ўша ерда орттирган” демоқчи бўлди-ю ўзини тутиб қолди-да, қизчани олиб чиқиб кетишаётганини жимгина кузатди. — Бировнинг сарқитини кўришни истамайман, — қўшиб қўйди қирол.

— Бунга ишончингиз комилми, Людовик? — сўради жаноби олийлари д’Эвре, ёниб кетишидан қўрқиб кийимларни олов тафтидан нарироқ сураркан.

— Шубҳаланишимнинг ўзи кифоя, — деди Людовик Мижгов, — менга хиёнат қилган хотин билан алоқадор ҳеч нарсани тан олмайман, эшитаяпсизми, тан олмайман.

— Лекин қиз оқ-сарикдан келган, худди ўзингизга ўхшайди.

— Филипп д’Онэ ҳам оқ-сарикдан келган эди, — зарда билан эътироз билдирди қирол.

— Ҳамонки, Людовик шундай деяптими, бунга асоси бордир-да, укагинам, — деди Карл Валуа.

— Бундан ташқари, — қичқирди Людовик, — орқамдан чайнаб юришларини, мисхара билан қарашларини истамайман. Бундай фикрларга заррача асос қолмаслиги керак.

Жаноб олийлари д’Эвре жим бўлиб қолди. У улкан Нельск меҳмонхонасида хизматкорлар даврасида яшашга мажбур бўладиган қизча ҳақида ўйлади. Шунда қулоғига томдан тараша тушгандай қиролнинг: “Эҳ, қачонгача бу ерда ёлғиз яшайман!” деган сўзлари чалинди.

Д’Эвре ўзини тугулмайдиган, қачонлардир бир кучук тишлаб олгани учун барча итларга қирон келтирган, хотини томонидан алдангани туфайли ўз боласини ҳайдаётган, энди эса ёлғизликдан шикоят қилаётган қариндошига ҳайратланиб қаради.

“Мулоийм табиатроқ ва олижаноброқ бўлганда эҳтимол, хотини ҳам уни ёқтирган бўларди”, — ўйлади д’Эвре.

— Ер юзидаги барча жонли махлуқотлар ёлғиздир, — тантанавор сўз қотди у. — Ўйлаётган вақтимиздагина ҳар биримиз ёлғизмиз. Фақат калондимоғ одамларгина ўзини ёлғиз ҳис этмаслиги мумкин. Ҳатто ўрнимизни баҳам кўрадиган қайлигимизнинг танаси ҳам бизга бегона бўлиб қолади. Бугина эмас, ўзимиз бунёд этган фарзандлар ҳам бизга ётдир. Шу нарса шубҳасизки, фа-

қат Оллоҳ билангина уйғунмиз... Бизга Оллоҳдан бошқа ҳеч қардан ёрдам келмайди. Бошқа мавжудотлар ҳам биз чекаётган аламларни чекади.

Людовик Мижгов норозилигини ифодалаб елкасини қисди. Амакиси д'Эвре доимо худони эслатиб таскин беради. Ҳамма нарсанинг давоси деб христианликни тушунтиради. Шундай бўлгач, ундан яна нимани кутиш мумкин?

— Албатта, амаки, албатта, — жавоб берди у. — Лекин сизнинг панднасихатларингиз менинг ташвишларимни бартараф қилишга ёрдам беролмайди.

Кейин у оловга орқа ўтириб турган Робер Артуа томонга кескин бурилди. Робернинг баданидан улкан қозонда шўрва қайнагаётгандек буг кўтариларди.

— Демак, Робер, сиз уқтиришингизга қараганда у кўнмаяптими?

Артуа тасдиқ маъносида бош ирғади.

— Ҳукмдорим, кеча кечкурун сизга айтиб берганимдай, Маргарита хонимга ихтиёримда бўлган ҳамма йўллар билан таъсир этишга уриниб кўрдим. — Робернинг охириги сўзлари галати, кулгилироқ чиқди, лекин унга яширинган маъно фақат Валуанинг ўзигагина аён эди. — Лекин мен дуч келган қаршилик туфайли тўла ишонч билан айта оламанки, биз бу йўл билан ҳеч нарсага эриша олмаймиз. У нимани назарда тутаётганини биласизми? — Мак-корона қўшиб қўйди у. — Ўзидан олдин ўлиб кетишингизга умид боғлаяпти.

Людовик Х беихтиёр кўйлагининг тумор осилган жойидаги ёқасини ушлаб қўйди, ёйилиб кетган сочларини силкитиб турган жойида бир неча бор айланди. Кейин у граф Валуага мурожаат этди:

— Амаки, ўзингиз кўриб турганингиздай бу иш осонгина ҳал бўлиши амри маҳол. Никоҳни бекор қилиш яқин ўртада ҳал этиладиганга ўхшамайди.

— Мен ҳозир фақат шу тўғрисида ўйляяпман, Людовик, — деб жавоб берди Валуа ва чуқур ўйга ботган одамдай ҳатто пешонасини тиришгирди.

Артуа бўйи елкасидан ҳам келмайдиган Людовик Мижгов қаршисида туриб қулоғига жарангдор овозда шундай пичирлядики, уни йигирма қадам наридан эшитса бўларди:

— Ҳукмдорим, сиз уялиб қоламан десангиз чакки қиласиз. Қироллик хоб-хонасига истаганингизча дўндиқчаларни қалаштириб ташлайман. Бир халгача олтинга гаҳ десангиз қўлингизга қўнади, сизга олам-жаҳон ҳузур бағишлайди...

У гоят мазали гўшг ёки ширинликни зўр иштаҳа билан тушираётган одамга ўхшаб гапирарди.

Валуа жаноби олийлари узук тақиб олган бармоқларини ўйнатди.

— Никоҳни бузишга нега бунчалик шошасиз, Людовик, — деди у, — ахир сиз ҳали кўнглингизга ёққан қаллиқни топганингиз йўқ-ку. Никоҳни бекор қилиш ҳақида сиз ташвишланманг: ҳаммавақт ҳукмдорнинг айтгани бўлади. Биринчи навбатдаги зарур иш сизга муносиб умр йўлдоши бўла оладиган, соғлом наслини ҳада этадиган қайлиқни топиш.

Валуа жаноби олийлари ўз йўлида ўтиб бўлмас говга дуч келгудай бўлса, қўл силтаб уни четлаб ўтишга, бошқа қўрғонни эгаллашга интиларди.

— Оғагинам, — деди эҳтиёткорликка мойил граф д'Эвре, — буларнинг барчаси осон иш эмас. Айниқса, ҳозир қариндошимиз тушиб қолган аҳволни назарда тутгудак бўлсак, у ўзидан пастроқ қайлиқларни истамаса осон иш эмас.

— Кўйсанглар-чи, бу гапларни. Мен Европада ўнлаб шундай маликаларни биланманки, Франция қиролчаси бўлиш учун ёлғондан айтсанг ростдан чопиб келади. Мана, айтгандай, узоққа бориб ўтирмай, менинг қариндошим Клеменция Венгерскаяни олиб кўрайлик... — Валуа бу фикр миясига гўё ҳозир келгандай оҳангда гапирди. Аслида эса бу режасини кейинги бутун ҳафта мобайнида пишитаётганди.

Валуа таклифи қандай қабул этилишини кутиб жим бўлиб қолди. Ҳеч ким миқ этиб оғиз очмади. Лекин Людовик Мижгов ярқ этиб амакисига қизиқсиниб қаради.

— У бизнинг қариндошларимиздан, Анжуйчилар уругидан, — гапида давом этди Валуа. — Унинг отаси Карл Мартел Венгрия тахти деб неаполитан — сицилия тахтидан воз кечган. Унинг ўлиб кетганига анча бўлди. Худди шу

туфайли ҳам қизи ўзига муносиб куёвга чиқа олмаган. Лекин унинг акаси Шаробер ҳозир Венгрия ҳукмдори, амакиси эса Неаполитан қироли. Ростини айтиш керакки, қиз турмушга чиқадиган вақтидан ўтиб кетган.

— Ёши нечада? — безовталаниб сўради Людовик.

— Йигирма икки ёшда. Лекин назаримда, кўғирчоқ ўйнаш ёшидан ўтмаган, кейинчалик алдоқчи, енгилтабиат, ярамас хонимларга айланиб кетадиган қизчалардан кўра шунақаси, эслироғи маъқул. Бунинг устига, қариндошигинам, ўзингиз ҳам биринчи маротаба ўйланаётганингиз йўқ.

“Ҳаммаси осонгина ҳал бўлаётганидан қизнинг биров билмайдиган қандайдир айби бор дейман-ов, — ичида ўйлади Людовик Мижгов. — Бу Клеменция деганлари букир ёхуд қийшиқ бўлмасин тағин”.

— Кўриниши қанақа ўзи? — сўради у.

— Неаполитан қироллигидаги энг гўзал аёл. Менга айтиб беришларича, ўша жойнинг рассомлари черков деворларига Биби Марямнинг суратини чизишгаётганда нусхани ундан кўчиришармиш. Эсимда, жуда ёшлигидаёқ келажакда гўзал қиз бўлиб етишиши сезилиб турарди. Чамаси, кутганимиз тўғри бўлиб чиққан, шекилли.

— Назаримда, ҳақиқатан ҳам у жудаям гўзал қиз, — тасдиқлади д’Эвре жаноби олиёлари.

— Бунинг устига хушфёъл, — гапни улаб кетди Карл Валуа. — Қизнинг фёъл-атвори аммаси, — худо раҳмат қилгур менинг биринчи хотинимга ўхшаб кетган деб умид қиламан. Яна бир нарсани унутмангки, унинг бошқа бир амакиси, менинг қайнағам Людовик Анжуйский тахтдан воз кечиб, роҳиб бўлиб ўтган. Унинг қабрига одамлар ҳалигача сиғинишаркан.

— Шундай қилиб, бизнинг уруғимизда иккинчи муқаддас Людовик бор деяверинг, — сўз қотди Робер Артуа.

— Амаки, фикрингиз менимча анча ўринли бўлиб кўриняпти, — деди Мижгов. — Қиролнинг қизи, қиролнинг синглиси, қирол ва муқаддас руҳонийнинг қариндоши, гўзал, бунинг устига хушфёъл..

У ўз хаёллари билан банд бўлиб, анчагача жим турди, сўнг тўсагдан хитоб қилди:

— Фақат у Маргаритага ўхшаб қорачадан келмаган бўлса бас. Акс ҳолда ҳозирги гаплар бефойда!

— Йўқ, ундай эмас, — унга таскин беришга шошилди Валуа, — хотиржам бўлинг, қариндош, у оқ-сарикдан келган, бизнинг тоза француз қонимиздан.

— Карл амаки, сизнинг режангиз қизга ва унинг яқинларига маъқул бўлармикин?

Валуа жаноби олиёлари калондимоғлик билан керилди.

— Анжуйскийларнинг ота-оналарига менинг кўп ёрдамим теккан, шу боис сўзини қайтаришга журъат этиша олмайди, — жавоб берди у. — Бир вақтлар ўз қизларидан бирини менинг никоҳимга ўтказишни ўзига шараф деб билган қиролича Мария энди невараларидан бирини севимли қариндошимга беришга албатта рози бўлади. Бунинг устига у сизнинг никоҳингизга ўтгач, дунёдаги энг ажойиб қиролликлардан бирининг маликасига айланади. Бу иш билан ўзим шугулланаман.

— Ундай бўлса вақтни ўтказмай бу иш билан дарҳол шугулланинг, амаки, — деди Людовик. — Неаполта элчиларни зудлик билан жўнатиңг. Сизнинг фикрингиз қанақа, Робер? Сизнинг фикрингиз-чи, Людовик амаки?

Робер қўлларини кенг ёйиб, хизматингизга ҳозироқ тайёрман, Италияга от суришга ҳам шайман дегандай бир қадам олдинга чиқди. Камин олдида ўтирган Людовик д’Эвре умуман мазкур режани тасдиқлаган ҳолда бу оилавий ишдан кўра давлат иши бўлгани учун етти ўлчаб бир кесиш лозимлигини, палапартишликка йўл қўйиб бўлмаслигини айтди.

— Менимча, энг мақбул йўл Қироллик кенгаши фикрини эшитиш, — сўзини аяқулади у.

— Майли, шундай бўлақолсин, — қизгин жавоб берди Людовик. — Эртагаёқ Кенгаш чақирилсин. Мен жаноб Мариньига одамларни йиғишни буюрмаман.

— Нега энди айнан Мариньига буюрасиз? — ошкора таажжуб билан сўради Валуа. — Ҳзим ҳам бу ишни қойилмақом қилиб бажаришим мумкин. Шундоқ ҳам унга жуда кўп вазифа юкланган. Одатда у Кенгашни жуда палапартиш, шошмашошарлик билан тайёрлайди. Шунда ҳам Ҳзининг алдам-қулдам ишларини Кенгаш аъзолари томонидан тасдиқлатиб олиш учунгина йиғади. Лекин сиз ташвишланманг. Бизда ҳаммаси бошқача бўлади. Мен сизга садоқат билан хизмат қиладиган Кенгаш аъзоларини тўплашга ҳаракат қиламан. Айтагандай, раҳматли отангизнинг иродаси ҳам шундай бўлган эди. У ҳаётининг сўнгги кунларида мен билан шу тўғрида ошкора гаплашган эди.

Ҳўл кўйлақлар қуриди, эркақлар кийиниб олишди.

Людовик X кўзини оловдан қолмасди. “Гўзал ва хушфеъл” сўзларини ичидан такрорларди. Шу дақиқада яна унинг йўтали хуруж қилди, шу боисдан хайрлашув сўзлари қарийб унинг қулоғига кирмади.

Эркақлар сарой эшигидан чиқишганда — энди кимлардир эрталабгача ухлалмай тўлғониб чиқади, — деди Артуа истеҳзо билан қулиб.

— Робер, энди сиз қирол тўғрисида гапирётганингизни ёдингиздан чиқарманг, — таъна билан унинг сўзини бўлди Валуа.

— Ҳа, мен бунди эсдан чиқараётганим йўқ ва ҳеч қачон бунақа гапларни бегона одамлар олдида гапирмайман. Сизлар Людовикнинг ҳаловатини бузган фикрни унинг миясига қўйдингиз. Севимли қариндошингиз Клеменцияни усталик билан унга рўбарў қилиб қўйдингиз.

Д’Эвре жаноби олийлари Неаполитан кўрфази соҳилидаги кўрғонда яшовчи гўзал маликанинг қисмати ўзи беҳабар ҳолда ҳозиргина ҳал бўлгани тўғрисида ўйларди. Уни анчадан бери инсон қисмати қандайдир кўринмас сирли йўллар билан ҳал этилиши қизиқтириб келарди.

Хукмдор бевақт вафот этгани, ёш қирол қайликсиз яшашни истамагани, амакиси жиянининг кўнглини топишга шошишгани, шунчаки айтилган исм Людовикнинг хотирасига ўрнашиб қолгани, эҳтимол, ҳозир кўм-кўк денгизга тикилиб, ҳаётида ҳеч нарса ўзгармаслиги тўғрисида ғамгин ўй сураётгани учун ҳам Франция қиролининг ҳаёлини ўғирлагандир...

Лекин жаноби олийлари д’Эвреннинг виждони яна тилга кирди.

— Акагинам, — у Валуага мурожаат этди, — наҳотки, митти Жаннани ноқонуний тутилган деб ҳисоблайсиз?

— Биродаргинам, ҳозирча, бундай фикрга узил-кесил келганим йўқ, — жавоб берди Валуа узукли қўлини Людовик д’Эвреннинг елкасига қўйиб. — Лекин ташвишланмай қўя қолинг. Оламжаҳон худди шундай деб ҳисоблайдиган вақтга кўп қолгани йўқ.

Валуа жаноби олийлари бу сўзларни фақат ҳозирги кунларнинг манфаатини ўйлаб самимий айтди. Лекин у бу режанинг оқибати қандай натижаларга олиб келишини, айни мазкур тадбир туфайли ўз ўғли ажойиб кунларнинг бирида Франция қироли бўлишини ҳали билмасди.

Д’Эвре жаноби олийлари мабодо ўн беш йилдан кейинги ҳодисаларни тасаввур эта олганда эди, у ҳам кўп нарсалар тўғрисида ўйлаб қолган бўларди.

ОЛТИНЧИ БОБ

ҚИРОЛ ЁТОҚХОНАСИ

Турли безаклар билан ишланган каттагина ётоқхона қироллик хобхонасининг учдан бирини эгаллаганди. Қорамгир кўкиш атласта олгин нилуфарлар қалаб безатилган пашшахона юлдузлар йилгираб турган тунги тубсиз осмонга ўхшарди. Деворга қоқилган ҳашамдор қимматбаҳо чойшабларга қараган одам денгизларда виқор билан сайр қилиб юрган елканларни кўргандай бўларди.

Сукунат ҳукм сураётган нимқоронғи хобхонани шифтдан осилиб турган учта йўғон занжирга мустаҳкамланган кумуш чироқдан таралаётган хира нур сал-пал ёритиб турарди. Ергача осилиб турган қимматбаҳо дарпарда эса хира нурда жилваланиб кўринарди.

Мана икки соатдирки, Людовик X отаси учун тўшак вазифасини ўтаган

каттакон каравотда ухлолмаи хуноб бўлиб кетди. У пар кўрпа ичида нафаси димиқиб кетар, лекин кўрпани очиб ташлаши биланоқ совуқдан қалтирарди. Ҳаддан зиёд чарчоқ уйқусини қочирганди, уйқусизлик эса юрагининг сиқилишига олиб келганди. Гарчи Филипп Чиройли Фонтенблода қазо қилган бўлсада, Людовикнинг назарида отаси худди шу тўшақда ўлгандай туюлаверарди.

Сўнги кунларда бўлиб ўтган барча воқеалар келажакда унга азоб бериши эҳтимол бўлган бутун кўргиликларнинг манзараси Людовикнинг миясида чарх урарди... халойиқ орасидан кимдир унга “гўсхўр” деб қичқиргандай туюлади. Мабодо Клеменция Венгерская унга тегишга рози бўлмаса-чи ёхуд бирорта-сига никоҳлаб қўйилган бўлса-чи?.. Қирол қабри тепасида “Энди биз икки нарсани дуо қиламиз...” деган руҳоний Эгидийнинг совуқ башараси кўз олдига келади. “Биласизми, у нимани мўлжалляпти? Ундан илгари ўлиб кетишингизга умид қилаяпти!”

Людовик ўрнида ўтириб олди, юраги улкан соатдай гурсиллаб урарди, назарида соат қапири ҳозир тўхтаб қоладигандай. Лекин сарой табиби қиролни уйқу олдидан текшириб кўрганда ҳеч қандай иситмаси йўқлигига, тинчгина ухлашига ишонтирганди. Лекин Людовик табибга Сен-Денида икки мартаба хушидан кетишига бир баҳя қолганини айтмаганди. Лекин унда бутун аъзойи баданидан совуқ ўтиб кетган, бутун курраи олам кўз ўнгидан аста-секин жимираб ўтаётганди. Қандай аташни ўзи ҳам билмайдиган ўша хасталик янги куч билан уни ўраб олаётганди. Хаёлидан ўтаверган ўша нарсалардан чарчаб кетган Людовик Мижгов тунги оғпоқ қўйлақда хонанинг ичида у ёқдан бу ёққа зир югурарди. Узун қўйлақ ичида эса одамга эмас, шарпага ўхшарди. Қирол тўхтаб қолгудай бўлса тап этиб йиқилиб ўладигандай югуришини қўймади.

Наҳотки у ҳам худонинг иродаси билан шу ернинг ўзида ўлиб-негиб қолса? “Ахир мен ҳам тамплиерларни гулханда ёқиш маросимида қатнашган эдим...” — кўрқув ичида ўйлади у. Ким ўзининг ажали муҳлатини олдиндан билибди? Ақлдан озиш дақиқаларини-чи? Агар мабодо бу даҳшатли тунни омон-эсон ўтказиб, адоқлаб бораётган қиш тонгини қаршилаш бахтига мушарраф бўлса, ўзининг биринчи Кенгашида қандай аянчли қиёфада намоён бўларкин? Мана у ўз сўзини “Жаноблар...” деб бошлайди. Кейин нима дейди? Ҳар биримиз ўлим олдида танҳо қоламиз, фақат мағрур одамларгина бундай фикрдан йироқ”.

— Эҳ амаки, амакигинам, нега шундай сўзларни айтдингиз-а! — деди овоз чиқариб Людовик Мижгов.

Ўз овози бегонадай эшитилди. У иситмалаётган одамдай улкан каравот атрофидан зир югурар, қуруқликка чиқиб қолган балиқдай узук-юлуқ нафас оларди. Бу тўшақ унга тинчлик бермаётганди. Бу лаънати ўринда у ҳеч қачон бемалол ухлай олмади. Узининг дунёга келишига сабабчи бўлган худди шу тўшақда дунё билан хайрлашиш пешонасига ёзилганмикин. “Наҳотки, ҳукмдорлигимнинг ҳар бир тунида шу тўшақда ўлиб қолмаслик учун унинг атрофида гирдикапалак бўлиб чиқсам?” — деб хаёл сурарди у. Албатта, бунинг йўли бор. Хизматчиларни чақириб бошқа хонадан жой ҳозирлашга буйруқ беришнинг ўзи кифоя. Лекин “мен бу ерда ухлай олмаяман, кўрқаяпман” деб айтишга тил қани? Бундай дейишга қандай журъат этаман. Кўрқувдан қалт-қалт титраган, афтодаҳол ва яланғоч бир аҳволда хизматчилар кўзига қандай кўринаман?

Қирол-у, бошқаришни билмайди; одам-у, яшашни билмайди, уйланган-у, хотини йўқ... Клеменция Венгерская никоҳга розилик берган тақдирда ҳам ёнида ётадиган ҳамроҳи туфайли ёлғизликдан қутулиб, орзиқиб қутилган оромини топгунча, яна қанча ҳафта-ю ойлар керак. “У мени сева олармикин? Анавинисига ўхшаб йўлдан тоймасмикин?”

Ўзи ҳам кутмаган ҳолда эшикни бирдан лангиллатиб очиб юборди. Йўлакнинг бир бурчагида сал эгилганча хизматга шай турган биринчи камергеридан сўради.

— Айтинг-чи, саройдаги кўрпа-тўшақларга ҳамон Эделина хоним қарайдими?

— Ҳа, ҳукмдор. Ўша бўлса керак, — жавоб берди Матъе де Три.

— Бўлмаса ким бу ишлар билан шуғулланишини аниқланг. Агар ҳали ҳам ўша шуғулланаётган бўлса, дарҳол хузуримга чорланг.

Камергер уйқусираб саросималанди. “Уйқусираяпгими ўзи!” — ғазаб билан ўйлади, Людовик... Камергер чойшабларни ўзгартириш керакми деб аниқлик киритишга журъат этди.

Людовик Мижгов бетоқатланиб қўлини силтади.

— Ҳа, керак! Мен сизга хонимни хузуримга чақиритишни айтдим, шекилли.

Қирол ўз ётоқхонасига қайтач, яна жирканч тўшаги атрофида айлана бошлади. Ичида эса: “У ҳали ҳам саройда яшармикин? Уни топиша олармикин?” деб ўйларди.

Бир неча дақиқадан кейин қирол ётоқхонасига Эделина хоним бир тўп чойшаб кўтарганча кириб келди. Людовик тўсатдан энди эти жунжикмаётганини сезди.

— Жаноби олийлари, эй кечирасиз, мен ҳукмдоримиз демоқчи эдим, — хитоб қилди у. — Мен тўшаққа янги чойшаб ёзмаслик кераклигини, акс ҳолда одам ёмон ухлашини айтгандим. Жаноб те Три ўз сўзида туриб олди. Одат шунақа деб туриб олди. Мен ўрнингизга ювилган ва юлқароқ чойшабни ёзмоқчи эдим.

Эделина хоним норғулдан келган, оқ-сарик, кўкракдор аёл бўлиб, айна етилган пайти эди. Келишган қадди-қомати, ўзини тутишини кўрган одамнинг юраги таскин топарди. У ўттиз икки ёшдан ошган бўлишига қарамай, чехрасидан юракка ором бағишловчи болаларча беғуборлик анқирди. Уйқусида қийшайиб қолган иссиқ оқ бош кийими тагидан икки тутам сарғиш сочи елкасига тушиб турарди. У азбаройи шошганидан кийимини тўғридан-тўғри ички қўйлаги устидан кийиб олганди.

Людовик миқ этмай бир неча дақиқа унга тикилиб турди.

— Мен сизни чойшаблар учун чақиртирганим йўқ, — деди ниҳоят у. Уялин-қираганидан гўзал кир ювувчининг юзларига салгина қизиллик югурди.

— О, жаноби олийлари, йўғ-э, ҳукмдорим демоқчи эдим... Саройга қайтиб келганингиздан кейин мени эслаб қолдингизми деб ўйловдим...

Эделина хоним Людовикнинг биринчи маъшуқаси эди, уларнинг алоқаси ўн йилга яқин вақтдан бери давом этиб келарди. Людовик тез орада малика Бургундскаяга ўйланишини эшитган куни (ўшанда ўн беш ёшда эди) унинг вужудини муҳаббат лаззатини туйишга бўлган кучли эҳтирос билан бирга эр-хотинлик муносабатларида ўзимни муносиб тута оламанми, йўқми деган ҳадик, кучли кўрқув ҳисси эгаллади. Бўлажак тўй тўғрисида мунозаралар кетаётган, Мариньи ва Филипп Чиройли бу никоҳ туфайли қандай янги ерларга, ҳарбий афзалликларга эга бўлишларининг режаларини тузишгаётган бир пайтда ёш шаҳзода миясига ўрнашиб қолган фикрлардан бир дақиқа ҳам фориғ бўлолмаётганди. Кечалари ўзининг қайноқ эҳтиросига таслим бўлиши мумкин бўлган сарой аёлларини бирма-бир кўз олдидан ўтказар, кундузлари эса уларга рўбарў келганда ҳач нарса дея олмас, лол қотганча тураверарди.

Кейинроқ, кунларнинг бирида оқшом яқинлашган пайтда қўлида тоза чойшаблар тахламини кўтариб сарой йўлагига кетаётган шу чиройли қизга кўзи тушиб қолди. Хаёлини чулғаб олган кўрқув ҳиссига худди шу қиз айбдордай унга жазави билан ташланди. “Ё уни эгаллайман ёхуд ҳеч кимни. Бу ҳодиса ё ҳозир рўй беради, ёхуд ҳеч қачон... — хаёлидан ўтказди у. Лекин барибир уни эгаллай олмади: ҳаяжон, кўрқув, уқувсизлик унинг кучини кетказди. Шаҳзода Эделинадан севиш санъатини ўргатишни талаб этди. Унга эркакларга ҳос ўз кучига ишонч этишмасди. Узининг саройдаги юқори мавқеидан фойдаланиб қолмоқчи бўлди. Людовикнинг бахтига, Эделина илми юрилмаган ўспириннинг устидан кулишни хаёлига келтирмади. Қиролнинг ўғли истагини адо этишни ўзи учун шараф деб билди. Ўспириннинг эрқалатишлари ўзи учун гоёт ёқимли эканлигига Людовикни ишонтира олди. Қиз ўз ролини гоёт усталик билан бажарди, кейинчалик ҳам Людовик у билан бирга бўлганда ўзини доимо ҳақиқий эркак ҳисобларди.

Шаҳзода одатда ё овга чиқиб олдидан ё бўлмаса қиличбозлик дарси олдидан қизни ўз хузурига чорларди. Эделина тез орада ўспирин бирор нарсадан

чўчиётган ёхуд қўрқаётган пайтлардагина ишқий кўнтил очишга чақиритишни фахмлади. Маргарита саройга келишидан олдинги бир неча ой мобайнида ва ҳатто никоҳдан кейин ҳам шаҳзоданинг қўркув ҳиссини жиловлаб турди. Агар Людовик Мижгов назокату мулоимликдан заррача бўлса, унда ҳам Эделинадан миннатдор бўлмоғи даркор.

— Қизингиз қаерда? — сўради қирол.

— Мен уни ойимникига юбордим. Уни бувиси тарбияляпти. Мен уни бу ерда, саройда қолдиришни истамадим: у жудаям ўз отасига ўхшаб кетади, — деди нимтабассум билан Эделина.

— Лоақал шу менинг ўз қизимдир, — деди Людовик.

— Албатта-да, жаноби олийлари. Ҳукмдорим, қиз сизнинг фарзандингиз эканлигини айтмоқчи эдим. У кундан-кунга сизга ўхшаб кетаяпти. Шунинг учун ҳам уни саройда, одамлар орасида сақлаш мақбул эмас деб ўйладим.

Чўқинтириш вақтида худди онаси сингари Эделина номи берилган бу қизча ҳақиқатан ҳам яширин ва шопилинч алоқадан туғилганди. Турли фитналарга мойилроқ ҳар қандай аёл вазиятдан фойдаланишга, ҳомиладорлигини ошкор қилиб келажагини таъминлашга ҳаракат қилган бўларди. Людовик Мижгов ҳақиқатнинг ошкор бўлиб қолишидан қўрқиб, ич-этини ерди. Лекин Эделина бу сафар ҳам Шаҳзодага раҳм қилиб, сирни ошкор этмади. Унинг эри, де Ногарэ жанобнинг мирзаси эса қайлигининг ўзи узоқ сафарга хўжайинини кузатиб кетган вақтида ҳомиладор бўлганлиги ҳеч қандай мўъжиза натижаси эмаслигини сезди. У тўполон кўтариб, шундай бақирдики, Эделина пировард натижада ҳаммасини бўйнига олишга мажбур бўлди. Одатда эркаклар ўз феълларида монанд аёлларни танлашади. Мирза ҳам унчалик қатъиятли одам эмасди. У худонинг бу марҳамати қаердан ёғилганини эшитгандан сўнг юрагидаги кучли ғазаб алангасининг ўрнини қўркув эгаллади. Гуё жала бўронни тинчитгандек ҳаммаёқ тинчиди-қўйди. У ҳам бу воқеани ҳеч кимга ошкор қилмасликни афзал кўрди-да, ўз ишларини иложи борича Парижда кам бўладиган қилиб ташкил эта бошлади. Тез орада эса бу ишнинг ғамидан эмас, ичбурурдан ўлиб кетди.

Эделина хоним эса ҳамон қиролликда кир ювувчилик қиларди, юзлаб дас-турхонни беш суга юварди. Кейинроқ уни қиролликнинг бош кир ювувчиси этиб тайинлашди. Бу эса унча-мунча мансаб эмасди.

Шу билан бир вақтда жажжи Эделина ўсиб борар, катта бўлган сари эса юз тузилишлари билан ўзининг ноқонуний туғилганини ошкор этарди. Лекин бу сирдан жуда кам одамгина воқиф эди.

Эделина хоним Мижгов қачондир уни эслаб қолишга ўзини ишонтирарди. Шаҳзода қирол бўлганимда қизимни олтинларга кўмиб ташлайман, шарафлайман, деб қатъий ваъда берган, қасам ичганди.

Эделина ҳозир Людовикнинг сўзларига ишониб тўғри қилганини қувонч билан эслади. Кутганидан ҳам эртароқ ўз ваъдаси устидан чиқаётганидан севинди. “У унчалик ёмон одам эмас, — ўйлади у. — Фақат сал ғалатиноқ, лекин аҳмоқ одам эмас”.

Аввалги хотиралар, кечинмалар, ғаройиб қисматини эслаб тўлқинланиб кетган аёл Франция қироли, ўспиринлигида унинг кучоғида йигитлигига йўл очган, эндиликда баланд курсида узун ички кўйлақда, тиззаларини қўллари билан кучоқлаганча ўтирган Людовикка меҳри товланиб қараб турарди. “Нега энди ўша рўй берган ҳодиса айнан мен билан содир бўлдикин?”

— Қизим неча ёшга чиқди? — сўради қирол. — Тўққизга тўлган бўлиши керак.

— Ропша-роса тўққизга чиқди, ҳукмдор.

— Никоҳ ёшига етганда уни малика мақомига эга қиламан. Менинг хоҳишим шундай. Сен эса нимани хоҳлайсан?”

Эделина Людовикка керак эди. Айни ҳозирги вазиятда. Бу дунёнинг дўкайларида ўта камгаринлик қилиш маънисиз. Улар илтимосингни қондираман деб турган пайтда фурсат ўтказмай сўрайдиганингни сўраб қол. Акс ҳолда ўз марҳаматини дариг тутиб, берган ваъдасини ҳам унутиб юборади. Людовик Мижгов Эделина тонг отгунча шу жойда қолгудай бўлса тун бўйи унга кўрсатилган марҳаматини муҳокама қилишга тайёр эди. Лекин қутилмаган саволдан гангиб қолган аёл лўнда жавоб берди:

— Сиз нимани лозим топсангиз шуни-да.

Бошқаларнинг ташвишига бепарвороқ бўлган Людовик яна ўзидан бошқа ҳамма нарсани унутди.

— Эҳ, Эделина, Эделина, — хитоб қилди у, — мен сени бундан анча олдинроқ Нельск меҳмонхонасига, жуда оғир кунларни кечираётган пайтларимда таклиф этмоғим лозим эди.

— Биладан, жаноби олийлари, биладан, қайлигингиз ёмон иш қилди... Лекин ҳузурингизга келолмадим — мени яна кўришдан ҳурсанд бўласизми ёхуд ор қиласизми, билолмадим.

У энди аёлнинг гапини эшитмаётганди. Унинг хаёлида ҳам маълум хотиралар жонланаётганди. Эделинага тикилиб турган катта-катта кўк кўзлари тунги чироқ нурида йилгиллаётганди. Қиролнинг бу нигоҳи нимани англатишини Эделина хоним жуда яхши биларди. У ўн беш яшарлик ўспирин вақтида ўзига худди шундай тикиларди. То ўлгунига қадар ҳам у аёлларга шундай тикилса ажабмас.

— Қани ёт-чи, — кескин сўз қотди қирол.

— Бу ергами, жаноби олийлари, кечирасиз, ҳукмдоримиз демоқчи эдим, — аёл Филипп Чиройлининг тўшагига ишора қилиб қўрқув ичида мингирлаб қўйди.

— Ҳа, шу ерга, — жавоб берди Людовик бўғиқ овоз билан.

Аёл нима қилиши керак? Унга таҳқирли сўзлар айтсинми ёхуд иродасига бўйсунсинми? Ахир у қирол, шундай экан, бу тўшак унга тегишли. Эделина бош кийимини олди, устки ва ички кийимларини ечди, унинг тилларанг сочлари елкасига ёмғирдай сочилди. Сўнгги йилларда у бир оз тўлишганди, лекин қалди-қомати, чироқ нурида товланаётган бадани ҳамон гўзал эди. Унинг ҳар бир имо-ишорасида итоаткорлик туйғуси сезилиб турарди, айна ана шу итоаткорлик Людовик Мижговни ўзига жалб этарди. Қирол унга қараб совуқ ўрни грелка билан иситилгандай чиройли бу бадан ҳозир мени иситади деб ўйлади.

Эделина сал ҳаяжонланган, муҳими содир бўлиши мумкин бўлган ҳодисага бўйсунган бир алпозда устига олгин безаклар қопланган кўрпа остига кирди.

— Мен ҳақ эдим, — хитоб қилди аёл. — Янги чойшаб баданни тимдалайди дегандим! Ахир мен биладан-ку!

Людовик безовта ҳаракат билан қўлагини ечиб ташлади, ичига ботиб кетган кўкраги ва суяқдор елкалари кўринди. Лаззат дақиқалари бекорга кетишидан қўрққандай укувсизлик билан Эделинанинг устига ташланди.

Беҳуда кетган шошқалоқлик. Дунёнинг устунлари бўлган одамлар баъзи дақиқаларда бошқа оддий одамлардан унчалик фарқ қилишмайди, улар ҳам ўзларини қўлга олишолмайди. Людовик вужудини қоплаган истак қуруқ ақл-идроқка асосланган эди. Худди чўкаётган одам ҳасга ёпишганидай охири кўринмаётган заифлигини яшириш учун Эделинанинг елкасига тиришиб-тирмашиб ёпишарди... “Агар қиролича Маргаритани ҳам шунақа эркататан бўлса, хотиннинг бунга хиёнат қилиши ҳеч гап эмас”, ўйлади Эделина.

Шоҳона ва музаффар бўлмаган барча ҳаракатлари, аёлнинг мадади ҳам беҳуда кетди. Ниҳоят, у титраб-қақшаб, номусдан ерга киргудай бўлиб, бостириб келаётган кўз ёшларини аранг тутиб аёлни қўйиб юборди.

Эделина қўлидан келганча унга таскин беришга ҳаракат қилди.

— Бутун жуда кўп юрдингиз ахир. Совқотдингиз, — қайта-қайта таъкидларди аёл, — сиз учун оғир дамлар ҳозир, отани дафн этиш осон бўлганими ахир! Сизнинг ўрнингиздаги ҳар қандай одам ҳам шундай бўларди.

Людовик ёнида ётган итоаткор, шу билан бирга висолига эришиб бўлмайдиган оқ-сарикдан келган гўзал аёлдан кўзини узмасди.

— Ҳаммаси ўша қанжиқ туфайли! — дерди Людовик. — Ҳаммаси ўша қанжиқ туфайли...

Эделина бу ҳақоратли сўзлар худди ўзига қаратилгандай чўчиб нарироқ сурилди.

— Мен Маргарита ҳақида ўйлаётгандим. Уни ўйламасликка ўзимни мажбур этолмаяпман. Бу тўшак ҳам лаънатига ўхшайди. Унда ётган одам рўшнолик кўрмайди, шекилли.

— Йўқ, жаноби олийлари, — лўнда жавоб берди Эделина қиролни ўзига қаратиб. — Ундай эмас, бу яхши тўшак, ахир бу қиролнинг тўшаги. Гап ни-мадалигини мен яхши тушунаман. Кўзингизга кўринаётган шарпалардан фориғ бўлишингиз учун бу тўшакка ҳақиқий қироличани ётқизиш керак.

Эделина бу маслаҳатни жуда хокисор бир тарзда, бир оз тўлқинланган ҳолда берди. Қиролга жаҳл қилаётгани ёхуд ўпқалангани сезилмасди. Зеро, аёл ўз табиатига кўра чинакамга самимий оққўнгил эди.

— Сен шундай деб ўйлайсанми, Эделина? — қизғинлик билан сўради қирол аёл томонга ўтирилиб.

— Ҳа-да, жаноби олийлари. Гапимга ишонинг, қироллик тўшагига чинакам қиролича керак.

— Эҳтимол, яқин ўртада янги қироличага уйланарман. Айтишларича, у ҳам худди сен сингари оқ-сарикдан келган эмиш.

— Бундан кўра ёқимтойроқ гап айтишингиз қийин эди, — жавоб берди Эделина.

Лекин аёл барибир бу сўзлардан кўнгли ранжитгани ифодаси сифатида тескари қараб ётди.

— Айтишларича, у жудаям гўзал ва оққўнгил эмиш, — гапини давом эттирди Мижров, — Неаполда истиқомат қилади.

— Жаноби олийлари, мен аминманки, у сизга бахт келтиради. Энди эса ухлашга ҳаракат қилинг.

Эделина бу сўзларни айтгандан сўнг қиролнинг бошини ўзининг иссиқ, бинафшаранг гулли, доим яшил ўсимлик ҳиди анқиб турадиган елкасига босди. Оналарга хос кўнгилчан бўлган Эделина Людовик ҳали ўзи кўрмаган, узоқдаги малика ҳаёлини сураётганини сезиб ётарди. Бу тунда эса ўзи ўша малика ролини ўйнашга ҳаракат қиларди. Людовик истиқболдаги ажойиб эрта орзусида кечаги ва ҳозиргина рўй берган муваффақиятсизликларни унутиб юборганди.

— Жаноби олийлари, сизга худди ана шундай қайлиқ керак. Мана кўрарсиз, у билан ҳаётингиз жуда яхши бўлиб кетади.

Ниҳоят Людовик тинчиб қолди. Эделина қимирлаб кетишдан кўрқиб ётарди. Кўзларини катта очганча тунги чироқнинг липиллаётган шуъласига тикилар, ётоқхонадан ҳеч кимга билингирмай чиқиб кетиш учун эрта тонгни кутарди.

Франция қироли ухларди.

Давоми бор.

Фозил Искандарнинг янги қаҳрамони

Таниқли абхаз ёзувчиси Фозил Искандар қаламига мансуб “Шоир” қиссаси 1999 йил “Жаҳон адабиёти” журналининг январ сонида чоп этилди. Уни ўзбек тилига Мирпўлат Мирзо таржима қилган.

Фозил Искандар ўз ижодида шўролар тузумига, собиқ марказ сиёсатига нисбатан қарашларини очиқ-ойдин айтишга бир неча бор журъат этган. Мисол тариқасида “Чегемлик Сандро”, “Козлотур воқеаси” асарларини келтиришимиз мумкин.

“Шоир” қиссаси ҳам моҳият эътибори билан ёзувчининг сара асарлари ичида ўрин эгаллади десак, хато бўлмас. Бу қиссада Фозил Искандар яқин тарихимизга назар ташлаб, унда ҳақиқат эшигининг очилишини кутиб ётган, давр, замон ва бошқа кучлар (аниқроғи, амалдорлар) таъсирида шахсияти топталган ва ҳамон ҳақиқат излаб юрган шоир Юрий Сергеевич Волков образини яратган.

Қиссани ўқиган ҳар бир ўқувчи, шубҳасиз, уни тоталитар давлатда шахснинг бўғиб ташланишини фош этувчи сатира сифатида изоҳлаши мумкин. Фикримизча, Юрий Сергеевич Волков замона зулмига қарши турган зиёлидир. Унинг ижоди — давр руҳига нисбатан норозилик — исён эди. Асардаги зиддият эса юксак иқтидор соҳиби билан биргаликда галати руҳиятга эга бўлган яккаю-ёлғиз Волковнинг оломон билан, тўпори кншилар олами билан тўқнашувидан иборат.

“Юрий Сергеевич Волков романтик шоир бўлиб, ҳақиқатан ҳам ёрқин истеъдод соҳиби эди. Бироқ унинг шеърларини кам босишарди, қирқ бешга кирган бўлса-да, ҳали ҳам унинг биронга китоби нашр қилинмаганди. Гап саодат-

манд Брежневнинг саодатли замонлари ҳақида бормоқда. Юрий Сергеевичнинг раҳбарлар жигига тегадиган бедаво феъли бор эди. Унинг овози ҳам, шеърлари ҳам, ташқи кўриниши ҳам уларнинг гашини кўзгатар эди”. (Жаҳон адабиёти”, 1999 йил, 1-сон, 33-бет).

Чиндан ҳам, шўро даврида асарга фақат мафкуравий нуқтаи назардан ёндошилларди, ундан фақат ижтимоий мазмун қидирилар эди. Ваҳоланки, Юрий Сергеевич Волков ҳеч қачон шўролар замони ни мадҳ этадиган, уларга манзур бўлиш учун яратилдиган асарлар ёзмасди. Унинг шеъриятида “ижтимоий ҳаёт нафаси мутлақо сезилмасди” (34-бет).

Юрий Сергеевич Волков ўз бадиий услубига, ижодий йўлига эга бўлган ажойиб шоир эди. Рус мумтоз адабиёти унга беқийс илҳом бағишлар, ўзининг энг яхши намуналаридаги мушоҳадалар теранлиги, гўзалликини илғаш каби фазилатлари билан Волковнинг диққат-эътиборини жалб қилиб олган эди. Масалан, у Пушкин ҳақида шундай деганди: “Икки юз йилдан кейин..., юраги касал одам чўнтагида валидол эмас, балки мясида Пушкин шеърларини олиб юради. Юрак санча бошладими, таққа тўхтаб, “бир ажойиб кун! Наҳот уйқудасан, ҳали дўстим!” деб шивирлайди. Қарабсанки, шеърни ўқиб давомида юрак ҳам маромига тушиб қолади”.

Айни пайтда у мумтоз адабиётда кам учрайдиган баъзи бир “олифтагарчиликларни ҳазм қила олмас эди. Масалан, у Маяковскийни улуғ шоир деб ҳисоблар, лекин унинг шеърый услубини ҳеч қачон тан олмас эди.

Шунинг учун Волковни тушунишда

Ўқувчи ўз ҳолатидан келиб чиқиши керак эди. Бошқа шароитда уни тушуниш мумкин эмас эди. Адабий маҳкамалар, танқидчилар, наشريёт ходимлари ва бошқа мафкурачиларнинг хатоси шунда эдики, улар “адабиёт халқники” дейишарди-ю, амалда сўз санъатини синфийлик нуқтаи назаридан баҳолашарди. Шоир Ю.С.Волков бунини жуда яхши тушунар, унинг асарларига “тиши ўтмаётган” мафкурачилардан хафа бўлиш ноўрин деб ҳисобларди:

*Кунгабоқар кузатар офтобни
Мойчечак кунгабоқарни кузатар
Мен эса мойчечакка қарайман нуқул
Мени кузатади цензура доим.*

“Шоир” қиссаси Ф.Искандар ижодининг алоҳида бир маҳсулидир. Бир-бирига уйғунлашиб кетган боблар қиссани ўқувчи мутолаасига мослаштиради. Адиб барча асарларида бўлгани каби “Шоир” қиссасида ҳам инсоний муносабатлар сир-асрорларига, инсон ва атроф-муҳитнинг ўзаро боғлиқлиги муаммоларига қайта-қайта мурожаат қилади. Муаллиф бу борада энг аввало инсон руҳияти ва шахсий ҳаётини тўла-тўқис акс эттиришни мақсад қилиб қўяди. Қаҳрамонимиз Юрий Сергеевич Волковнинг ҳаёти мурраккаб тафсилотлардан иборат. Унинг баъзи бир хатти-ҳаракатлари телбанамо ва мантиқсиз бўлса-да (масалан, унинг муттасил алкагол ичимликларини истеъмол қилиши, хотинбозлиги (у беш марта уйланган)), ўзига хос тарзда дунёни шоирона ҳис қилиш хусусиятига эга бўлиб, алоҳидалигининг бениҳоя хилма-хиллиги, айнаи бетақрорлиги билан кишини мафтун қилиб қўяди.

Волковнинг ҳаёт йўлида Жульетта исмли аёл учрайди. Ушбу воқеани унинг ўзи “ҳаётдаги ноёб воқеа” деб шарҳлайди. У Жульеттага нисбатан гоҳ жисмоний, гоҳ соф руҳий муҳаббат туйғуларини бошдан кечиради ва азоб чекади. Чунки у бу қизни бундан йигирма йил аввал учратиб, севиб қолган аёлнинг қизи деб ўйлайди. Лекин ўзининг муҳаббати билан қиз орасида ахлоқий боллиқликни кўра олмагани учун Жульеттадан воз кечади. Айни пайтда шоир қизнинг бадхулқлигидан изтироб чекади ва бир тарафдан нас-васа илмоғига илингани учун азоб чекса, иккинчи томондан қаҳрамонимиз аёлларнинг икки хил — фаришта аёллар

ва гуноҳкор аёллар тимсолларини ўзи учун белгилаб олади.

Унинг айнан шу хислатлари ўқувчида унга нисбатан ҳурмат, тақдирга бифарқ қарамаслик жиҳатларини уйғотади. Албатта, бу билан Волковни буюклик даражасига кўтариш фикридан анча йироқмиз. Юрий Сергеевич Волков — тақдир ҳукми билан унга қарши кучларни енгиб чиқа олган оддий бир инсон.

Шеърияти, ижоди тан олинмаган шоир ниманинг эвазига яшарди?

“Машинкада илмий-оммабоп фильмлар сценарийсини шақиллатиб ёзиб, шуларнинг қалам ҳақи эвазига яшашга мослашади у.

Бундан ташқари, асосийси шу бўлса ҳам ажаб эмас, тайёр фильмларни қўтига солиб, Москва адабиётни тарғиб қилиш бюроси орқали мамлакат бўйлаб юрар, клубларда чиқишлар қиларди. Аввал бир-бирига ўхшаб кетадиган фильмларни кўрсатар, кейин ҳе йўқ, бе йўқ ўзининг шеърларини ўқиб кетарди. Чекка қишлоқлардаги аҳоли бунини фильмга шарҳ бўлса керак, деб қабул қиларди. Айни чоғда у томошабинларга шеър билан биргаликда саҳнадан ҳарорат ва самимият ёғдирар ва улар ўз қалбларида уйғонган мунавварликдан тетиқлана бошлардилар. Фильмлардаги керагидан ортиқча тушунарлилик шеърлардаги айрим муҳамликлар билан посангини ушлаб турарди” (74-бет).

Ҳақиқатан Волков, мурасасиз ижодкор эди. У доимо шеърятнинг нуфузи учун курашди. Бу йўлда унга муҳтожлик, камситишлар садоқатли ҳамроҳ бўлди. У минглаб шеърларни ёддан биларди. Ёшлар уни севиб ўқирдилар. У шеърятни ўз уйи, ўз ватанидек ардоқлар ва ундан чиқиб кетишни ҳаёлига ҳам келтирмасди.

Юрий Сергеевич бўш келмади. Амалдорлар, баъзи бир наشريёт раҳбарлари томонидан рад этилган ижодини давом эттирди. Ҳарқанча кулгули ва ғалати кўринмасин, унинг асарларига ҳаққоний баҳо берилишига жуда ишонарди.

Асар сўнигида Юрий Сергеевич Волков Давлат мукофотига сазовор бўлади. Унга бу мукофотни Президент Ельцин топширади. Фикримизча, асарнинг бундай якуни билан Фозил Искандар ҳарқандай иллат ҳам бетакрор талант олдида бўйсунитиши гоёсини тўла асос билан илгари суради.

*Нигора БОБОХЎЖАЕВА,
Термиз Давлат университети
катта ўқитувчиси.*

“Мувозанат”ни ўқиб...

Мухтарам Улугбек, ассалому алайкум!

Мен Сизни кўрмаганман, балки кўрсам танирман, лекин “Мувозанат”-ни ўқиб, гойибона меҳрим тугилди сизга. Адабий олам уфқида янги бир ёрқин юлдуз пайдо бўлибди, деган фикрга келдим. Бир ўтиришда ўқиб чиқдим уни. Ҳаяжон оғушидаман ҳамон. Ўзимни мазкур асар таъсиридан узолмайман ҳеч. Юсуф, Амир, Саид, Миразимлар кўз олдимда доим. Турли тақдир, қисматлар, ҳаёт жумбоқлари ҳақидаги ақлли мушоҳадалар, фалсафий фикрлар мафтун қилиб қўйган.

Субҳи содиқ мисол ёрқин шу кунларнинг мавзуси. Бу мавзуда фақат мард ёзувчигина қалам тебратишга ҳад қилади. Қойилман сизга, чин юракдан тасанно, дейман. Мураккаб даврнинг мураккаб ташвишлари, ечимига муҳтож муаммолар оддий фуқаро бошида эканлиги ўз аксини топган.

Сиз ҳақсиз. Ҳаёт мувозанатининг бузилиши яхшиликдан дарак бермайди. Барча баробар Оллоҳнинг бандаларимиз-ку ахир, нима учун бировга тонг отсину бировга кун ботсин. Бу адолатдан эмас, албатта. Тўғри, ҳар

кимнинг ўзига хос дунёқарашию нуқтаи назари бўлгани каби ҳар инсоннинг ўз ҳаёт йўли бор, ҳар кимсанинг турмуш кечириш тарзи. Бироқ дарёни терс оқизиб бўлмас. Мувозанат бузилиши оқибатида тасодифий саросималиклар, чекилажак азиятлар тасаввурга сиғмайди буткул. Шу жиҳатдан қараганда асарингиз ниҳоятда долзарб. Қаҳрамонларингиз ҳам тўлақонли, теран фикрловчи инсонлар. Қанчалик азият чекмасинлар, айрим хатолар туфайли мушкулликларни бошдан кечирмасинлар, барибир эртанги, яхши кунларга ишонч бор уларда. Олдиндаги қандайдир нурафшонликка умид қилиб, унга сари интилиш бор ҳарбирларида, саъй-ҳаракат бор.

Бир адабиётчи сифатида асарнинг айрим камчиликларини инкор қилмаган ҳолда унинг ютуқларига ниҳоятда тан бераман ва бу жузъий камчиликлар арзимасдай кўринади ҳатто. Сиз ҳали бундай асарларни жуда кўп ёзасиз, романчилигимиз ривожига юксак ҳисса қўшасиз деган умиддаман, бунга ишонаман ҳам. Мураккаб, аммо ҳосиятли сафарга чиқибсиз, бу йўлда юксак парвоз тилайман, қутлуг йўлингиз гул бўлсин, гулшан бўлсин доим!

Жонрид АБДУЛЛАХОНОВ,
ёзувчи.

SUMMARY

In a january number this magazine begin with “A New year congratulation to uzbek people” making by our president Islom Karimov. In this number the readers will read a novel “Alchemic” written by a well-known Brasilian writer Poul Koul. It also includes story “Elephant, your higher” written by an egypt writer Sadulla Vannus, and a story “Hisomiddin al-Yoghiy” written by uzbek writer Shoyim Butayev.

Also, in this number you may read about “Central Asia’s scientific – classic haretage the using problems” written by Abdulla Azam, the memories of Jumaniyoz Jabborov “The Wonder of the world”, the story of Alexander Genis “The photo of a spirit (soul)” The story about an american poet Emili Dickens written by Muhabbat Baqoyeva and some poems. The “Shato – Gayar prisoner” written by french writer Morris Dyuro tell you about stories of XIV-th century.

